

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**XVIII. YÜZYILDA “KOSOVA”:
SOSYO-EKONOMİK TARİH**

**Agron ISLAMI
2502120436**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Fikret SARICAOĞLU**

İSTANBUL - 2021

ÖZ

XVIII. YÜZYILDA “KOSOVA”: SOSYO-EKONOMİK TARİH

AGRON ISLAMI

İlk çağlardan beri birçok devletin ve topluluğun sahip olmak istediği bir bölgede yer alan Dardanya bölgesi, 1389 senesinde Kosova ovasında meydana gelen savaşa istinaden Kosova adını almıştır. XV. yüzyılın ilk yarısında Vulçitrin, Dukakin ve Prizren sancaklarının oluşturduğu Kosova'nın Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonraki idarî, sosyal ve ekonomik açıdan tarihinin yazımında dönemin kaynakları yeteri kadar değerlendirilmemiştir. Bu çalışma, Kosova ile ilgili mevcut eksikliği gidermeyi ve Osmanlı şehir tarihi araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Tez adında Kosova isminin tırnak içinde verilmesi, ismin tez konusunda gösterilmesi zorunluluğundan kaynaklanmakta ve söz konusu yüzyılda Kosova'nın Osmanlı idarî teşkilâtındaki gerçek yerine işâret etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri'nden tespit edilip temin edilen belgeler esas alınarak hazırlanmıştır. Yine konuyla ilgili seyâhatnameler, kaynak eserler ve farklı dillerdeki kaynak eserlerden de istifade edilmiştir.

XVII. yüzyılda yapılan savaşların akabinde ortaya çıkan düzensizlikler Kosova bölgesini de ziyadesiyle etkilediği ve Kosova'yı ihtiva eden sancak ve kazâlar'ın fizikî, toplumsal ve ekonomik yapısının büyük zararlar gördüğü görülmektedir. XVIII. yüzyılda ekonomik yapısı dikkate alındığında Kosova'nın Vulçitrin, Dukakin ve Prizren sancaklarından çok daha geniş sınırlara sahip olduğu ve Osmanlı Devleti için çok önemli bir gelir kaynağını oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vulçitrin, Dukakin, Prizren, Kosova, XVIII. yüzyıl, sosyo-ekonomik hayat.

ABSTRACT
‘KOSOVA’ DURING THE XVIIIth CENTURY: THE SOCIAL AND
ECONOMIC HISTORY
AGRON ISLAMI

Dardania was an ancient region that many states and communities wanted to conquer. It was renamed Kosovo, since the Battle of 1389 occurred at the Plain of Kosovo.

The social and economic issues of the administrative provinces (Ottoman Sandjaks) of Vushtrri, Dukagjin and Prizren, which fell under Ottoman rule during the first part of century fifteen, and that today comprise a part of modern Kosovo, have not adequately been treated by archival sources of the time. Therefore, this work aims to elaborate on some gaps regarding Kosovo, and at the same time to research the history of the Ottoman city. The thesis title Kosova in quotation marks represents an Ottoman administrative province and intends to reflect the real position of today's Kosovo territory within the Ottoman administration during the eighteenth century.

The wars that occurred during the seventeenth century were followed by disruption of peace and order in the territory given above. This disruption greatly impacted the physical and social issues in the administrative divisions (sandjaks and kazas) during the seventeenth century. The Sandjaks of Vushtrri, Prizren and Dukagjini were much wider than current Kosovo territory and were also listed within the Ottoman administrative divisions that provided significant revenues to the Ottoman state.

This article was drafted based on sources researched and collected at the Ottoman Archive and the Temple Foundations Directorate (Waqf) in Ankara. In addition, the records of travelers, published documents and other materials related to the topic have been used as well.

Keywords: Vushtrri, Dukagjin, Prizren, Kosova, XVIIIth century, socio-economic life.

ÖNSÖZ

Doğup büyüdüğüm bölge olan Kosova'nın doktora tez konusu olarak ele alınmasındaki amaç, 2008 senesinde bağımsızlığını kazanan Kosova Devleti'nin tarihi hakkındaki mevcut bilgileri, olabildiğince doğru ve zengin kaynaklar vasıtasıyla gün ışığına çıkarmaktır. Kosova tarihi üzerine yapılmış çalışmalar olsa da bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasının ardından Bakanlar'da ortaya çıkan milliyetçi yaklaşımlar, tarih yazıcılığına da şekil vermiştir. Bu ideolojik yaklaşımlar, son yıllarına kadar Osmanlı dönemini yok saymış veya Osmanlılar'a iftirâ ve hakaret içeren başlıklarla değerlendirilmiştir. Buna rağmen az da olsa Osmanlı dönemini bölge tarihinin bir parçası olarak görenler de olmuştur¹. Lâkin, şimdiye kadar XVIII. yüzyıla âit Osmanlı kaynakları üzerinden Kosova tarihi hakkında sosyo-ekonomik bir inceleme yapılmamıştır. Bu yüzden de bu çalışmada ana kaynak olarak *Tahrîr*, *Rumeli Ahkâm*, *Hurûfât*, *Şikâyet*, *Cizye*, *Avâriz*, *Hatt-ı hümayûn* defter ve belgeleri gibi kayıtlara ağırlık verilmiştir.

Diğer bir amaç ise Prof. Dr. Skender Rizaj'ın 1982'de hazırladığı, "*XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kosova, İdarî, Ekonomi, Sosyal ve Millî Hareketler*"² isimli çalışmasındaki yaklaşımı devam ettirerek tamamlamak ve Kosova tarihi için söz konusu boşluğun bir nebze de olsa doldurulması hedeflenmiştir.

Çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Osmanlı fethi öncesi ve sonrası Kosova'nın siyasi tarihi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, XVIII. yüzyılın sonuna kadar Kosova bölgesini içine alan Vulçitrın, Dukakin ve Prizren sancaklarının idarî teşkilâtı ve idârecileri üzerinde

¹ Skender Rizaj, **Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII (Administrimi, Ekonomia, Shoqëria dhe Levizja Popullore)**, Prishtinë 1982; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri**, III kitap, İstanbul, 1981; Michael Kiel, **Studies On The Ottoman Architecture Of The Balkans**, Variorum 1990; Mehmet Z. İbrahimgil, Neval Konuk, **Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri**, C. I-II, Ankara 2006; Michael Kiel, **Arkitektura Osmane ne Shqiperi 1385-1912**, Tiranë 2012; Iljaz Rexha, **Venbanimet dhe Popullsia Albane e Kosovës (sipas Defterëve Osman të shekullit XV)**, Prishtinë 2016.

² Skender Rizaj, **Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII (Administrimi, Ekonomia, Shoqëria dhe Levizja Popullore)**, Prishtinë 1982.

durulmuştur. Ayrıca şehirlerdeki mahallelerin seyri takip edilerek, döneme ait muhtelif arşiv kaynaklarından hareketle mahalleler tesbit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, dinî ve sosyal hayâta dair yapılar üzerinde durulmuştur. Kaleler, câmiler, mescidler, İpek patrikhânesi, tekkeler, türbeler, medreseler, mektebler, hamâmlar, çeşmeler ve köprüler ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir.

Üçüncü bölümde, Kosova'daki sosyal hayatı oluşturan demografik yapı, yol ve menzilhâneler, gündelik hayat, vakıflar, çarşı ve pazar yerleri, esnâf ve meslekler, âsâyiş ve nizâmın/düzenin sağlanması konuları ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise ekonomik hayat üzerinde durulmuştur. Kosova mukata'aları ve gelirleri, şer'î ve örfî vergiler, hayvancılık ve hubûbat ürünlerinin tesbiti ve gelirleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölgede bulunan madenler, madenci reâyâsından alınan vergiler ile maden personeli ve Novabirde Darbhânesi işletmesi üzerinde durulmuştur.

Uzun bir zamana yayılan tez çalışmamız boyunca pek çok kişi ve kurumdan destek alınmıştır. Öncelikle tez seçiminden itibaren üzerimde emeği bulunan ve tanıdığı özgürlük ve gerekli ve yerinde yönlendirmeleriyle desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fikret SARICAOĞLU'na minnettarım. Tez izleme jürisinde yer alarak görüşleriyle çalışmamın şekillenmesine katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Mahmut AK ve Prof. Dr. Erhan AFYONCU'ya; mukata'a ve tahrîr kayıtlarını okumamda yardımcı olan Prof. Dr. İljaz REXHA ve Ernal NURJA'ya; literatür ve Balkan dillerindeki kaynaklar konusunda beni yönlendiren Priştine Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nuri BEXHETİ'ye; tezimin üç bölümünü satır satır okuyan Doç. Dr. Yakup AHBAB'a; Osmanlı Arşivinde yaptığım çalışmalar sırasında yardımını hiç bir zaman esirgemeyen Ayten ARDEL'e teşekkürü borç bilirim.

Doktora eğitimim sürecinde İstanbul Üniversitesi'nin Yeniçağ bölümündeki ders aldığım hocalara, her konuda yardımcı olan araştırma görevlileri ve sınıf arkadaşlarıma ayrıca teşekkür etmek isterim. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türkiye Bursları

Kurumu aracılığıyla tarafıma sunduğu 5 senelik burs, barınak, sağlık, sigorta ve diğer yardımlarından dolayı minnettarlığımı ifade etmek isterim.

AGRON ISLAMI

PRIĞTİNE 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
TABLolar LİSTESİ.....	XVIII
KISALTMALAR	XIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARÎ YAPI

A) COĞRAFİ KONUM	8
B) İDARÎ TAKSİMAT	11
1. Mahalleler.....	14
a) XVIII. yüzyılda Mahalleler	15
C) EHL-İ ÖRF VE ŞEHİR YÖNETİCİLERİ	
1. Sancakbeyi	18
2. Alaybeyi	28
3. Kāimakām	30
4. Zâbit	31
5. Yeniçeri Serdârı	31
6. Çeribaşı	32
7. Mütessellim	33
8. Voyvoda	34
9. Subaşı	35
D) KALE ÖRGÜTÜ VE GÖREVLİLERİ	
1. Dizdâr	36
2. Kale Kethudâsı	36
3. Kale Erleri	37
4. Kale Cemâ'atleri.....	37

a) Fârisân	37
b) Azeb-Azebân.....	38
E) EHL-İ ŞER‘ TAİFESİ	
1. Kadı	39
2. Nâib	45
3. Muhzır	49
F) EHL-İ ŞER‘ SINIFINDAN DİĞER GÖREVLİLER	
1. Müderris	50
2. Mu‘allim-i Sıbyân	50
3. Dersiâm	51
4. İmâm	51
5. Cüz-hân	52
6. Salâhân	52
7. Mü‘ezzin	52
8. Hatîb	53
9. Mütevellî	53
10. Kâtib	54
11. Câbî	54
12. Ferrâş	55
13. Kayyım	55
G) AHALİ TEMSİLCİLERİ	
1. Eşrâf ve A‘yân Zümresi	56
2. Şehir Kethudâsı	58

II. BÖLÜM

ŞEHİRLERDE MEKÂNLAR VE İŞLEVLERİ

A) KALELER	59
1. Vulçitrın Kalesi	59
2. Novabirde Kalesi	60

3.	Prizren Kalesi	61
4.	Kaçanik Kalesi.....	61
5.	İzveçan Kalesi.....	62
6.	Priştine Kalesi	62
7.	Rojay ve İjleb Kaleleri.....	63
8.	Dukakin Kaleleri	63
B)	DİNİ VE SOSYAL YAPILAR	72
1.	VULÇITRIN CÂMİLERİ	73
a)	Eski Câmî (Hünkâr Câmîi)	73
b)	Gâzî Ali Bey Câmîi	74
c)	Sultân Mehmed Hân Câmîi	75
d)	Kahramânlar Câmîi	75
e)	Hurrem Çavuş Câmîi	76
f)	Âdem Çavuş Câmîi	76
2.	PRIŞTİNE CÂMİLERİ	76
a)	Fâtih Sultân Mehmed Câmîi	76
b)	Sultân Murâd Câmîi	77
c)	Pîrî Nâzır Câmîi	79
d)	Yusuf Çelebi Câmîi	79
e)	Yûnus Efendi (Llukaç) Câmîi.....	80
f)	Hâtuniyye Câmîi	80
g)	Hasan Bey Câmîi.....	80
h)	Mehmed Bey Câmîi.....	81
i)	Halîl Ağa Câmîi.....	81
j)	Emîr Alâeddin Câmîi.....	81
k)	Hasan Emîn Câmîi.....	81
3.	NOVABİRDE CÂMİLERİ.....	82
a)	Sultân Mehmed Hân Câmîi.....	82
b)	Osman Efendi Câmîi.....	83

4. PRİZREN CÂMİLERİ	83
a) Fethiye (Cumâ/Atîk) Câmii.....	83
b) Yâkub Bey (Arasta) Câmii.....	84
c) Bey-zâde Mehmed Bey Câmii.....	85
d) Terzi Memi Mehmed Efendi Câmii.....	85
e) Gâzî Mehmed Paşa (Bayraklı) Câmii.....	86
f) Kâtib Sinân Câmii.....	87
g) Sofî Sinân Paşa Câmii.....	87
h) Çûkacı (Çûhâcî) Mahmûd Câmii.....	88
i) Molla Sûzî Câmii.....	88
j) Ömer Çavuş Câmii.....	89
k) Hacı Ramazân Câmii	90
l) Ahmed Bey Câmii.....	90
m) Dervîş Çelebi Câmii.....	91
n) İlyâs Kuka Câmii.....	92
o) Hacı Kâsım Câmii.....	93
p) Hasan Çelebi (Maksûd Paşa/Maraş) Câmii.....	94
q) Budak Hoca Câmii.....	95
r) Tercümân İskender Bey Câmii.....	96
s) Ali Paşa (Mahmûd Bey/Paşa)Câmii.....	97
t) Pîr Mehmed Câmii.....	97
u) Hacı Mustafa Câmii.....	98
v) Ömer Paşa Câmii.....	98
5. YAKOVA CÂMİLERİ	98
a) Hadım Ağa Câmii/Bîzebân Süleyman Ağa Câmii.....	98
b) Mahmûd Paşa Câmii.....	100
c) Hacı Ömer Câmii.....	100
d) İbrahim Çavuş Mahallesi Câmii	102
e) İbrahim Ağa Câmii.....	102

f)	el-Hâc Feyzullâh Ağa Mahallesi Câmiî.....	102
6.	İPEK CÂMİLERİ	103
a)	Defterdâr Mehmed Efendi Câmiî.....	103
b)	Gülfem Hâtun Câmiî.....	105
c)	Bula-zâde Hasan Bey Câmiî.....	105
d)	Fâtih Câmiî.....	106
e)	Mere Hüseyin Paşa Câmiî.....	107
f)	Hüdâverdi Paşa Câmiî.....	108
g)	Kahramân Paşa Câmiî	109
h)	Bâli Bey Mahallesi Câmiî.....	109
i)	Ali Çavuş Câmiî.....	109
C)	MESCİDLER	
1.	PRİŞTİNE MESCİDLERİ	110
a)	Prıştine Mescidi.....	110
b)	Dirâz/Yâr Çeribaşı (Buzağı) Mescidi	110
2.	PRİZREN MESCİDLERİ	111
a)	Seydî Bey Mescidi	111
3.	NOVABİRDE MESCİDLERİ.....	111
a)	Çavuş Mescidi	111
b)	Dervîş Çelebi Mescidi	112
c)	Sultân Mehmed Hân Mescidi.....	112
4.	YAKOVA MESCİDLERİ	112
a)	Atîk Mahallesi Mescidi	112
5.	İPEK MESCİDLERİ	113
a)	Osman Çavuş Mescidi.....	113
b)	Sinân Çeribaşı Mescidi	113
c)	Frenk-zâde Mescidi	113
d)	İsmâil Efendi Mescidi.....	114
e)	Küçük Beyoğlu Mescidi.....	114

D) TÜRBE VE TEKKELER

1. TÜRBELELER	114
a) Sultân Murâd Türbesi	114
b) Gâzî Mestân/Bayrakdâr Türbesi	116
c) Prizren Karabaş Mustafa Efendi Türbesi	116
2. TEKKELER	117
a) eş-Şeyh Kutub Mûsâ Efendi (Şeyh İsmâil Efendi) Tekkesi	117
b) Kukli Mehmed Bey Tekkesi	118
3. İPEK MEVLEVÎHÂNESİ	119

E) EĞİTİM KURUMLARI

1. MEDRESELER	119
a) Gâzî Ali Bey Medresesi	119
b) Gâzî Mehmed Paşa Medresesi	120
c) Obran-zâde Medresesi	121
2. SİBYÂN MEKTEBLER	121
a) Vulçitrın Sıbyân Mektebi	121
b) Kukli Mehmed Bey Sıbyân Mektebi	122
c) Hacı Ömer Sıbyân Mektebi	122
d) Budak Hoca Sıbyân Mektebi	122
e) Ömer Çavuş Muallim-hânesi	122
f) Kara Hüseyin Sıbyân Mektebi	123
3. DİĞER TOPLUMSAL KURUMLAR	123
a) Hamâmlar	123
b) Çeşme ve Köprüler	124
c) Vulçitrın Taş Köprüsü	125

F) HRİSTİYAN MABEDLERİ

1. İPEK PATRİKHÂNESİ	127
a) Patrikhâneye Bağlı Metropolitler	128

III. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

A)	XVIII. Yüzyıla Kadar Kosova'nın Demografik Durumu	130
1.	XVIII. Yüzyılda Kosova'da Demografik Yapı.....	134
a)	Gayrimüslim [Katolik] Nüfus.....	152
2.	Yol ve Menzilhâneler	154
B)	KOSOVA'DA SOSYAL HAYAT	
1.	Mahallede Gündelik Hayat.....	156
2.	Âile.....	158
3.	Nikâh ve Evlilik	159
4.	Boşanma	160
5.	Eytâm/Yetim Çocuklar	160
C)	SOSYAL HAYATINI ETKİLEYEN UNSURLAR	
1.	Doğal Âfetler	161
2.	VAKIFLAR	162
a)	Para Vakıfları	164
b)	Câmi Vakıfları	165
c)	Priştine Râgıb Vakfı.....	166
d)	Priştine Hüseyin Emîn Vakfı	166
3.	PANAYIR VE ÇARŞILAR	166
a)	Panayırlar	166
b)	Debbâğhâne ve Çakırcı Çarşıları.....	167
4.	Esnâf ve Meslekler	168
a)	Kuyumculuk	168
b)	Tüfekçilik	169
c)	Kazancılık	169
d)	Debbâğcılık.....	170
e)	Saraçlık/Serrâçlık.....	170
D)	ÂSÂYİŞ VE NİZÂM	

1. Âsâyîşi Bozan Olaylar	172
a) Eşkîyâlık Eylemleri.....	173
b) Görevi Kötüye Kullanma.....	178
c) Alacak-Verecek Meseleleri.....	180
d) Vakıflarla İlgili Meseleler.....	181
e) Kalebendlik Cezâsı	182
f) Nefy Cezâsı	183

IV. BÖLÜM EKONOMİK HAYAT

A) GELİR KAYNAKLARI

1. Mukâta‘alar.....	185
a) Kosova Bölgesindeki Mukâta‘alar ve Gelirleri	188
b) Maden Mukâta‘aları	188
c) Şem‘hâne Mukâta‘aları.....	189
d) Prizren Mîzân-ı Harîr Kapanı Mukâta‘ası.....	190
e) İpek’in Yaylak ve Eğrek Mukâta‘aları	190
2. ŞER‘Î VERGİLER	194
a) Öşür Vergisi	194
b) Cizye Vergisi	196
c) Resm-i Ağnâm.....	198
3. ÖRFÎ VERGİLER	200
a) İспенçe Vergisi.....	200
b) Cebelü Bedeliyesi	201
c) İmdâdiyye	202
d) Bedel-i Nüzül ve Sürsat.....	203
e) Avârız Vergisi	205
f) Resm-i Çift Vergisi	205
g) Bennâk Vergisi	206

h) Mücerred Vergisi	207
i) Resm-i Zemîn	207
j) Resm-i Arûs	208
k) Resm-i Yaylak ve Kışlak.....	209
l) Resm-i Kovan	210
m) Resm-i Hanâzir	210
B) ŞEHİR VE TAŞRADA HAYVANCILIK VE YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER	
1. Hayvan Yetiştiriciliği	211
2. Tarım Ürünleri	212
C) MADENCİLİK	216
1. Kâlhâneler	220
2. Novabirde Darbhânesi	220
3. Kosova'da Madenci Reâyasından Alınan Lonik Bedeli	221
SONUÇ.....	225
KAYNAKÇA.....	227

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo. 1.1. XVIII. Yüzyılda Yakova Mahalleleri.....	15
Tablo. 1.2. XVIII. Yüzyılda Prizren Mahalleleri.....	17
Tablo. 1.3. XVIII. Yüzyılda İpek ve Priştine Mahalleleri.....	18
Tablo. 1.4. XVIII. Yüzyılda Prizren Sancakbeyleri.....	19
Tablo. 1.5. XVIII. Yüzyılda Dukakin Sancakbeyleri.....	24
Tablo.1.6. XVIII. Yüzyılda Prizren, Dukakin ve Vulçitrın Alaybeyleri.....	29
Tablo. 1.7. XVIII. Yüzyılinda Kosova'da görev yapan kadılar.....	42
Tablo 1.8. 1153-1188 1741-1775 Seneleri Arasında Kosova'da görev yapan nâibler.....	46
Tablo 2.1. 1125/ 1713 yılında Dukakin Kalesi'ndeki Azebân-ı atıklar.....	63
Tablo 2.2. 1126/1714-15 yılında İpek Kalesi'ndeki muhâfızlar.....	70
Tablo 2.3. 1152/1739-40 yılında İpek Madeni Palangasında fârisan ve müstahfızlar	72
Tablo 2.4. 1112/1700'de Kosova'da Kilise ve Manastırlar	129
Tablo 3.1. Rebûlahir 1112/ Ekim 1700'de Prizren, Dukakin sancaklarına bağı nahiye ve köy nüfûsu.....	134
Tablo 3.2. Evâhir-i Şaban 1112/ Şubat 1701'de Vulçitrın sancağına bağı nahiye ve köy Nüfusu.....	137
Tablo 3.3. 1729 ve 1735 tarihli Mikel Suma Raporuna göre Kosova'da gayrimüslim nüfus.....	152
Tabo 3.4. 1164/1750-1751 yılında Yakova gayrimüslimlerin meslekleri	170
Tablo 4.1. 1112-1119/1700-1707 Tarihli Hâslar ve Mukâta‘alar defterine göre Mukâta‘a ve gelirleri.....	191
Tablo 4.2. 1741-1836 Prizren ve Dukakin sancaklarında imdâd-ı Seferiyye ve i. Hazeriye verileri.....	202

Tablo 4.3. 1700 senesi Buğday ve Arpa Üretimi	211
Tablo 4.4. 1700 senesi Mahlût ve Çavdar Üretimi	213
Tablo 4.5. 1700 senesi Şıra, Burçak ve Darı Üretimi	215
Tablo 4.6. 1708-1709 yıllarında Irjana ve Tirepçe madenlerinde çalışan teknik Personel.....	218
Tablo 4.7. 1112/1700 senesinde Kosova bölgesinde Kâlhâne geliri.....	219
Tablo 4.8. Vulçitrın sancağına bağlı kazâlardaki Lonik re'âyâsı (1697-1702).....	222

KISALTMALAR LİSTESİ

A. DVN. d.	: Dîvân-ı hümâyûn (Beylikçi) Kalemi Defterleri
A. DVN.YML.d.	: Dîvân-ı hümâyûn Yol ve Menzil Kalemi Defterleri
A. DVNS. AHKR.d.	: Dîvân-ı hümâyûn Sicilleri Rumeli Ahkâm Defterleri
A. DVNS. ŞKT. d.	: Dîvân-ı hümâyûn Sicilleri Atık Şikâyet Defterleri
A. DVN. MHM.	: Mühimme Defterleri
AE.	: Ali Emîri Tasnifi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.tez.	: adı geçen tez
AÜDTFCD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ASHAK	: Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës [Kosova Devlet Arşivleri Başkanlığı]
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
BOA.	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Muallim Cevdet Tasnifi
C.ADL.	: Muallim Cevdet Tasnifi, Adliye Evrâkı
C.AS.	: Muallim Cevdet Tasnifi, Askeriye Evrâkı

C.BLD.	: Muallim Cevdet Tasnifi, Belediye Evrâkı
C.DH.	: Muallim Cevdet Tasnifi, Dâhiliye Evrâkı
C.DRB.	: Muallim Cevdet Tasnifi, Darbhâne Evrâkı
C.EV.	: Muallim Cevdet Tasnifi Evkâf Evrâkı
C.ML.	: Muallim Cevdet Tasnifi Mâliye Evrâkı
C. MF.	: Muallim Cevdet Tasnifi Maârif Evrâkı
C.NF.	: Muallim Cevdet Tasnifi Nâfia Evrâkı
D. BKL.d	: Bâb-ı Defterî Büyükkale Kalemi Defterleri
D.CMH.d	: Cizye Muhâsebesi Defterleri
D.HSK. d.	: Hâslar Mukâta‘ası Kalemi Defterleri
D.KKL. d.	: Küçükkale Kalemi Evrâkı
D.MKF.	: Mevkûfât Kalemi Evrâkı
D.MMK.KBC.	: Maden Mukâta‘ası Kalemi Kıbtıyân Cizye Defterleri
DİA.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dos.	: Dosya
ed.	: Editör
EV. HMH. d.	: Evkâf Haremeyn Muhâsebesi Defterleri
GDAD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi

Karş.	: Karşılâtırınız
HD.	: Hurûfât Defterleri
İE.	: İbnü'l-Emîn Tasnifi
ML.	: Mâliye Tasnifi
EV.	: Evkâf Tasnifi
KK. d.	: Kâmil Kepeci Defterleri
MAD. d.	: Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi
POF.	: Prilozi za Orijentalnu Filologiju
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TT. d.	: Tapu Tahrîr Defterleri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
VD.	: Vakıflar Dergisi
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr.	: Varak

GİRİŞ

İlk çağlardan beri çeşitli kavimlerin istilasına uğramış olan Kosova bölgesi, son iki bin yılda üç imparatorluğun (Roma, Bizans ve Osmanlı) parçası olmuştur. M. S. 400 senelerine kadar bölgede hüküm süren Romalıların, bölgeyi ele geçirdiklerinde İliro kabilelerinden olan Dardanyalıları ile çarpıştıkları Straboni, C. Plini Secundi, Pauli Orossi, Rufus Festus gibi antik yazarlar tarafından belirtilmiştir¹. Bölgenin yerel halkı Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olan hristiyanlığı kabul ederek imparatorluğun yönetim ve asker sınıfına entegre olmuşlardır. Dardan kabilesinden olan Klaudius, (268-270) yıllarında Roma İmparatorluğu tahtında oturduğu sırada Niş civarındaki Gotların istilasına karşı başarılı harekâtlarıyla tanınmıştır. Roma'nın Dardania (Kosova) bölgesini ilhak etmesi sonucu "*ala I Vespasiana Dardanorum*" adıyla Dardan askerlerinden oluşturulan özel bir birliğin Naissus'ta (Niş'te) görevlendirildiği bilinmektedir².

Roma İmparatorluğu'nun M. S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Dardania bölgesi Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun hükmü altına girdi³. Heraklios dönemine (610-641) kadar Dardania bölgesindeki halk Latin kültürüne bağlı kalmıştır⁴. 850-1018 yılları arasında Kosova, Bulgarların istilasına uğramış ve bölgedeki yerel halkın demografi ve dinlerinde değişiklikler olmuşsa da eski Dardanya bölgesindeki "Naisus" (Niş), "Lypenion" (Lipjan), veya "Scup" (Shkup/Skopje) gibi bazı yer isimleri, Lâtin formunu koruyabilmiştir⁵. Bulgar Çarı Samuil'in ölümü (1014) üzerine Bizanslılar bölgeyi tekrar ele geçirdiklerinde eski Roma gelenekleri ile hristiyanlıktan eser kalmamıştır. Diğer yandan Ortodoks mezhebine sahip halk dua ve ibadetlerini eski Grek-Ortodoks değil, Bulgaro-İslav dillerinde yapıyordu⁶.

¹ Emil Çerşkov, **Romakët në Kosovë dhe Municipiumi D.D. Te Soçanica**, Prishtinë 1973, s. 11-17; Emine Kalaja-Hajdari, **Shndërrimet në Dardani gjatë Periudhës Romake (Proçeset ekonomike, sociale-politike dhe kulturore)**, Prishtinë 2017, s. 16-18.

² Oliver Jens Schmitt, **Kosova – Histori e Shkurtër e një Treve Qendrore Ballkanike**, Prishtinë 2012, s. 37.

³ **Historia e Popullit Shqiptar**, C. 1, Tiranë 2002, s. 156.

⁴ Petrika Thëngjilli, **Shqiptarët midis Lindjës dhe Perëndimit Fusha Politike I**, Tiranë 2008, s. 399.

⁵ Noel Malcolm, **Kosova një Histori e Shkurtër**, Prishtinë 2001, s. 27.

⁶ Schmitt, **A.e.**, s. 37-38.

Slav kabilelerinin VII. yüzyılda Balkanlar'a yayılmaya başlamasıyla bugünkü Yeni Pazar (eski adı *Ras*) ve Karadağ (eski adı *Dioclea*) bölgesinde kurulan iki Sırp prensliği XI. ve XII. yüzyıldan itibaren Kosova bölgesini ele geçirmek için Prizren ve Lipyan kalelerine saldırmaya başlamışlardır. XII. yüzyılda Sırlar İzveçan Kalesini almayı başardılar. Böylece yüzyılın sonuna kadar Kosova'nın kuzeyi Sırların eline geçerken, Kosova düzlüğü ise Bizanslıların elinde kalmıştır. Fakat Manuel'in ölümü (1180) ve IV. Haçlı Seferi ile imparatorluğun başşehri Konstantinopolis'in işgali, Sırp Jupanlarına⁷ Kosova bölgesine taarruzlarını sürdürme fırsatı vermiştir. Bu tarihten sonra Kosova bölgesi yaklaşık 180 sene Sırp Çarlarının hakimiyeti altında kalmıştır⁸.

Beylik devresinden çıkıp devletleşmeye başlayan Osmanlılar batıya doğru fetihlere girişerek Rumeli topraklarına doğru genişlemeye başlamışlardır. Bizans'ın Rumeli'de güçten düşmeye başlamasının yanısıra, Güney Balkanlardaki dağınık Slav prenslerini bir arada toplayıp güçlü bir despotluk kuran Stefan Dušan'ın ölümü (1355) üzerine yerel feodal beylerin tekrar kendi başlarına hareket etmeleri, Osmanlı fetihlerinin bölgede genişlemesini kolaylaştırmıştır⁹. Balkan prensleri Osmanlı ilerleyişine mani olamadığı gibi 1371 yılında meydana gelen Çirmen Savaşı'nda ağır bir mağlubiyete uğramaları Sırp prenslerini vasal durumuna düşürmüştür¹⁰.

1385'te Sofya ve 1386'da Niş'in fethiyle meydana gelen Osmanlı baskısını önlemek üzere Sırp Despotu Lazar Hreblanoviç ile Bosna Kralı Tvırtko harekete geçerek Ploşnik'de Şahin Paşa komutasındaki 20 bin kişilik bir Osmanlı akıncı kuvvetini mağlup etmiştir. Ploşnik başarısının Rumeli devletçiklerini yüreklendirmesi¹¹ üzerine 1377 yılından itibaren Sırp, Boşnak, Macar, Arnavut vd. prensler kendi aralarındaki savaşları bir tarafa

⁷ Jupa-n, Bey-Beylik anlamındadır. Daha geniş bilgi için bk. Petar Skok, **Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika**, Zagreb 1971, s. 687.

⁸ Malcolm, **A.e.**, s. 27-50; Schmitt, **A.e.**, s. 37; İljaz Rexha, **A.e.**, s. 31-44.

⁹ Halil İnalçık, "Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğuna – XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan sipahiler ve menşeleri", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler**, İstanbul 1993, s. 67-108.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Çirmen", **DİA**. VIII (1993), 341-342.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara 1947, s. 219.

bırakıp Türkler'e karşı ittifak kurdular¹². Bunun üzerine Sultan I. Murad (1362-1389) ordusuyla Kosova Ovası'na gelerek Gümüşhisar (Lipyan)'da karargahını kurdu. Yapılan keşif ile Balkan-Hristiyan ordusunun nerede beklediği ve güçleri hakkında elde edilen istihbarat sonrasında savaş plan ve taktiği belirlendi. 15 Haziran 1389 senesinde gerçekleşen savaşın Osmanlıların zaferiyle sonuçlanması, yarım asır önce Stefan Duşan'ın tahta çıkışı ile başlayan parlak devrin sonunu işaret ediyordu¹³.

Yıldırım Bâyezîd'in (1389-1402) tahta çıkmasıyla Stefan Lazareviç sultana bağlılığını bildirmiş ve 1455 senesine kadar Kosova'da ikili bir yönetim şekli hâkim olmuştur¹⁴. Ancak Ankara yenilgisinden sonra Kosova bölgesi Osmanlı nüfuzundan çıktı¹⁵. Ankara Savaşı'ndan sonra Kosova bölgesi Stefan Lazareviç ve Curaç Brankoviç arasında bir çekişmeye sahne oldu. 1427 senesinde Stefan Lazareviç'in vefâtıyla Curaç Brankoviç'e Stefan'ın hükmü altındaki toprakları da kendi hakimiyeti altına alma fırsatı doğdu. Fakat, Osmanlı'nın bu yörelerde hakimiyet kurma çabaları özellikle Sultan II. Murad (1421-1451) ve Sultan II. Mehmed (1451-1481) dönemlerinde gittikçe artmıştır. 1427-1428'de Osmanlı güçleri Novabirde dışında bütün şehirleri fethetmişlerdi. Brankoviç'in Mara adlı kızını padişaha nikahlamasından beklediği sonuç gerçekleşmedi. Osmanlılar Kosova'nın fethi konusundaki plânlarından vazgeçemediler. Böylece 1441 senesinde Novabirde Kalesi de feth edilerek Kosova'nın ilk fethi tamamlanmıştı. Ancak Kosova'nın ilk fethi ile gerçekleşen hâkimiyet uzun sürmedi. Brankoviç'in Varna Savaşı (1443) sırasında padişaha sağladığı katkılardan dolayı II. Murâd Kosova hâkimiyetini tekrar Brankoviç'e iade etti¹⁶.

Kosova topraklarında gerçekleşen diğer bir savaş da Janoş Hunyadi (Osmanlı Türkçe'yle yazılı kaynaklarda Yanko) komutasındaki Macarlarla olan 1448 II. Kosova Savaşı'dır. Osmanlılar'ın Balkanlarda yayılarak ve nüfuz sahibi olmaları Macarları

¹² Jahja Drançolli, *Arbërorët Ndërmjet Perëndimit dhe Lindjes Gjatë Mesjetës*, Zagreb 2008, s.62-63.

¹³ Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", **I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (16 Nisan 1989)**, Ankara 1992, s. 11

¹⁴ Drançolli, **A.e.**, s. 215.

¹⁵ Munir Aktepe, "Kosova", **DİA**. XXVI (2002), s. 219.

¹⁶ Ferid Duka, "Pushtimi Osman", **Kosova Vështrim Monografik**, Prishtinë 2001, s. 191-192.

endişelendiriyordu. Macarların Osmanlı ile ilk ciddi hesaplaşması 1444 senesinde Varna'daki meydan savaşında gerçekleşmiş ve Macarlar mağlubiyete uğramışlardı¹⁷. Varna yenilgisi sonrası Macarlar, bir Hristiyan ittifakının oluşturulması konusunda ciddi yatırımlar yapmaya başladılar. 1477 senesi başından itibaren kral nâibi olan Janoš Hunyadi komutasındaki Macarlar, Osmanlı'ya karşı baharda öngörülen bir sefer telaşı içindeydi. Bu sebeple Roma ve Napoli'ye yardım istemek üzere Nikolla Laszockin'i gönderdiler. Ayrıca Raguza, Transilvanya ve Napoli gibi Hristiyanlar ile ittifak yapma çabasında oldular. 1 Nisan 1447 tarihinde Raguza Cumhuriyeti'nden Hunyadi'ye gönderilen bir mektupta "*Tuna'yı geçmeleri halinde maddi yardım olarak 2 000 flori verecekleri*" bildiriliyordu. Bu yardımın dışında Osmanlı ile yollarını ayırmış olan eski Akçahisar (Kruya) subaşı İskender Bey'in de savaşa kendi kuvvetleriyle katılacağını bildirmişlerdi¹⁸. Hunyadi, Sırp Despotu Curaç Brankoviç ile de ittifak yapmak istemişti, ancak despot bu teklife yanaşmamıştır. Bunun üzerine Hunyadi İskender Bey'den yardım alacağını düşünerek Kosova tarafına yönelmiştir. *Âşık Paşa-zâde Târîhi*'ne göre o sıralarda Arnavut seferinde olan padişaha Hunyadi'nin durumunu bildiren Vılk oğlu Brankoviç olmuştur¹⁹. II. Kosova Savaşı hakkında detaylı bilgi veren başka bir kronik ise şu bilgileri içerir: "*Def'a Sultan Murad Han Yuvan iline ve Arnavud vilâyetine sefer idüp Kocacuk Hisârı'n feth itdi. İki pâre kal'a dahi aldı. Yuvan ilin yağma ve talan idüp Arnavud Begi İskender'i kaçurup ol vilâyetine sefer alup kiliselerin yıkup yirine mescidler yapup ehl-i islâm ol vilâyetde şevket tutup tururken bu esnâda Sultân Murâd'a haber geldi kim Engürüs ve Sâs ve Çih ve Alaman ve Latin [Arnavut Hristiyanları] tâyifesi ve Eflâk çerisi ittifâk idüb bînihâyet leşker cem' idüp, Biligrad'dan ve Kofun'dan geçüp [Kosova'ya] geliturlar didiler. Sultan Murad bu haberi işidüp Arnavud'dan çıkup gelüp Sofya'da karâr itdi. Etrâf-ı âleme nâmeler perâkende kılup Anadolu'dan ve Rûm ilinden çeriler cem' idüp, on bin âzeb ve on bin yeniçerinün ve erile ve andan cümle memleketden*

¹⁷ Feridun Emecen, "II. Kosova Savaşı 1448", **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul 2010, s. 139.

¹⁸ Camil Mureşanu, **Janko Hunyadi**, Tiranë 2008, s. 174, 181-182.

¹⁹ **Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]**, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 179.

*serehor çıkarup ve sâyir halk dahi gazâ-yı ekberdür, nefîr-i âmmdur' diyü bunca leşkerler cem ' olup, Sultan Murad katına geldiler"*²⁰.

Aşıkpaşa-zâde *Târihi*'nde fazla bilgi vermediği halde savaşın iki gün sürdüğünü ve Macar ordusunun önemli kumandanlarının savaş meydanında kaldığını, çoğunun esir alındığını ve Hunyadi'nin kaçtığını belirtir²¹. Sırp despotu tarafsız kaldığı için Kosova sahrasının kuzey sınırlarını teşkil eden Vulçitrın yöresi bırakılmışsa da 1455 senesinde II. Mehmed tarafından Üsküp'ten Novabirde ve Mitroviça yöresinde bulunan zengin madenleriyle Trepçe bölgesini feth ederek Vulçitrın'ı Rumeli eyâletine dâhil etmiştir²².

Kosova bölgesi, 300 sene sonra kısa bir süreliğine Osmanlı hakimiyetinden çıkacaktır. 1683-1699 Osmanlı-Habsburg Savaşları Avrupa ve Rumeli Târihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'nın 1699 Karlofça Antlaşması ile Macaristan'ı kaybetmesinden başka Avusturya'nın Tuna boylarına ve Bosna'ya kadar ilerleme fırsatını bulmasıyla bütün Rumeli toprakları tehlike altında kalmıştır²³. Avusturyalılar Eylül 1688'de Belgrad ve Niş'i zaptettikten sonra Kosova'nın güneyine 5 000 asker gönderdiler. Eneo Piccolomini (v. 1689) kumandasındaki Avusturya ordusu Orta Sırbistan'dan Yeni Pazar'a ulaşıp İpekli Mahmûd Paşa'yı püskürttü. Bir ay sonra da (23 Ekim) Priştine, Novabirde ve Kaçanik ellerine düşmüştür. Noel Malcolmi'ye göre 15 000 nüfuslu olan Priştine şehri direnmeden teslim olmuştur. İlk başlarda Priştine'nin Müslüman ahalisi kaçmışsa da sonradan 5 000 Arnavut Piccolomini'ye boyun eğerek memleketlerine dönmüşlerdir. Piccolomini Kosova'yı zaptettikten sonra Mahmûd Beyoğlu'nun Üsküp'e çekildiğini öğrenerek oraya kadar izini sürdü ve şehir dışındaki ordugahını bozguna uğrattı²⁴. Üsküp'ü ilhâk ettiği hâlde buranın savunulamayacağını bildiği için 40 câmi ve 10-12 000 evi ateşe vererek ordusuyla tekrar Kosova'ya çekildi²⁵. Kosova'daki Katolik ve

²⁰ **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, Friederich Giese neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 39.

²¹ **Aşıkpaşazâde Tarihi, A.e.**, s. 179.

²² H. Erdoğan-Y. Yücel, "Ruhi Tarihi", **Belgeler**, C. XIV (1989-1992), sayı 18, Ankara 1992, s. 451.

²³ Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti ve Toplumunda Yeni Dönem", **Devlet-i Aliyye, C. IV**, İstanbul 2016, s.4.

²⁴ Malcolm, **A.e.**, s. 143-151.

²⁵ Nuri Bedzeti (Bexheti), "Die Teilnahme Albaner am "Groben Türkenkrieg 1683-99", [Yayınlanmamış Doktora Tezi], **Universität Wien**, Wien 2005, s. 119.

Ortodoks dinî liderleri de Avusturya orduları ile işbirliği yapmışlardır. Nitekim 6 Kasım 1689 tarihinde Piccolomini Prizren'de Hristiyan Katolik Başpiskoposu olan Pjetër (Pyetir) Bogdani tarafından sevgiyle karşılanmıştı. Üç gün sonra vebadan ölen Piccolomini için dinî merasim yapan Pjetër Bogdani de 6 Aralık 1689'da vebadan ölünce Priştine'deki Avusturyalılar tarafından kiliseye çeviren Fâtih Câmii avlusunda defnedilmiştir. Katolik Hristiyanlardan başka Ortodoks Hristiyanların da patriği olan Arseniye de Pikolomi'nin halefi olan Holstein ile görüşerek kendisine pasaport verilmesini istemişti. Bu olaylardan sonra padişahın emriyle Kırım Hanı Selîm Giray ve Mora Seraskeri Koca Halil Paşa Üsküp üzerinden geçerek Kaçanik'te Avusturyalılar'a karşı kazandıkları zaferle bu toprakları düşman elinden kurtadılar (1 ocak 1690)²⁶.

Avusturyalılar 1737'de Niş şehrini teslim aldıktan sonra güneye doğru ilerleyerek Şehirköy ve Kosova taraflarına inmişlerdir. Fakat Kosova önlerine gelen kuvvetler, Ohri ve Prizren Mutasarrıfı Mahmûd Paşa-zâde Hasan Bey tarafından püskürtülmüşlerdir²⁷. Avusturyalılar bölgedeki Ortodoks ve Katolik Hristiyanları ayaklandırarak Vulçitrin Sancağı'ndaki Müslüman halkı Üsküp ve Kumanova taraflarına göçe zorlamışlardır²⁸. Patrik IV. Arseniye ve Papaz Mikel Suma Avusturyalılarla iş birliği yaparak Kelmend, Kuç, Hot, Grude, Bratonoviç, Vasoyeviç gibi Ortodoks ve Katolik Hristiyanları devlete karşı ayaklandırmışlardır. On gün geçmeden Rumeli beylerbeyi komutasında 1 500 kişilik bir ordu bölgeye gönderilerek isyancılar bastırılmıştır²⁹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Buşatlı mensubu olan İşkodralı/İskenderiyeli Mahmûd Paşa isyanıyla devleti hayli uğraştırmıştı³⁰. 1786-87 senelerinde İskenderiyeli Kara Mahmûd Paşa devlete rağmen bölgedeki sınırlarını genişletmek amacıyla Üsküp ve

²⁶ Malcolm, A.e., s. 157-158.

²⁷ "Niş ve etrâfını istilâ iden Nemçe melâ'ini Kosova tarafına geldiklerinde kıdvetü'l-emâcid ve'l-kirâm hâlen mîr-livâlık inâyet ve ihsânım olan Mahmûd Paşa-zâde Hasan dâme izzuhû üzerlerine hücum ve ekseriyetini tu 'me-i şîr-i şîmşîr" AE. SMHD. I. dos., nr. 130/9527 (Evâil-i Ca 1150/27 Eylül - 7 Ekim 1737).

²⁸ Hakan Karagöz, "1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Isparta 2008, s. 40.

²⁹ Stavri N. Naçi, **Pashallëku i Shkodrës nën Sundimin e Bushatllive në Gjysmën e Dytë të Shekullit të XVIII (1757-1796)**, Tiranë 1964, s. 48.

³⁰ Fikret Sarıcaoğlu, **Hatt-ı Humâyûnlarına Göre Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdühamid (1774-1789)**, İstanbul 2001, s. 186.

Ohri dışında başta Dukakin, Prizren ve Priştine olmak üzere Kosova'nın tamamını ele geçirerek mevcut mutasarrıfları değiştirip yerlerine kendisine yakın kişileri atamıştı³¹. Sultan III. Selim'in (1789-1808) fermânıyla, İskenderiyeli Kara Mahmûd tekrâr âsî ilân edilerek yerine kardeşi tayin edilmiştir. İskenderiyeli Kara Mahmûd Paşa'ya karşı Rumeli valisinin de yer aldığı büyük bir ordu gönderildiyse de harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Devletin Avusturya ve Rusya ile savaşa girmesi üzerine Sultan III. Selim, İskenderiyeli Kara Mahmûd'u affederek kendisine vezirlik ve seraskerlik rütbesi vermiş ve 1790'da Avusturya Venedik hudutlarında sefere memur etmişti³². Daha sonra 40 bin kadar askeriyle Tuna sahili ve Vidin'de görevlendirildi. Bu esnada 4 Ağustos 1791 tarihinde imzalanan Zıştovi Muâhdesi'ne hükümet lehine müessir olmuş ve İşkodra'ya dönmüştür³³. 1775 senesinde de Prizren İskenderiyeli Kara Mahmûd Paşa ile Prizrenli Tâhir Paşa arasında meydana gelen çarpmaya sahne olacaktır. 14 Eylül 1795 tarihinde Draçta'daki İtalyan konsolosu durumu şu şekilde izah etmekteydi: "Daha önce Kara Mahmûd Paşa Prizrenli Tâhir Paşa'yı Prizren mutasarrıflığından el çektirip, yerine yeğeni olan Mehmed Paşa'yı getirmişti. İşkodralı Paşa'nın padişah ile arasının açılması üzere Tâhir Paşa harekete geçip yeğeni Mehmed Paşa'yı Prizren mutasarrıflığından zorla aldı. Kara Mahmûd Paşa padişah tarafından affolunur olunmaz Draç'da olan diğer yeğenini de yanında alarak altı bin piyade ve iki yüz atlı ile Prizren'e geldi. Tâhir Paşa ile beraberindeki Kosova bölgesinden yedi paşa şehri cesaretle savundular. Ancak sonuçta Kosovalı paşalar savaşı kaybederek şehri terk etmişlerdir. Böylece teslim edilen şehir yağmalandıktan sonra tekrar Mehmed Paşa idaresi altına girmişti³⁴.

³¹ Naçi, A.e., s. 226.

³² Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, İstanbul 1309, s. 101, 308.

³³ Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944, s. 131.

³⁴ Naçi, A.e., s. 237.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARÎ YAPI

A) Coğrafi Konum

Kosova 10 887 km²'lik yüzölçümüne sahip bir Balkan ülkesidir. 43° 51' 6" - 43° 16' 24" boylam ve 20° 00' 51.4" -21° 47' 23.5" enlem daireleri arasındadır¹. Güneydoğu Avrupa'da yer alan ülkenin komşuları güneyinde Kuzey Makedonya, kuzey ve doğusunda Sırbistan, kuzeybatısında Karadağ ve güneybatısında Arnavutluk yer almaktadır². Ülke topraklarının çok büyük bir kısmını dağlık ve engebeli coğrafi yapılar oluşturmaktadır. Ülkenin deniz seviyesine göre en yüksek yeri 2 656 m. ile Arnavutluk sınırlarındaki Yunik (Arnavutça Yazılışı:Junik) bölgesinde yer alan Ceravitsa (Arnavutça yazılışı: Gjeravica) zirvesi ve en düşük noktası ise 265 m. ile Arnavutluk sınırında yer alan Beyaz Drina'dadır³.

Kosova sıra dağlarla ve tepelerle sarılmış olduğu için coğrafi bir birim oluşturur. Bunlar içinde en göze çarpanı 2 500 metreyi aşan yüksekliği ile Arnavutluk'un kuzeyindeki dağ silsislesinden çıkarak doğu yönünde ilerleyen ve Kosova'nın güney sınırının büyük bölümünü kapsayan Şar dağlarıdır. Ülkenin batı kesiminde "Bjeshkët e Nemura" (Türkçesi: "Lanetli Dağlar"), Arnavutluk'un dağ kütlelerinden kuzey yönünde ilerleyip Karadağ içlerine kadar uzanır. Kosova'nın bir başka dağı da Sırbistan'ın orta kesimindeki yaylalardan inerek Kosova'nın kuzey içlerine kadar gelen Kopaonik Dağı'dır. Kosova'nın doğu kesimindeki dağların yüksekliği güney ile batıdakilerin yüksekliğinin yarısını bile bulmaz. Kosova'nın güney doğusunda, yani Şar dağlarının doğu ucundan itibaren sıralanan tepeler vardır ve bunların ismi Üsküp Karadağı'dır. Kosova'nın düzlük kesimi ise deniz seviyesinden 800-1200 metre yükseklikte bulunan platodur⁴.

Kaynağı Kosova'da bulunan ırmakların % 50.7'si Karadeniz, % 42'si Adriyatik ve % 6.4'ü Ege Denizi'ne dökülmektedir⁵. Bunlardan, Lepens Irmağı, güneye doğru akarak

¹ Hivzi İslami-Arsim Eyupi, "Kosova", **Fjalori Enciklopedik i Kosovës**, C. I, Prishtinë 2018, s. 860.

² Asllan Pushka, "Kosova", **Fjalori Enciklopedik i Shqipërisë**, C. II, Tiranë 2008, 1294.

³ Muharrem Cërabregu, **Kosova në Hartat e Vjetra**, Prishtinë 1977, s. 18.

⁴ Malcolm, **A.e.**, s. 1-2.

⁵ Cërabregu, **A.e.**, s. 19.

Kaçanik derbendinde Vardarla birleşerek Ege Denizi'ne ulaşır. Karadeniz'e dökülen İber Irmağı Kosova'nın doğu yarısından kuzeye doğru akarak Sırbistan'ın orta kesiminden geçer ve Tunayla birleşerek Morava Irmağına karışır. Batı yönüne doğru ilerleyerek Arnavutluk'un kuzey dağlarından, İşkodra şehri yakınlarından Adriyatik'e dökülen ve ülkenin en önemli ırmaklarından biri de Drini i Bardh (Türkçesi: Beyaz Drina)'tir⁶.

"Kosova" kelimesinin menşei üzerinde çeşitli rivayetler vardır. Kosova tabiri, Birinci Kosova Savaşı'na kadar bölge adı olarak kullanılmamıştır. Hatta savaştan sonra da savaşın yapıldığı yer farklı isimlerle anılmıştır. Mesela, Macarlara göre Birinci Kosova Savaşı'nın yapıldığı yer *Rigo Mezeo'dir*⁷, Almanlara göre *Amsefeld*'dir, Latince vekâyinamelerde de *Campus Merulus* olarak geçmektedir⁸.

Günümüz literatüründe yaygınlık kazanmış olan Kosova "Kos"tan türetilen bir kelime olup Slav ve Çek dillerinde "karabakal" kuşunun adıdır⁹. Osmanlı müverrihleri de Kosova ismini kullanmışlardır. Lâkin, bunların bazıları "kef" harfiyle "Kösova" şeklinde yazmışlardır. Aşıkpaşa-zâde *Târihi*'nde, Neşrî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sında ve Hoca Sâdeddîn *Tâcü't-tevârih*'inde "Kûsova" şeklinde yazmışlardır¹⁰. Arnavutça kaynaklar ise Kosova'nın bir yerleşim yeri olduğunu, İliya ve Trakya dilinden geldiğini ileri sürmektedirler. Buna göre, eski İliya ve Trakyalıların hüküm sürdükleri diyarlarda Kosova yerleşim isimlerine hâlen rastlanılmaktadır. Bunlardan, Bosna'da "Kosova ovası", Dibra'da "Kosova Köyü", Dalmaçya'nın güneydoğusunda Knin Ovasında Kosoviça Deresi'nin geçtiği ovanın ismi de "Kosova"dır. Ayrıca bugünkü Arnavutluk ülkesinde de Elbasan ve Ergirikastro'da Kosova isminde köyler hâlen mevcuttur¹¹.

⁶ Malcolm, A.e., s. 2-3.

⁷ P.L. İnciciyan-H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", **Güney-Doğu Avrupa Araştırma Dergisi**, s. 2-3, İstanbul, 1974, s. 25.

⁸ Muhamet Mala, **Shqiptarët dhe Evropa qendrore gjatë shekujve XII-XVII**, Zagreb 2010, s. 80.

⁹ Malcolm, A.e., s. 3.

¹⁰ Munir, A. g. m., s. 216.

¹¹ Rizaj, A.e., s. 273. Ayrıca hâlen Kamenica [Kamenice] Belediyesine bağlı olan Strezofc [İstrezofçe] köyünde Kosova mahallesi bulunmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kosova'nın bir bölge olarak ifade edildiği dönemin belge ve kroniklerinde de görülmektedir. XVII. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve Kâtib Çelebi tarafından yazılan *Cihânnümâ* adlı eserde, "İstanbul'dan on dokuz gün uzaklıkta "Kosova" adında bir vilayete işaret etmektedir. Kâtib Çelebi'ye göre Kosova vilayeti Priştine, Kurşunlu ve Trepçe arasında bulunmaktadır. Aynı eserde Priştine, Alacahisar, Yanova, Vulçitrın gibi sancakların da Kosova içinde yer aldıkları belirtilmektedir¹². XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait bir kayda göre de Priştine, Vulçitrın, Yenice-i Morava, Novabirde, Yanova-i Kadîm gibi kazâların Kosova olarak tanındığı belirtilmektedir¹³. Bundan başka, Evâhir-i Rebîüahir 1150/18-26 Ağustos 1737 'lerde Avusturya ordularına Niş ve etrafını istila etmeleri, Kosova taraflarına geldiklerinde ise Mîrlivâ rütbesinde olan Mustafa Paşa-zâde Hüseyin'in üzerine hücum etmeleri emredilir¹⁴.

Kosova'nın, Osmanlıların Güney Balkanlara ilerlemesindeki askerî önemi¹⁵ dışında Novabirde¹⁶, Tirepçe ve Yanova gibi yer altı zenginlikleri¹⁷ ve diğer coğrafi ve stratejik koşullarından dolayı dönemin diğer güçleri arasında bir rekabet ve savaş alanı haline gelmiştir. 1660 senesinde Kosova'yı ziyâret eden Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâmesi*'nde Kosova'nın zenginliğini "Kosova gibi mahsûldâr zemîn-i vâsi 'atü'l-aktâra vâkı' olub âb ve hevâsı latiftir, zîrâ zemîni Nova Birda dağları dâmeninde bâğ ve bağçeli şehr-i garîbirdir

¹² "Priştine kazâlarından öte Alacahisâr ve Dukagîn'e karib Kosova içinde bir vilâyet olup", Kosova vilâyetinden bahsederken: "Kosova, Priştine ve Koşunlu ve Trapçe kazâları miyânında vâkı' olmuş bir vilâyetdir", Yanova'nın da Kosova'da bir kaza olduğu kaydedilir. Bk. Kâtib Çelebi, **Rumeli Cihânnümâsı**, haz. Fikret Sarıcaoğlu, [Baskıda].

¹³ "Kosovada Priştine ve Vulçitrın ve Novabirde ve Yanova-i kadîm ve Yenice-i Morava", [aynı belgede] "Kosova ta 'bîr olunan Yenice-i Morava ve Nova Birda ve Yanovâ-i kadîm kazâlarıdır". BOA. **C.BLD.** dos. nr. 84/4181 (9 Şaban 1128/29 Temmuz 1716).

¹⁴ BOA. **A.DVNS. MHM. d.** 144, vr. 127 .

¹⁵ Emecen, **A.e.**, s. 305.

¹⁶ On beşinci yüzyılın ilk yarısında Novabırda'nın gümüş üretimi 9 tona ulaşmıştı. Bk. Halil Inalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I, Seçme Eserler**, İstanbul 2017, s. 312.

¹⁷ Robert Anhegger, **Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europeaeische Türkei**, Bd. 1., İstanbul 1943, s. 151-152.

... Arnavutluk'da İpek dağlarından geliüb nehr-i Klab ile bir olup iner, nehr-i Morava'ya mahlût olur"¹⁸ şeklinde ifade eder.

B) İdarî Taksîmat

Bizans İmparatorluğu hakimiyeti altında olan halklar için "*Romaioi*" tabiri kullanılırken¹⁹ Bulgarların hakimiyetindeki tebaaya "*Bulgaroi*" denilirdi²⁰. XIII. yüzyılda Anadolu Türklerin idaresinde olması dolayısıyla batılı seyyahlar tarafından Turquemenie (Turquie) ve Bizans'ın hâkimiyetindeki yerlere *Romanie* (Romania) denmekteydi. Osmanlı Türkleri, Balkanlar için *Rum-ili* adını Romania'dan almış ve Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Roma/Bizanslılardan fethettikleri bölgeler için kullanmışlardır²¹. Rumeli, tarihî ve coğrafi bir adlandırmanın dışında Osmanlı Devleti'nin en büyük idarî yapısını teşkil etmekteydi. İncelenen dönemde Kosova bölgesi de bu idarî yapılanmanın içinde yer almaktaydı.

1389 Kosova Savaşı'nın zafer ile sonuçlanması Osmanlıların Balkanlar'ın güney kesiminde yerleşmelerine imkanı sağlamıştır²². Kosova Savaşı'ndan sonra Lazar Osmanlı'ya bağlılık göstererek Kosova bölgesinde ikili bir yönetim şekli ile faaliyet göstermişti²³. 1441 senesinde Şaban Paşa'nın göndermiş olduğu bir mektupta Vulçitrin'da bir sancakbeyinin var olduğu anlaşılmaktadır²⁴. Fâtih Sultân Mehmed'in inisiyatifıyla 1454-55 senesinde Üsküp'ten Novabirde, Tirepçe madenlerini ve Bihor'u feth ederek Rumeli Eyâleti'ne dâhil etmiştir²⁵. 1455 senesinde düzenlenen tahrîre göre Kosova'nın Dukakin, Prizren ve Kaçanik bölgesi dışında kalan toprakları Rumeli beylerbeyliğine bağlanarak Vilk vilâyeti kuruldu²⁶. 1487 tarihli defterde ise Vulçitrin'in sancak merkezi

¹⁸ D. Robert & E. Robert, *Evliya Çelebi in Albania and adjacent Regions (Kosovo, Montenegro, Ohrid)*, Leiden-Boston-Köln, 2000, s. 9.

¹⁹ Halil İncalcık, "Rumeli", *DİA*. XXXV (2008), s. 232.

²⁰ Muhamet Tërnavë, *Popullsia e Kosovës gjatë shekujve XV-XVI*, Prishtinë 1995, s. 22-23.

²¹ İncalcık, *A.g.m.*, s. 232-233.

²² Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *DİA*. XXVI (2002), s. 223.

²³ Drançolli, *A.e.*, s. 215.

²⁴ Rizaç, *A.e.*, s. 263.

²⁵ H. Erdoğan-Y. Yücel, *A.e.*, s. 451.

²⁶ Aktepe, *A.g.m.*, s. 215.

olduğu ve Kosova'nın batı kesimlerinin (İpek, Altunili, Prizren ve Kaçanik dışında) bu sancak dahilinde kaldığı görülmektedir²⁷.

928/1521 tarihinde hazırlanan defterdeki sancak listesine göre Rumeli Eyâleti'ne bağlı olan sancaklar şunlardır: Paşa, Semendire, İskenderiye, Bosna, Gelibolu, Niğbolu, Mora, Hersek, Ohri, Silistre, Alacahisar, Vulçitrın, Yanya, Vidin, Ağriboz, Avlonya, Tırhala, Prizren, İlbasan, Vize, Köstendil, Sofya, İzvornik, Midilli, Karlılı, Çingene, Çirmen, Karadağ, Kızılca Müsellem, Voynuk, Kefe, Rodos, Eflak ve Selanik²⁸.

Kanûnî'nin son dönemlerinde Rumeli Eyâleti'ne bağlı sancaklar ise şu şekilde gösterilmiştir: Paşa, Bosna, Niğbolu, Mora, Hersek, Ohri, İskenderiyye, Silistre, Avlonya, Vidin, Yanya, Tırhala, Prizren, İlbasan, Vize, Köstendil, Çirmen, Selanik, Kefe, Çingene, Kırk Kilise, Kilis, Akkerman, Voynuk, Mezistire, Dukakin ve Azak²⁹.

1609'da, Ayn Ali'nin *Kavânîn-i âl-i Osmân der-hülâsa-i mezâmîn-i Defter-i Dîvân* isimli eserinde Rumeli Eyâleti'ne tâbi sancakların sayısı 24 olarak verilmektedir. Bu kayda göre: Sofya, Köstendil, Mora, İskenderiye, Tırhala, Silistre, Niğbolu, Ohri, Avlonya, Yanya, İlbasan, Çirmen, Selanik, Vize, Delvine, Üsküb, Kırkkilise, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Vulçitrın ma'a Priştine, Prizren, Akkirman ve Bender sancakları Rumeli eyâletini teşkil etmekteydi³⁰.

1632-41 yıllarına ait idarî taksimata göre Rumeli Eyâleti'ne bağlı sancaklar: Köstendil, Tırhala, Prizren, Yanya, Delvine, Vulçitrın, Üsküb, İlbasan, Avlonya, Dukakin, İskenderiye-i Arnavud, Ohri, Alacahisar, Selanik ve Voynuk'tur³¹.

1653 tarihli *Sofyalı Ali Çavuş Kânûn-nâmesi*'ne göre Rumeli Eyâleti'nin sancakları: Paşa, Köstendil, Vize, Çirmen, Kırkilise, Silistre, Niğbolu, Vidin, Alacahisar, Vulçitrın,

²⁷ Ferid Duka, "Pushtimi Osman", *Kosova një Vështrim Monografik*, Prishtinë 2011, s. 192.

²⁸ Ahmed Akgünüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, c. 6/2, İstanbul 1993, s. 309-310; İnalçık, a.g.m., s. 234.

²⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 6/2, s.310-311.

³⁰ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i âl-i Osmân der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, İstanbul 1280, s. 11-12.

³¹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 184.

Prizren, İskenderiye, Dukakin, Avlonya, Ohri, Delvine, Yanya, İlbasan, Mora, Tırhala, Selanik, Bender, Akkirman ve Üsküb idi³².

Eviyâ Çelebi'ye göre Rumeli eyâletindeki sancaklar: Paşa, Köstendil, İskenderiye, Tırhala, Ohri, Avlonya, Delvine, Yanya, İlbasan, Çirmen, Selanik, Üsküb, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Prizren ve Vulçitrin'dir³³.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-beyân fi kavânîn-i âl-i Osmân* adlı eserine göre Rumeli Eyâleti: Paşa, Mora, Tırhala, Üsküb, Yanya, Ohri, Avlonya, Vize, İskenderiye, Silistre, Niğbolu, Çirmen, İlbasan, Delvine, Selanik, Kırkkilise, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Vulçitrin, Köstendil ve Prizren olmak üzere yirmi iki sancaktan oluşmaktadır³⁴.

Görüleceği üzere Kosova bölgesi XVIII. yüzyılda üç ana sancaktan oluşmaktaydı. Dukakin Sancağı altı kazâdan (Dukakin, Yakova, Altunili, Zadime, Gora³⁵ ve Leş) ve sekiz nâhiyeden (İspas Rudina, Paştrik, Domeştiç, Dibri, Kafa, Kabaş, Beluşte ve Luma) oluşmaktaydı³⁶. Prizren Sancağı üç kazâdan (Havvâs-ı Prizren³⁷, Suhârîka ve Bihor) ve altı nâhiyeden (Suhârîka, Bihor, Hoça, Tırgovişte ve Şehirköy) oluşmaktaydı³⁸. Vulçitrin Sancağı ise dört kazâdan (Priştine, Novabirde, Yenice-i Morava ve Yanova-i kadîm) ve 23 nâhiyeden (Obilisk, Sirçe, Kriva Rika, Gllama, Yasanevik, Muki Baba, Bane, Leskofçe, Ostroviçe, Treboştiçe, Bugarine, Kremenât, Doburçan, Morava, İstara Sela,

³² Hamid, Hadžibegić, "Rasprava Ali-čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u 17. st.", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, društvene nauke, nova serija, sveska II, Sarajeva 1947, s. 146-173.

³³ Evliyâ Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini*, I. Kitap, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s.78-79.

³⁴ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i âl-i Osmân*, Ankara 1998, s. 116-118.

³⁵ Gora Kazâsı 1490 tarihine kadar Dukakin ve İskenderiye Sancağı'na bağlıydı, bundan sonra Prizren Sancağı'na bağlanmışsa da 18. yüzyılın ikinci yarısında Dukakin Sancağı'na bağlandığını görmekteyiz: "Hassa-i silahdârlarımdan Ali Peşkiri? zide mecduhû ordu-yu hümayûnuna gelüb Dukakin Sancağı'nda Gora nâhiyesine Dolna Reka karye ve gayriden yiğirmi bin akçe ze 'âmet", BOA. A. DVNSAHKR. d, 24, s. 180 (evâil-i B (1)184/31 Ekim- 09 Kasım 1770).

³⁶ BOA, A. DVNS. AHKR. d, Nr. 1-25, târih 1756-1789.

³⁷ "Dukakin Sancağı'na Havvâs-ı Prizrin nâm-ı diğer Gora kazâsına tâbi ' Baloli nâm karye sâkinlerinden Zeynel ve yine kazâ-i mezbûre tâbi ' Sibofça nâm karyesi sâkinlerinden İsmâil Ramo nâm kimesneler", BOA, A. DVNS. AHKR. d, 25, s 101. (1189/1767-68).

³⁸ BOA, A. DVNS. AHKR. d, 25, s. 101; A. DVNS. AHKR. d, 2, s. 69; A. DVNS. AHKR. d, 1, s. 74; A. DVNS. AHKR. d, 5, s. 81; A. DVNS. AHKR. d, 19, s. 48; A. DVNS. AHKR. d, 5, s. 111.

Süteska, Kara Tunllu, Bırniçe, Bllasiçe, Toploniçe, Kllopotnik, Llap ve Gollak) oluşmaktaydı³⁹. Mitroviçe Bosna Eyâletine bağlıyken Kaçanik⁴⁰ ise Üsküb'e bağlıydı.

1. Mahalleler

Hall (halel ve hulûl) kökünden türetilen ve bir mekân ismi olan mahalle kelimesi devamlı veya geçici olarak ikâmet edilen küçük yerleşim birimlerini ifâde eder⁴¹. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı mekândır veya aynı mescidde cemâat halinde ibâdet edenlerin bir şehir kesimidir⁴².

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, Müslüman mahallelerinin önde gelen sorumlusu imâmdır. Gayrimüslim mahallelerinde ise bu görev, ruhânî reîs veya cemâatin kocabaşısı tarafından yönetilirdi. Bu kişiler mahalle ile devlet arasında bir iletişim köprüsü oluşturuyorlardı. İmâmın görevleri arasında doğum, ölüm ve evlenme gibi olayların kayıtlarını tutmak da vardı⁴³.

Genel olarak Osmanlı şehirlerindeki gayrimüslimler ayrı mahallelerde bir arada otururken meslek grupları meslek adlarıyla anılan mahallelerde oturmuşlardır⁴⁴. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da Prizren'de terziciler⁴⁵ ve saraççıların⁴⁶ kendi adlarıyla bilinen mahallelerinin mevcudiyeti olduğu gibi, Yakova'da bir mahallede muhtelif meslek sahiplerinin yaşadığına da rastlanmaktadır. Mesela, 1164/1750-51 tarihli Yakova cizye defterinden Atîk mahallesinin kuyumcusu, terzisi, ekmekçisi ve tüfenkcisi gibi çeşitli meslek sahiplerinin bir arada yaşadıkları görülmektedir⁴⁷.

³⁹ BOA. TT. d, 1081_2 (1112/1700), s. 57-61.

⁴⁰ BOA. İE. AS, dos. nr., 39/3573. (1112/1700).

⁴¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı - Ali Murat Yel, "Mahalle", **DİA**. XXVII, (2003), s. 323.

⁴² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, C. IV, İstanbul 1984, s. 69.

⁴³ İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara 1979, s. 218.

⁴⁴ Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 2012, s. 200.

⁴⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 10, s. 10.

⁴⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 155.

⁴⁷ BOA. D. CMH. d, 26787, s. 1-8.

Ele aldığımız konu 1700-1800 yıllarında müslim ve gayrimüslimlerin işbirliği konusunda hiç bir sıkıntının olmadığı ve aralarında alışveriş yaptıkları görülmektedir. Hatta gayrimüslimler sorunları olduğu zaman bizzat devletten yardım almışlardır. Mesela, 1164/1754-55 senesinde İstanbul sâkinlerinden Kemâl Mehmed Efendi ve Süleyman Ağa ile sarrâf tâifesinden Avanos, Nikola ve Mihal isimli zimmîler, merhûm Sâlih Paşa'dan alacakları olduğunu fakat paşanın vârislerinin babalarının borcunu ödemek istemediklerini beyan ederek mahkemeye başvurmuşlardı⁴⁸. 1167/1761 senesinde Priştine sarrâf tâifesinden zimmî olan Sehin, 1174/1747 seneden beri Hâcî Ebûbekir'in 900 kuruşunu vermediğinden, bahsi geçen zimmî hakkını aramak için mahkemeye başvurarak parasını alabilmiştir⁴⁹. 1178/1765 senesinde Prizren'in Saraçhâne Mahallesi'ne yerleşen Bolgar ve Nikola zimmîlerin birer menzil satın aldıkları görülmektedir⁵⁰.

a) XVIII. Yüzyılda Mahalleler

XVIII. yüzyılda mahalle isimleri, mahallenin özellikleri ve nüfusu hakkında seri defterler olmadığı için Kosova şehirlerinin mahallelerini gösteren bir belgeye veya deftere rastlanmamakla beraber *cizye*, *tevziât*, *Rumeli Ahkâm*, *şikâyet* ve *hurufât defterleri* kayıtlarında geçen kazâların mahallelerinden tesbit edilenler aşağıda sıralanmaktadır.

Tablo. 1.1. XVIII. Yüzyılda Yakova Mahalleleri⁵¹:

Mahalle
Hâcî Yûnus
Hâcî Ömer
İbrahim Çavuş
Küçük
Atik

⁴⁸BOA. A. DVNS. AHKR. d, 11, s. 13.

⁴⁹BOA. A. DVNS. AHKR. d, 17, s. 108.

⁵⁰BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 155.

⁵¹ BOA. D. MMK. KBC. d, 23780, s. 3-10 (1164/1750-51); VGMA. HD. 1165, vr. 347; HD. 1168, vr. 175, 176, 177, 180, 181; HD. 1181, vr. 174; HD. 1194, vr. 345.

Karadağ
İsmâk
İbrahim Çavuş
Cedîd
Gırçâr
Gön
Sâkıta
İsmâil
Çenk
Çarşu
Baba Çerkes
Kebîr Çarşu
Gön Baba Çerî
Gül Hasan
Mahmûd Paşa
Gök

XVIII. yüzyıla âid başka bir cizye defterinden ise Yakova Kazâsı'ndaki Katolik (*millet-i Latin*) Hristiyanlar Atîk mahallesinde otururken Rumlar'ın (*millet-i rumyân*) Hacı Ömer mahallesinde sâkin oldukları anlaşılmaktadır⁵². 1143/1730 senesinde Prizren'de yapılan tevziâtı gösteren bir defter parçasında ise mahallelerin bir kaçı verilmiştir⁵³. Sözünü ettiğimiz defterin üst kısmı yırtık olduğu için sadece 5 mahallenin isimleri tespit

⁵² BOA. D. CMH. d, 26787, s. 2, 5.

⁵³ BOA. D.M. d, 36855, s. 2

edilebilmektedir. Tabloda verilen diğer mahalleler ise Hurufât defterlerinden tespit edilmiştir.

Tablo. 1.2. XVIII. Yüzyılda Prizren Mahalleleri⁵⁴:

Mahalle
Tercumân
Kâtib Sinân
Ahmed Bey
Budak Hoca
Nefs-i Varoş
Dervîş Çelebi
Sarâchâne
Ahmed Bey
Ahmed Bey
Hayreddîn
Ali Çavuş
Defterdâr
İsmâil Efendi
Terzi Memî
Kurîla
el-Hâc Kâsım Paşa

⁵⁴ BOA. **D. M. d**, 36855, s. 2; VGMA. **HD.** 43, vr. 184; **HD.** 1171, 158, 159; **HD.** 1201, s 13; **HD.** 1184, vr. 59; BOA. **C. Ev.** dos., nr 67/3305, s. 2; **EV. HMH.** d, 3391, s. 4, 6, 8, 12.

Tablo. 1.3. XVIII. Yüzyılda İpek ve Priştine mahalleleri⁵⁵:

İpek	Priştine
Sinân Çeribaşı	Pîr nâzır
Frenk-zâde	Hasan Bey
Ali Çavuş	Yâr Ali Çeribaşı
El-Hâc Mahmûd Efendi	Yunus Efendi
İsmâil Efendi	
Câmi'-i Atîk	
Hayreddîn Bey	
Gülfem Hâtun	
Hüseyin Kethüdâ	

C) EHL-İ ÖRF VE ŞEHİR İDÂRECİLERİ

1. Sancakbeyi

Osmanlı Devleti'nde sancak, askerî ve idarî hüviyete sahip temel birimdir⁵⁶. Aynı zamanda hükümdardan iktidâr simgesi olan sancak (*bayrak*) alan ve bir vâlî emrindeki yönetim birimidir⁵⁷. Osmanlı ülkesinde XIV. yüzyılının ikinci yarısında devletin en büyük idarî birimi olarak Rumeli Beylerbeyliği kurulurken, XVI. yüzyıla kadar sancak adı altında daha küçük askerî bölgeler bulunmaktaydı.

Sancağın idarî yönden en yüksek âmiri, sancakbeyi veya mîr-livâ/mîr-i livâdır⁵⁸. Kânûnnâmelerde belirtildiği üzere sancakbeyinin en önemli görevlerinden biri halkın

⁵⁵ VGMA. **HD.** 1185, vr. 88; **HD.** 1171, vr. 319; **HD.** 1185, vr. 163, 165, 168, 169, 172, 173; **HD.** 1171, vr. 164, 319, 322, 323; **HD.** 1185, vr. 164.

⁵⁶ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, c. I, ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 233.

⁵⁷ Mehmet İnbaşı-Eyüp Kul, **Balkanlarda bir Türk Şehri Üsküp – Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar**, Ankara 2018, s. 162.

⁵⁸ Orhan Kılıç, **Osmanlı Devleti'nin idarî Taksimâtı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 1997, s. 10.

huzur ve emniyetini temin etmekte⁵⁹. Bu görevleri karşılığında timarlardaki cürm ve cinâyet (cerâ'im) resmlerinin ve bâd-ı hevâ vergilerinin bir kısmını sancakbeyi alırdı⁶⁰.

Ayn Ali'nin risâlesine göre XVII. yüzyılın başlarında Dukakin sancakbeyi 297 500 akçelik hâs gelirine sahip olup Prizren 281 646 ve Vulçitrın ma'a Priştine 205 000 has gelirine sahiptiler⁶¹. Evliyâ Çelebi ise Dukakin sancakbeyinin 207 500, Vulçitrın sancakbeyinin 205 000 ve Prizren sancakbeyinin 28 146 akçelik gelir tasarruf ettiğini beyan etmektedir⁶². Buna göre, Dukakin sancakbeyi gelirini arttırdığı, Vulçitrın miktarını koruyabildiği lâkin Prizren'in gelir kaybettiği anlaşılmaktadır.

Tablo. 1.4. 1170-1206/1757-1792 yılları arasında Prizren Sancakbeyleri:⁶³

Sancakbeyi	Geldiği Yer	Tayin Tarihi	Tayin Şekli
Mustafa Paşa-zâde Mehmed	-	-	İbkâ
Ferhâd-zâde İsmâil	Köstendil	12 B. 1170/02 Nisan 1757	Tevcih
Kahramân	Dukakin	23 C. 1171/04 Mart 1758	Tevcih
Kahramân	Dukakin	3 Z. 1171/28 Ağustos 1758	İbkâ
Kahramân-zâde İsmâil	bâ-Fermân	3 L. 1172/30 Mayıs 1759	Tevcih

⁵⁹ "haramiye ve uğruya ve kanlıya vesâir hırsuzlara bi-hasebi'l-merâtib siyâset eylemek medâr-ı nizâm-ı memleket ve menât-ı emn-i vilâyet olan atlu sancakbeğininidir", Ömer Lütfi Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunları**, İstanbul 1943, s. 5.; Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2014, s.86.

⁶⁰ Özer Ergenç, **XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa**, Ankara 2016, s. 136.

⁶¹ Ayn Ali Efendi, **A. e.**, s. 12.

⁶² Evliyâ Çelebi *Seyhatnamesi*, C. I, **A. e.**, s. 87.

⁶³ **A. DVNS. NŞT. d.**, 16, s. 18, (1179/ 1766-67).

Kurd Mehmed Paşa-zâde Abdullâh	Üsküp	15 S. 1173/08 Ekim 1759	Tevcîh
Kahramân	Ohri	27 B. 1174/04 Mart 1761	Tevcîh
Hâcî Osman	Kilis	5 L. 1175/29 Nisan 1762	Tevcîh
Ferhâd-zâde İsmâil	Avlonya	10 L. 1176/24 Nisan 1763	Tevcîh
İsmâil	-	2 N. 1177/05 Mart 1764	Tevcîh
Kahramân	-	2 R. 1178/29 Eylül 1764	Tevcîh
İsmâil	-	10 R. 1178/07 Ekim1764	Tevcîh
Ahmed	Kilis	13 Zâ. 1178/04 Mayıs 1765	Tevcîh
Ferhâd-zâde İsmâil	Köstendil	6 L. 1179/18 Mart 1766	Tevcîh
Abdî Paşa	Çorum	29 Ra. 1179/15 Eylül 1765	Tevcîh
Ali Bey ⁶⁴	-	29 Zâ. 1179/09 Mayıs 1766	Tevcîh
Ferhâd-zâde İsmâil	Köstendil	5 L. 1180/17 Mart 1766	Tevcîh

⁶⁴ "livâ-i mezbûr rütbe-i mîr-i mîrânîlık ile Ali Bey zâde mecdühûya bi'l-iltimâs hâlî ve bâ-fermân-ı âlî tevcîh olunmuştur". BOA. A. DVNS.NŞT.d, 16, s. 18 (29 Zâ 1179/Mayıs 1766).

Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	Yanya	4 L. 1181/23 Şubat 1768	Tevcih
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	5 L. 1182/12 Şubat 1769	İbkā
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	14 L. 1183/31 Ocak 1770	İbkā
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	23 L. 1184/09 Şubat 1771	İbkā
Emrullâh Paşa	Alacahisar	12 Zâ. 1185/16 Şubat 1772	Tevcih
Emrullâh Paşa	-	13 R. 1186/14 Ağustos 1772	İbkā
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	Dukakin	9 Zâ. 1187/22 Ocak 1774	Tevcih
Süleymân Paşa	Yanya	8 B. 1188/14 Eylül 1774	Tevcih
Receb Paşa	Üsküb	2 Z. 1188/03 Şubat 1775	Tevcih
İşbozlı Abdullâh Paşa	Alacahisâr	12 C. 1189/10 Ağustos 1775	Tevcih
Seyfeddîn Paşa ⁶⁵	Kayseri	22 N. 1189/ 16 Kasım 1775	Tevcih
Mehmed Paşa ⁶⁶	Sultâneli	27 M. 1190/18 Mart 1776	Tevcih

⁶⁵ Gego-zâde Ali Paşa'nın oğlu.

⁶⁶ Kurd Mehmed Paşa'nın hafidi.

Muhtâr Paşa-zâde Abdullâh Paşa	İlbasan	8 R. 1190/ 27 Nâyıs 1776	Tevcîh
Muhtâr Paşa-zâde Abdullâh Paşa	İlbasan	7 L. 1190/19 Kasım 1776	Mukarrerr
Gürcü-zâde Halîl Paşa	Kars muhâfızı	Gurre-i Zâ. 1190/ Aralık 1776	Tevcîh
Ali Paşa-zâde Seyfeddîn Paşa	Akkirman Kalesi muhafazasından	24 M. 1191/04 Mart 1777	Tevcîh
Ali Paşa-zâde Seyfeddîn Paşa	-	7 L. 1191/08 Kasım 1777	İbkâ
Ali Paşa-zâde Halîl Paşa	Kili ve Akkirman kaleleri muhafazasından	27 N. 1192/19 Ekim 1778	Tevcîh
Kahramân Paşa-zâde Abdî Paşa	-	2 R. 1193/19 Nisan 1779	Tevcîh
Seyfeddîn Paşa	-	5 C. 193/20 Haziran 1779	Tevcîh
Seyfeddîn Paşa	-	10 L. 1193/21 Ekim 1779	Mukarrerr
Muhtâr Paşa-zâde Abdullâh Paşa	Ruşçuk muhafızlığından	20 M. 1194/27 Ocak 1780	Tevcîh
Hâcî Paşa-zâde Mehmed Paşa	Yanya	4 L. 1194/03 Ekim 1780	Tevcîh
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	Ada-i Kebîr muhafazasından	27 Z. 1194/24 Aralık 1780	Tevcîh
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	4 L. 1195/23 Ağustos 1781	İbkâ

Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	4 L. 1196/12 Ağustos 1781	İbkā
Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	7 L. 1197/05 Ağustos 1783	İbkā
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Bey ⁶⁷	-	7 Z. 1197/03 Kasım 1783	Mîr-i mîrândan tevcîh
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Bey	-	5 L. 1198/ 22 Ağustos 1784	İbkā
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Bey	-	3 L. 1199/09 Ağustos 1785	İbkā
Mahmûd Bey ⁶⁸	Prizrîn mu[k]âtaası muhâfızı	12 L. 1199/18 Ağustos 1785	Tevcîh
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Paşa	Sâbık	7 R. 1200/07 Şubat 1786	Tevcîh
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Paşa	-	4 L. 1200/31 Temmuz 1786	İbkā
Gego Ali Paşa-zâde Seyfeddîn	Ohri	25 R. 1201/14 Şubat 1787	Tevcîh
Gego Ali Paşa-zâde Seyfeddîn	-	4 L. 1201/20 Ağustos 1787	İbkā
Sâlih Paşa-zâde İsmâil Paşa	-	27 B. 1202/03 Mayıs 1788	İbkā
Tâhir Paşa	Ada-i Kebîr	20 M. 1203/21 Ekim 1788	Tevcîh

⁶⁷ Prizren Sancağı Mutesellimi Emrullâh Paşa'nın kardeşi.

⁶⁸ İlbasanlı Vezîr Süleymân Paşa'nın biraderi Ali Paşa'nın oğlu.

Tâhir Paşa	-	4 N. 1203/29 Mayıs 1789	İbkā
Tâhir Paşa	Rumili pâyesi ile	23 Z. 1203/26 Ağustos 1789	Tevcîh
Tâhir Paşa	-	5 N. 1204/19 Mayıs 1790	İbkā
Rüstem Paşa ⁶⁹	-	10 B. 1205/15 Mart 1791	Tevcîh
Rüstem Paşa	-	3 L. 1206/25 Mayıs 1792	İbkā

Tabloda görüldüğü üzere sancakbeylerin çoğu Kosova ve civârındaki soylu âileler (Gega-zâdeler, Mahmûd Paşa-zâdeler, Salih Paşa-zâdeler)'den gelen şahıslar olup kimisi bir kere tayin edilirken kimisi de yıllarca Prizren sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Ayrıca birkaç sene arayla tekrar Prizren sancakbeyliğine atananlar da vardır. Bunlardan biri Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa'dır. 23 Şubat 1768-16 Şubat 1772 tarihleri arasında kesintisiz tam dört kere aynı görevde bulunmuştur. 1777-1780 yıllarında da yine peşisıra iki kez Prizren sancakbeyliğine tayin edilmişti.

Tablo. 1.5. 1169-1206/1756-1792 Yılları arasında Dukakin Sancakbeyleri:⁷⁰

Sancakbeyi	Geldiği Yer	Tayin Tarihi	Tayin Şekli
Mısrî Osmân Bey	-	8 L. 1169/06 Temmuz 1756	İbkā
Mısrî Osmân Bey	-	14 L. 1183/10 Şubat 1770	İbkā

⁶⁹ Tâhir Paşa biraderi, mîr-mîran.

⁷⁰ BOA. A.DVNS. NŞT.d, 16, s. 15 (1198-1206/

Hüdaverdi Paşa-zâde Ahmed Paşa	-	14 Z. 1183/10 Nisan 1770	Tevcih
Mehmed Paşa-zâde Mustafa Paşa	Üsküb	16 M. 1184/ 12 Mayıs 1770	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Bey	-	18 L. 1184/04 Şubat 1771	Tevcih
Gego-zâde Ali Paşa	Prizren	12 Zâ. 1185/16 Şubat 1772	Tevcih
Gego-zâde Ali Paşa	-	17 Zâ. 1186/ 09Şubat 1773	İbkâ
Gego-zâde Ali Paşa	-	9 Zâ. 1187/22 Ocak 1774	İbkâ
Gego-zâde Ali Paşa	-	11 Ş. 1188/17 Ekim 1774	İbkâ
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	Prizren	Gurre-i Zâ. 1188/Ocak 1775	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	-	9 C. 1189/07 Ağustos 1775	İbkâ
Gego Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	Kilis	9 Ş. 1189/05 Eylül 1775	Tevcih
Gego Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	6 Z. 1189/28 Ocak 1776	İbkâ
Yakovalı Kurd Mehmed Paşa hafidi Mehmed Paşa	Prizren	12 S. 1190/02 Nisan 1776	Tevcih
Moravî Ahmed Paşa	Ohri	24 L. 1190/06 Aralık 1776	Tevcih
Gego Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	Kilis	23 M. 1191/03 Mart 1777	Tevcih

Mustafa Paşa ⁷¹	İskenderiye	12 Câ. 1191/18 haziran 1777	Tevcih
Gego-zâde Ali Paşa	Akkirman	12 M. 1192/10 Şubat 1778	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	-	27 B. 1192/21 Aşustos 1778	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	-	2 Z. 1193/19 Mayıs 1779	İbkâ
Gego-zâde Mahmûd Paşa-zâde Ali Paşa	-	22 Câ. 1193/07 Haziran 1779	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	-	21 B. 1193/04 Ağustos 1779	Tevcih
Gego-zâde Seyfeddîn Paşa ⁷²	Prizren	26 Ra. 1194/01 Nisan 1780	Tevcih
Tâhir Paşa	Sâbık	4 L. 1194/ 03 Eylül 1780	Tevcih
Seyfeddîn Paşa	Sâbık	22 B. 1195/14 Temmuz 1781	Tevcih
Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	Sâbık	15 Zâ. 1195/02 Kasım 1781	Tevcih
Mehmed Sâdık ⁷³	Üsküp	25 Ra. 1196/10 Mart 1782	Tevcih
Ali Paşa	Çirmen	23 R. 1196/07 Nisan 1782	Tevcih

⁷¹ Gego-zâde Mehmed Paşa-zâde Mahmud Paşa'nın karındaşı.

⁷² Gego-zâde Ali Paşa'nın oğlu.

⁷³ Hacı Hasan Paşa-zâde.

Kahramân Paşa-zâde Tâhir Paşa	Sâbık	8 B. 1196/19 Haziran 1782	Tevcîh
Ali Paşa-zâde İsmâil Paşa	Bender	27 Zâ. 1196/03 Kasım 1782	Tevcîh
İsmâil Paşa	Akkirman	19 Ra. 1197/22 Şubat 1783	Tevcîh
Gego Ali Paşa-zâde İsmâil Paşa	Akkirman	19 Ra. 1198/11 Şubat 1784	Tevcîh
Gego Ali Paşa-zâde İsmâil Paşa	-	22 B. 1198/11 Haziran 1784	Tevcîh ⁷⁴
Hasan Paşa	Ohri	8 M. 1199/21 Kasım 1784	Tevcîh
Gego-zâde Ali Paşa	Prizren	5 Câ. 1199/16 Mart 1785	Tevcîh
Gego Ali Paşa-zâde İlyâs Bey	-	8 N. 1199/15 07 Temmuz 1785	Tevcîh
Gego Ali Paşa-zâde İlyâs Bey	-	4 L. 1200/31 Temmuz 1786	İbkâ
Gego Ali Paşa-zâde İlyâs Bey	-	4 L. 1201/20 Temmuz 1787	İbkâ
Kahramân Paşa-zâde Abdurrahmân Paşa	Yagodin ⁷⁵ muhâfızı	28 N. 1202/02 Ağustos 1788	Tevcîh
Kahramân Paşa-zâde Abdurrahmân Paşa	-	3 Ra. 1203/28 Mayıs 1789	İbkâ

⁷⁴ "Hotin kal'ası muhâfızası şartıyla Hotin Sancağı paşa-yı mûmâ-ileyhe ilhâken tevcîh" BOA. **ADVNS. NŞT. d**, 16, s.15.

⁷⁵ Jagodina (Sırbistan).

Kahramân Paşa-zâde Abdurrahmân Paşa	-	3 N. 1204/ 17 Mayıs 1790	İbkā
Kahramân Paşa-zâde Abdurrahmân Paşa	-	2 L. 1205/05 Mayıs 1791	İbkā
Kahramân Paşa-zâde Abdurrahmân Paşa	-	3 L. 1206/25 Nisan 1792	İbkā

Tablolardan da görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Prizren ve Dukakin sancaklarındaki tayinler livâ tevcihâtlarından alışıldığı üzer birer yıllık olarak yapılmıştır.

2. Alaybeyi

Alaybeyi, askerî rütbe olarak mîralay olup eyâlet ve sancaklardaki timar ve zeâmet tasarruf eden sipahîlerin kumandanı olarak sefer vaktinde, timar ve zeâmet sipahîlerini bayrağı altında toplayarak sancak beyinin emri altında padişahın ordusuna katılırlardı⁷⁶. Alaybeyi atamaları alaybeyliği bölgesinde bulunan sipahîlerin taleplerini bazen dikkate alarak beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından yapılırdı. XVIII. yüzyılda, Âsitâne-i aliyye'den de yapıldığı görülmektedir. Meselâ, 1190/1776-77 senesinde Prizren ve Dukakin sancaklarında alaybeylerin tevcihleri Âsitâne'den yapılmıştır⁷⁷. Görüldüğü üzere Kosova bölgesinde bulunan sancaklarda alaybeylik görevlisi bulunmaktadır. Bu durum Prizren, Dukakin ve Vulçitrın sancaklarında XVIII. yüzyılda muhtelif kaynaklardan tespit edilmiştir. Nitekim 1752 tarihli ahkâm⁷⁸ kayıtlarında rastladığımız Prizren sancağının alaybeyi olan Musa vefât edinceye (1776) kadar alaybeylik görevini koruyabilmiştir. Ölümü ardından yeni tevcih olunanın ismi Ali'dir⁷⁹.

Alaybeylik tevcih kayıtlarında görüldüğü üzere terfî işlemlerinden birinci derecede sorumlu kişi Rumeli beylerbeyi idi. 1722 senesinde halkın şikâyeti üzerine Prizren

⁷⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Alay", **İA**. I (1978), s. 293-294.

⁷⁷ " zikr olunan sancakların alaybeğlikleri merkûmüne Âsitâne-i aliyye tarafından tevcih olunmuştur." BOA. **A. DVN. d**, 899. s. 1.

⁷⁸ BOA. **A. DVNS. AHKR. d**, 2, s. 118.

⁷⁹ BOA. **ADV. d**, 899, s. 4.

alaybeyi Mahmûd Vasilî'nin yerine Rumeli Vâlisi Vezîr Osmân Paşa'nın arzıyla Mahmûd Paşa-zâde Hüseyin getirilmiştir⁸⁰.

İncelemekte olduğumuz dönemde muhtelif kaynaklardan Prizren, Dukakin ve Vulçitrin sancaklarında alaybeylik görevinde bulunanların listesi ve görev tarihleri takip edilmeye çalışılmıştır.

Tablo. 1.6. 1134-1181/1722-1768 Yılları arasında Prizren, Dukakin ve Vulçitrin Alaybeyleri:

Sancak	Alaybey ismi	Tarih
Prizren ⁸¹	Mahmûd Paşa-zâde Hüseyin	4 Zâ. 1134/16 Ağustos 1722
	Mahmûd Vasilî	26 Râ. 1135/04 Ocak 1723
	İbrahim	13 Câ. 1136/08 Şubat 1724
	Mahmûd Vasilî	3 Zâ. 1136/24 Temmuz 1724
	İbrahim	Gurre R. 137/11 Ocak 1725
	Mahmûd Vasilî	13 S. 1139/10 Ekim 1726
	Mûsâ	Evâil-i B. 1156/21-28 Ağustos 1743
	Mûsâ	Evâil-i Zâ. 1180/31 Mart – 08 Nisan 1767
	Mûsâ	3 Z. 1189/25 Ocak 1776
	Mustafâ	15 Râ. 1190/01 Mayıs 1776
	Ali	12 B. 1190/27 Ağustos 1776
Dukakin ⁸²	Nu'mân	Evâil-i Câ. 1170/ 22-30 Ocak 1757
	Edhem	13 L. 1189/07 Aralık 1775

⁸⁰ Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, Ankara 1997, s. 175-176.

⁸¹ **Târih-i Râşid ve Zeyli**, C. II, İstanbul 2013, s. 931; Başar, **A.e.**, s. 175-176; BOA. **A. DVNS. AHKR. d**, 2, s.118; **A. DVNS. AHKR. d**, 12, s. 42; **A. DVN. d**, 899, s. 1.

⁸² BOA. **A. DVNS. AHKR. d**, 12, s. 64; **ADV. 899**, s. 1, 12.

	Hayreddîn	12 Z. 1190/22 Ocak 1776
	Edhem	27 C. 1190/13 Ağustos 1776
	Hasan veled-i Yûsuf	29 B. 1190/13 Eylül 1776
	Sâlih veled-i Arslan	3 N. 1190/16 Ekim 1776
Vulçitrın ⁸³	Mehmed	27 R. 1138/02 Ocak 1726
	Abdûlfettâh	2 N. 1138/04 Mayıs 1726
	Mehmed	26 Zâ. 1138/26 Temmuz 1726
	Abdûlfettâh	13 B 1140/24 Şubat 1728
	Arslan Ali	29 Ş. 1141/30 Mart 1729
	İbrahim	Evail-i R. 1178/28 Eylül – 07 Ekim 1764
	Mecîd veled-i Mahmûd	Evasıt-ı Ra. 1178/ 08 - 17 Eylül 1764
	Osmân	Evâsıtı N. 1181/14 Şubat 1768

3. Kâimmakâm

Kâimmakâm kelimesinin anlamı "birinin yerine geçen, yerine tutulan, vekîl, nâib" olup Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtında hem unvân hem terim olarak rastlanmaktadır⁸⁴. Osmanlının son dönemlerinde rastlanan bu görevli, kazânın âmiridir. Askerî teşkilâtta ise günümüzdeki yarbay karşılığı bir tabirdir.

Bu araştırmada Dukakin sancağı kâimmakâmı⁸⁵ şeklindeki kullanıma rastlanmıştır. Bu kayda göre Ekim 1769 (Cemâziyelâhir 1183) Dukakin Sancağı'nın Kâimmakâmı Kahramân Paşa olduğu görülmektedir. Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1183/ 12-21 Aralık 1769 senesinde ise maktûl Kahramân Paşa'nın yerinde olan Kâimmakâm Kara Muço oğlu

⁸³ Başar, A. e., s. 175-176; BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 101, 146; A.DVNS. AHKR. d, 23, s.189.

⁸⁴ Yücel Özkaya, "Kaymakam", DİA. XXV (2002), s. 84.

⁸⁵ BOA. A. DVNS. AHKR.d, 20, s. 132 (evâsıt-ı C 1179/ 25 Kasım- 05 Aralık 1765).

Ahmed'in halka zulm ettiğinden dolayı Yakova ve Altun-ili nâibinin arzıyla azl edildiğini görülmektedir⁸⁶.

4. Zâbit

Zâbitlerin asıl görevleri, şehir ve köylerde *resm-i raiyyetin* toplanması ve köylerin güvenliğini sağlamaktır. XVIII. yüzyıl kayıtlarında köy ahalîsinin vergilerini tahsil eden zâbitlere "*karye zâbiti*", aşiretlere bağlı oymaklardan vergi toplayana "*cemâ'at zâbiti*", hâs topraklardan vergi tahsîl edenler ise "*hâs zâbiti*" şeklinde ifade edilmektedir⁸⁷. Evâil-i Receb 1167/ 24 Nisan– 03 Mayıs 1754 senesinde Prizren'deki Hoça nâhiyesinin Rahovça-i Büzürg ve İslamadrece köylerinde oturanlar zirâat hâsîlatını kusursuz olarak zâbitlere edâ etmişlerdir⁸⁸.

Zâbitlerin de bazen hukuksuz işler yaptığı görülmektedir. Böyle bir olayın Novabirde kazâsında olduğu, kazâ ahalîsinin şikâyetlerinden öğrenilmektedir. Evâhir-i Zilkade 1113/19- 28 Nisan 1702 senesinde Novabirde ahalîsinden bazıları meclis-i şer'a/mahkemeye gitmişler, rüsûm-ı râiyyet vergilerini noksansız olarak zâbitlere teslim ettikleri halde zâbitlerin bazı reayâyı da yanına alarak "*oturduğunuz karyelerinden kovarız*" şeklinde kendilerini tehdîd ettiklerini beyân etmişlerdi⁸⁹.

5. Yeniçeri Serdârı

Osmanlı Devleti idârecileri, Rumeli'deki ilk fetihlerden sonra zaferlerin devâmının dâimî ve muvazzaf bir orduyla mümkün olacağını, XIV. yüzyılın sonlarında görmüş ve devşirme usûlüne dayanan Yeniçeri Ocağı adıyla yeni bir askerî kuvvet meydana getirmişlerdi⁹⁰. Merkezî ordu olarak kurulan söz konusu düzenli ve dâimî ordunun görev ve sorumluluklarından biri de Osmanlı taşrasında güvenliği sağlamaktı. Bilindiği üzere Yeniçeriler pâyitaht dışında, kale ve şehirlerde hizmet yapmışlardır⁹¹. İhtiyâr yeniçeriler

⁸⁶ BOA. A. DVNS. AHKR.d, 24, s. 178.

⁸⁷ Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) idarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi", **Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi** [Yayınlanmamış Doktora tezi], Kahramanmaraş 2008, s.114.

⁸⁸ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 10, s. 7.

⁸⁹ BOA. A. DVNSŞKT. d, 36, s. 3045.

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları- I**, Ankara 1988, s. 144.

⁹¹ Uzunçarşılı, A. e., s. 324.

veya yaralı (mecrûh) ve mahlûl olanlar, merkezî orduda hizmetlerini ifâ edemeyeceklerinden şehir kalelerinde hafif muhafaza hizmetlerine tayin olunmuşlardır⁹². Önemli sayılan bazı kale şehirlerinde, kale dizdârından başka "*Yeniçeri Ağası*" ismiyle geniş yetkili askerler bulunurdu. Yeniçeri serdârı ise yeniçeri ağasının mektubu ile tayin olunur ve Dîvân'dan yazılan bir hükümle mahalline bildirilirdi⁹³. Bu minvâl üzere Prizren, Dukakin ve Vulçitrın sancaklarında yeniçeri serdârı olarak isimlendiren görevliler bulunmaktaydı.

Evâil-i Receb 1155/11- 21 Eylül 1742 senesinde pâyitahttan bazı yeniçeriler Gora kazâsına mahsûs yeniçeri serdârı şeklinde kendilerini tanıttıktan sonra Prizren serdârı bulunan Ali Ağa'nın "*mütegalibeden*" olduğunu, köyleri gezerek "*hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-i hakk ba'zılarında te'addî ve tecâvüz*" yapıldığını Dîvân'a beyân etmişler, vazifelerini almalarına engel çıkarılmamasını istemişlerdi⁹⁴.

XVIII. yüzyıl belgelerinden de anlaşıldığı üzere yeniçeri serdârları bulundukları kazâlarda herhangi bir âsâyiş meselesi çıktığında emniyetin temininde yetkili idiler. Meselâ, Evâhir-i Zilhicce 1178/ 11- 21 Haziran 1765'de Yeniçeri Ağası Ömer Ağa, Üsküp ve Vulçitrın serdârlarından, Vulçitrın panayırına giderken Krasnik kabilesi eşkıyaları tarafından malları gasp edilen Priştine sakinlerinden Yunus Beşe'ye saldıranları yakalayıp adalete teslim etmelerini istemekteydi⁹⁵.

6. Çeribaşı

XV. yüzyılda, başbuğ, serdâr, serasker, sipehsâlâr ve çeribeyi ve sâir şekillerde ifade edilen bu görev, Memlûkler'de ve Dulkadiroğulları'nda "çeriçi ve çericiyân/çericiyân" biçimlerinde kullanılmış ve Osmanlılar'a da böylece intikal etmiştir. Çeribaşı, alaybeyinin bulunduğu bölgenin her bir nâhiyesinin âmiri konumundaydı. Asker sevki ve nâhiye emniyeti öncelikli görevleriydi⁹⁶.

⁹² Tunç, A. g. tez. s. 103.

⁹³ Uzunçarşılı, A. e., s. 327.

⁹⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 1, s. 32.

⁹⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 20, s. 118.

⁹⁶ Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", DİA. VIII (1993), s. 270.

Evâsıt-ı Zilkade 1184/26 Şubat-06 Mart 1771 senesinde İpek kasabası sâkinlerinden olup aynı zamanda çeribaşı olan İbrahim, İpek kasabasında subaşı olan Hâcî Kadri'nin kendisine 200 kuruş borcu olduğunu, ancak borcun sürekli ertelenerek ödenmediğini beyân etmişti. Dukakin kazâsı mütesellimine gönderilen hükümde, İbrahim Çeribaşı'nın alacağının noksansız tahsil edilmesi bildirilmişti⁹⁷.

7. Mütesellim

Sözlükde "teslim edilen şeyi alan, kabul eden" anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılar'da çeşitli idarî vazîfeler için kullanılmıştır. Beylerbeyi veya sancakbeylerinin seferde oldukları zaman vekillğini yapan ve vergileri tahsil edenler için kullanılan bir tâbirdir. Beylerbeyi veya sancak beyinin tayin etmek istediği şahsın İstanbul'dan onaylanması gerektiği için mütesellim adayı için kapı kethudâsına arz ile fermân talebinde bulunulması gerekirdi⁹⁸. Bazen de mütesellim tayini devlet tarafından yapılırdı. Örneğin, Evâil-i Zilkade 1166/09-22 Haziran 1753'te Dukakin sancağına Osmân Bey tayin edilmiştir. Lâkin, kendisi Sinop'ta memuriyet dolayısıyla ikamet ettiği için Dukakin sancağına mütesellimlik görevine İpek'in ileri gelen âilelerinden Mahmûd Paşa-zâde Kahramân Paşa'nın tayin edilmesi için ferman gönderilmiştir⁹⁹. Evâsıt-ı Ramazân 1174/16 – 25 Nisan senesinde de Kahramân Paşa'nın senede on beş kîse akçe karşılığında Dukakin sancağına tayin olunması için ferman gönderilmiştir¹⁰⁰.

Mütesellimler, temsil ettikleri sancakbeyinin yetkilerine sahiptiler. Görevlerini suistimal edenler ve hattâ halka zulmettiğine dâir şikâyet edilenler olmuştur. Benzeri bir durum, Priştine ve Novabirde kadılarına gönderilen bir hükümden öğrenilmektedir. Bahsi geçen hükümde Evâsıt-ı Şevvâl 1169/09-17 Temmuz 1756 tarihinde Vulçitrın mütesellimi İbrahim'in Vulçitrın ahâlisinden ve zulmüyle meşhur Mahmûd, Priştineli İsmâil ve Ahmed ile işbirliği yaparak Priştine ve Novabirde halkına zulümde bulunduğu ifade edilmektedir¹⁰¹. Benzer bir olayda da (Evâsıt-ı Şevvâl 1180/12- 20 Mart 1767), Vulçitrın

⁹⁷BOA. A. DVNS. AHKR. d, 25, s. 20.

⁹⁸Yücel Özkaya, " Mütesellim", DİA. XXXII (2006), s. 203-204.

⁹⁹BOA. A. DVNS. AHKR. d, 9, s. 112.

¹⁰⁰BOA. A. DVNS. AHKR. d, 17, s. 57.

¹⁰¹BOA. A. DVNS. AHKR. d, 11, s. 176.

mütesellimi Yahya Ağa-zâde Mehmed Ağa'nın, reâyâdan dört bin yetmiş kuruşu zorla toplayıp Priştine'ye firar ettiği belirtilmiştir¹⁰². Kimi zaman da mütesellimler ahalî ve isyan edenlerin saldırılarına maruz kalmışlardı. 25 Ramazân 1162/08 Eylül 1749 senesinde Prizren kazâsı mütesellimi Ahmed Bey'in hânesinin, Dukakinli âsîler tarafından basılması ve mütesellimin mallarının gasp edilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir ¹⁰³.

Dönemin belgelerinden anlaşıldığı üzere XVIII. yüzyılda mütesellimler, yerli hânedân ve ileri gelen âilelerden seçilmişlerdir¹⁰⁴.

8. Voyvoda

Slavca "asker" anlamına gelen voyvoda kelimesi¹⁰⁵, Sırp despotluğunda (1421-1443) bayrakdâr askeri karşılığı olarak kullanılırken, Hırvat ve Boşnaklar'da prenslerin ünvanı olmuştu. Venedikliler ise küçük kasabalardaki polislerin başında bulunanlara voyvoda ismi vermişlerdi¹⁰⁶.

Osmanlılar'da XV. yüzyıla kadar uzanan voyvodalık uygulaması, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren voyvodalar, vezîrlere, beylerbeyilere, sancakbeyilerine, paşmaklık hâs sâhipleri ve saray mensuplarına tahsis edilen gelirlerin tahsilinde önemli rol oynamışlardı¹⁰⁷.

XVII. yüzyılda devletin iktisadî buhranın etkisinin azaltılabilmesi için hazineye para akışını olabildiğince düzenli ve hızlı bir şekilde sağlaması gerekmektedir. XVII. yüzyılın başlarına kadar söz konusu vazîfeyi eyâlet defterdârlıkları ifa etmekteydiler. Lâkin defterdârların para tahsilinde yaşadıkları sıkıntı ve topladıkları parayı hazineye aktarmadaki güçlüklerinden dolayı bazı defterdârlıklar kaldırılarak yerine voyvoda

¹⁰²BOA. A. DVNS. AHKR. d, 23, s. 20 .

¹⁰³ BOA. AE. SMST.III. dos. nr. 287/01.

¹⁰⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 6, s. 3 (Evâhir-i M 1161/22-30 Ocak 1748); A. DVNS. AHKR. d, 5, s. 38 (Evâil-i M 1160/13- 21 Ocak 1747); A. DVNS. AHKR. d, 2, s.118 (Evâil-i N 1156/ 29 Ekim- 07 Kasım 1743).

¹⁰⁵ Petar Skok, A. e., s. 1072.

¹⁰⁶ Milan Shuflaj, *Serbët dhe Shqiptarët*, Tiranë 2004, s.21-22.

¹⁰⁷ Erol Özvar, "Voyvoda", *DİA*. XLIII (2013), s.129.

tahsildârları görevlendirilmeye başlanmıştır¹⁰⁸. Benzer bir uygulamaya Vulçitırın ve Prizren'de de tesadüf edilmiştir¹⁰⁹.

9. Subaşı

Eski Türk devletlerinde "sü" kelimesi ordu, asker anlamına gelmekte olup sübaşı da ordu komutanı anlamındaydı. Osmanlı Türkleri'nin ilk dönemlerindeki sübaşı şeklindeki kullanım, XVI. yüzyılın başlarından itibaren ses uyumuna bağlı olarak zamanla subaşı şekline dönüşmüştü¹¹⁰. İsimleri, sancakbeyi ve kadıdan sonra zikredilen subaşılar ehl-i örf tâifesinden olup mahallî konularda kanûn ve nizâmların uygulanmasında söz sahibi oldukları gibi mahkemelerde icrâ ve infâz, mahkeme kararını tatbik etmek, hapsine karar verilen şahısları hapsetmek, hapisaneye nezâret etmek, cezaları infâz etmek ve ceza tazminatlarını tahsil etmekten sorumluydular¹¹¹.

XVIII. yüzyılda araştırma konusu dahilindeki sancak ve kazâlarda bulunan subaşıların görevlerinden vergi ve mahsul toplama vazifeleri ön plâna çıkmaktadır. Subaşıların, vergi toplama sorumluluklarını bazen kanun dışı yollarla temine çalıştıkları görülmektedir. Evâhir-i Safer 1179/09-18 Ağustos 1765 senesinde, İslamadrece, Rahovça ve Mamuşa köylerinin zaîmi olan Ahmed Paşa-zâde İbrahim, bu şekilde davranışları bilinen Subaşı Yusufu vergilerin toplanması için görevlendirmişti. Subaşı vergi kayıtlarında öngörülen meblağın daha fazlasını istemişti. Bu son durumda, Prizren ve Suharika kazâlarına bağlı İslamadrece, Rahovça ve Mamuşalı köylüler kendisinden şikayetçi olmuşlar, Yusuf'un vazifeden alınmasını ve yerine halka adaletle davranan birinin tayinini istemişlerdi¹¹².

D) Kale Örgütü ve Görevlileri

Eski çağlardan beri kaleler bir iskân yerini korumak amacıyla birkaç tabaka duvarla yapılmıştır. Bundan dolayı da kaleler arazinin en hâkim yerinde yapılmıştır. Osmanlı şehir

¹⁰⁸ Tunç, A.g.tez., s. 107.

¹⁰⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 193. (Evâil-i Zâ 1178/22-30 Nisan 1765); A. DVNS. AHKR. d, 25, s. 20 (Evâsıt-ı Zâ 1183/08-17 Mart 1770).

¹¹⁰ Mücteba İlgürel, "Subaşı", DİA. XXXVII, (2009), s. 447.

¹¹¹ Ahmet Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri: Seçme Hükümler, İstanbul 1988, s. 74.

¹¹² BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 193.

yönetiminde önemli bir fonksiyonu da bulunan kale, devletin ve ahalinin kıymetli mallarının bulunduğu bir yer olması cihetiyle de Kapıkulu askerlerinin orada yerleşmesi zarureti vardı¹¹³. Kalelerde kapıkulu dışında dizdâr, kethudâ, Ser-bölük, müstahfızân, bevvâb, topçu gibi görevliler bulundurulmuştur.

1. Dizdâr

Farsça asıllı olup, kale muhâfızı/bekçisi anlamına gelen dizdâr, Osmanlı Devleti'nde kale muhâfızları komutanının unvânıdır. Defterlerde "*Cemâ'at-i müstahfızân*"ın ilk sırasında yer alan dizdâr¹¹⁴, zümrenin başı olup kalenin bütün işleri kendisinden sorulurdu¹¹⁵. Dizdârlar genelde devlet merkezinden atanmakta, görevden uzaklaştırılmaları ise beylerbeyi, sancakbeyi ve kadının talebleriyle olmaktaydı¹¹⁶.

İncelenen dönemde Kosova'nın Prizren, İpek, Dukakin, Kaçanik ve Rojayda kale görevlileri mevcuttur. 13 Ramazân 1114/ 31 Ocak 1703 senesinde İpek Kalesi'ndeki Osman dizdârın yevmiyesi 40 akçeydi¹¹⁷. 1125/1713-1714 senesinde Dukakin sancağı Dudak kalesinde dizdâr olarak kayıtlı İbrahim'in yevmiyesi 40 akçedir. Prizren'in Rojay Kalesi'ndeki Hâlid isimli dizdârın yevmiyesi ise 9 akçedir¹¹⁸. 1163/1750 senesinde İjleb Kalesi'nde, otuz akçelik yevmiyeli Ahmed Veledeş görevini ifa etmediğinden yerine Hasan gelmişti¹¹⁹.

2. Kale Kethudâsı

"*Mâl-ı mîrîye ve kal'aya hıdmet eylemekde*" dizdârın muâvini olan kale kethudâları, kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanmasının yanı sıra diğer hizmetlerin görülmesinde dizdâra yardım etmekle görevli idiler. Tayin ve azilleri de dizdârlar gibi olmaktaydı¹²⁰.

¹¹³ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", **DİA**. İstanbul 1984, IX, 480.

¹¹⁴ BOA. **D. BKL. d**, 32335, s. 1-8, (1125/ 1713).

¹¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, C. I. **A. e.**, s. 469.

¹¹⁶ BOA. **DBKL. d**, 32335, s. 1-08, (1125/ 1713-1714).

¹¹⁷ "*Dukakin sancağında vâki' İpek Kal'asında yevmî kırk akçe vazife ile dizdârı olan Osman ...*" BOA. **AE. SMST. II.** dos. nr. 40/3942.

¹¹⁸ BOA. **D. BKL. d**, 32335, s. 1-8.

¹¹⁹ BOA. **D. BKL. d**, 32543, s. 32.

¹²⁰ Ergenç, **Ankara ve Konya, A.g.e.**, s. 100.

1163/1750 senesi Dukakin Kalesi Atık Azebler kethudâsının günlük geliri 5 akçe, Dukakin'in Dudak kalesindeki kale kethudâsının günlük geliri 7 akçeydi. Aynı senede İpek Kalesi'ndeki kale kethudâsının günlük geliri ise 20 akçedir¹²¹.

3. Kale Erleri

Dizdâr ve kale kethudâsının yönetiminde olan kale erleri gece gündüz kaleyi bekleyen kullar olup, berâtla tayin edilirler ve görevleri kaşılığında kendilerine timâr verilirdi. Kale erleri, topçu, cebeci ve tüfenk-endâz isimleriyle çeşitli askerî sınıflardan kimselerdi. Bunların asıl görevi kaleyi muhafaza etmek, savaş sırasında da sefere çağırılmayan beldenin güvenliğini sağlamaktır¹²².

Arşiv kayıtlarında "*müstahfizân-ı kal'a*" olarak belirtilen kale erlerine, görevleri karşılığında "*gedik timârı*" adı altında timarlar verilmiştir. Novabirde Kalesi'nin müstahfizlarından İsmâil, 13 Rebûlevvel 1177/ 21 Eylül 1763 senesinde vefât ettiğinde Vulçitrın-Morava nâhiyesine tâbi Yukarı Tırpez köyü ve diğer bir köyden 1 400 akçe değerindeki gediği timar olarak tasarruf etmekteydi¹²³.

4. Kale Cemâ'atleri

Kalelerde, dizdâr ve kethudâların yanı sıra kalenin kapısından sorumlu bevvâb, kale toplarından sorumlu topçu, erlerin başında ser-bölük, kale câmii'nde veya mescidinde imâm ve müezzin gibi görevliler mevcuttur. 1126/1714 senesinde İpek Kalesi'ndeki görevliler arasında, bir dizdâr, bir kethudâ, bir bayrakdâr, bir kâtip, bir çavuş, dört bevvâb, üç ser-bölük, birer imâm ve müezzin,¹²⁴ Dukakin livâsına tâbi Dudak Kalesi'nde bir dizdâr, bir kethudâ ve bir imâm vazife yapmaktaydı¹²⁵.

a) Fârisân

Arapça asıllı kelime Farsça "-ân" çoğul ekiyle birlikte atlı askerler anlamında kullanılmaktadır. Fârisler, Osmanlı askerî teşkilâtında genellikle sınır kalelerinde ve

¹²¹ BOA. D.BKL. d. 32543, s. 32.

¹²² Ergenç, A. e., s. 100.

¹²³ "*Vulçitrın sancağında Morava nâhiyesinde Gorna Tırpez nâm karye ve gayriden bin dörtyüz akçe gedük timârı mutasarrıf olan İsmâil*" BOA. AE. SMST. III. dos. nr. 161/01.

¹²⁴ BOA. D. KKL. d. 32880, s. 2.

¹²⁵ BOA. D. KKL. d. 32335, s. 1-8

askerî üslerde faaliyet gösterdikleri için serhad kulu sınıfından sayılmakta olup fârisân-ı evvel, fârisân-ı sâni, fârisân-ı sâlis gibi bölükler şeklinde tanımlanmıştır. Bölüklerin başında ağa denilen zâbitler bulunurdu. Yaptıkları hizmetlerin karşılığında çoğu ulûfeli olup diğerleri timar tasarruf ederdi. Asıl görevleri bulundukları kaleleri ve sınır boylarını korumaktı¹²⁶. 16 Muharrem 1164/15 Aralık 1750 senesinde Prizren sancağında olan Rojay Kalesi'ndeki fârisân cemâatı ağası Âdem'in sorumluluklarını yerine getirmediği Yenipazar kapudanı olan Kurd Mehmed tarafından arzedilmiş ve Bosna Vâlisi Abdî Paşa'nın emriyle ağalık, günlük otuz akçe ile Ebûbekir'e tevcih olunmuşdu¹²⁷.

b) Azeb-Azebân

Yeniçeri Ocağı'ndan daha önce kurulmuş olan azebler, hafif okçu birlikleri olarak orduya katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de öncü kuvvet mahiyetinde seferlere katılan azebler, Türkler arasından ve belirli avârızhâneleri karşılığında vilâyetlerden kefilli olarak mahalle imâmları ve kethudâları tarafından toplanmıştır. Azeb teşkilâtına alınacak kişilerin kuvvetli ve savaşabilecek özelliklere sahip olması şarttı¹²⁸. Araştırma konumuzun içindeki dönemin kayıtlarında, Farsça çoğulu azebân olarak geçen bu kale görevlileri, *cemâ'at-i azebân-ı evvel*, *cemâ'at-i azebân-ı sâni* ve *cemâ'at-i azebân-ı sâlis* şeklinde ayrılmışlardır. Azebler idâresinde ise ağa, reîs, kethudâ, çavuş gibi idâreciler mevcut olup¹²⁹ en yetkilisi ise azeb ağası idi¹³⁰. 1126/1714-1715 senelerinde İpek Kalesi'nin cemâ'at-i evvel bayrakdârı yevmiyesi 7 akçe, cemâ'at-i sâni ve sâlisin bayrakdârına ise 6 akçe ödeniyordu; cemâ'at-i sâninin çavuşuna 2 akçe, evvel ve sâlisine de 5 akçe ödeniyordu. Kethudâların yevmiyeleri 10, süvârîlerin 6, neferlerin ise 4 akçe idi. Neferlerin miktârı ise şu şekildedir: cemâ'at-i azebân-ı evvel 42, cemâ'at-i azebân-ı sâni 21, cemâ'at-ı azebân-ı sâlis ise 23 neferdir¹³¹.

¹²⁶ Abdülkadir Özcan, "Fârisân", *DİA*. Ek-1 (2016), s. 442.

¹²⁷ BOA. D. BKL. d, 32543, s. 32.

¹²⁸ İdris Bostan, "Azeb", *DİA*. IV (1991), s. 312-313.

¹²⁹ "Cemâ'atı azebân-ı evvel, sâni, sâlis-i Kal'â-i İpek" BOA. D. KKL. d, 32880, s. 2 (1126/ 1714-1715).

¹³⁰ Bostan, A. g. m., s. 313.

¹³¹ BOA. D. KKL. d, 32880, s. 2.

E) EHL-İ ŞER‘ TÂİFESİ

1. Kadı

Osmanlı ilmiye teşkilâtının en önemli vazifelilerinden olan "kâdî", fıkıh terminolojisinde insanlar arasında meydana gelen davaları ve uyuşmazlıkları şer‘î esaslara göre çözümlemek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade eder. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadı ve idareyi temsilen de bir subaşı tayin etmiştir¹³². Kadılar, mahkemelerde şer‘î ve hukukî bütün meselelerin nüfûsa göre ve daha çok Hanefî mezhebinin içtihadlarına göre hüküm verirlerdi¹³³. Hanefî imâmlarına göre hâkimin her zaman âlim olması şart değildir. Bilmediği hususlarda fetva ile hükmeder, hatta bilgisi az olduğu konularda müftülerden yardım alabilirdi¹³⁴. Bunun yanında kadıların bulundukları bölgedeki halkın hususiyetlerini, ruh haletlerini (*hâlet-i ruhiyesi*) ve dilini bilmeleri yahut hiç olmazsa anlamaları gerekiyordu¹³⁵.

Kadı, Osmanlı şehrinin en büyük idârecisi olup yargının başında olduğu kadar, âsâyîşin âmiri, vakıfların denetçisi, beledî hizmet ve beledî kolluk görevlerini yerine getirebilmesi için kendisine yardımcı olan bazı görevliler, kurumlar ve toplumsal sınıflar vardı. Örneğin nâib ve mimarbaşı gibi yardımcıları vardı¹³⁶.

Kadıların maaşlarına "cihet" veya "vazîfe" deniliyordu. Yevmiye (günlük) olarak hesaplanırsa 150 ilâ 400, hatta 500 akçe arasında değişirdi¹³⁷. Evliyâ Çelebi, Vulçitrın kadısının "yüz elli akçe pâyesiyle kâdısı" bulunduğunu not etmiştir.¹³⁸ 1078/1667-1668 senesinde yapılan düzenlemeye göre Priştine ve Mitroviçe kadılığı "*sâlise*", Prizren "*râbi‘a*", İpek "*kazâ-i ikiyüz ile yüzelli*", Novabirde ve Bihor "*karîbe ile'l-menâsıby'l-mezkûre*", Vulçitrın ve Yakova "*kazâ-yı yüzelli ile yüz otuz*", Yanova-i Kadîm, Tirepçe,

¹³² İber Ortaylı, "Kadı", *DİA*. XXIV (2001), s. 69.

¹³³ Abdülaziz Bayındır, *İslam Mahkeme Usûlü*, İstanbul 1968, s. 33.

¹³⁴ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İstanbul 2017, 50.

¹³⁵ Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların, Salahiyeti ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi (16-20 Ekim 1961)*, Ankara 1967, s. 346; Gür, a.g.e., s. 63.

¹³⁶ Ortaylı, A. e., s. 198.

¹³⁷ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII(1-2), Ankara 1955, s. 48.

¹³⁸ Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, I. Kitap, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 293.

Altun-ili, Havâss-ı Prizren, Morava ve Kaçanik "*kazâ-i yüz otuz ile yüz beyninde*" şeklinde kayd edilmiştir¹³⁹. 1740-1741 senelerine ait Rumeli kazâlarının rütbe defterine göre, Priştine bir önceki asırda olduğu gibi "*rütbe-i sâlisede*" olan kazâlarda yer almaktadır¹⁴⁰. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait rûznâmçelere göre ise Kosova'daki kadılar 150 ilâ 400 akçelik kadılık derecesine sahiptiler¹⁴¹.

Araştırma dönemimizde Vulçitrın, Dukakin ve Prizren kadılarına gönderilen hükümlerden¹⁴² yola çıkarak bahsedilen şehir ve kazâlardaki kadıların icrâ ettikleri görevler bakımından diğer Osmanlı sancak ve kazâlara benzer özellikler taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Kadının, *ehl-i şer'* sınıfından olması "*ehl-i örf*" sınıfından gelen yetkililer üzerinde bir yaptırımının olmadığını düşündürebilir. Lâkin padişah tarafından "*nizâm-ı memleket ve hıfz u hırâset-i râ'ıyyet vü siyânete müte'allık umûr*"¹⁴³ ile sorumlu tutulan kadı, şehirdeki askerî görevlilere müdâhale edebilirdi. Nitekim Prizren, Dukakin ve Vulçitrın kadılarına gönderilen hükümler bunu ispat etmektedir.

Evâil-i Rebûlevvel 1173/23 Ekim-1 Kasım 1759 senesinde Prizren Sancağı'nın mutasarrıfı Abdullâh Paşa'nın imdâd-ı hazeriyyeyi vaktiyle noksansız ("*edâdâ kusûrları yoğiken*") almasına rağmen sergilediği davranışları "*bilâ emr-i şerîf devre çıkup kazâ be-kazâ karye be-karye geşt ü güzâr üzre fukarâ vü zu'afâyı ahz u habs ve der-zincîr ve dilediği mikdârda akçeler () şurût-ı hazeriyyeye mugâyir gûne zulm ve te'addî ve müft ve meccânen me'külât ve meşrûbât taleb ve zulmen alup, ol-vechile ahvâl-i fukarâ diğer gûne ve perâkende ve perîşân olmağla*" şeklinde sıralanmakta, halkın şikâyetleri üzerine kadıdan Prizren mutasarrıfının bu tavırlarını engelleyip ortadan kaldırması ("*men' ve*

¹³⁹ M. Kemal Özerin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1976, s. 259-269.

¹⁴⁰ Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III. Ankara, 1990, s. 875.

¹⁴¹ Levent Kuru, "*Kazasker Rûznamçelerine göre 18. Yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*", **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi)**, İstanbul 2016, s. 294-350.

¹⁴² BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 00148/11048; BOA. A. DVNS.AHKR. d, 1-25, BOA. A. DVNS.MHM. d, 10, s. 71, 83.

¹⁴³ İnbaşı-Kul, A. e., s. 190.

def'') istenmişti¹⁴⁴. Buna benzer bir olay da Evâil-i Cemâziyelevvel 1157/12-22 Haziran 1744 senesinde Priştine kadılarına gönderilen bir hükümde görülmektedir. Buna göre Priştine kazâsına tâbi Ferali köylülerinin vermeleri gereken "*imdâd-ı hazeriyye ve seferiyye ve sâ'ir emr-i şerîfimle vâki' tekâlîfden a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârıyla hisselerine düşen*" vergilerin edâsında kusurları olmadığı halde, âyân ve ehl-i örf sınıfı tarafından emirlere aykırı olarak yeni vergiler talep edildiği beyânları üzerine, kadıların kanunlar muvâcehesinde hüküm vermesi ve emir dışı vergi tahsilâtını yasaklaması istenmişti¹⁴⁵.

Başka bir hükümde, Dukakin sancağının kâimakâmı olan Kahramân Paşa'nın 6-7 bin Arnavud âsîyle birlikte, Altun-ili ve Has nahiyelerindeki halktan "*zahîre-bahâ*" adıyla vergi saldıgı, Dervîş Ahmed Paşa-zâde İbrahim Bey'in çiftlikleri menzillerini, 11 köyün 420 adet menzillerini külliyyen yaktığı, mahsûl ve hayvânlarına el koyduklarına dâir şikâyetler yer almaktadır. Konunun Rumeli vâlisi tarafından iyice araştırılması, Kahramân Paşa'nın azli ve yerine İstanbul'dan yeni bir tayin yapılması belirtilmişti¹⁴⁶.

Kadı ilmiyye mensubu olan müderris, imâm, hatîb, müezzin, mütevellî gibi görevlilerin atanması ve azlinde dolaylı olarak söz sahibiydi. 21 Muharrem 1152/30 Nisan 1739 tarihinde Priştine Hasan Emîn Mescidi'nde günlük altı akçe maaş ile Hasan'ın ferâgat etmesi üzere oğlu Hüseyin, Kadı Sâlih'in arzıyla imâmlık görevine atanmıştı¹⁴⁷. 21 Muharrem 1152/30 Nisan 1739 senesinde Priştine'de Râgıb Vakfının mütevellîsi olan Yusuf Halîfe'nin ölümü üzerine kadının arzıyla yerine Behrâm adlı şahıs atanmıştır¹⁴⁸.

Ahalinin vergilerden şikâyetleri devam etmektedir. Evâhir-i Safer [1]178/21- 29 Ağustos 1764 senesinde Vulçitrın, Priştine ve Novabirde kazâlarının reâyâsının Vulçitrın'dan Süleyman Ağa ve Hüseyin, Priştine'den İsmâil Bey ve Novabirde'den Süleyman Ağa ve âdil beylerin, kadılar ve nâiblerle beraber olup, dört seneden beri, yani

¹⁴⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 16, s. 75.

¹⁴⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 3, s. 127.

¹⁴⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 20, s. 132 (Evâsıt-ı C 1179).

¹⁴⁷ BOA. EV. HMM. d, 3991, s. 12.

¹⁴⁸ BOA. EV. HMM. d. 3991, s. 15, (10 Safer 1157/25 Mart 1744)

1760'dan itibaren ahaliden senede üç kere sâlyâne topladıkları, kendileri için yedi, sekizer yüz akçe fazla aldıkları şikâyet konusu olmuştu. Sözü edilen mesele hakkında Rumeli vâlisine, Vulçitrın, Priştine ve Novabirde kadı ve nâiblerine bu doğrultuda birer hüküm gönderilmiştir. Buna göre, haksız yere alınmakta olan vergilerin derhal durdurulması ve mahalle mahkemesinde şer'le görülmek için emir gönderilmiştir¹⁴⁹.

Kadının şehirdeki önemli görevlerinden biri de vakıfların denetimiydi. Bilindiği gibi bazı vakıflar, hayırseverlik aracılığıyla elde edilebilecek dünyevî faydalardan kendilerine ve soyundan gelecek aile fertlerine de kazanç getirecek şekilde kurulurdu. Zira vakfın kurucusu, gelecekte vakfının kimin tarafından idâre edileceği konusunda karar verebilecek konumdaydı¹⁵⁰. Bu duruma yakın bir gelişme, 1180/1766'da Prizren'de yaşanmıştı. Kasabanın meşhûr ailelerinden Mehmed Paşa soyundan gelen Şerîfe Emîne Hâtun, Prizren'de ceddi tarafından kurulan vakıfların tevliyetinde "*evlâd-ı evlâdına*" şartı olduğu beyân ve şikâyetiyle, mütevellîlik hakkını aramaktaydı¹⁵¹.

Tablo. 1.7. XVIII. Yüzyılda Kosova'da görev yapan Kadılar:¹⁵²

Kazâ ismi	Kadı ismi	Görevde bulunduğu Tarih
Priştine ¹⁵³	Ismâil	M 1144/ Temmuz 1731
	Mûsâ Efendi	Gurre-i C 1144/01 Aralık 1731
	Sâlih	21 M 1152/30 Nisan 1739
	Abdullâh	Ş 1155/Ekim 1742
	Abdulhamîd	23 Ra 1157/06 Mayıs 1744
	Ahmed Efendi	22 Ra 1158/24 Nisan 1745
	Davûd Efendi	3 B 1161/29 Haziran 1748

¹⁴⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 21, s. 131.

¹⁵⁰ Leslie Peirce, " Maddî Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler", **Erken Modern Osmanlılar**, editör: Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, İstanbul 2011, s.309.

¹⁵¹ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 16, s.105 (Evâsıt-ı R/ 11-19 Haziran 1766).

¹⁵² XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Kosova bölgesindeki kadı tevcihâtları için bk. Levent Kuru, **A.g.tez.**, s. 369-866

¹⁵³ BOA. EV.HMH.d, 3991, s. 12; VGMA.HD. 1164, vr. 3; HD. 1191, vr.18; HD. 1195, vr. 19; 1200, vr. 46,50; HD. 1205, vr. 33; HD. 1210, vr. 102; HD. 1211, vr. 102; HD. 1165, vr.46; HD. 1171, vr. 319, 320, 322, 323, 327.

	el-Hâc Süleymân	28 R 1167/22 Şubat 1754
	Hacı Suleymân Efendi	M 1168/ Ekim 1754
	Seyyid Abdülkâdir	5 B 1173/ 22 Şubat 1760
	Abdulkâdir	5 N 1173/21 Nisan 1760
	Ensarî-zâde el-Hâc Mustafa	9 S 1181/07 Temmuz 1767
	es-Seyyid Yahyâ Vâkîf	8 Za 1181/ 27 Mart 1768
	Hayatî-zâde Şerîf Mehmed Sa'ededdîn	27 M 1188/09 Nisan 1774
	Süleymân Muradî	25 Za 1188/27 Ocak 1775
	Ahmed	10 S 1190/31 Mart 1776
	Mehmed Efendi	22 S 1190/1 Şubat 1777
	Hâfız-zâde Abdülhalîm	29 Za 1195/16 Kasım 1781
	Mehmed Emîn	25 N 1207/06 Mayıs 1793
	Ali	1 N 1210/10 Mart 1796
Prizren ¹⁵⁴	Hasan Efendi	18 N 1152/19 Aralık 1739
	Abdullâh	6 Ş 1156/05 Ekim 1743
	Ahmed	10 S 1157/25 Mart 1744
	el-Hâc Mustafa	Gurre-i M 1157/ 15 Şubat 1744
	Abdülhâdî	Gurre-i M 1157/ 15 Şubat 1744
	Hasan Efendi	10 B 1161/06 Haziran 1748
	Ömer Efendi	24 N 1161/17 Eylül 1748
	es-Seyyid Mehmed	1163/1750-51
	Hasan	1165/1751-52
	el-Hâc Mustafa	Gurre-i S 1166/08 Aralık 1752
	Dervîş Yahya	Gurre-i S 1170/26 Ekim 1756
	Ali	Z 1171/Eylül 1757
	Ali	20 S 1173/13 Ekim 1759

¹⁵⁴ EV. **HH.** d. 3991, s. 15; **HD.** 1164, vr. 3, 4; **HD.** 1211, vr. 86; **HD.** 1165, vr. 48; **HD.** 1171, vr. 157, 158, 159, 160, 162, 163; **HD.** 1194, vr. 12, 14; **HD.** 1198, vr. 19; **HD.** 1211, vr. 86; **HD.** 1215, vr. 36, 37.

	Hâfız Hüseyin Efendi	12 N 1174/17 Nisan 1761
	Ali	15 L 1174/20 Haziran 1761
	Ali	5 B 1176/20 Ocak 1763
	Nûh	11 C 1181/04 Aralık 1767
	Ahmed Bey	15 B 1184/04 Aralık 1770
	Yûsuf	23 L 1187/07 Ocak 1774
	Ahmed	8 Ra 1189/09 Mayıs 1775
	Şeyh-zâde Mehmed Sa'îd	18 S 1190/08 Nisan 1776
	es-Seyyid el-Hâc İbrahim	19 S 1191/29 Mart 1777
	Ahmed Necîb Efendi	11 Za 1210/18 Mayıs 1796
İpek ¹⁵⁵	Hasan Efendi	15 L 1152/15 Ocak 1740
	Hasan	R 1163/Mart 1750
	Abdürrahmân Efendi	Gurre-i Ra 1173/23 Ekim 1759
	Mehmed Efendi	Gurre-i M 1176/23 Temmuz 1762
	es-Seyyid Mustafa Efendi	18 Za 1176/31 Mayıs 1763
	Süleymân	6 M 1180/14 Haziran 1766
	Ahmed	10 N 1184/28 Aralık 1770
	el-Hâc Abdürrahmân	Belirtilmemiş
	Mehmed	Belirtilmemiş
Yakova ma'a Altunili ¹⁵⁶	İsmâîl	Gurre-i M 1110/10 Temmuz 1698
	Mustafa	Gurre-i Ş 1118/08 Kasım 1706
	el-Hâc Mehmed	25 C 1167/19 Nisan 1754
	Ali	C 1167/ 1754-55
	Süleymân	8 Ca 1176/25 Kasım 1762
	el-Hâc Halîl	8 Ş 1178/03 Kasım 1764
	Ömer	Gurre-i S 1168/17 Kasım 1754

¹⁵⁵ BOA. **EV.HMH.d**, 3991, s. 5; VGMA. **HD**. 1185, vr. 163, 164; **HD**. 1206, vr. 93; **HD**. 1208, vr. 13

¹⁵⁶ VGMA. **HD**. 1168, vr. 173; **HD**. 1168, vr. 180; **HD**. 1191, vr. 115; **HD**. 1192, vr. 8, 14, 16, 56, **HD**. 1209, vr. 14

	Yûsuf Vehbî	13 C 1229/02 Haziran 1814
	Mehmed	Belirtilmemiş
	Mustafa	Belirtilmemiş
Rogova ¹⁵⁷	Ömer	Belirtilmemiş
Morava-i Topolniçe ¹⁵⁸	Ömer	Belirtilmemiş
Mitrofcacık ¹⁵⁹	Mehmed	Belirtilmemiş

2. Nâib

Kadıların yardımcısı veya vekîli durumunda olan kimsedir. Nâiblik, Osmanlılar'ın başlangıcından itibaren mevcuttur. Nâibler, fikhî konularda kendi kazâ dâiresinde ihtilâfları çözebilecek bir seviyede medrese tahsili görmüş ilmiye sınıfına mensup kişilerdi. Kadı yardımcısı konumunda olan nâibler, kadı tarafından belirlenir, Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilirdi. Nâiblerin, temel geçim kaynağı mahkeme harçlarıydı. Mahkemede baktıkları dava ve gördükleri ilâmlar karşılığında kadılar gibi belli bir ücret alırlardı. Aldıkları miktar kadıya oranla beşte bir veya altıda birdi¹⁶⁰.

Nâib, kendi bölgesi dâhilinde kadının yetkisini yerine getirmesine rağmen hiyerarşik açıdan üstünlük kadıdaydı¹⁶¹. Kadının tayin edildiği kazânın büyüklüğüne göre nâibler de tayin edilirdi. Nâibler vazifelerinin mâhiyetlerine göre kazâ nâibleri, kadı nâibleri, mevâlî nâibleri, bâb nâibleri, ayak nâibleri, arpalık nâibleri olmak üzere altı kısımdır¹⁶². Nâibler, imâm ve hatîb gibi câmi görevlilerinin tâyini hiyerarşisi içinde de yer almaktadır. 1151/1739 senesinde Novabirde Sultan Mehmed Hân Câmîi'nin hatîbi olan

¹⁵⁷ VGMA. **HD.** 1209, vr. 22.

¹⁵⁸ VGMA. **HD.** 1209, vr. 23.

¹⁵⁹ VGMA. **HD.** 1209, vr. 28

¹⁶⁰ Mehmet İpşirli, " *Nâib*", **DİA.** XXXII (2006), s. 312-313.

¹⁶¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı'nın Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", **Amme İdaresi Dergisi**, IX(1), Ankara Mart 1976, s.98.

¹⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara 1965, s. 121-124.

Mehmed Efendi'nin vefâtını müteâkib yerine Hasan Halîfe'nin tayinininde Novabirde nâibi tevcih başvurusunda bulunan isimdir¹⁶³.

XVIII. yüzyılda Kosova'daki bâzı nâiblerin vazifelerinde hukuksuz işler yaptığı dönemin kayıtlarında belirtilmiştir. Nâiblerin ehl-i örfden ve ehl-i şer' den kimi zâtlarla beraber olup halktan kanun dışı akçe ve mal aldıkları görülmekteydi. 1128/1716 senesinde Novabirde dizdârı ve nâibi Yanova-i Kadîm imâmıyla ve sonradan gelen nâiblerle beraber olup halktan mal ve akçe toplamaya çalıştıkları örnek olarak belirtilebilir¹⁶⁴.

XVIII. yüzyılın kayıtlarına göre nâibler yerli ahaliden seçilememektedir (*yerlûden nâ'ib olmak memnû*). Ancak bu kurala her zaman riâyet edilmemiştir. Nitekim Evâil-i Zilhicce 1171/ 06-25 Ağustos 1758 senesinde Prizren kazâsında benzeri bir hâdise yaşanmıştı. Prizren yerlilerinden Pireoğlu nâib olduğunda, kanuna aykırı olarak akçe ve rüşvet aldığı ahalinin şikâyetiyle tesbit edilmiş ve söz konusu şahıs niyâbetden uzaklaştırılmıştı¹⁶⁵.

Tablo. 1.8. 1153-1188/1741-1775 seneleri arasında Kosova'da görev yapan nâibler:

Kazâ ismi	Nâib ismi	Görevde bulunduğu Tarih
Prizren ¹⁶⁶	Mahmûd	Evâil-i B. 1155/ 01-10 Eylül 1742
	es-Seyyid Ahmed	Evâsıt-ı Z. 1164/31 Ekim- 08 Kasım 1751
	Osman	Evâsıt-ı () 1166/1753-54
	Hüseyyin	Evâil-i B 1167/24 Nisan- 04 Mayıs 1754
	Mehmed	Evâil-i B 1168/13-23 Nisan 1755
	Yahyâ	Evâil-i M 1170/26 Eylül- 06 Ekim 1756

¹⁶³ BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 14/798.

¹⁶⁴ BOA. C. BLD. dos. nr. 84/4181, s. 1.

¹⁶⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 19, s. 142.

¹⁶⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d, 23 s. 20, 133, 139, 147, 189; A. DVNS. AHKR. d, 1, s. 40; A. DVNS. AHKR. d, 8. s. 72; AHKR, d. 9, s. 41; A.DVNS. AHKR. d, 10, s. 31; A.DVNS. AHKR. d, 12, s. 19; A.DVNS. AHKR. d, 16 , s. 101; A.DVNS. AHKR. d, 19, s. 48; A.DVNS. AHKR. d, 22, s. 8, 9.

	Sâlih	Evâsıt-ı M 1174/23 Ağustos- 04 Eylül 1760
	Mahmûd	Evâsıt-ı B 1177/ 15- 25 Ocak 1761
	el-Hâc Hüseyin	Evâil-i Zâ 1179/ 11-21 Nisan 1766
	Abdülfeţâh	Evâsıt-ı Râ 1180/17-26 Ağustos 1766
Havâs-ı Prizren ¹⁶⁷	Osman	Evâil-i B. 1159/20-29 Temmuz 1746
Vulçitrin ¹⁶⁸	Sa'îd Mahmûd	Evâil-i B. 1161/ 27 Haziran- 06 Temmuz 1748
	Osman	Evâsıt-ı Ş 1180/12- 22 Ocak 1767
	Abdülfeţâh	Evâil-i R 1181/27 Eylül- 07 Ekim 1767
	Mahmûd	Evâsıt-ı N 1181/31 Ocak- 09 Şubat 1768
	Raif-zâde Süleyman	Evâhir-i Câ 1189/20-29 Temmuz 1775.
	Abdülfeţâh	Evâsıt-ı L 1189/05-14 Aralık 1775
Priştine ¹⁶⁹	Ahmed	Evâsıt-ı C. 1164/ 07-16 Mayıs 1751
	Mustafa	Evâsıt-ı Zâ 1178/02-11 Mayıs 1765
	Sadeddîn	Evâhir-i Câ 1179/05-14 Kasım 1765
Gora ¹⁷⁰	Mahmûd	Evâil-i Za. 1155/ 28 Aralık 1742- 06 Ocak 1743
	Mehmed	Evâil-i S. 1155/ 07-16 Nisan 1742
Morava ¹⁷¹	Sa'îd İlyâs	Evâil-i N 1171/ 09 – 19 Mayıs 1758
Novabirde ¹⁷²	Hüseyin	Evâsıt-ı Râ 1181/ 28 Temmuz-07 Ağustos 1767

¹⁶⁷ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 6, s. 32.

¹⁶⁸ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 10, s. 131; A.DVNS. AHKR. d, 22, s. 162; A.DVNS. AHKR. d, 23, s. 69; A.DVNS. AHKR. d, 25, s. 147; A.DVNS. AHKR. d, 23, s. 20

¹⁶⁹ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 8, s. 34; A.DVNS. AHKR. d, 21, s. 177; A.DVNS. AHKR. d, 20, s. 118.

¹⁷⁰ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 1, s. 100; A.DVNS. AHKR. d, 13, s. 171.

¹⁷¹ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 13, s. 171.

¹⁷² BOA. A.DVNS. AHKR. d, 23, s. 25.

Bihor ma'a Komoran ¹⁷³	Haydâr	Evâhir-i Râ 1181/17-26 Ağustos 1767
Yakova ma'a Altunili ¹⁷⁴	Mustafâ	26 B 1161/18 Temmuz 1748
	Ali İbrahim	23 Ca 1193/08 Haziran 1779
	Ahmed	2 S 1194/08 Şubat 1780
	İbrahim Edhem	6 N 1194/05 Eylül 1780
	Rüstem Mehmed	23 B 1195/15 Temmuz 1781
	es-Seyyid Yûsuf	13 Ca 1202/20 Şubat 1788
	İbrahim	9 B 1203/05 Nisan 1789
	Yahyâ	27 Ra 1205/04 Aralık 1790
	Mehmed	18 Za 1206/08 Temmuz 1792
	Osmân	22 S 1214/26 Temmuz 1799
İpek ¹⁷⁵	Müezzîn Receb	Gurre-i M 1176/23 Temmuz 1762
	Süleymân	21 Ca 1180/25 Ekim 1766
	Hoca-zâde Osmân	Gurre-i M 1182/18 Mayıs 1768
	Sâlih	3 M 1183/ 09 Mayıs 1769
	Mahmûd	10 N 1184/28 Aralık 1770
Bihor ¹⁷⁶	İbrahim	1152/1739-1740
	Ömer	15 M 1156/11 Mart 1743
	Hoca-zâde Osmân	23 1175/24 Ağustos 1761

¹⁷³ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 23, s. 139.

¹⁷⁴ VGMA. HD. 1164. vr. 145; HD. 1165, vr. 347, 349; HD. 1168, vr. 177, 178, 179,80; HD. 1174; 1209, vr. 22.

¹⁷⁵ VGMA. HD. 1185, vr. 163; HD. 1206, vr. 93, 94

¹⁷⁶ BOA. EV.HMH. d, 3991, s. 13; VGMA. HD. 1171, vr. 157

3. Muhzır

Muhzır kelimesi "ihzâr edici, huzura getiren" anlamına gelmektedir. Muhzır konumundaki kimseyi, işlevine göre günümüzdeki bir çeşit adlî polis olarak tanımlamak mümkündür. Burada karşılık değil, anlamak için benzetme söz konusudur. Mahkemede hazır bulunması istenilen şahıs veya şahıslar için kadı tarafından bir celb kağıdı (mürâsele) çıkarılır ve muhzır da ilgili kişi veya kişileri mahkemeye çağırırdı. Duruşma esnasında mahkemede güven ve düzeni sağlamak da muhzırın görevleri arasındadır¹⁷⁷.

Muhzır, mahkemenin bulunduğu yerin ahâlisi arasından, özellikle daha önce bu veya başka bir devlet görevinde bulunmuş kişilerden seçilirdi. Ahaliden muhzır tayin edilmezdi. Muhzırların tayin ve azli kadı yetkisinde idi. Kadı bunun için uygun gördüğü kişiyi merkeze arz eder ve tayini merkezden berât ile yapılırdı. Muhzırlar düzenli maaş almazlar, gördükleri hizmetlerin karşılığında taraflardan ve ilgililerden belirli bir ücret alırlardı¹⁷⁸.

Kosova'daki muhzır kurumu hakkında bilgiler az olsa da Yakova mahakemesindeki muhzırbaşı ve muhzır tayinleri hakkında 2 kayda rastlanılmıştır. Birinci tayin Şevvâl 1119/ Kasım 1707 senesine ait olup Yakova-Altunili mahkemesinin muhzırbaşı olan Ramazân'ın berâtının yenilenmesidir. Diğer kayıta ise 15 Şevvâl 1230/03 Temmuz 1815 tarihli olup yine Yakova-Altunili mahkemesindeki Mahmûd b. el-Hâc Ahmed muhzırın vefât etmesi üzerine yerine İslâm b. Osman'ın tayin edilmesini kazâ naibi Seydî arz etmiştir¹⁷⁹.

F) EHL-İ ŞER' SINIFINDAN DİĞER GÖREVLİLER

Osmanlı ilmiye sınıfı tarafından yönetilen medrese, câmi, mescid, türbe, zâviye, mektep gibi dinî kurumlarda görevlerini ifa eden ehl-i şer' sınıfına mensup olan bu kişiler, şehir hayatında ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli rol oynamaktadır.

¹⁷⁷ Recep Ahışhalı, "Muhzır", **DİA**. XXXI (2006), 85-86.

¹⁷⁸ Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri, **A.g.e.**, s. 72-73.

¹⁷⁹ VGMA. **HD**. 1192, vr. 35; **HD**. 1174, vr. 254.

1. Müderris

Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadılık ve müftülük ile birlikte önemli bir görevi üstlenen müderrisler, medreselerde çeşitli dersler veren hoca ve yüksek rütbeli ilim adamlarıdır. Müderrisler, medrese sistemi içerisinde yetişmiş şahsiyetler olup medrese tahsilini tamamlandıktan sonra icâzet alanlar müderrislik için aday olabiliyordu. Kadılar gibi, mezun olunca tercihinin göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine kaydolunup sıra beklerlerdi ve böylece mülâzemet dönemi başlardı. Müderrisler atandıkları en aşağı medreseden itibaren yirmili, otuzlu, kırklı, ellili derecelerine ulaştıkça kazaskerin de bulunduğu bir ilim heyeti huzurunda imtihandan geçirilir, başarı gösterirse *Sahn-ı semân Medresesi* müderrisliğine yükselirdi¹⁸⁰.

Müderrisler, ilmî teşkilâtın dışında şehir hayatında da önemli rollere sahiptiler. Merkezden taşraya gönderilen emirlerde ehl-i örfün yanısıra ehl-i şer' sınıfı mensupları da zikredilir. Evâil-i Şevvâl 1168/13- 22 1755 senesinde asayiş sorunu sebebiyle Suharika kazâsına gönderilen hükümde "*Suharika kazâlarında sâkin ulemâ ve sulehâ ve müderrisîn ve hutebâ*" denilerek onların da sorumlulukları hatırlatılmaktaydı¹⁸¹. 24 Rebülevvel 1188/04 Haziran 1774'de İpek kasabasında Kahramân Paşa tarafından inşa edilen Cedîd/Yeni Medrese'de (*Medrese-i cedîd*) Halîl Halîfe ve Abdullâh'ın müderris olarak görev yaptığını görmekteyiz. Aynı senede de Prizren Mehmed Paşa medresesindeki danışmendlik atamasını İshâk müderris tarafından yapılmıştır.¹⁸²

2. Mu'allim-i Sıbyân

Muallim-i sıbyân, çocukların (*sıbyân*) eğitim ve öğretimiyle vazifeli öğreticilerdir¹⁸³. 1152/1739-40 senesinde İpek'te Kara Hüseyin Paşa Câmii'nin yakınında (kurbunda) bulunan sıbyan mektebinin muallimi İsmâil Efendi'nin yevmiye/günlük iki akçe aldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁴. Aynı senede Priştine'nin Hasan Emîn Mahallesi'ndeki

¹⁸⁰ Mehmet İpşirli, "Müderris", *DİA*. XXXI (2006), s. 468.

¹⁸¹ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 10, s. 148.

¹⁸² VGMA. HD. 1185, vr. 166; HD. 1210, vr. 11.

¹⁸³ Behaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *VD.*, S. 17, (1983), s. 58.

¹⁸⁴ BOA. EV. HMM. d, 3991, s. 4.

mescidin yanında bulunan Râbia Hâtûn Mektebi'nde çocuklara eğitim veren şahsın aynı zamanda imâmlık da yapması alışılmış bir uygulamadır¹⁸⁵.

3. Dersiâmm

Ders-i âmm teriminin ilk anlamı "*umûma, halka açık ders*" şeklindedir. İlk olarak XVI. yüzyıl kaynaklarında rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda ise câmi ve medreselerde "*dersiyye*" vazifesinin genellikle dersiâmlar tarafından yerine getirildiği belirtilmektedir¹⁸⁶. 13 Cemâziyelevvel 1117/02 Eylül 1705 senesinde Prizren Mustafa Paşa Evkâfı'nda vâiz ve dersiyye görevlerini yerine getiren Mehmed Efendi'nin ölümünden dolayı boş kalan vazifesine Abdülhalîm Efendi talip olmuştur¹⁸⁷. Başka bir örnekde ise 23 Rebûlevvel 1179/09 Eylül 1765 senesinde Kaçanik'te Gâzî Sinân Paşa Câmiî'nde vâiz ve dersiâm görevlerini ifâ eden Mehmed Efendi'nin vefâtıyla yerine Feyzullâh Halîfe gelmiştir¹⁸⁸.

4. İmâm

Arapça'daki "önüne geçmek, sevk ve idare etmek" anlamındaki "*emm*" kökünden gelen imâm, câmi ve mescidlerde namaz kıldıran ve cemâate karşı çeşitli sorumlulukları bulunan kişilerdi¹⁸⁹. Osmanlı kanunlarına göre imâmlar, ifâ ettikleri hizmetleri karşılığında vergiden muaf olurlar¹⁹⁰, ücretlerini ise genelde hizmet verdikleri câmi ve mescidlerin vakıflarından alırlardı¹⁹¹. XVIII. yüzyılda Kosova'da görev yapan imâmların aldıkları yevmiye ücretleri 1 ilâ 10 akçe arasında değişmekteydi¹⁹².

¹⁸⁵ " *Prishtine'de Hasan Emîn Mahallesi'nde vâki' mescid-i şerîfin kurbunda Rabia Hâtun binâ eylediği mekteb-i şerîfin mu'allim-i sıbyâna ve mescid-i mezkûrun imâm(ı) olan Ali fevt olub İbrahim bin Es-Seyyid Hüseyin arzıyla (tevcîh)*". BOA. EV. HMM. d, 3991. s. 4..

¹⁸⁶ Mehmet İpşirli, " Dersiâm", DİA. IX (1994), 185.

¹⁸⁷ BOA. C.MF. dos. nr. 184/9197, s. 01.

¹⁸⁸ BOA. C.MF. dos. nr. 11/546, s.01.

¹⁸⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İmam", DİA. XXII (2000), 178.

¹⁹⁰ Mehmet Öz, "Osmanlılar", DİA. XXX (2007), 533.

¹⁹¹ Kemal Beydilli, "İmam", DİA. XXII (2000), 181.

¹⁹² BOA. EV. HMM. d, 3991, (1152-1157/1739-1744); BOA. AE. SMST. III. dos. nr. 28/1938 (16 S. 1174/27 Ekim 1760).

İmâmların, tayinleri padişah berâtıyla yapılırdı. Prizren'de imâmlık yapan Beşîr Mehmed veledêş Zeyd, Sultan III. Osman'ın (1754-1757) tahta çıkmasıyla vazifesine devam edebilmek için imâmlık berâtını yenilettiği (tecdîd-i berât)¹⁹³.

5. Cüz-hân

Çoğu defa namazlardan önce *Kur'ân-ı Kerîm*'in 30 cüzünden birini okumakla vazifeli olanlara cüzhân denilirdi. Vakıf tevcîhât kayıtlarında görüldüğü üzere imâm ve müezzinler gibi cüzhânlık vazifelileri de berât ile tayin olurdu. 14 Muharrem 1152/ 23 Nisan 1739 senesinde Prizren Osman Beşe Vakfı'nda iki akçe yevmiyeli cüzhân olan İbrahim'in vefât etmesiyle yerine Yûnus Halîfe getirilmiştir¹⁹⁴. Aynı senede (25 Cemâziyelevvel 1152/30 Eylül 1739) Prizren'de Ömer Çavuş Câmiî'nde yirmi seneden beri cüzhân olup vazifesini terk eden Mehmed Halîfe'nin yerine bir akçe yevmiye ile Mahmûd Halîfe getirilmiştir¹⁹⁵.

6. Salâhân

Namaz vaktini bildiren, müezzin yerinde kullanılır bir terim olarak salâhân, Cuma günleri öğle ezânından evvel minârelerde salâ okumakla görevliydi. 1152/1740 senesinde İpek kasabasının Gülfem Hâtun Câmiî'nin salâhân vazifesinde olan Zülfikâr vefât etmiş ve yerine Ebûbekir salâhân olmuştu¹⁹⁶.

7. Müezzin

Din görevlisi olarak müezzinlerin asıl vazifeleri ezan okumak, namaz vakitlerini bildirmek ve kâmet getirmektir. Bununla beraber, müezzinler mahalle imâmının yardımcılığını da yaparlardı. İmâmlar gibi müezzinler de padişah berâtıyla göreve geldikleri için vergi yükümlülüğünden muaf olan gruplar (askerî sınıf) içinde sayılır ve görevleri sona erdiğinde statüleri de sona ererdi. Müezzinler mescid veya câmilerin vakıflarından maaş alıyorlardı. Tayinleri genelde vakıf mütevellîsinin teklifi ve

¹⁹³ BOA. AE. SMST. III. dos. nr. 28/1938.

¹⁹⁴ "Prizren kasabasında Osman Beşe Vakfından iki akçe ile cüz-hân İbrahim fevtinden Halîfe Yunus Ali arzı ile tevcîh ve berât". BOA. EV. HMMH. d. 3991, s. 13.

¹⁹⁵ BOA. EV. HMMH. d. 3991, s. 14.

¹⁹⁶ "İpek Gülfem Hâtun câmi-i şerîfinde salahân olan Zülfikâr fevt [olub] Ebûbekir Halîfe inâyet-i tevcîh ve berât." BOA. EV. HMMH. d. 3991, s. 5.

şeyhülislâmın tasdikiyle hazırlanan berât ile olurdu¹⁹⁷. Kadı ve nâiblerin arzı üzerinden müezzin ataması yapılmaktadır. 14 Şevvâl 1152/14 Ocak 1740 senesinde İpek'de Hüdâverdi Paşa Câmii'nde *müezzin-i evvel* vazifesinde olan Yûnus'un vefât etmesiyle İpek kadısının arzı üzerine yerine Ali Halîfe getirilmiştir¹⁹⁸. Başka bir örnekte ise, Prizren kazâsına bağlı Kokonça Köyü'nün müezzinini olmadığı için kazâ nâibi olan Ebûbekir'in arzı üzerine altı akçe yevmîye ile bu göreve Veysel Halîfe'nin getirildiği görülmektedir¹⁹⁹.

8. Hatîb

Arapçadır ve "*hutbe okuyan, güzel söz söyleyen, va'z ve nasîhat veren*" gibi anlamları vardır²⁰⁰. Hatîbler, daha çok Cuma ve Bayram namazlarında cemâate hutbe okuyan ve bu namazlarda imâmlik yapan kimselerdir²⁰¹. Hatîblik vazifesi genelde imâmlar tarafından edâ edilmektedir. Vazife nâdiren başka bir hoca tarafından yerine getirilir. 9 Rebûlâhîr 1152/16 Temmuz 1739 senesinde Altun-ili kazâsı dâhilinde olan Lutnik Köyü'nde Ömer ve İlyâs Ağa tarafından yaptırılan câminin imâm ve hatîbi aynı kişidir²⁰². Aynı tarihte İpek'in Ali Çavuş Mahallesi'nde yeniden bina olunan câmide hatîblik vazifesindeki Yunus, yevmî 3 akçe almaktaydı²⁰³.

9. Mütevellî

Mütevellî kelimesinin Arapça'daki anlamı "başkasının işini gören" demektir ve terim olarak vakfiye şartları, ahkâm ve mevzûât çerçevesinde vakfın işlerinin idâre edilmesinden sorumlu kimseyi ifade eder. Osmanlı uygulamasında mütevellînin yaptığı vazife için çoğunlukla tevliyet terimi kullanılır. Mütevellînin tayini vakıf kurucusunun şartnâmesinde belirtilir. Eğer vâkıf, bu göreve bir kişiyi tayin etmemişse hâkimin belirleyeceği kişi mütevellî olur²⁰⁴. 10 Safer 1157/ 25 Mart 1744 senesinde Priştine'deki

¹⁹⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Müezzin", **DİA**. XXXI (2006), 491-492.

¹⁹⁸ BOA. EV. HMM. d, 3991.

¹⁹⁹ BOA. EV. HMM. d, 3991, s. 16 (1152/ 1739-40).

²⁰⁰ Mahmut Kaya, "Hitâbet", **DİA**. XVIII (1998), 156.

²⁰¹ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", a.g.m. s. 58

²⁰² " Altun-ili Kazâsı'na tâbi ' Butnik nâm karyede vâki ' Ömer ve İlyas Ağa binâ eylediği câmi '-i şerîfinde vâzife-i mu 'ayyene ile imâm hatîb Ömer nâm kimesneler hüsn-ı rızâlarıyla İsmâil Halîfe ferağ idüb Nâib Murteza arzıyla berât", BOA. EV. HMM. d, 3991, s. 3.

²⁰³ BOA. EV. HMM. d, 3991. s. 12.

²⁰⁴ Nazif Öztürk, "Mütevellî", **DİA**. XXXII (2006), 217-218.

Râgıb vakfının mütevellîsi olan Yusuf'un vefât etmesi üzerine Kadı Ahmed'in arzıyla yerine Sinân adlı şahıs getirilmişti²⁰⁵.

Vakıfların idâreciliği, çoğunlukla erkekler tarafından sağlanırken bazen kadınların da bu sorumluluğa talip olduklarına rastlanmaktadır. Böyle bir olay, 1184/ 1770 senesinde Prizrenli meşhûr Mehmed Paşa soyundan gelen Şerîfe Emîne Hâtun'un şikâyeti dolayısıyla vuku bulmuştu. Vâkıfın şartı üzerine mütevellîliğini Abdülvehhâb isimli bir kişinin yapması gerekirken, vakıf işerini ihmâl ettiği gerekçesiyle Şerîfe Hâtun 1766'da mütevellîyi İstanbul'a şikayet etmiş ve vakıf tevliyetine talip olmuştur. Konuyu araştırmak üzere Rumeli kadıaskerinin gönderdiği mübâşirin tahkikatı, Şerîfe Emîne Hâtun'un haklı olduğunu ortaya çıkartmıştı. Mübâşir, Mütevellî Abdülvehhâb'ın İskenderiye (İşkodra), Ülgün ve Şam-ı Şerîfe gittiğini ve câminin harâbe olduğunu tesbit etmişti. Abdülvehhâb vakıf şartnamesine aykırı davrandığı için mütevellîlikden alınmış ve vakfın tevliyeti 10 akçe ücret ile Şerîfe Emîne'ye verilmişti²⁰⁶.

10. Kâtib

Arapça ketb fiilinin ism-i fâili olan *kâtib* yazı işleriyle uğraşan kimse, yazıcı demektir²⁰⁷ ve vakıf kâtibi de vakıf mütevellîsinin yazı işlerini yapan kişidir²⁰⁸. Vakıfla ilgili çeşitli işleri yazılı olarak takip eden kâtibin maaşı yine yevmiye olarak ödenmektedir²⁰⁹. 1152/1739-40 senesinde Prizren kasabasında Maksud Paşa Câmii Vakıf kâtibi Numan'ın yevmiye olarak 12 akçe aldığı görülmektedir²¹⁰.

11. Câbî

Vakıf terimi olarak câbî, vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumlu kişileri ifâde etmektedir. Câbîlerin yaptığı vazifeye ise cibâyet denmektedir. Câbîlerin tayin, azil ve teftiş gibi her türlü idarî ve hukukî işleri vakfın bulunduğu kazânın kadısı tarafından

²⁰⁵ " Prizren'de vâki ' Râgıb? vakfının mütevellîsi olan Yusuf Halife fevt olub mahlûlünden Sinan nâm kimesneye tevcîh buyuruldu () arz-ı kadı Ahmed efendi". BOA. EV. HMM. d, 3991, s. 15.

²⁰⁶ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 16, s. 105.

²⁰⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Kâtib", DİA. XXV (2002), 49.

²⁰⁸ Yediyıldız, A.g.m., s. 57.

²⁰⁹ Erhan Afyoncu, "Kâtib", DİA. XXV (2002), 49-53.

²¹⁰ "Prizren kasabasında vâki ' merhûm Maksud Paşa Câmî 'i'nde yevmî iki akçe vazife ile kâtib olan İsmâil ferâgat Numan Halîfeye nâib Halil arzıyla tevcîh". BOA. EV. HMM. d, 3991. s. 13.

yürütülür, değişikliklerle ilgili olarak ayrıca merkezî idareden berât verilirdi²¹¹. 10 Rebûlâhir 1152/ 17 Temmuz 1739 senesinde İpek'in Defterdâr Mahallesi'ndeki Mahmûd Paşa Mescidi'nde cibâyet vazifesinde olan İslâm'ın vefât etmesiyle yerine Süleyman adlı şahıs câbi tayin edilmiştir²¹².

12. Ferrâş

Ferrâş denilen vakıf görevlisi, vakıf kurumlarının halılarını sermek, katlamak ve temizlemekle vazifeli kişidir²¹³. Çalışmamızda söz konusu edilen pek çok câmide ferrâşların var olduğunu görülmektedir. Gurre-i Şevvâl 1153/20 Aralık 1740 senesinde Prizren Mehmed Paşa Câmii Vakfı'nda 3 akçe yevmiye ile ferrâş olarak vazifeli Yunus'un vefât etmesi üzerine yerine oğlu İbrahim Halîfe getirilmişti²¹⁴. 10 Rebûlâhir 1191/18 Nisan 1777 senesinde ise Prizren Fethiye Câmii'nde Maksûd Halîfe ibn Mahmûd ferrâşlık vazifesini 1 akçe yevmiye ile üstlenmişti²¹⁵. Örneklerden görüldüğü üzere ferrâşlık vazifesini eda edenlerin aldıkları ücretler, diğer vakıf görevlilerine göre daha düşüktür.

13. Kayyım

Kayyım, vakıf ıstılâhları arasında en çok bilinen bir kelimedir ve vakıf mallarının korunup gözetilmesinden sorumlu kimse demektir²¹⁶. 1152/1739 senesinde İpek kazâsındaki Gülfem Hâtûn Câmii'ndeki kayyımın ücreti belirtilmemiştir²¹⁷. 1180-1196/1766-1782 seneleri arasında Mere Hüseyin Paşa Câmii'nde kayyımlık vazifesini yapan Molla Ali oğlu Tâhir Halîfe, Abdullâh bin Hâcî Ahmed Halîfe ve diğer Abdullâh bin Hüseyin halîfelere günlük 6 kuruş ücret verilmekteydi²¹⁸. Cizyedâr Yusuf Ağa'dan hakkını aldığı şâhitlerle tespit edilen İsmâil Halîfe'nin, Muharrem 1115/Haziran 1703'de

²¹¹ Mehmet İpşirli, "Câbî", **DİA**. VI (1992), 529-530.

²¹² BOA. **EV. HMM. d**, 3991, s. 08.

²¹³ Yedi yıldız, **A.g.m.**, s. 57.

²¹⁴ "Prizrin'de vâki' merhûm Mehmed Paşa Câmii'inde vakf-ı mezbûrden almak üzere yevmî üç akçe ile ferrâş olan Yunus Halîfe fevtinden sülbî oğlu İbrahim Halifeye babası berât-ı mücebince tevcîh". BOA. **EV. HMM. d**, 3991, s. 14.

²¹⁵ VGMA. **HD**. 1171, vr.164.

²¹⁶ İsmâil Özmel, "Kayyım", **DİA**. XXV. (2002), 107.

²¹⁷ "İpek kazâsında vâki' merhûme Gülfem Hâtun binâ eylediği câmi-i şerîfinde vazife-i muayyen ile kayyımı Ahmed Balla veled-i () fevt olub yerine Ömer Halîfe () nâibi Ebûbekir arzıyla berât tevcîh". BOA. **EV. HMM. d**, 3991, s. 3.

²¹⁸ VGMA. **HD**. 1185, vr. 163 (1180/ 1766), vr. 165, (1184/ 1770), vr. 165 (1196/ 1782).

İpek Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân Câmii'nde kayyımlık vazifesinde bulunduğu ve yevmî 3 akçe almakta olduğu anlaşılmaktadır²¹⁹.

G. AHALÎ TEMSİLCİLERİ

1. Eşrâf ve Âyân zümresi

Osmanlı şehir toplumunda devlet ve reâ'yâ arasında hem ahalînin temsilcisi hem de padişahın emirlerinin reâ'yâya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin en büyük yardımcısı eşrâf ve âyân denilen bir zümre vardı²²⁰. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çiftlikler satın alan, timar ve zeâmetleri ele geçiren ve buralara kendi adamlarını yollayanlar zenginleşmişti. Şehir hayatında ağırlıkları artmaya başlayan bu zümre, "*vilâyet a'yânı/a'yân-ı vilâyet*" şeklinde bilinen kazânın en zengin, kuvvetli ve itibâr görmüş şahıslardan oluşmaktaydı²²¹. Devletin otoritesi zayıflamaya yüz tuttuğu senelerde taşrada bazı şahıs ve âilelerin ön plâna çıkmaya başladığı görülmüştü. Özellikle 1695 senesinde iltizâm usûlünde yapılan değişikliklerle beraber bu âileler de güçlenmeye başlamışlardı²²². Bunların (*eşrâf ve a'yân*) çoğu kez ilmiye mensuplarıyla (*ulemâ, sülehâ, e'imme*) birlikte zikredilmesi olağan bir durumdur²²³.

Söz konusu şahıslar, taşrada faaliyet gösteren bir tür devlet hizmetkârlarıydı. Hazinesin geçtiği yollarda güvenliğinin sağlanması, İstanbul için gerekli zahirenin toplanması, asker temini ve kilise tamiri gibi hususlarda şehrin ileri gelen âilelerine başvurulurdu²²⁴. Bu zengin zümrenin başında olanın vefât etmesi durumunda yerine geçen kişi ya kendi çocuklarından veya aşîretinden biri olurdu²²⁵.

Âyânlık talebinde bulunan şahıs, her şeyden önce halkın reyini almalıydı. Daha sonra tayini resmîleştirmek için sadrîâzâmın izin mektubu, valî buyuruldusu ve kadı

²¹⁹ BOA. İE. ML, dos. nr. 51/4852, s. 07.

²²⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 194.

²²¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık*, Ankara 1994, s. 11.

²²² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara 2018, s. 97.

²²³ "*Vulçitrın Sancağı'nda vâki' Novabirde Kal'ası'nda ve kasabasinda sâkin ülemâ ve sülehâ ve e'imme ve hutebâ ve eşrâf ve a'yân ve müstahfizân ve sâir ahâli*" BOA. A.DVNS. AHKR. d, 17, s. 30 (evâsıt-ı S 1174/22 Eylül-1 Ekim 1760).

²²⁴ Özkaya, A. e., s. 11.

²²⁵ Rizaj, A. e., s. 381.

mürâselesine ihtiyâç olduğu için herkes arasında sadakatini ve dürüstlüğünü ispatlamış biri olması gerekliydi²²⁶. Rebiülevvel 1177/ Eylül 1763 senesinde Priştine, Vulçitrın ve Novabirde kazâsında, Hüsrev Bey-zâde Mîr Mustafa ve Seydî Sa‘deddîn'in Âyân olarak tâyininde Hâcî İbrâhim Paşa'nın da görüşü alınmıştı. Priştine, Vulçitrın ve Novabirde kadı ve nâiblerine gönderilen hükümde, söz konusu tayin prosedürü açıklanmıştır. Buna göre; *"kazâlar ahâlîlerinin bi'l-cümle ittifâk ve ittihâdları ile muhtârları olan Hüsrev Bey-zâde Mîr Mustafa ve Seydî Sa‘deddîn dimekle ma‘rûf kimesneler mîr-i mîrândan el-Hâc İbrahim Paşa'nın inzimâm-ı re'y ve ma‘rifetiyle kazâ mezbûrlara a'yân nasb ve ta'yîn olunup cümle ahâlîsi hoşnûd ve râzî"*²²⁷ oldukları belirtilmişti.

Sancakbeyleri gibi âyânlar da sefere katılmak zorunda olup yerlerine bir vekil tayin etmişlerdir. Priştine, Vulçitrın ve Novabirde kazâlarının önceki âyânı Hâcî İbrahim Paşa seferde olduğu için Evâil-i Rebîülâhir 1177/ 09-18 Eylül 1763'te yerine Priştine kazâsından Nûreddîn Bey'i vekil tayin etmişti. Ancak Nûreddîn, vekillik zamanlarında dostlarıyla bir olup mâl toplamaya ve türlü türlü yalan haberler neşrine çalıştığı için görevden uzaklaştırılmıştı²²⁸.

Kazâ kadılarının ve halkın şikayetlerinden yola çıkıldığında âyânlık için bir mücadele olduğu ve a'yânlık iddiasıyla halktan vergi toplamaya çalışan şahısların çokluğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Safer 1165/Aralık 1751 senesinde Priştine ahalisinin bir şikâyetine göre, Priştine yeniçerilerden olan İsmâil âyânlık iddiasıyla ortaya çıkmış ve kendisi için zorla *"ikişer ve üçer kîse"* akçeyi ahâliden toplamıştır²²⁹. Benzer bir olay da Evâhir-i Zilkade 1171/ 27 Temmuz- 06 Ağustos 1758 senesinde Prizren kazâsında yaşanmıştır. Prizren ahalîsi avârız ve diğer *imdâd-ı seferiyye* vergilerini devlet memuruna verdikleri halde, İsmâil nâmında bir şahıs âyânlık iddiasıyla ortaya çıkarak halktan kendisi için tekrar ve zorla akçe tahsil etmiştir²³⁰.

²²⁶ Yücel Özkaya, "Rumeli Âyânlık İle İlgili Bazı Bilgileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, (11-15 Ekim 1976, Ankara), s. 1409.

²²⁷ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 25, s. 62.

²²⁸ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 25, s. 62.

²²⁹ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 8, s. 101.

²³⁰ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 13, s. 137.

2. Şehir Kethudâsı

Şehirde bulunan başka bir reâyâ temsilcisi de şehir kethudâsıdır. Şehir kethudâsının asıl görevi devletin, şehirli ve reâyâ ile ilişkilerinin sağlanmasıydı²³¹. Bunun yanında, reâyânın devlete karşı yükümlü olduğu mâlî ve hizmet görevlerinin yerine getirilmesine nezâret idi. Ayrıca, yükümlüklerle ilgili olarak reâyânın dilek ve isteklerinin merkeze iletilmesi gibi önemli görevler üstlenmiştir²³². Evâil-i Muharrem 1156/ 25 Ocak-04 Şubat 1743'de Dukakin sancağına gönderilen bir hükümde şehir kethudâsının karıştığı bir hâdiseye yer verilmektedir. Dukakinli Ahmed isimli şahıs; İşboz Kalesi neferâtına vermekle yükümlü oldukları senelik 400 akçeyi teslim ettikten sonra Özi muhârebesinde esir düştüğünü, ardından büyük kardeşinin vefât ettiğini ve diğer kardeşlerinin de küçük olduğunu beyan ederek, İpek sâkinlerinden Kahramân Bey'in şehir kethudâsıyla birlik olup beş yıllık hâsılâtı hukuksuz olarak tahsil ettiklerinden şikâyetçi olunca olaya müdâhale edilmesi ve fazladan alınan hasılatın geri verilmesi hakkında emir verilmiştir²³³.

²³¹ Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi, Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Ankara 2016, s. 27.

²³² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 174-175.

²³³ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 1, s. 122.

II. BÖLÜM

ŞEHİRLERDE MEKÂNLAR VE İŞLEVLERİ

A) KALELER

Kosova'da halk arasında, Cytet (Arnav. Gjytet), Çütezi (Arnav. Qytezë), Gradini (Arnav. Gradinë), Kala, Kıştyelli (Arnav. kështjellë), hisar gibi isimlerle bilinen, muhafaza ve müdafaa için inşa edilen yerleşimler ilk çağdan beri var olmuştur¹. Son zamanlarda arkeologların yapmış olduğu kazılar ve araştırmalar sonucunda bugünkü Kosova Cumhuriyeti'nin farklı kasaba ve köylerinde kalelerin bakiyelerine rastlanmaktadır. Bir kaç tanesini anmak gerekirse şöyle sıralanabilir: Mitroviça bölgesinde İzveçan, Gllogofç'da Vırbofc, Poduyeva'da Ballovç, Gilan'da Pograca, Vulçitrin, Çeçan, Kaçanik, Prizren, Novobırda, Priştine gibi yerlerdeki kalelerin taştan yapılan kalıntılarına ulaşılmıştır².

İnsanlar için önemli bir sığınak olmasından dolayı şehirlerin gelişiminde de önemli rol oynayan kaleler, bilindiği üzere ve en basit şekliyle, düşmana mukavemet için kalın ve muhkem duvarlarla örülü, burç ve tabyalarla, asker ve silâhlarla techiz edilmiş askerî yapılarıdır. Bu özelliklerinden dolayı Ortaçağın erken döneminden itibaren olduğu gibi Yeniçağda kaleler sadece kale değil, kale-şehirlerdir³. Kosova'daki Prizren ve Novabirde kaleleri bu vasma sahiptir.

1. Vulçitrin Kalesi

Vulçitrin kalesinin ilk olarak Romalılar döneminde inşa edildiği belirtilir⁴. Evliyâ Çelebi Vulçitrin Kalesi hakkında bazı bilgiler vermiştir. Seyyâh öncelikle, kalenin 792/1389'daki fethi sırasında Sultân Murâd tarafından yıkıldığını belirtir⁵. Osmanlı

¹ Fejaz Drançolli, **Kulla Shqiptare**, Prishtinë 2001, s.58.

² Drançolli, **A. e.**, s. 59.

³ Aaron A. Burke, **Walled Up To Heaven: The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant**, Indiana 2008, s.5

⁴ İljaz Rexha, "Sacral and Profane monuments of ottoman period of XV-XVI century in Kosova", **Monumentet e Kosovës**, (2004), s. 77.

⁵ Evliyâ Çelebi **Seyahatnamesi**, **A. e.**, s. 293.

hâkimiyetine girdikten sonra yeniden inşa edilen kalenin pek çok defa tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Günümüzü intikal etmiş olan Vulçitrin kalesinin surları (boyutları: 32.80 x 32.75 m.) moloz taştan inşa edilmişti⁶. Farklı kulelerle çevrilmiş olan kalenin⁷, dizdârından bahseden Evâil-i Şevvâl 1148/14-24 Şubat 1736 tarihli bir arşiv kaydı dışında diğer kale görevlilerine dair bir kayda henüz rastlanılmamıştır⁸.

2. Novabirde Kalesi

Kale şehir olan Novabirde bugünkü Gjilan (Gilan) şehrinden 35 km. uzaktadır. 1349'da Novabirde darbhânesinde "*grossi di Nouaberda*" parasının basıldığı Raguza (Dubrovnik) kayıtlarından bilinmektedir⁹. Novabirde Kalesi'nin yakınlarında (12-15 km.) savunma amaçlı daha alçak kale şehirlerin olduğu da bilinmektedir. Bu şehirlerin kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan Pripelac (bugünkü Pırlepnică köyü), Prizrençi (yeri bilinmemektedir), Pogrâci gibi kaleler örnek olarak verilebilir¹⁰.

Novabirde Kalesi 1454'te Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir¹¹. Osmanlı Türkleri'nin şehre hakimiyeti ile birlikte kale yeniden inşa edilerek câmi, mescid gibi yapılar eklenmiştir¹². XVIII. yüzyılda Novabirde Kalesi'ni veya kale mensuplarını gösteren defter ve belgelere şimdilik rastlanmamakla beraber Hatt-ı Hümayûnlar ve Şikâyet Defterleri'nden anlaşıldığı üzere kale dizdârı ve muhâfızların faaliyette oldukları görülmektedir. Evâhir-i Rebûlâhir 1114/14-22 Eylül 1702 senesine ait bir şikâyet kaydından Novabirde Kalesi muhâfızlarının 30 neferden oluştuğunu öğrenmekteyiz¹³.

⁶ İbrahimgil-Konuk, A. e., s. C. II, s.915.

⁷ *Vushtrria me Rrethinë*, Vushtrri 2003, s. 62

⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d, 150, s. 161.

⁹ Drançolli, A. e., s. 216.

¹⁰ Bejtë Novobërdali, "Novo Bërda- Qendër Shoqnore-Ekonomike e Kulturore në Sërbinë Mesjetare", *Përparimi* nr. 6, (1964), s.370-371.

¹¹ "*Târih sekiz yüz elli tokuzda olub, bahar yetişüb, pâdişâh-ı İslâm asker cem' idüb, Üsküb'de toplar döktürüb Vilk iline müteveccih oldı. Evvel hamle ki oldı Novabri (Novabirde) üzerine varub bir kaç gün anun üzerinde turub top tüfenk urub kal 'anun ba 'zı burcların yıkub harâb idüb kal 'a halkı pâdişahdan amân dileyub kal 'ayı virdiler. Andan Pâdişâh-ı İslâm ol kal 'anun içine er koyub...*" Rûhî Târîhi, *Belgeler*, C. XIV (1989-1992), sayı 18, Ankara, 1992, s. 451.

¹² İbrahimgil-Konuk, A. e., s. 293.

¹³ "*Novabirde Kal 'asının müstahfizânların arz-ı hâl idüb bunları otuz nefer otuz nefer kal 'a-i mezbûr hıfz*" BOA. A. DVNS. ŞKT.d, 36, s. 259.

1123/1721 senesinde Topolniçe nahiyesi dâhilindeki Koretin köyünde 6 bin akçe gedik timârına sahip Arnavut tâifesinden Ömer kale dizdârı olup, Arnavut âsîlerle işbirliği yaparak geceleri kalenin kapılarını açık bıraktığından âsîler halka eziyet etmektedir. Bunun sonucunda kale ahalisi başta olmak üzere Üsküp Nâzırı Ali Paşa ve Vulçitrin nâibinin şikayeti üzerine Üsküb ve Vulçitrin (*Üsküb ve tevâbi* '-i *Vulçitrin*) kadısı olan Ali Efendi'nin arzıyla Ömer'in azli ve yerine kale emekdârlarından diğer Ali'nini tâyin edilmesi istenmişti¹⁴. 1179/1765-66 tarihinde Vulçitrin Sancağı Vidine köyü ve gayriden bin dört yüz akçe gedik timarlı olan Hasan veled-i Mahmûd, Novabirde Kalesi muhâfızlığından feragat etmiş ve kale dizdârı olan İbrahim'in arzıyla yerine kale müstahfizlarından Osman getirilmiştir¹⁵.

3. Prizren Kalesi

Prizren'in güneydoğu kısmında, Bistriça vadisinin sol kısmındaki bayır tepesinde yer alan Prizren Kalesi'nin Romalılar döneminde inşa edildiği düşünülmektedir¹⁶. Prizre'nin Osmanlılar'ca fethinin (1454) ardından kale geniş çaplı bir onarımdan geçmiştir¹⁷. 1530 ve 1550 tarihli *Tahrîr Defterleri*'ne göre Prizren Kalesi'nde bir dizdâr, kethudâ ve bir imâmla birlikte 20 asker bulunmaktaydı¹⁸. İskenderiyeli Mahmûd Paşa isyanı sırasında harab olan Prizren Kalesi 15 Zilkade 1215/29 Nisan 1801 senesinde yeniden tamir edilmiştir¹⁹.

4. Kaçanik Kalesi

Kaçanik Kalesi, bugün Kaçanik Boğazı girişinde, Lepents (Lepenc) Deresi'nin batısında bulunmaktadır. Kaçanik Boğazı, arşiv belgelerinde: "*hırsız ve harâmîlerin*" kol gezdiği bir derbend olarak anılmaktaydı. Osmanlı Devleti bu sebeplerle tedbir olarak 1582'de buraya bir kale yapılmasına karar vermişti²⁰.

¹⁴ BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 199/19215.

¹⁵ BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 12/738.

¹⁶ Raif Virmişa, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara 1999, s. 191.

¹⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, haz. Ersin Kırca, Resul Köse vd., İstanbul 2016, s. 188.

¹⁸ Machiel Kiel, "Prizren", *DİA*. XXXIV (2007), 350,

¹⁹ BOA. C. AS. dos. nr. 359/14897.

²⁰ *Arşiv Belgelerine göre Osmanlı Kaleleri*, s.116.

Evliyâ Çelebi, Kaçanik Kalesi'nin Yemen fâtihî Sinân Paşa tarafından yapıldığını, 800 adım genişliğindeki kalenin bir kapı ile iki topa sahip olduğunu, askerî erkân olarak ise dizdârı ile birlikte 50 kadar nefer, bir Bektâşî tekkesi, bir sıbyân mektebi, büyük bir han ve küçük bir hamâmın bulunduğunu belirtmektedir²¹. XVIII. yüzyılın başında Kaçanik Kalesi müstahfızân cemâatının mevacibleri Üsküp ve Kratova Mukâta'asından alındığını görülmektedir²². 1168/1754-55'de Kaçanik Kalesi'nde 470 akçe yevmiyeli 70 muhâfız bulunmaktaydı²³.

5. İzveçan Kalesi

Mitroviça'nın kuzeyinde olan İzveçan Kalesi'nin kimler tarafından yapıldığı bilinmemekle beraber, temellerinin antik çağlara dayandığı²⁴, ilk olarak IX-X. yüzyıllara ait olan Bizans kroniklerinde kale isminin geçtiği ileri sürülür²⁵. Osmanlı idârî teşkilâtı içerisinde İzveçan Kalesi Bosna Eyâleti dahilinde idi²⁶. XVIII. Yüzyılda İzveçan Kalesi müstahfızân cemâatının mevâciblerinin Avlonya mukâta'asından tahsil olunduğu görülmektedir²⁷.

6. Priştine Kalesi

İncelenen dönem içerisinde Priştine Kalesi veya kaleleri hakkında her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Evliyâ Çelebi *Seyâhat-nâmesi*'nde Priştine'de bir kalenin bulunduğu, Vulçitrın'da olduğu gibi fetihden sonra bu kalenin de yıkıldığı belirtilir. Evliyâ Çelebi Priştine'nin anlatımında, "*Kal 'a-i Priştine*" başlığını kullanmıştır²⁸.

²¹ "Fâtih-i Yemen Sinan Paşa şekl-i murabbâ' seng binâ bir sūr-ı ra'nâ binâ edüp dâ'iren-medâr cirmi sekiz yüz adımdır, ammâ bir dere içinde vâki' olmağla etrâfına hâvelesi çokdur. Dizdârı elli aded neferâtları ve iki topu ve bir kapusu var...ve bir tekke-i dervîşân-ı Bektâşîyânı var. Ve bir mekteb-i sıbyânı var ve bir hân-ı azîmi var...ve bir hammâmı var", ²¹ Evliyâ Çelebi *Seyahatnamesi*, s. 295.

²² BOA. AE. SMST. II. dos. nr. 55/5555, (1113/ 1702-703).

²³ BOA. AE.SMST.III. dos. nr. 339/27405.

²⁴ Pajazit Hajzeri, "Zveçani", *Fjalori Enciklopedik i Kosovës*, c. I, s. 786, 2018.

²⁵ *Kosovo Nekad i Danas – Kosova Dje Dikur e Sot*, Beograd 1973, s. 754.

²⁶ BOA. MAD. d. 544, (875/1471-1472).

²⁷ BOA. AE. SMST. II. dos. nr. 119.2993, (1115/1703-1704).

²⁸ "Fâtihî yine sene 792 târihinde Gâzî Hudâvendigâr'dır. Ba 'de'l-feth kal'ası münhedim olmuşdur", bk. Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, s. 294.

7. Rojay ve İjleb Kaleleri

1164/1750 târihli Büyük Kale Defteri'ne göre Rojay ve İjleb kaleleri, Prizren livâsı dâhilinde ve Yenipazar Kapudanlığı'na bağlı idi²⁹. Aynı senede Rojay Kalesi'ndeki otuz akçe yevmiye ile ağa olan Âdem, sorumluluklarını yerine getirmediğinden azledilip yeri Ebûbekir'e tevcih olunmuştu. Aynı zamanda bu kalede azebân ağası olan Osman da aynı suçtan dolayı azledilerek yeri Şâkir Ağa'ya verilmişti. İjleb Kalesi'nde görevli olan Ahmed Veledeş dizdârlık görevlerini yerine getirmediğinden dolayı azledilmiş ve yerine Hasan isiminde yeni bir dizdâr tayin edilmişti. Bahsedilen kalelerdeki atamalar, Yenipazar Kalesi'nin kapudânı olan Kurd Mehmed'in arzı üzere Bosna vâlisi Abdî Paşa'nın buyuruldusuyla yapılmıştır³⁰.

8. Dukakin Kaleleri

1125/1713 tarihli kale yoklama defterine göre, Dukakin sancağına bağlı 6 kale bulunmaktaydı. Söz konusu kalelerdeki nüfûs da aynı yerde kayıtlıdır. Buna göre, Dukakin Kalesi'nde 52 nefer azebân ve 15 timarlı, Dudak Kalesi'nde 30 muhâfız ve 30 kapudân, Raşka Kalesi'nde 36 azebân ve 11 mustahfız; İpek Kalesi'nde 30 mustahfız, 34 kapudân, 42 azebân-ı evvel, 21 azebân-ı sâni ve 23 azebân-ı sâlis, Kafa Kalesi'nde, 10 nefer ve Leş Kalesi'nde 106 azebân-ı atık, 37 mustahfız, 20 azebân-ı cedîd, 69 timarlı nefer, 31 topçu, 100 kapudân mevcuttu³¹.

Tablo. 2.1. 1125/1713 yılında Dukakin Kaleleri'ndeki Azebân-ı atıklar³²:

Sınıf	Sayı	Yevmiye
Ağa	1	15
Kethudâ	1	5

²⁹ "Ağalık cemâ'âtı fârisân-ı cedîd Kal'a-i Rojay der-livâ-i Prizren tâbi'-i kapudanlık-ı Yeni Pazar"; "Dizdarlık cemâ'ât-ı mustahfızân kal'a-i İjleb der-kal'a-i Rojay der-livâ-i Prizren tâbi'-i kapudanlık-ı Yeni Pazar". BOA. D. BKL. d, 32543 s. 32.

³⁰ "Yenipazar Kal'ası kapudânı Kurd Mehmed'in arzıyla ve Bosna vâlisi vezîr-i mükerrerrem saadetlü Abdi Paşa hazretlerinin buyurdukları mücebince bin yüz altmış üç senesinde Zi'l-hiccenin yigirmi birinci günü târihinde merkûm Âdem'in ref'i", BOA. D. BKL. d, 32543, s. 34

³¹ BOA. D. KKL. d, 32335 (1125/ 1713). s. 1.

³² BOA. D. BKL. d, 32335 (02 S 1125/ 28 Şubat 1713), s. 1-8.

Kâtib	1	7
Bayrakdâr	1	5
Reîs	1	6
Ser-oda	5	5
Nefer	52	4
Toplam	62	47
Müstahfizân-ı Kal'a-i nefis-i Dukakin:		
Ağa	1	3000
Ser-bölük	1	1600
Topçu	2	800
Nefer	14	1400
Toplam	18	6.800
Müstahfizân-ı Kal'a-i Dudak der-Livâ-i Dukakin:		
Dizdâr	1	40
Kethudâ	1	7
İmâm	1	8
Bayrakdâr	1	5
Çavuş	1	5
Ser-oda	1	5
Nefer	30	4
Toplam	36	74
Kapudânân-ı Kal'a-i Dudak der-Livâ-i Dukakin:³³		

³³ BOA. D. BKL. d, 32543, s. 32. (12 S. 1125/ 10 Mart 1713).

Kapudân	1	40
Kethudâ	1	7
Bayrakdâr	1	5
Çavuş	1	5
Ser-bölük	1	5
Topçu	1	4
Nefer	30	4
Toplam	36	70
Müstahfızân-ı Kal'a-i İpek der- livâ-i Dukakin: ³⁴		
Dizdâr	1	40
Kethudâ	1	20
Alemdâr	1	9
Reîs	1	8
Çavuş	1	7
Kâtib	1	7
Bevvâb	2	5
Ser-bölük	1	6
Topçu	1	4
Nefer	30	4
Toplam	40	110
Kapudânân-ı Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Kapudân	1	25

³⁴ BOA. D. BKL. d, 32335 (1125/ 1713-1714), s. 4.

Kethudâ	1	12
Ser-oda	3	7
Çavuş	1	6
Reîs	1	8
Topçu	2	5
Bevvâb	1	5
Nefer	34	5
Toplam	44	73
Azebân-ı evvel-i Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Ağa	1	20
Kethudâ	1	10
Alemdâr	1	7
Ser-bölük	1	6
Reîs	1	5
Ser-oda	2	6
Nefer	42	4
Toplam	49	58
Azebân-ı sâni-i Kal'â-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Ağa	1	20
Kethudâ	1	10
Süvârî	2	6
Çavuş	1	5
Alemdâr	1	6

Nefer	21	4
Toplam	27	51
Azebân-ı sâlis-i Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Ağa	1	20
Kethudâ	1	10
Alemdâr	1	6
Çavuş	1	5
Ser-bölük	3	6
Reîs	1	5
Nefer	23	4
Toplam	31	56
Azebân-ı Kal'a-i Kafa der-livâ-i Dukakin:³⁵		
Ağa	1	15
Ser-oda	6	6
Nefer	10	3
Toplam	17	24
Azebân-ı Kal'a-i Raşka der-livâ-i Dukakin:³⁶		
Sınıf	Sayı	Yevmiye
Ağa	1	20
Kethudâ	1	8
Ser-oda	5	5
Nefer	36	4

³⁵ BOA. D. BKL. d, 32335, s. 6 (20 S 1125/ 18 Mart 1713).

³⁶ BOA. D. BKL. d, 32335, s. 6 (18 S 1125/ 16 Mart 1713).

Toplam	43	37
Müstahfizân-ı Kal'a-i Raşka der-livâ-i Dukakin:		
Dizdâr	1	9
Kethudâ	1	9
Ser-bölük	2	5
Nefer	11	4
Toplam	15	27
Azebân-ı atık-i Kalâ-i Leş der-livâ-i Dukakin:³⁷		
Ağa – Tımarlı	1	1 400
Sipâh - Tımarlı	1	8
Ser-oda	10	5
Nefer	106	4
Toplam	118	1 417
Kapudânân-ı Kal'a-i Leş der-livâ-i Dukakin:		
Kapudân	1	20
Kethudâ	1	10
Sipâh	1	7
Ser-oda	2	6
Nefer	38	5
Toplam	43	48
Müstahfizân-ı Kal'a-i Leş der-livâ-i Dukakin:		
Ser-bölük	2	7

³⁷ BOA. D. BKL. d, 32335, s. 8. (24 S 1125/ 22 Mart 1713).

Nefer	20	5
Toplam	22	12
Topçuyân-ı Kal'a-i Leş der-livâ-i Dukakin:		
Ağa	1	20
Kethudâ	1	10
Ser-bölük	1	7
Nefer	31	5
Toplam	34	42
Kapudânân-ı Kal'a-i Leş der-livâ-i Dukakin:		
Ser-bölük	1	60
Kethudâ	1	65
Alemdâr	1	12
Reîs	1	12
Çavuş	1	12
Nefer	100	5
Toplam	105	166

Tablolarda görüldüğü üzere Dukakin livâsında bulunan kalelerin hizmetinde bulunan personele ulûfe ödenmektedir. Ödeme meblağı da kaleden kaleye değişmektedir. Ulûfe meblağındaki değişiklik imâm, Bayrakdâr, dizdâr, ser-bölük gibi görevlilerde tesadüf edilmektedir. Mesela, Dudak kalesi müstahfizân cemaâtinin imamı 8 akçe, İpek Kalesi müstahfizân cemaâtininki 15 akçe almıştır. Dukakin azebân-ı atık bayrakdârı 5 akçe alırken İpek azebân-ı evvel cemaâtinin bayrakdârı 9 akçe almıştır.

Tablo 2.2. 1126/1714-15 yılında İpek Kalesi'ndeki muhâfızlar:³⁸

Sınıf	Sayı	Yevmiye
Dizdâr	1	40
Kethudâ	1	20
Bayrakdâr	1	9
Kâtib	1	7
Çavuş	1	7
İmâm	1	15
Müezzin	1	6
Ser-bölük	3	6
Bevvâb	3	5
Nefer	30	4
Toplam	43	119
Kapudânân-ı Cemâ'at-i Kal'a-i İpek der livâ-i Dukakin:		
Kapudân	1	25
Kethudâ	1	12
Alemdâr	1	8
Çavuş	1	6
Reîs	2	8
Ser-bölük	3	7
Nefer	34	5
Toplam	43	71

³⁸ BOA. D. KKL. d, 32880, s. 2.

Azebân-ı evvel-i Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Ağa	1	20
Kethudâ	1	10
Bayrakdâr	1	7
Çavuş	1	6
Ser-oda	1	6
Nefer	42	4
Toplam	47	53
Cemâ'at-i Azebân-ı sâni-i Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Kethudâ	1	10
Bayrakdâr	1	6
Çavuş	1	2
Ser-oda	1	6
Nefer	21	4
Toplam	25	28
Cemâ'at-i Azebân-ı sâlis-i Kal'a-i İpek der-livâ-i Dukakin:		
Kethudâ	1	10
Bayrakdâr	1	6
Çavuş	1	5
Ser-oda	3	6
Nefer	23	4
Toplam	29	31

Tablo 2.3. 1152/1739-1740 yılında İpek Madeni Palangası muhâfizâsında bulunan fârisân ve müstahfizlar:³⁹

Sınıfı	Sayı	Yevmiye
Ağa	1	60
Kethudâ	1	30
Alemdâr	1	20
Ser-oda	1	20
Çavuş	1	20
Nefer	55	15
Toplam	60	165

B) DİNÎ VE SOSYAL YAPILAR

Kosova'da en önemli yapılar arasında Priştine yakınında Mazgit-Obiliç'de Meşhed-i Hüdâvendigâr Türbesi, Priştine Fâtih Câmii, Fâtih Hamâmı, II. Sultan Murâd Câmii, Yaşar Paşa Câmii, Prizren'de Sinân Paşa Câmii, Gazî Mehmed Paşa'nın külliyesindeki câmi, hamâm, kütüphâne ve medrese, Kukli Bey Câmii, Sûzî Câmii ve köprüsü, Yakova'da Hadım Câmii, Mahmûd Paşa Câmii, İpek'de Fâtih Câmii, Kurşunlu Câmii, Defterdâr Câmii, Hasan Paşa Hamâmı, Kaçanik'de Sinân Paşa Câmii, Vulçitrın Ali Beg Câmii ve hamâmı gibi tarihî eserler zikredilebilir.

Osmanlı şehir plânlanmasında önemli bir yer tutan vakıf teşekkülleri, eserlerin de çoğunun vâkıflar aracılığıyla inşasını temin etmişti. Tesis edilen vakıfların yanısıra Osmanlı padişahları başta olmak üzere hânedân üyeleri, vâlideler vb. ile sadrıâzamlar ve diğer devlet ricâli ahalinin ihtiyaçlarını dikkate alarak hayrî eserler yaptırmışlardır. Bilindiği üzere, padişahlar tarafından inşâ ve vakfedilen büyük câmilere, sultânların câmilere manasın gelen "*selâtîn*" câmilere denmektedir⁴⁰. Vezîrlar ve diğer devlet ricâli tarafından

³⁹ BOA. D. BKL. d, 32514. s. 1-2.

⁴⁰ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Camî", DİA. VII (1993), 56.

yaptırılan orta büyüklükteki câmilere bânîsinin adına izâfeten sadece câmi⁴¹, küçük olanlara da mescid denmekteydi⁴². Câmiler, öncelikle ibâdet mekânı olmakla beraber, devlet, belirli vakitlerde toplanan halka imâmlar, hatîbler vasıtasıyla her türlü tebligâtı da yapmaktaydı⁴³. Kosova'da Fâtih Sultân Mehmed ve Osmanlı sadrîâzamları tarafından Priştine, İpek ve Prizren'de yaptırılan câmiler, günümüze uzanan zaman diliminde söz konusu şehirlerin simgesi hâlinindedir.

1. Vulçitrin Câmileri

XVIII. yüzyılda Vulçitrin'daki câmilerle ilgili bütünlük taşıyan sayısal bilgilerden şimdilik mahrûmuz. Ancak bir yüzyıl öncesine ve sonrasına ait bazı bilgileri burada aktarmakta fayda var. 1896 tarihli *Kosova Vilâyeti Sâl-nâmesi*'ne göre Vulçitrin'da üç câmi bulunmaktaydı⁴⁴. *Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*'nde de çarşının içerisindeki Hünkâr Câmii'nden, mescidlerden, medreselerden, tekkelerden ve mekteplerden bahsedilmekteydi⁴⁵.

a) Eski Câmi (Hünkâr Câmi)

1661 senesinde Kosova'yı ziyaret eden Evliyâ Çelebi'ye göre Vulçitrin'da şehir merkezinde Sultân II. Murâd (1421-1451) tarafından "Eski Câmi" isminde bir câmi yaptırılmıştı ve Hüdâvendigâr Vakfı olarak tescil edilmişti⁴⁶. Sonradan bu câmi yıkılmış ve yerinde "Hünkâr" isimli yeni bir câmi yapılmıştır⁴⁷. Bugün Vulçitrin şehrinde mevcut *Çarşı Câmi*, söz konusu *Eski Hünkâr Câmi*'nin bir devamıdır⁴⁸. Eski Câmi'nin ne zaman

⁴¹ Meselâ: "Kazâ-i İpekde vâki' mersûm Merre Hüseyin Paşa binâ eylediği câmi'-i şerîfi evkâfının yevmi dört akçe vazife ile kâtib olan Süleyman Efendi" C.EV. dos. nr. 297/1515 (15 B 1183/14 Kasım 1769), ayrıca bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Hüseyin Paşa, Merre", DİA. XIX (1999), 8-9.

⁴² Meselâ: "Prizren Kasabası'nda vâki' Ayas Bey mescidi", BOA. AE. SAMD.I. dos. nr. 3/279 (10 B 1605/21 Kasım 1605).

⁴³ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 19.

⁴⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova - Kosova Vilayeti Salnamesi* (Üsküp, Priştine, İpek, Yenipazar, Taşlıca), 1896 (Hicri 1314), haz. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, 2000, s. 202.

⁴⁵ "evvelâ Çârşû içre Eski Câmi' Hüdâvendigâr evkâfidır." Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 293.

⁴⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 293.

⁴⁷ Kosovo nekad i danas/Kosova dikur e sot, s. 110.

⁴⁸ Vırmiça, A. e., s. 281.

yıkıldığı ve aynı yerdeki Çarşı Câmii'nin inşâ tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber bâzı araştırmacılar 1175/1761 senesinde yapıldığını tahmin etmektedirler⁴⁹.

b) Gâzî Ali Bey Câmii

Gâzî Ali Bey Câmii'nin kitâbesi günümüzde mevcûd değildir ve inşâ tarihi hakkında farklı tahminler ve varsayımlar bulunmaktadır. Ünlü şarkiyatçı Hazim Şabanoviç'e göre Gâzî Ali Bey Câmii, İkinci Kosova Savaşı'ndan hemen sonra yapılmıştır⁵⁰. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri* adlı kitabında, Gazî Ali Bey Câmii avlusunda bulunan 1551 tarihli bir mezar taşını dikkate almakta ve bunu câminin inşâ tarihine bir işâret olarak değerlendirmektedir⁵¹. Mehmet Z. İbrahim, Neval Konuk ve Hasan Kaleşi yaptıkları çalışmalarda câminin inşâ tarihi olarak 1444-1455 yıllarını belirtmişlerdir⁵². İljaz Rexha ise, Gâzî Ali Bey'in Vulçitrin sancakbeyi olmadan (1462) önce Vilk vilâyetine idâreci olarak padişah tarafından tayin edildiğini açıklamakta ve Gâzî Ali Bey'in bu görevleri sırasında câmi ve civarında medrese, mekteb, hamâm ve çok sayıda dükkân inşa edildiğini ileri sürmektedir⁵³. Kosova İslam Birliği tarafından yakın yıllarda hazırlanan *Kosova'da İslâm Eserleri'nin Sırp Barbarlığı* isimli câmi monografisinin verildiği çalışmada, Gâzî Ali Bey Camii'nin yapılış tarihi olarak 1410 senesi not edilmiştir⁵⁴. Alî Bey Câmii'yle ilgili, 25 Cemâziyelevvel 1189/ 24 Temmuz 1775 tarihli bir arşiv kaydına göre, günlük 2 akçe ile imâm olan Hüseyin Halîfe vefât etmiş ve yerine oğlu Danyâl Halîfe tayin olunmuştu⁵⁵.

⁴⁹ Altan Araslı "Avrupa'da Türk İzleri", *Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı*, İstanbul 1986, s. 264; Hasan Kaleşi'ye göre 1765ten sonra Eski Cami yakılmıştır, yerinde de bu günlere kadar gelen Çarşı Camii inşa edilmiştir bk. **Kosova dikur e sot**, a.g.e., s.469.

⁵⁰ Mücahit Asimov, "Kosova'da Esirgememiş İslam Anıtları", *Çevren*, S. 2, (1974), s. 46.

⁵¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserler*, III kitap, İstanbul 1981, s.310.

⁵² Mehmet Z. İbrahimgil-Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserler*, c. 2, Ankara 2006, s. 908.

⁵³ Medrese 1978 senesine kadar ayakta dururken yıkılmıştır ve yerine bir şadırvan inşa edilmiştir. Bk.Rexha, "Sacral and profane monuments of Ottoman period of XV-XVI century in Kosova", *A.g.m.*, s. 78.

⁵⁴ **Barbaria Serbe Ndaj Monumenteve Islame në Kosovë (Shkurt '98 - Qershor '99)/Serbian Barbarities Against Islamic Monuments in Kosova (February '98 – June '99)**, *Prishtinë 2000*, s. 44; Restorasyon hakkında daha geniş bilgi için bk. Aynur Göktaş, Eda Ezgi Bingöl, "Gazi Ali Bey Camisi", **Vakıf restorasyon yılı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, 13. Sayı [Balkanlar Özel Sayı], 2016, 136-140.

⁵⁵ VGMA. **HD**. 1176, vr. 47.

Kosova'nın son savaşı esnâsında (1998-1999) minâre ve çatısı bombalanarak kullanılamaz hâle gelen câmii, harbin sona erişiyile birlikde tamir edilmiş ve ibâdete açılmıştır⁵⁶.

c) Sultân Mehmed Hân Câmii

Vulçitrın kazâsında, belgelerde geçen ancak günümüz literatüründe rastlayamadığımız ve XVIII. yüzyılın kayıtlarında Sultân Mehmed Hân tarafından inşâ ettirildiği belirtilen câminin kazânın neresinde olduğu veya ne zaman yıkıldığı bilinmemekle beraber, 1761 senesinde câmide kayyım ve sâir işlerle vazifeli olan Ebûbekir Halîfe'nin vefât etmesiyle yerine Hamza b. Ali'nin atandığı anlaşılmaktadır⁵⁷. Bundan yaklaşık 13 sene sonra, 3 Rebûlâhir 1188/13 Haziran 1774'de, aynı câmide birinci müezzinlik görevinde olan Osman Halîfe b. Mustafa'nın vefât etmesinin ardından bu göreve İsmâil Halîfe'nin getirildiği de görülmektedir⁵⁸.

d) Kahramânlar Câmii

Vulçitrın halkı tarafından *Karamanlı Câmii* olarak da bilinen câmi, Türkçe literatürde Kahramânlar olarak belirtilen bu câminin hangi tarihte yaptırıldığına dair tartışmalar halen sürmektedir⁵⁹. Hazim Şabanoviç, 1444 yılından sonra yapıldığını işaret ederken⁶⁰ Kosova İslâm Birliği imambaşı olan Sabri Bajgora'nın çalışmalarına göre câmi'nin 1675 yılında yapıldığı ileri sürülmektedir⁶¹. Kahramânlar Câmiisiyle ilgili hiçbir arşiv kaydına rastlanmamıştır.

⁵⁶ **Barbaria Serbe Ndaj Monumenteve Islame në Kosovë**, s. 45.

⁵⁷ "Vulçitrın kazâsında vâki' Sultan Mehmed Hân'ın binâ eylediği câmi'-i şerîfinin Üsküb nezâret-i mukâta'ası mâlından almak üzere yevmî beş akçe vazîfe ile kayyım ve şem'-i hasır cihetine mutasarrıf olan Ebûbekir Halîfe fevt olub yeri hâlî ve mahlûl olmağın işbû bâ 'is-i ruk'a-i ubûdiyeti Hamza bin Ali ve dâ'ileri muhill ü müstehik ve her vechile hizmet-i merkûma kâdir olmağın cihet-i merkûme vazîfe-i mersûmesiyle mezbûr dâ'ilerine tevcîh olunub yedine berât-ı şerîf-i âlî-şân sadaka ve ihsân buyurulmak recâsına der-i devlet-medâra arz olundu bâkî emr ü fermân der-i ma'dâlet-unvânındır". BOA. AE. SMST. III., dos. nr. 151/11887.

⁵⁸ VGMA. HD. 1176, s. 47.

⁵⁹ Ayverdi, A. e., s. 310; Vırmiça, A. e., s. 279.

⁶⁰ Vırmiça A. e., s. 286.

⁶¹ **Barbaria Serbe Ndaj Monumenteve Islame në Kosovë**, s. 47.

e) Hurrem Çavuş Câmii

Hurûfât Defterleri'nde ismi verilen Hurrem Câmii hakkında günümüz çalışmalarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 10 Ramazân 1188/14 Kasım 1774 tarihli kayda göre, müezzin olan Molla Esad Halîfe vefât etmiş ve yerine Molla Sâlih Halîfe getirilmişti⁶².

f) Âdem Çavuş Câmii

Yine *Hurûfât Defterleri*'nde ismi geçen Âdem Çavuş Câmii hakkında bugüne ulaşan ve araştırmalarda kullanılmış bir bilgi yoktur. 1166/1752-1753 tarihli kayda göre imâm ve hatîb olan Mehmed b. Mustafa'nın vefâtının ardından, mutâd olduğu üzere oğlu Süleyman babasının yerine tayin edilmişti. Ancak Yakovalı Ebûbekir isimli şahsın zorla çıkardığı beratla, câmi imâmet ve hitâbetini zabtetmişti. Ancak itirazlar üzerine Ebûbekir görevden alınmış ve yine ölen imâmın oğlu Süleyman Halîfe bu vazifeyi üstlenmişti⁶³.

2. PRİŞTİNE CÂMİLERİ

Fâtih Sultân Mehmed, Priştine'yi 1455'de feth ettikten sonra iki câmi yaptırmıştı. Fâtih hem babası Sultân II. Murâd (1421-1551) hem de kendi adına câmiler inşâ ettirmişti⁶⁴. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Priştine'de onlarca câminin varlığı izlenebilmektedir.

a) Fâtih Sultân Mehmed Câmii

Halk tarafından *Büyük Câmi* ' ismiyle anılan bu câmi, dönemin en önemli Osmanlı câmilerinden biri olarak kabul edilmektedir⁶⁵. Günümüze ulaşıl原因 kitâbenin⁶⁶, câminin

⁶² VGMA. HD. 1176, s. 47.

⁶³ "Vulçitrin kasabasinda vâki' âdem Çâvuş câmiinde yevmî üç akçe ile imâm ve hatîb olan Mehmed bin Mustafa fevt olub sülbi oğlu Süleymân var iken âhardan Yakovalı Ebûbekir ber-tevliyet üzerine berât itdirir olub gadr itmekle ref' inden babası mahlûlünden mezbûr Süleymân'a nâzırı el-Hâc Feyzullâh arzıyla tevcîh. fî (1)166." VGMA. HD. 1205, vr. 156.

⁶⁴ Michael Kiel, "Priştine", *DİA*. XXXIV (2007), 346.

⁶⁵ Husrev Redzic, "Pet Osmanlijskih Potkupolnih Spomenika na Kosovu i Metohiji", *Starine Kosova i Metohije- Antikitete e Kosovës*, Knjiga I, Pristina 1961, s. 197.

⁶⁶ "Heme hey Bâr-ı Hudâ eyle muammer

Tûl-i ömr ile Muhammed Sultânı

yapımına değil tâmir edilişine işâret ettiği hakkındaki iddialar doğru değildir. Çünkü kitâbenin son satırında, ebced hesâbına göre câminin inşâ tarihi (865=1460-1461) beyân edilmiştir. XVIII. yüzyılda Fâtih Câmii'nde hatîb⁶⁷, kayyûm⁶⁸, salâ-hân⁶⁹ gibi görevliler bulunmaktadır. Câmi günümüzde de mevcûd ve ibâdete açıktır.

b) Sultân Murâd Câmii

Câminin temeli 1389 yılında Sultan I. Bâyezîd (1389-1402) tarafından atılmış, inşasını Sultan II. Murad başlatmış ve Sultan II. Mehmed (1451-1481) döneminde bitirilmiş⁷⁰. Günümüzde, Kosova Cumhuriyeti meclis binâsının karşısında bulunan câmi, halk arasında nâdiren *Sultân Murâd Câmii* olarak anılmakta, çoğunluk tarafından *Çarşı Câmii* veya *Taş Câmii* isimleriyle zikredilmektedir.

Câminin inşâ kitâbesi günümüze ulaşamamıştır. Lâkin dış mihrâb duvarı üzerinde iki kitâbe bulunmaktadır. Birinci kitâbede câminin inşâsının Sultân Murâd Hüdâvendigâr tarafından başlatıldığına ve Fâtih Sultân Mehmed tarafından tamamlandığına işâret edilmektedir⁷¹. Ancak bazı araştırmacılar, bu tespite katılmamakta ve câminin inşâatının

*Emr-i devletleri etdi ma'mûr
Câmi'-i [E]bu'l-feth Muhammed Sultânı
Mü'mine hem-çü riyâz-ı cennet
Bahş-ı zevk eylemede rûhânî
Gördü bu ahsen-i hayrî Sa'dî
Dedi târih "dehr-i icmâ'-ı zühhâdî"*

Sene 865. Bk. **Kosova Kitâbeleri**, Edit. Mehmet Samsakçı, İstanbul 2014, s. 57.

⁶⁷ "Medîne-i Priştinede vâki' Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu hazretlerinin binâ buyurdukları câmi'-i şerîflerinin hitâbeti mahlûle olmağla erbâb-ı müstehakdan Mustafa Halîfeye sıdk buyurulmak bâbında inâyet ricâsına Priştine kadısı arz ider ol bâbda emr ü fermân şevketlü mehâbetlü inâyetlü pâdişâhıdır". BOA. AE. SMST. II. dos. nr. 137/15138 (28 Za. 1112/06 Mayıs 1701).

⁶⁸ "Priştinede vâki' cennet mekân Firdevs-aşiyân Ebu'l-feth Sultân gâzî Mehmed Hân aleyhi'r-rahme ve mağfûrun leh hazretleri binâ eylediği câmi'-i kebîrinde yevmî altı akçe vazîfe ile kayyım olan Mehmed bin Ahmed fevt olub mahlûlünde sülbî kebîr oğlu İbrahim Halîfeye kadî Mehmed Efendi arzıyla tevcîhine ve berât. fî 22 N. sene (1)190. VGMA. HD. 1171, vr. 321 (22 N. 1190/04 Kasım 1776).

⁶⁹ "Priştinede vâki' Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu hazretleri binâ eylediği câmi'-i şerîfinde el-Hâc İbrâhim vakf eylediği dükkân icâresinde almak üzere yevmî bir akçe salâ-hân olan Osman bin İsmâil bilâ veled fevt olub mahlûlünden Sâlih bin Lütfullâh Halîfeye kadî el-Hâc Süleymân Efendi arzıyla tevcîhine ve berât. fî 29 Z. 1184. VGMA. HD. 1171, vr. 319, (29 Z. 1184/15 Nisan 1771).

⁷⁰ Ayverdi, A. e., s. 157.

⁷¹ "Gâzî Hüdâvendigâr-ı

Meşhedin esâsını va'z itdi

I. Kosova Savaşından sonra olduğunu ileri sürmektedirler⁷². Evâil-i Muharrem 1171/15-24 Eylül 1757'de Priştine kadısına gönderilen bir hükümde, Sultân Fâtih'in Priştine'de inşâ ettirdiği iki câmiden biri olan Küçük Câmi'nin (*Câmi'-i sagîr*) zamanla çatısının, kurşunlarının harâb olduğu ve kendisinin nezâretinde çatının ve câmide gerekli diğer yerlerin esastan tamir edilmesi istenmekteydi⁷³. Câmi vazîfelileri hakkında bir takım bilgilere rastlanılmıştır. Meselâ, 3 Rebiülâhîr 1238/08 Aralık 1822'de câmide Birinci İmâm Behlül Halîfe'nin vefâtı üzerine yerine atanacak yeni imâm için bir imtihan tertiplenmiştir. Söz konusu imtihanı kazanan Abdullâh Halîfe ibn Lütfullâh olmuş ve Priştine nâibi tarafından tayin edilmiştir. 29 Muharrem 1158/ 03 Mart 1745'de Cumâ günlerinde 3 ihlâs-ı şerîf ve câmî sala-hânı olan İsmâil vazîfesinden kendi rızasıyla ayrılarak yerini Sûlbî oğlu Osman Halifeye bırakmıştır. 7 Cemâziyeâhîr 1153/ 30 Ağustos 1740'de de ihlâs-hân vazîfesine İsmâil Halife tahvîl edilmiş⁷⁴.

Câminin ikinci kitâbesinde yer alan bilgilere göre, 1902-1903 senelerinde, Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında tamir edildiği öğrenilmektedir⁷⁵. Bu câmî hakkındaki satırları yazarken TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) tarafından da bir restorasyon çalışması yapılmakta olduğunu kaydetmek gerekir.

c) Ramazân Çavuş Câmii

Halk tarafından Lâb Câmii olarak anılan câminin kitâbesi bulunmamaktadır. Ancak Vulçitrın Sancağı'nın 977 (1569-1570) târihlerine ait *Tahrîr Defteri*'nde Priştine'de Ramazân Çavuş Mescidi Mahallesi'nin var olduğu görülmektedir⁷⁶. Dolayısıyla öncesinde mescid olan yapının daha sonra câmîye dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir. XVIII.

Ve Fâtih Sultan Mehmed Hân -ı sâninin

İkmâli iş bu câmi'-i kavâmi" Bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, **A. e.**, s. 158; İbrahimgil- Konuk, **A. e.**, s. 494; *Kosova Kitâbeleri*, s. 62.

⁷² İbrahimgil- Konuk, **A. e.**, s. 494.

⁷³ BOA. **A.DVNS. AHKR. d**, 12, vr. 159.

⁷⁴ VGMA. **HD**. 1184, vr. 217; **HD**. 1195, vr. 18; **HD**. 1198, vr. 14.

⁷⁵ *"Velî-i ni 'met Gâzî*

Sultan Abdülhamid Hân Efendimiz'in

Devr-i Saltanatında, 1320'de ihyâ edilmiştir". Bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, **A. e.**, s. 158; **Kosova Kitâbeleri**, s. 62.

⁷⁶ İbrahimgil- Konuk, **A. e.**, s. 488.

Yüzyılda câmide görev yapan imâm, müezzin gibi vazîfelileri Hurûfât Defterleri'nden takib etmek mümkündür⁷⁷. 27 Mart 1999 yılında Sırp polisi tarafından yıkılmıştır⁷⁸. 2007-2010 yılları arasında "Behxhet Pacolli Vakfı" tarafından restore edilerek ibâdete açılmıştır.

d) Pîrî Nazır Câmii

Bugün Velluşa Mahallesi'nde Kosova İslâm Birliği'nin ve İslâmî İlimler Fakültesi'nin avlusunda bulunan câmi, halk arasında Pîrinâz Câmii olarak bilinmektedir. Câminin inşâ kitâbesi bulunmamakla beraber XVI. asırda inşâ edildiği tahmin edilmektedir⁷⁹. 14 Zilhicce 1187/26 Şubat 1774'te Pîrî Nâzır Câmii hatîbi olan Hacı Sâlih vefât edince Priştine nâibi Feyzullâhın arzıyla yerine İbrahîm b. Mehmed'in tevcihine karar verilmiştir. 7 Zilhicce 1187/19 Şubat 1774'de müezzinin vefâtı sebebiyle ise Hasan isiminde yeni bir müezzin kadı Süleymân'ın arzıyla atanmıştır⁸⁰.

e) Yusuf Çelebi Câmii

Câminin ne zaman yaptırıldığına dâir herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Vulçitrın Sancağı'nın 977/1569-70 yıllarına ait *Tahrîr Defterleri*'nde Priştine'de, Yusuf Çelebi Mescidi Mahallesi'nin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mescidin daha sonra minber ilâve edilerek câmiye dönüştürüldüğü tahminine katılmak mümkündür⁸¹. 1732-1767 yılları arasında imâm, hatîb, mütevellî gibi görevlilerin olduğu görülmektedir. Meselâ, Receb 1144/Ocak 1732'de Yûsuf Çelebi Câmii'nin imâmının vefâtı üzerine vazîfesini büyük oğlu Alî Halîfe üstlenmiştir. Diğer bir atama ise Hatiplik vazîfesini ifâ eden İbrahîm'in vefât etmesi üzerine yapılmıştır. Âdet olduğu üzere hatîplik vazîfesi merhûmun sülbî oğlu Ali'ye tevcih edilmiştir. Bundan yaklaşık 35 sene sonra (9 Safer

⁷⁷ "Priştine Kasabası'nda vâki 'merhûm Ramazân Çavuş binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî üç akçe vazîfe ile mü'ezzin olan İbrahîm fevt olub mahlûlünden Sülbi Kebîr oğlu Mustafa Halîfeye na'ib Feyzullâh arzıyla tevcihine ve berât. fî 12 B. 1186". VGMA. HD. 1171, s. 319, (12 B 1186/ 09 Ekim 1772). "üç akçe ile müezzin olan Yûsuf Halîfe terk-i diyâr ve yerine cümlemin muhtârı Hasan Halîfeye Kadı Süleymân arzıyla tevcihine ve berât. fî 25 Za. 1188". VGMA. HD. 1171, 320, (25 Za. 1188/ 27 Ocak 1774).

⁷⁸ **Barbaria Serbe ndaj monumenteve Islame në Kosovë (Shkurt 98- Qershor 99)**, s. 17.

⁷⁹ İbrahimgil- Konuk, A. e., s. 430.

⁸⁰ VGMA. HD. 1171, s. 320.

⁸¹ İbrahimgil- Konuk, A. e., s. 514.

1181/07 Temmuz 1767) câmi mütevellisi olan Mahmûd vefat etmiş ve ardından çocuğu olmadığı için Priştine Kadısı Hacı Mustafa arzıyla yerine Eyüb Halîfe atanmıştır⁸².

f) Yûnus Efendi (Llucaç) Câmii

Halk tarafından Llucaç Câmii şeklinde anılan dinî yapının, bugünkü Priştine Tiyatro'nun yanındaki Swiss Daimond Hoteli'nin olduğu yerde bulunduğunu, eski tarihli fotoğraflardan tesbit etmek kolaylıkla mümkündür. Kitâbesine göre câmi 959/1551-1552 yıllarında Velî b. Yûsuf tarafından inşâ edilmişti⁸³. 1953 yılında belediye kararıyla yıktırılan Llucaç Câmii'nin izleri, 2012'deki *İbrahim Rugova* Meydanı'nın inşasında ortaya çıkmış. ulaşılabilen câmi ve çeşme kalıntıları bâzı kurumların (Arkeoloji Enstitüsü, İslâm Birliği vs.) devreye girmesiyle camlarla kaplanarak bir şekilde koruma altına alınmıştır. Yûnus Efendi Câmii'nde 8 Zilkade 1181/27 Mart 1768'e kadar Süleymân b. Hasan 4 akçe ile imâmlık, 4 akçe ile hitâbet ve 1 akçe ile tevliyet görevlerini yürütmüştür⁸⁴.

g) Hâtuniyye Câmii

Câminin kitâbesi olmadığından ne zaman ve kim/kimler tarafından inşâ edildiğine dâir bilgi mevcut değildir. Ancak, Vulçitrın Sancağı'nın 977/1569-1570 yıllarına ait *Tahrîr Defterleri*'nde Priştine'deki Hâtuniyye Mescidi Mahallesi'nin varlığına rastlanmıştır. Diğer mescidler gibi sonradan câmiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Câmiye dâir bir tevcihât kaydına göre, 15 Ramazan 1190/ 28 Ekim 1776'da Ahmed Hâlîfe dört akçe yevmiye ile imâmlık görevini ifâ etmekteydi⁸⁵.

h) Hasan Bey Câmii

Halk arasında "*Xhamia e katër Llullave*" (Türkçesi: Dört Lüleli Câmî) ismiyle bilinen Hasan Bey Câmii'yle ilgili olarak, daha önceki araştırmalarda tesbit edildiği üzere, 977/1569-1570 tarihli *Tahrîr Defteri*'nde, Hasan Bey Mescidi Mahallesi şeklinde bir kayıt bulunmaktadır⁸⁶. Bu bilgiye göre dinî yapının söz konusu tarihten önce inşâ edilmiş olduğu ve sonra câmiye dönüştüğü kolaylıkla tesbit olunabilir. Câmiyi yaptıranın isminin

⁸² VGMA. **HD.** 1171, s. 319.

⁸³ "*Binâ haze'l-câmi' Veli bin Yunus sâhibü'l-hayr*

Ve kad kâle bi'l-ilhâmı târihuhâ " hasenü'l-hayr" 959. Bk. Raif Vırmiça, **A. e.**, s. 624.

⁸⁴ VGMA. **HD.** 1171, s. 319; **HD.** 1215, s. 138.

⁸⁵ VGMA. **HD.** 1171, s. 321.

⁸⁶ Rizaj, **A. e.**, s. 246.

Vulçitrınlı Hasan Bey olması kuvvetle muhtemeldir⁸⁷. 10 Şevvâl 1188/14 Aralık 1774'de Hasan Bey Câmii'nde Hâlid b. Mustafa Halife imâm olarak vazife yapmaktaydı⁸⁸.

i) Mehmed Bey Câmii

İnşâ kitâbesi günümüze ulaşmayan veya mevcûd olmayan câminin inşâ tarihi belli değildir. Bir önceki câmi anlatımında işâret edilen Vulçitrın *Tahrîr Defteri*'nde, kezâ mahallesinin varlığı tesbit olunmuştur (Mehmed Bey Mescidi Mahallesi)⁸⁹. XVI. yüzyılda mescid olarak inşâsı tamamlanıp sonradan câmiye tahvîl edilen hayrî eserde, 22 Rebûlâhir 1188/02 Temmuz 1744'de Mustafa Halife ve onun vefâtıyla oğlu Maksûd Halife imâm olarak vazife yapmışlardı⁹⁰.

j) Halîl Ağa Câmii

Halîl Ağa Câmii'nin yeri, tam adı, halk tarafından hangi isimle bilindiği gibi çeşitli soruların şimdilik cevâbı yoktur. Kosova'nın XVIII. yüzyılına odaklanan bu çalışmada, söz konusu asra ait ulaşılan bir arşiv belgesinde verilen bilgiye göre, aynı isimli mahalle muhtârı Ali Halife b. Halîl, 27 Safer 1214/31 Temmuz 1799'da Hasan Bey Câmii'ne hatîb olarak tayin edilmişti. Baba Halîl'in câmiye ismini veren Halîl Ağa olup olmadığı ise belli değildir⁹¹.

k) Emîr Alâeddîn Câmii

İnşâ veya tâmir kitâbeleri mevcut değildir. Yine aynı tarihli Vulçitrın *Tahrîr Defteri*'nde mescid olarak mahallesi vardır⁹². Emîr Alâeddin Câmii imâmı Mehmed 20 Ramazan 1190/02 Kasım 1776'da vefât etmiş ve pâyitahttan yapılan atama ile yeni imâm Mûsa Halife olmuştu⁹³.

l) Hasan Emîn Câmii

Câminin ilk kitâbesi olmadığından inşâ tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyıla ait Vulçitrın Tahrir Defterleri'nde mahallesi mevcuttur (Hasan Emîn Mescidi Mahallesi).⁹⁴

⁸⁷ Vırmiça A. e., s. 230.

⁸⁸ VGMA. HD. 1171, vr. 320.

⁸⁹ Rizaj, A. e., s. 246.

⁹⁰ VGMA. HD. 1171, s. 320.

⁹¹ VGMA. HD. 1184, s. 216.

⁹² Rizaj, A. e., s. 246-147.

⁹³ VGMA. HD. 1171, s. 321.

⁹⁴ Rizaj, A. e., s. 247.

Dolayısıyla XVI. yüzyılda inşâ edildiği söylenebilir. Günümüzde, Hasan Emîn Câmii, halk arasında Suûdî Efendi Câmii ismiyle anılmaktadır. Suûdî Efendi hakkında ayrıntılı bilgiye şimdilik ulaşılamamakla birlikte, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra söz konusu ismin, câmiye sahip çıkıp, ihtiyaçlarını temin etmeye çalıştığı, câmi cemâati tarafından sözlü olarak nakledilmektedir. Câminin giriş kapısı üzerindeki "*Su'ûdî Efendi, sene 1315/ [1897]*" şeklindeki kitâbe, câminin tâmirinde Suûdî Efendi'nin rolünü doğrulamaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait bir arşiv belgesine göre, 1152/1739-1740 senesinde altı akçe yevmiye ile Hasan Emîn Efendi Câmii imâmı olan Hasan, vazîfesinden ferâgat etmiş ve yerine oğlu Hasan tayin edilmişti⁹⁵. Kuvvetle muhtemel aynı isim uzun yıllar imâmlık vazifesi yapmıştı ve 15 Receb 1190/09 Eylül 1776'da vefât etmişti. Yeni imâm ise Mûsa Halîfe olmuştu⁹⁶.

3. NOVABİRDE CÂMİLERİ

a) Sultan Mehmed Hân Câmii

Sultân Mehmed Hân Câmii olarak bilinen ve günümüze ulaşmayan tarihî câminin, Sas katolik kilisesi olarak bilinen St. Nicholas kilisesi'nin Osmanlı fethinin ardından fetih hakkı olarak câmiye çevrildiği bilinmektedir⁹⁷. 02 Zilkade 1137/13 Temmuz 1725'de Ali ismindeki imâm vazîfesini terk etmiş ve yerine Mustafa b. Mehmed'e tayin edilerek berât ihsân edilmiştir.⁹⁸ 1151/1738-39'da Fâtih Sultân Mehmed Câmii'nde 5 akçe yevmiye ile hitâbet vazifesinde olan Mehmed'in vefâtı üzerine yerine Novabirde sâkinlerinden Hasan b. Abdullâh tayin edilmişti⁹⁹.

⁹⁵ BOA. EV. HMM. d. 3991, s.12.

⁹⁶ VGMA. HD. 1171, s. 321.

⁹⁷ I. Zdravkoviç- M. Simiç, "Manje Crkvene Gradevine i Zgrade iz Turskog Doba na Novom Brdo u okolini", **Buletini i Muzeumit të Kosovë-Metohisë, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije**, (1956), s. 273; Rahman Şahin, "Osmanlı Yönetiminde Vilçitrın Sancağı (1450-1550)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Ercies Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri 2020, s. 197.

⁹⁸ BOA. İE. EV. dos. nr. 59/6432 .

⁹⁹ BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 014/798.

b) Osman Efendi Câmii

Eski Novabirde şehir merkezinde bulunan câminin kitâbesi mevcuttur. Kitâbeye göre yapılış târihi 1758 tarihindedir¹⁰⁰. Bu câmi ile ilgili şimdilik bir arşiv kaydına rastlanmamıştır.

4. PRİZREN CÂMİLERİ

1530 tarihli *Tahrîr Defteri*'ne göre Prizren Sancağı'nda Sultân Mehmed Câmii'nden başka Kâtib Sinân, Yakub Bey ve Ayas Bey mescidleri mevcûd idi. 1573 senesinde ise İşkodra Sancâkbeyi Gâzî Mehmed Paşa, Prizren'de büyük ve muhteşem kubbeli bir câmi, bir medrese, bir kütüphâne, bir mektep, büyük bir çifte hamâm ve kendisi için de bir türbe inşa ettirmişti. 1615'de Prizrenli olan Vezîr Sofu Sinân Paşa (v. 1615) da şehirde büyük bir câmi ve medrese yaptırmıştı. Sinân Paşa Câmii, kasabanın mimârî özelliklerini taşıyan ve Balkanlar'ın en abîdevî Osmanlı tarihî yapılarından biridir¹⁰¹.

a) Fethiye (Cumâ/Atık) Câmii

Prizren'in 1454 tarihinde fethedilmesiyle¹⁰² bu kilisede Cuma namazı kılanarak câmiye tahvîl olunmuş ve adına Fethiye veya Cumâ Câmii denmiştir¹⁰³. XVIII. yüzyıla ait Hurûfât Defterleri'ne göre câmi görevlileri arasında müezzin, cüz-hân, ferrâş ve nâzır olduğu görülmektedir¹⁰⁴. Meselâ, 4 Şevvâl 1148/17 Şubat 1736'da Osman Beşe Vakfı'ndan almak üzere günlük 2 akçe karşılığı ile Cüz-hân vazîfesini ifâ eden Alî Halîfe'nin vefâtı üzerine Cumâ Camii cüzhânlığına tâlib olan Abdullâh b. Ebûbekir'in tevcihine berât verilmiştir. 15 Muharrem 1178/15 Temmuz 1764'de câmide ikindi namazından sonra günde bir Kur'an cüzü okuyan Hâcî Şît vefat etmiş, Prizren nâibi Hâcî Ahmed arzıyla yerine merhûmun oğlu Ömer atanmıştır. 27 Şevvâl 1183/23 Şubat 1770'de günlük bir akçe

¹⁰⁰ Virmiş A. e., s. 341.

¹⁰¹ Machiel Kiel, "Prizren", *DİA*. XXXIV (2007), 349-350.

¹⁰² *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 188.

¹⁰³ M. Kemal Özergin-Hasan Kaleşi-İsmâil Eren, "Prizren Kitâbeleri", *VD.*, s. 7. İstanbul 1968, s. 91.

¹⁰⁴ VGMA. **HD.** 1211, vr. 86 (1168/1755); **HD.** 1201, vr. 12 (1148/1736); **HD.** 1205, vr. 31 (1168/1755); **HD.** 1211, vr. 86; **HD.** 1164, vr. 5 (1161/1748); **HD.** 1171, vr. 157 (1178/1765), vr. 158 (1181/1768), vr. 166 (1208/1794); **HD.** 1171, vr. 159 (1183/1770), vr. 164 (1191/1777); **HD.** 1184, vr. 59 (1214/1799).

ile câmi ferraşlığını üstlenen Yûsuf Halîfe kendi rızâsıyla vazîfesini oğlu Bayrâm hâlîfeye bırakmıştı 15 Safer 1214/19 Temmuz 1799'da câmi nazırı Osman Halîfenin vefâtıyla yerine oğlu Murâd b. Osman atanmıştır¹⁰⁵.

1912'de Kosova'da Osmanlı Devleti idâresi sona ermiş, ancak câmi statüsü ve ibâdetler 1918'e kadar devam etmiştir. Osmanlılar devrinde Fethiye Câmiî adı altında yapılan tüm ilâvelerin yıktırıldığı ve kiliseye dönüştürüldüğü tarih 17 Haziran 1923'dür¹⁰⁶.

b) Yakub Bey (Arasta) Câmiî

Yakub Bey, meşhûr Gâzî Evrenos Bey'in torunu ve XV. asrın tanınmış akıncılarından Ahmed Bey'in oğludur. Yakub Bey'in Prizren'de 1526'dan önce Arasta adını taşıyan ve altında dükkânlar bulunan (fevkânî) bir mescid yaptırdığı ve sonradan minber ilâve ederek câmiye dönüştürdüğü bilinmektedir¹⁰⁷. Câminin kitâbesi olmadığından inşâ târihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Kukli Mehmed Bey'in *Vakfiyesi*'nde bu câminin Yakub Paşa veya Yakub Dede tarafından mescid olarak inşâ edildiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla mescidin vakfiye tarihi olan 1538'den önce inşâ edilmiş olduğu düşünülebilir¹⁰⁸. Mescidin ne zaman câmiye dönüştüğü, ender rastlanan bir Osmanlı arşiv kaydıyla ortaya çıkmıştır. Hurûfât Defterleri'ne göre 2 Ramazan 1189/ 27 Ekim 1775 senesinde mescid olan yapıya minber eklenerek câmiye dönüştürülmüştü¹⁰⁹. 1853 senesinde çıkan bir yangın sonucunda hasar gören câmi, çarşı esnâfi tarafından tamir edilmiştir¹¹⁰. Hâcî Ömer Lutfî, şiirinde Arasta Câmiî'nin 1911'de ikinci bir tamiratının yapıldığı bilgisini vermektedir¹¹¹. Yakub Bey Câmiî vazifelileri hakkında Hurufât defterlerinde rastladığımız bilgiler şu şekildedir: 15 Receb 1177/19

¹⁰⁵ "Prizren'de vâki 'Cum 'a câmi 'inde Osman Beşe nâm sâhibü'l-hayr vakfından almak üzere yevmî iki akçe vazîfe ile cüzhân olan Alî Halîfe fevt olub mahlûlünden kendi arzıyla Abdullâh ibn Ebûbekir'e tevcîhine ve berât. fî 4 L 1148". **HD.** 1201, vr. 12; **HD.** 1171, vr. 157, 159, 164; **HD.** 1184, vr. 59.

¹⁰⁶ Muhamet Shukriu, **Prizreni i Lashtë, Morfologjia e Ecurive për Ruajtjen e Kulturës Materiale**, Prizren 2001, s. 352.

¹⁰⁷ Özergin-Kaleşi-İsmâil Eren, **A. e.**, s. 82.

¹⁰⁸ Vırmiça, **A. e.**, s. 104.

¹⁰⁹ "Prizren kasabasında vâki 'merhûm Ya 'kub Bey Mescidi-i şerîfine minber vaz 'olunub câmi '-i şerîfin" VGMA. **HD.** 1171, vr. 163.

¹¹⁰ Osman Baymak, "Hamit Altıparmak'ın Tüm Bilimsel Çalışmaları", **Kosova- Prizren'de Osmanlı Eserleri**, Prizren 2001, s. 207.

¹¹¹ İbrahimgil-Konuk, **A. e.**, s. 655.

Ocak 1764 senesinde müezzin-i evvel vazîfesinde olan Yakûb Halîfe'nin vefat etmesiyle yerine oğlu Mustafa Halîfe atanmıştır. 15 Safer 1177/25 Ağustos 1763'de salâ-yı müezzin-i evvel Yûnus Halîfe'nin vefâtıyla yerine Murtez b. Mehmed gelmiştir. 05 Rebûlâhir 1208/10 Kasım 1793 ise müezzin-i evvel vazîfesinde olan Cemâlî Halîfe ferâgat ederek yerine Abbâs Halîfe tayin olunmuştur¹¹².

c) **Bey-zâde Mehmed Bey Câmîi**

Bey-zâde Câmîi'nin kitâbesi olmadığı için inşâ tarihi hakkında kesin bir bilgiye bu güne kadar rastlanmamıştır. Konumuzu ilgilendiren yıllarda Bey-zâde Mehmed Bey Câmîi'ndeki vazifeliler hakkında bir takım bilgiler mevcuttur. 20 Safer 1148/20 Temmuz 1735'den itibaren Süleymân Halîfe ve ardından oğlu İsa Halîfe müezzin, 5 Safer 1190/26 Mart 1776'dan itibaren İsmâil Halîfe, kardeşi İshak Halîfe, 1194/1780'de Ârif b. Durmuş Halîfe mu'arrif idiler. Bilindiği üzere mu'arrif olan kimse, hayır sahiplerinin ismini saymakla görevliydi. 20 Muharrem 1214/ 24 Haziran 1799'da ise câmide kâtip ve câbî olarak vazifeli olan Hüseyin Halîfe'nin vefât etmesi üzerine yerine büyük oğlu Hasan Halîfe tayîn edilmiştir¹¹³.

Bey-zâde Câmîi 1915 yılında bombalanarak yerle bir edilmiştir. Etrâfındaki ev ve Rufâi Tekkesi de kamulaştırılarak 1968'de teknik lisesi ve sanat okulu yapıları konmuş ve Bey-zâde Mehmed Bey Câmîi'nden hiç bir iz kalmamıştır¹¹⁴.

d) **Terzi Memî Mehmed Efendi Câmîi**

Günümüzde de Terzi Câmîi olarak ibâdete açık bir câmidir. İnşâ kitâbesinin günümüze ulaşmayan câminin giriş kapısı üzerinde tâmir kitâbesi yer almaktadır. Burada Terzi Câmîi'nin inşâ tarihi 1132/1721 senesi olarak beyân edilmiştir¹¹⁵. Belgelerde Terzî Memî Mahallesi Câmîi olarak geçen câmide 27 Receb 1212/15 Ocak 1798'de imam olan İsa Halîfe'nin ferâğından yerine İbrahim Halîfe tayîn edilmiştir. 5 Şevvâl 1174 / 10 Mayıs 1761'de müezzinlik vazifesini ise Mustafa efendi ifâ etmiştir. 15 Muharrem 1177/26 Temmuz 1763'de Kayyum vazifesinden sorumlu olan Süleymân'ın vefât etmesinin

¹¹² VGMA. **HD.** 1171, vr. 157, 159, 84.

¹¹³ VGMA. **HD.** 1201, vr. 12; **HD.** 1171, vr. 163, 165; **HD.** 1171, vr. 166.

¹¹⁴ Baymak, **A. e.**, s. 304-305.

¹¹⁵ İbrahimgil- Konuk, **A. e.**, s. 732.

ardından yerine sülbî oğlu Muhammed atanmıştır. 14 Rebûlevvel 1195/10 Mart 1781'de sermahfil olarak İbrahim b. Osman atanmıştır¹¹⁶.

e) Gāzî Mehmed Paşa (Bayraklı) Câmii

Gāzî Mehmed Paşa (v. 1538 sonra) tarafından bir külliye olarak plânlanarak medrese, kütüphâne, dersihâne ve türbeyle birlikte yaptırılan câminin inşâ tarihi, kitâbesinden de açık bir şekilde öğrenildiği üzere, 981/1573-1574'tür. Çeşitli tarihlerde tâmir gören câminin inşâ tarihi hakkında bir takım yazarlar farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Meselâ, P. Kostić 1497'ye, Tâhir Efendi 1498'e, Jastrebov ise 1578'e atıf yapmışlardır¹¹⁷.

Câmi görevlileri konusunda bir takım bilgilere sahibiz. Meselâ, 1 Safer 1170/26 Ekim 1756 senesinde on akçe ile imâm olan Sâlih vefat edince yerine Ahmed b. Ali tayin edilmiştir. 9 Receb 1226/03 Mayıs 1811'de Süleymân Halîfe'nin vefâtı üzerine yerine sülbî oğlu Emîn Halîfe atanmıştır. Müezzinlik vazifesini ifâ edenlerden Osman b. Hüseyin 9 Cemaziyelâhire 1192/5 Temmuz 1778'de ferâğat edince yerine Abdullah Halîfe gelmiştir. Bundan 107 gün sonra (18 Ramazân 1192/10 Ekim 1778) Abdullah da müezzinlik vazîfesinden feragat etmiş ve boş olan yere el-Hâc Ârif Halîfe gelmiştir¹¹⁸. Hitâbet görevini ifâ eden Yûsuf Halîfe 25 Zilhicce 1183/21 Nisan 1770'de görevinden ayrılmasından sonra kardeşi Mustafa Halîfe'nin tevcîh olduğu görülmektedir¹¹⁹. Câmi'nin cüz-hânı, kayyımı, kâtibi, câbîsi gibi hizmetlilerin mevcûdiyeti belgelerde belirtilmektedir¹²⁰.

¹¹⁶ VGMA. **HD.** 1184, vr. 59 ; **HD.** 1171, vr. 157, 165.

¹¹⁷ Petar Kostić, **Prizrenski Mutasarrifi i Valije u XVIII i XIX veku**, "Glasnik Skopskog Naučnog Društva, knjiga 5, Skopje 1929 godina, s. 159; İljaz Rexha, "Disa të dhëna mbi Monumentet e Arkitekturës Islame në Prizren, **Vjetari** nr. XLI-XLII (1995), s. 263-281.

¹¹⁸ VGMA. **HD.** 1215, vr. 36; **HD.** 1184, s. 30; **HD.** 1171, s. 164.

¹¹⁹ VGMA. **HD.** 1171, vr. 159 (25 Z 1183/ 21 Mart 1770).

¹²⁰ "el-Merhûm Mehmed Paşa binâ eylediği câminin yevmî iki akçe ile bir cüz-i şerîf oluna mutasarrıf olan el-Hâc Selîm ferâğatdan veled-i Rüstem Halîfe mezbûr () mezbûr mütevellîye hâtûn arzıyla tevcîh ü berât fî 20 S. 1180" VGMA. **HD.** 1171, vr. 158 (20 S 1180/26 Ağustos 1766); " Prizren'de Mehmed Paşa câminin

Gâzî Mehmed Paşa Câmii hem Bayraklı Mahallesi'nde yer alması hem de bir gelenek olarak bayram günlerinde minârelerine bayrak çekilmesi sebebiyle, târîh boyunca ve günümüzde Bayraklı Câmii ismiyle şöhrat bulmuştur.

f) Kâtib Sinân Câmii

Levişa Mahallesi'nde bulunan Kâtib Sinân Câmii'nin inşâ kitâbesi günümüze intikal etmemiştir. Araştırmacılar tarafından 1491 yılından önce inşâ edildiğini tahmin edilmektedir¹²¹. Konumuzu ilgilendiren yıllarda câmi görevlileri arasında imâm, Müezzin, cüz-hân gibi görevliler hakkındaki bilgiler mevcuttur¹²².

g) Sofî Sinân Paşa Câmii

Vilı Köyü'nde¹²³ doğmuş olan ve Sofî/Sûfî Sinân Paşa (v. 1615) ismiyle şöhrat kazanan Osmanlı devlet adamının yaptırdığı câmi, Prizren'in en önemli ve en kıymetli tarihî eserleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. Câmi mihrâbının solunda yer alan kitâbede, "*Târîh-i binâ misâl-i Cennet, sene 1024*" ifâdesinden açıkça anlaşıldığı üzere, binânın inşâ tarihi 1614-1615'dir. Sene kelimesi açıkça yazılmış olduğundan, ayrıca ebced

altı akçe ile kayyumluk Murteza üzerinde ilâ tecdid-i berât CA 1171", **HD.** 1211, vr. 86 (CA 1171/Ocak 1758); "nefs-i Prizren kasâbasında sâhibü'l-hayrât merhûm Mehmed Paşa binâ eylediği câmi '-i şerîf-i evkâfına yine evkâf-ı mezbûr mahsûlundan yevmî beş akçe ile kâtib olan İbrâhîm Halîfe yedinde olan berâtın zâyî' itmeğin kadısı mevlâna es-Seyyid Mehmed arziyla ibkâ buyuruldu. **HD.** 1209, vr. 27; "Prizren'de vâki ' Mehmed Paşa câmiinde beş akçe ile kurâ câbisi olan Ahmed bin Maksûd ferâğından Ali bin Osman'a câbî-i hüsn-i arziyla sene 1161.", **HD.** 1211, vr. 86 (1161/ 1748-49).

¹²¹ Baymak, **A. e.**, s. 233-234.

¹²² "Medîne-i Prizren'de vâki ' Kâtib Sinân binâ eylediği câmi '-i şerîfnde mu'ayyene ile imâm olan Hasan bin Mehmed Halîfe fevt oldukda babası muahlûlünden müteveffâ-yı merkûmun oğlu Ömer bin Hasan Halîfe tevcîhine fî 26 S. 1205" VGMA. **HD.** 1171, vr. 166 (26 S 1205/ 04 Kasım 1790); "Prizren kasabasinda vâki ' Kâtib Sinân binâ eylediği câmi '-i şerîfnde yevmî üç akçe vazîfe ile müezzin olan Şîr Halîfe fevt olub mahlûlünden sülbi Kebîr oğlu Ârif Halîfe naîbi Dervîş Abdullah arziyla tevcîhine fî 28 N. 1189", **HD.** 1171, s. 86, (28 N 1189/22 Kasım 1775); "Prizren'de vâki ' Kâtib Sinân câmi '-i şerîfnde iki akçe ile bir cüz-i şerîf-i tilâvet-i cüzhân itmek üzere müstehak olduğu vazîfesinin Prizren'de vâki ' Ömer Çavuş Vakfî'ndan olmak üzere mutasarrıf olan Mustafa ferâğatdan Mullâh? İsmâil Halîfe'ye nâibi Hoca-zâde Osman Efendi arziyla tevcîhi ve berât fî 24 L. 1189", **HD.** 1171, s. 158 (24 L. 1189/18 Aralık 1775).

¹²³ Vilı Köyü Kalis Köyü ve Korab Dağı'nın yakınlarında olup Dukakin Kalesi'nden iki saat uzaktadır. Bk. Hasan Kaleshi, **Dokumentet më të Vjetra të Vakëfeve në Gjuhën Arabe në Jugosllavi**, Prishtinë 2012, s. 311.

hesaplamasına ihtiyaç kalmamaktadır. Beyan edilen tarihlerin de Sinân Paşa'nın hayatda olduğu zaman dilimiyle paralel olması makuldür¹²⁴.

Sofî Sinân Paşa Câmîi'nde 11 Safer 1190/ 01 Nisan 1776'da hatîb olarak Abdullâh b. Süleymân ve oğlu Muahmmmed bulunmakta, 25 Cemaziyelâhire 1196/07 Haziran 1782'de müezzinlik hizmeti Yûsuf'un ölümünden sonra oğlu Mehmed'e geçmiştir. Lâkin Mehmed ferâğat edince yerine Receb Halîfe'nin üstlendiği görülmektedir¹²⁵.

h) Çûkacı (Çûhâcî) Mahmûd Câmîi

1223/1808-1809'da harâbiyeti sebebiyle yeni baştan Abdullâh Ağa tarafından inşâ edildiğini gösteren kitâbede¹²⁶, ilk yaptırının Çûkacı Mahmûd isimli şahıs olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. 25 Cemaziyevvel 1184/16 Eylül 1770 tarihli bir arşiv kaydında Çûkacı Mahmûd yapısının bu tarihte mescid olduğu görülmektedir¹²⁷. Lâkin 6 sene sonra (18 Receb 1190/02 Ekim 1776) bir imâm atama kaydından anlaşıldığı üzere mescid olan Çûkacı yapısı câmiye dönüştürmüştür¹²⁸. 15 Cemaziyelâhire 1194/18 Haziran 1780'de ise bir akçe yevmiyesiyle müezzin olan Mehmed'in ferâğat etmesi üzere yerine Maksûd b. Mahmûd atanmıştır¹²⁹.

i) Molla Sûzî Câmîi

Câminin inşâ kitâbesi mevcut değildir. Asıl adı Mehmed b. Mahmûd (v. 1524) olup Osmanlılar'ın büyük şâirlerinden biridir. Kullandığı mahlâslardan biri de Sûzî-i Prizrenî

¹²⁴ 1582 tarihini ileri süren görüş için bk. Vırmiça, **A. e.** s. 26.

¹²⁵ "Prizren'de Sufî Sinân Paşa Câmîi'nin hitâbeti Abdullah bin Süleymân mahlûlünden oğlu Seyyid Muhammed'e nâibi Süleymân arzıyla fî 11 S. 1990" VGMA. **HD.** 1171, vr. 328; "Prizren'de vâki ' Sufî Sinân Paşa Câmîi 'inin yevmî dört akçe ile müezzinlik Yusuf mahlûlünden oğlu Mehmed ferâğatdan Receb Halîfeye nâib-i atik arzıyla tevcîh fî 25 C. 1196", **HD.** 1171, vr. 331.

¹²⁶ Baymak, **A. e.**, s. 316

¹²⁷ "Prizren'de vâki ' Çûkâcî Mahmûd mescid-i şerîfinde yevmî bir akçe ile müezzin olan Nûh ferâğatdan Zeynel Halîfeye kadî Ahmed arzıyla tevcîh ve berât fî 25 Ca. 1184" VGMA. **HD.** 1171, s. 160; Prizren'de vâki ' Çûkacı Mahmûd binâ eylediği mescidi vakd-ı mezbûr malından almak üzere vazîfe-i mu'ayyene ile imâm olan Hasna Halîfe fevt olub mahlûlünden kadî Halîl el-Hâc Ahmede tevcîh ve berât. (tarihsiz), VGMA. **HD.** 1201, vr. 10.

¹²⁸ " Prizren'de vâki ' merhûm Çûkacı Mahmûd binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî bir akçe ile imâmeti el-Hâc Ahmed bilâ veled olub mahlûlünden Monla Recebe nâibi Dervîş Abdullah arzıyla tevcîh ve berât. Fî 18 B. 1190". VGMA. **HD.** 1171, vr. 163.

¹²⁹ "Prizren'de vâki ' merhûm Çûkacı Mahmûd binâ eylediği vâmi 'nin yevmî bir akçe ile müezzinin Mehmed ferâğatdan Maksûd bin Mehmed nâibi Sufî Hüseyin arzıyla". VGMA. **HD.** 1165, vr. 36.

olan hayır sâhibinin 919/1513 tarihli *Vakıf-nâme*'sinde, tariflere uygun bir mescidden bahs edilmekte¹³⁰ ve dolayısıyla Sûzî Çelebi Mescidi'nin inşâ tarihinin 1513'den önce olduğu düşünülmektedir. Söz konusu mescid 7 Muharrem 1214/11 Haziran 1799 senesinde bir câmi işlevini sürdürmekteydi¹³¹.

20 Rebîülevvel 1197/ 23 Şubat 1783'te Molla Sûzi mescidinin imâmlık görevinde olan Hızır feragat edince yerine sülbî oğlu geçmiştir. 7 Muharrem 1214/ 11 Haziran 1799'da ise Çelo Halîfe vefât edince yerine sülbî oğlu Hüseyin Hâlîfe gelmiştir¹³².

j) Ömer Çavuş Câmii

Câmi günümüze ulaşmamıştır. Ancak câmiyi inşâ ettirenin Ömer Çavuş olduğuna dâir bir belgede açık bir kayıt vardır¹³³. Ayrıca, konumuzu ilgilendiren yüzyıldaki câmi vazîfelileri hakkında bir takım bilgilere sahibiz. Bu bilgilere göre câmi imamı olan Mehmed Halîfe'nin 7 Zilkade 1190/ 16 Aralık 1776'da vefâtı üzerine yerine Yahyâ, 05 Zilhicce 1190/ 15 Ocak 1777'de de Mehmed Halîfe'nin vefat etmesiyle oğlu Hasan Halîfe Hatîblik vazifesini üstlenmişti¹³⁴.

Bu belgeler ışığında Ömer Çavuş Câmii'nde hizmet edenler arasında câbî, cüzhân, Mütevellî gibi görevlileri görmekteyiz¹³⁵.

¹³⁰ Baymak, A. e., s. 53.

¹³¹ "Medîne-i Prizren'de vâki ' Sûzi efendi nâm sâhibü'l-hayrât binâ ve ihyâ eylediği câmi'-i şerîfinde Prizren nâhiyesinde Grajdani nâm karyede çiftlikde değirmenleri mahsûlâtın sülûs ve sülesât ile müezzin olan Çelo Halîfe fevt olub mahlûlünde sülbî oğlu Hüseyin Halîfeye nâibi Sâlih arzıyla tevcîh. Fî 7 M. 1214." VGMA. **HD.** 1184, vr. 59.

¹³² VGMA. **HD.** 1171, vr. 165; VGMA. **HD.** 1184, vr. 59.

¹³³ "Prizren'de vâki ' müteveffâ Ömer Çavuş binâ eylediği câmii". VGMA. **HD.** 1201, vr. 13, (1148/ 1736).

¹³⁴ "Prizren'de vâki ' Ömer Çavuş câmi '-i şerîfinde yevmî dokuz akçe ile hatîb olan Mehmed Halîfe fevt olub mahlûlünden sülbî oğlu Hasan Halîfeye nâibi Derviş Abdullâh arzıyla ve babası berâtıyla tevcîhne ve berât. fî 5 Z. 1190". VGMA. **HD.** 1171, vr. 163..

¹³⁵ " Prizren'de merhûm Ömer Çavuş câmi 'inde üç akçe ile câbî olan İbrâhîm ibn Hamza mahlûlünden İbrâhîm Halîfeye nâibi İbrâhîm Sırrî arzıyla tevcîh ve berât. Fî 28 B. 1169". VGMA. **HD.** 1171, vr. 158; "Prizren'de vâki ' Ömer Çavuş binâ eylediği câmi 'ine ba 'de's-salâtü'l- fecr vakf-ı mezbûr mâlından almak üzere yevmî iki akçe vazîfe ile bir cüz' tilâvet iden Mehmed fevt olub mahlûlünden Kâdî Halîl arzıyla oğlu Yûsuf Halîfe tevcîh ve berât 9 R 1148". **HD.** 1201, vr. 13; Medîne-i Prizren'de vâki ' merhûm Ömer Çavuş binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî beş akçe ile mütevellî olan Mehmed Halîfe mahlûlünden sülbî sahîh oğlu Yahyâ Halîfeye nâibi İbrâhîm arzıyla tevcîhine ve berât. fî 15 S. 1205", **HD.** 1171, vr. 165.

k) Hacı Ramazân Câmii

Şehrin ahâlisi arasında câmi, Arnavutça görme engelli anlamına gelen Çorr Ağa Câmii ismiyle anılmaktadır. Câminin inşâ tarihi hakkında şimdilik bir bilgi yoktur. Hacı Ramazân isimli bir hayırsever tarafından inşâ ettirildiğinden onun adıyla anılmakta, ancak yerel ağızla Ramadân şeklinde telâffuz edilmektedir. Hacı Ramadân'ın çok zengin bir şahıs olduğu, Çaya Köyü'nden Prizren'e gelmiş olduğu, oğlunun gözlerinin görmemesinden dolayı yerleştiği bölgenin Kör Ağa Mahallesi ismiyle anıldığına dâir tahkik edilip doğrulanamayan sözlü anlatımlar kayıt altına alınmıştır¹³⁶.

Hacı Ramazân Câmii'nin görevlilerinden *Hurûfât Defterleri*'nde zikredilenlerin sayısı azdır. 25 Cemâziyelâhire 1194/28 Haziran 1780 senesinde imâmlık görevini Hızır Halîfe ifâ etmiştir. 10 Zilhicce 1185/15 Mart 1772'de Muhlîs Halîfe'nin vefâtı üzerine boş olan müezzinlik hizmeti Zeynel Halîfe b. İbrâhim'e tevcih edilmiştir¹³⁷.

l) Ahmed Bey Câmii

Tabak [aslı debbâğ] Mahallesi'nde bulunan Prizren halkı ağzında Tabakçıların Câmisi (arnv. Xhamia e Tabakëve) ismiyle zikredilir. Câminin ne zaman yapıldığına dâir bir bilgi yoktur.

Araştırmamızın konusu olan dönemde câmi görevlileri şöyledir: 1167/1754 senesinden önce imâm olan Seyyid Halîfe'nin berâtı yenilenmiştir. 24 Rebûlevvel 1172/25 Kasım 1758'de ise Şîr ismindeki imâmın mahlûlünden yerine oğlu Ali geçmiştir¹³⁸.

¹³⁶ Baymak, A. e., s. 225.

¹³⁷ "Prizren'de el-Hâc Ramazân câmi'inde vakfı mahsûlundan dört akçe ile imâmeti [silik] Hızır Halîfe nâibi Sûfî Hüseyin arızıyla. Fî 25 C. 1194" VGMA. **HD.** 1165, vr. 37; "Prizren'de vâki' merhûm el-Hâc Ramazân câmi'-i şerîfinde mu'ayyen ile müezzin olan Muhlîs Halîfe fevt olub mahlûlünden Zeynel Halîfe ibn İbrâhim nâib-i Abûlfeţâh arızıyla tevcihine ve berât. Fî 10 Z. 1185", **HD.** 1171, vr. 161.

¹³⁸ "Prizren'de Ahmed Bey câmi'inde mu'ayyen ile imâmet Seyyid Halîfe üzerinde iken eylemiştir. Fî 168" VGMA. **HD.** 1215, vr. 37; "Prizren'de vâki' merhûm Ahmed Bey câmi'inde mu'ayyen ile imâm olan Şîr mahlûlünden oğlu Ali'ye kadı Ali arızıyla tevcihine. Fî 24 Ca. 1172. **HD.** 1211, vr. 86; "Medîne-i Prizren'de vâki' merhûm Ahmed Bey binâ ve ihyâ eylediği câmi'-i şerîfinde el-Hâc Mustafa vakfından almak üzere yevmî beş akçe ile merhûm vazife ile müezzin olan Âdem Halîfe fevt olub mahlûlden sülbi oğlu Ömer Halîfeye nâibi Sâlih arızıyla tevcihine berât. Fî 15 S. 1214". **HD.** 1184, vr. 59; Medîne-i Prizren'de vâki' merhûm Ahmed Bey nâm sâhibü'l-hayrât binâ ve ihyâ eylediği câmi'-i şerîfinde merhûm Hacı Mustafa vakfı ve ta'yîn eylediği yevmî dört akçe ile ser-mahfil olan Mehmed Halîfe fevt olub mahlûlünden Hacı Ömer Halîfeye nâibi İbrâhim arızıyla tevcihine berât. Fî 23 S. 1208". **HD.** 1171, vr. 328. (23 S. 1208/ 30 Eylül 1793).

Müezzinlik vazîfesine ait 15 Safer 1214/ 19 Temmuz 1799 târihli kaydına göre Âdem Halîfe'nin vefatı üzere yerine oğlu Ömer Halîfe Prizren nâibi tarafından tevcîh edilmiştir. Başka bir vâzifeli ise câmi vakfının mütevellîsidir. Bu görevi ölene kadar Eyüp Bey sürdürmüştür. Hurufât kaydına göre Eyüp Bey'in vefâtı 22 Rebûlevvel 1180/ 28 Ağustos 1766'da tesâdüf etmiş ve yerine oğlu Molla Lütfullâh gelmiştir.¹³⁹ Müezzin yardımcısı olan Ser-Mahfil vazîfelisi de Ahmed Bey Câmii'nde mevcuttur. Yevmî dört akçe ile ser-mahfilliği ifâ eden Mehmed Halîfe 23 Safer 1208/30 Eylül 1793'te vefât edince boşalan kadroya Hâcî Ömer Halîfe nâib tarafından tevcîh edilmiştir¹⁴⁰.

m) Dervîş Çelebi Câmii

Câmi günümüze ulaşmamıştır. XVIII. yüzyıla ait *Hurûfât Defterleri*'nde Dervîş Çelebi Câmii'nin isminin Dervîş Çelebi olduğu tasrîh edilir¹⁴¹. Câmi vazîfelileri konusunda imâm, hâtib ve müezzin tayinleri bilgilerine ulaşma imkanımız olmuştur. Böylece, 29 Rebûlevvel 1181/25 Ağustos 1767 tarihine kadar câmi imamlığını ifâ eden Eyüp vefât etmiş ve yerine oğlu Lütfullâh babasının yerine atanmıştır. Benzer bir atama 8 sene sonra da câmi hatipliğinde (20 Muharrem 1775/23 Mart 1775) olmuştur. Câmi'nin eski hâtibi olan Ahmed'in fevt etmesiyle hatiplik vazîfesini oğlu Mehmed Halîfe üstlenmiştir¹⁴². Diğer görevlilerde âdet olduğu gibi müezzinlik atamalarında da baba oğul atamalar yapılmaktaydı. Meselâ, 24 Safer 1199/06 Ocak 1785'te Dervîş Câmii'nde müezzin olan Molla Hüseyin mahlûlünden sülbî oğlu İsmâil'e nâip tarafından tevcihâta

¹³⁹ VGMA. **HD.** 1171, vr. 158.

¹⁴⁰ VGMA. **HD.** 1171, vr. 328.

¹⁴¹ VGMA. **HD.** 1171, vr. 159, (29 Ca. 1181/ 23 Ekim 1767).

¹⁴² "Prizren kazâsında Dervîş Çelebî câmi'-inin mu'ayyen ile imâmet cihetine mutasarrıf olan Eyüp mahlûlünden oğlu Lütfullâh Halîfeye mütevellî? Ahmed Bey arzıyla tevcîhine ve berât. Fî 29 Câ 1181". VGMA. **HD.** 1171, vr. 159; "Prizren'de vâki ' Dervîş Çelebî binâ ve ihyâ eylediği câmi '-i şerinde yevmî bir akçe vazîfe ile hitâbet cihetine mutasarrıf olan Ahmed fevt olup mahlûlünde sülbî oğlu Mehmed Halîfeye nâibi hafız Hasan arzıyla tevcîhine ve berât. Fî 21 M. 1189". **HD.** 1171, vr. 162

dâir berât verilmiş. Lâkin, İsmâil 4 ay sonra vazîfesinden ferâğat etmiş ve yerine Velî b. Halîfe gelmiştir¹⁴³.

n) İlyâs Kuka Câmii

Câmiyi inşâ ettirenin Kukli Mehmed Bey olduğu, 944/1538 tarihli vakfiyesinden açıkça anlaşılmaktadır¹⁴⁴. Günümüze ulaşan ve aynı âileden olan Ahmed Bey tarafından yaptırılan 1317/1899-1900 tarihli tâmir kitâbesinde de câminin Kukli Bey tarafından inşâ edildiği tekrâr vurgulanmıştır¹⁴⁵. Câminin adına yaptırıldığı, isminin verildiği İlyâs Kuka ise, Prizren'in fethine iştirâk eden Kukli Mehmed Bey'in büyükbabasıdır. Kukli Bey adına yaptırılan mescidin 27 Receb 1212/15 Ocak 1798'de minber eklenerek câmiye dönüştürüldüğüne dâir bir tevcîh kaydında: "*Medîne-i Prizrende vâki 'merhûm İlyâs Kuka nâm Sâhibü'l-hayrât binâ eylediği mescid-i şerîfnde sultânî minber vaz' olunub câmi-i şerîf olmağla edâ-yı salât-ı Cum'a ve 'idî ancak vazîfe-i mu'ayyene ile hitâbet ta'yîn olunan Osman Halîfeye nâibi Sâlih arzıyla tevcîhine berât ol dahî verilmiştir.*" şeklinde bilgi verilmektedir¹⁴⁶. Bundan bir kaç ay veya bir sene sonra (1213/1798-99) İlyâs Bey Câmii minâresinde yapılan tamirata dâir bir kitâbe mevcuttur¹⁴⁷.

Câmi vazîfelileri konusunda elde edebildiğimiz kayıtlar yüzyılın sonuna tekâbül eder. Bu kayıtlara göre 5 Safer 1204/25 Ekim 1789 İlyâs Kuka Câmii'nde 3 akçe ile imam olan Ahmed Halîfe'nin mahlûlünden sülbî oğlu Ferhâd Halîfe atanmıştır. Yukarıda görüldüğü üzere mescide minber eklenmesiyle beraber hitâbet vazîfesine Osman Halîfe lâayık görülmüştür. Bir sene sonraki bir kayıta ise (24 Cemaziye'l-âhir 1215/13 Kasım

¹⁴³ "Prizren'de merhûm Dervîş Çelebi binâ eylediği mescid-i şerîfnde vazîfe-i mu'ayyene ile müezzinlik Monla Hüseyin mahlûlünden sülbî oğlu İsmâil'e nâibi Hâfız Ahmed arzıyla ve berât fî 24 S. 1199". VGMA. **HD.** 1171, vr. 165; "Prizren'de merhûm Dervîş Çelebi binâ eylediği mescid-i şerîfnde vazîfe-i mu'ayyene ile mü'ezzinlik İsmâil Halîfe ferâğından Velî bin Alî Halîfeye nâibi Hâfız Ahmed arzıyla tevcîhine ve berât. fî evâil-i C. 1200". **HD.** 1171, vr. 165.

¹⁴⁴ Baymak, **A. e.**, s. 237.

¹⁴⁵ Özergin- Kaleşi- Eren, **A.g.m.**, s. 94.

¹⁴⁶ VGMA. **HD.** 1184, vr. 59.

¹⁴⁷ "Hasbeten lillâhi te'âlâ, bû câmi-i şerîfin minâresini ta'mîr iden Mehmed bin Osmandır. Sene 1213". Karş. **Kosova Kitâbeleri**, s. 85.

1800) câminin bir müezzini olmadığı ve bu vâzifeye yeni müezzin olarak Alî Halîfe atandığı belirtilmiştir¹⁴⁸.

o) Hâcî Kâsım Câmii

Şehir halkınca Toska Câmii ismiyle anılan câmi, 1590-1591 tarihli *Prizren Tahrîr Defteri*'ne göre, Hâcî Kâsım Mahallesi'nde bulunuyordu¹⁴⁹. Yukarıda belirtilen *Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi*'nde Hâcî Kâsım Mahallesi mescidi yer alır ve dolayısıyla 1538'den önce inşâ edildiği anlaşılır¹⁵⁰. Günümüze kadar bir çok onarımdan geçen câminin ilk tamîri XVII. yüzyıl'ın ortalarında Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁵¹. 1242/1826-1827 tarihli kitâbeye göre ise diğer bir tamîr Kukli Mehmed Bey âilesinden Mahmûd Paşa, kendi vâlidesi adına yaptırmıştı¹⁵².

Hâcî Kâsım Câmii'nde görev yapan iki ismi arşiv belgelerinden tesbit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre, 17 Cemâziyelâhir 1194/16 Aralık 1780'de câmi hitâbetinde olan Hüseyin Halîfe'nin vazîfesinin devâm etmesi hakkındaki berâtını yenilemiştir. Diğer bir görevli câminin aydınlatmasından sorumlu olan kandilcilik vazîfesine ise mahalle muhtârı olan Hüseyin Halîfe atanmıştır¹⁵³.

¹⁴⁸ "Medîne-i Prizren'de vâkî ' merhûm İlyâs Kûka binâ eylediği câmi '-i şerîfnde yevmî üç akçe vazîfe ile imâm olan Ahmed Halîfe mahlûlünden sülbî sahîh oğlu Ferhâd Halîfeye nâibi hâfız Süleymân arzıyla tevcîhine arz. Fî 5 S. 1204". VGMA. **HD.** 1171, vr. 328; "Medîne-i Prizren'de vâkî ' merhûm İlyâs Kûka nâm Sâhibü'l-hayrât binâ eylediği mescid-i şerîfe . sultânî minber vaz ' olunub câmi '-i şerîf olmağla edâ-yı salât-ı Cum 'a ve 'îdi ancak vazîfe-i mu 'ayyene ile hitâbet ta 'yîn olunan Osman Halîfeye nâ 'ibi Sâlih arzıyla tevcîhine berât ol dahî verilmiştir. Fî 27 B. 212". **HD.** 1184, vr. 59; "Medîne-i Prizren'de vâkî ' merhûm İlyâs Kûka nâm Sâhibü'l-hayrât binâ eylediği câmi '-i şerîfnde bir müezzini olmayub ... hizmet lâzime-i edâda fâil olmadığından ol-vechiyle müceddiden bir müezzin yine muhtâc olmağla ber-vech-i hüsn-i müezzin ta 'yîn olunan Alî Halîfeye nâibi Sâlih arzıyla tevcîhine berât, fî 24 C. 1215". **HD.** 1184, vr. 60.

¹⁴⁹ Skender Rizaj **A. e.** s, 251.

¹⁵⁰ Hasan Kaleşi-İsmâil Redzep, "Prizrenac Kukli Beg i njegove zaduzbine", **Prilozni za Orientalni Filologiju [POF]**, VIII-IX/1958-9, s. 154.

¹⁵¹ Kaleşi- Redzep, **A.g.m.**, s. 154.

¹⁵² İbrahimgil-Konuk, **A. e.**, s. 665-666.

¹⁵³ "Prizren'de merhûm el-Hâc Kâsım câmi 'inin yevmî bir akçe ile hitâbeti Hüseyin Halîfeye müceddiden nâibi Sûfî Hüseyin arzıyla () üzere verilmiştir". VGMA. **HD.** 1165, vr. 36;"Prizren mahallâtından el-Hâc Kâsım mahallesinde vâkî ' el-Hâc Kâsım nâm sâhibü'l-hayrât binâ eylediği câmi '-i şerîfnde yevmî bir akçe ile kanâdil ve beher sene hizmetini rû 'yet nasb ve ta 'yîn olunan cümleinin muhtârı Hüseyin halîfeye Süleymâna nâibi Ahmed arzıyla tevcîhine ve berât". **HD.** 1171, vr. 328.

p) Hasan Çelebi (Maksûd Paşa/Maraş) Câmii

Maraş Mahallesi'nde bulunan câminin inşâ tarihi ve bânisi hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Şimdiye kadar, Maksûd Paşa tarafından mescid olarak inşâ ve sonra Hasan Çelebi tarafından câmiye tahvîl edildiği tekrar edilmekteydi¹⁵⁴. Mevcut *Hurûfât Defteri*'nin sunduğu bilgiye göre bahsedilen yapı 7 Şevvâl 1183/03 Şubat 1770'de Hasan Çelebî Câmii olarak faaliyettedir. Ayrıca bu câminin bânisinin Hasan Çelebi olduğu¹⁵⁵ ve sonradan Mahmûd Paşa tarafından ihyâ edildiğine dâir başka bir Hurufât kaydının mevcûdiyetine rastlamaktayız¹⁵⁶. Diğer bir kayda göre ise 03 Receb 1223/25 Ağustos 1808'de Câmii'nin kurbunda İskender Subaşı diye bilinen 5 göz değirmenin var olduğu belirtilmektedir¹⁵⁷.

Birden fazla isimle anılan Hasan Çelebi Câmii'nin inşâ veya tâmir kitâbeleri günümüze ulaşmamıştır. Konuyu ele alanların ortak kanâati, câminin inşâsının XVII. yüzyıla tarihlendirilmesinin gerektiğidir. Nitekim Prizren Tarihî Anıtları Koruma Kurumu yayınlarında, câminin inşâ tarihi olarak 1641 senesi gösterilir.

Hasan Çelebi Câmii görevlileri ile ilgili rastladığımız kayıtlar imâm, hâtib ve müezzin vazîfeleri hakkında bilgiler şunlardır: 08 Şevvâl 1191/09 Kasım 1777'ye kadar câmide imâmet vazîfelisi olan Dervîş Halîfe'nin ardında çocuk bırakmadan vefât etmesi üzerine mahalle ahalisi'nin ortak kararıyla imâmlık vazîfesine Yûsuf Halîfe atanmıştır. 07 Şevvâl 1183/03 Şubat 1770'de câmi Hâtibi Abdülhalîm'in ferâğından yerine İbrâhim

¹⁵⁴ Krasniqi, "Tahiri Efendi Kroniği", s. 270-271; Ayverdi, **A. e. s.**, 185.

¹⁵⁵ "Prizren'de vâki ' merhûm Hasan Çelebî câmi '-i şerîfinde Maksûd vakfından almak üzere yevmî altı akçe vazîfe ile hitâbet Abdülhalîm ferâğından yerini İbrâhim Halîfeye nâibi Osman arzıyla tevcihine ve berât. fi 7 L 1183". VGMA. **HD.** 1171, vr. 159.

¹⁵⁶ "Nefs-i kasaba-i Prizren'de merhûm Hasan Çelebî binâ idüb ba 'de Maksûd Paşa ihyâ eylediği câmi '-i şerîfinde" VGMA. **HD.** 1209 [Tarihi Eksik].

¹⁵⁷ "Medîne-i Prizren'de vâki ' merhûm Hasan Çelebî binâ eylediği câmi '-i şerîf kurubunda Bistriçe nâm nehri üzerinde beş göz değirmen binâ eylediği İskender Subaşı zikr olunan değirmenin evlâd-ı evlâdına vakf ve şart eyleyüb bir göz değirmenin yine evlâd-ı vakıfdan yevmî dört akçe vazîfe ile nezâreti cihetine bilâ berât mutasarrıf olan Sa 'id fevt olub mahlûlünde sulbî oğlu Eyüb Halîfe nezâret-i mezkûr nâibi Osman arzıyla müceddiden tevcihine ve berâtına. Fî 3 B 1223" VGMA. **HD.** vr. 62.

Halîfe tayin edilmiştir¹⁵⁸. 1189/1775de ise sorunlu diyebileceğimiz bir atama olmuştur. Bahsedilen senenin 20 Muharrem 1189/23 Mart 1775'te câmi müezzini olan Edhem Halîfe vefat etmiş ve alışık olunduğu üzere yerine sülbî oğlu Hüseyin tayin edilmiştir. Lâkin Hüseyin'in Yeniçeri zümresinden geldiği için halk durumu meclis-i şer' a taşımıştır. Sonuç olarak halkın da imzaladıkları beyanla (mühr-i mutâbık) vefât eden müezzinin yerine Yûsuf Halîfe atanmıştır¹⁵⁹.

q) Budak Hoca Câmii

Budâk Hoca'nın kimliği ve câminin inşâ tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. İbâdet için inşâ edilen yapının mescitten câmiye ne zaman dönüştürdüğü hakkında çeşitli fikirler mevcuttur. Bu düşünceler arasında 1900'lerde Prizren Müftüsü Tâhir Efendi'nin kaleme aldığı kronikte Semerkandlı Budâk Hoca'nın yaptırdığı mescide 1286/1869'da minber koydurarak Cuma namazı kılınır hâle getirdiği¹⁶⁰ belirtilmişse de 1775'lerde belgelerde câmi olarak geçtiğini görmekteyiz. Meselâ, 08 Rebülevvel 1189/ 9 Mayıs 1775 tarihinde Budâk Hoca Câmii müezzini olan Mahmûd Halîfe kendi rızâsıyla vazîfesinden çekilmiş ve yerine kadı arzıyla Lütfullâh Halîfe atanmıştır¹⁶¹. Caminin mescid yıllarına ait elimizdeki belgeler 17 Safer 1148/09 Temmuz 1735'e âittir¹⁶². Bu bilgiler ışığında Budâk Hoca Mescidi'ne 1148/1702'den sonra minber konulduğunu varsayabiliriz.

¹⁵⁸ "Prizren'de vâki ' Hasan Çelebî nâm sâhibü'l-hayrât binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî üç akçe vazîfe ile imâmet ciheti Dervîş Halîfe'nin bilâ veled mahlûlünde Yûsuf Halîfeye ahâlisinin bir kut'a mühürler-i mutâbık mahzarları mücebince tevcihine ve berât . fî 8 L. 1191." VGMA. **HD.** 1171, vr. 164; "Prizren'de vâki ' merhûm Hasan Çelebî câmi '-i şerîfinde Maksûd vakfından almak üzere yevmî altı akçe vazîfe ile hitâbet Abdülhalîm ferâğından yerini İbrâhim Halîfeye nâibi Osman arzıyla tevcihine ve berât. fî 7 L. 1183". **HD.** 1171, vr. 159.

¹⁵⁹ "Prizren'de vâki ' Hasan Çelebî nâm sâhibü'l-hayrât binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî dört akçe vazîfe ile müezzin olan Edhem Halîfe fevt olub mahlûlünden sülbî oğlu Hüseyin zümre-i Yeniçeriyân olub adem-i ru 'yetini meclis-i şer 'de ihbâr itmekle müteveffâ-yı merkûmun mahlûlünden cümlelerin muhtârı Yûsuf Halîfe ibn Ca 'fer mühr-ı mutâbık nâibi Hasan arzıyla tevcihine ve berât. fî 20 M. 1189. VGMA. **HD.** 1171, vr. 162.

¹⁶⁰ Krasniqi, **A. g. m.** s. 271.

¹⁶¹ "Prizren'de vâki ' Budâk Hoca Câmii '-i şerîfinde yevmî dört akçe vazîfe ile müezzin olan Mahmûd Halîfe kendi hakk rızâsıyla Lütfullâh Halîfeye ferâğ ve kasr-ı yed itmekle mühr-ı mutâbık kadı Ahmed arzıyla tevcihine ve berât. fî 8 Ra. 1189". VGMA. **HD.** 1171, vr. 162.

¹⁶² "Prizren'de vâki ' Budâk Hoca mescidine yevmî dört akçe ile müezzin olan Mustafa fevt olub kendi arz-ı hâliyle Ali Halîfeye tevcihine ve berât. fî 17 S 1148". VGMA. **HD.** 1201, vr. 12.

Budâk Hoca Câmii'ndeki imâm ve müezzin tayinleri de babadan oğula geçmiştir. Meselâ, 17 Safer 1148/09 Temmuz 1735 senesinde Budâk Camii mescid iken imâmlık vazîfesindeki Dervîş Halîfe hayatta iken kendi isteğiyle görevden çekilmiş ve yerine oğlu atanmıştır. 12 Zilkade 1214/07 Nisan 1800'de ise câmi müezzini Dervîş Halîfe'nin çocuğu olmadığı için vefatından sonra kadı arzıyla yerine İslâm Halîfe gelmiştir. 13 Şevvâl 1215/27 Şubat 1801'deki beş akçelik yevmîye ile müezzinlik vazîfesinde olan Dervîş Halîfe'nin vefâtı üzerinde yerine İbrâhim b. Maksûd gelmiştir. Belgede müteveffânın çocuğu olup olmadığı belirtilmediği için Maksûd'un ne sebeble tercîh edildiği konusunu teyid etmemiz mümkün değildir¹⁶³.

Budâk Hoca Câmii'nin günümüzdeki Prizren Adliyesi ve itfâiye binâlarının bulunduğu yerde olduğu ve 1955'de belediye tarafından yıkıldığı halk tarafından ifade edilmektedir.

m) Tercümân İskender Bey Câmii

Tercemân/Tercümân İskender Bey Mescidi'nin 1152/1739 tarihinde mevcut olduğu¹⁶⁴ ve 1160/1747-1748'de Dervîş Mustafa isimli hayır sâhibi tarafından "vaz'-ı minber" ile câmiye dönüştürüldüğü¹⁶⁵ bu araştırmayla birlikte ortaya çıkmıştır.

Kitâbesi bulunmayan mescide minberin Prizren sâkinlerince konulduğu, Tercümân İskender'in Horasanlı olup, şehre gelen elçilere tercümânlık yapmakta olduğuna dâir rivâyetlere¹⁶⁶ ihtiyâtle yaklaşmak gereklidir. Tercümân İskender Bey Câmii'ne minber konulduğunda ilk tayin edilen hatîb Hâcî Ahmed olmuştu¹⁶⁷.

¹⁶³ VGMA. **HD.** 1184, vr. 59; "Prizren kasabasında vâki' Budâk Hoca nâm sâhibül-hayrât binâ eylediği câmi'-i şerîfde yevmî iki akçe vazîfe-i ile muezzin olan Dervîş Halîfe bilâ veled fevt olup mahlûlünde İslâm Halîfeye nâibi Sâlih arzıyla tevcîhine ve berât. Fî 12 ZÂ 1214"; "Medîne-i Prizren'de vâki' Budâk Hoca nâm sâhibül-hayrât binâ ve ihyâ eylediği câmi'-i şerîfde yevmî beş akçe vazîfe ile imâm olan Dervîş Halîfe fevt olup mahlûlünde İbrâhim bin Maksûd nâibi İbrâhim arzıyla tevcîhine berât. fî 13 L 1215". VGMA. **HD.** 1184, vr. 60.

¹⁶⁴ "Prizren kasabasında vâki' merhûm İskender Bey binâ eylediği mescid-i şerîfde yevmî beş akçe vazîfe ile müezzin olan Hasan Fevt olup mahlûlünden sülbî oğlu Süleymân Halîfe tevcîhine ve berât. nâibi İbrâhim. Sene 1152". VGMA. **HD.** 1198, vr. 19.

¹⁶⁵ "Prizren'de İskender mescid-i şerîfde Dervîş Mustafa minber vaz' idüb yevmî iki akçe ile hitâbeti el-Hâc Ahmede tevcîhine. Sene 1160". VGMA. **HD.** 1211, vr. 86.

¹⁶⁶ İbrahimgil- Konuk, **A. e.**, s. 726.

¹⁶⁷ VGMA. **HD.** 1211, vr. 86, (1160/ 1747-48).

r) Ali Paşa (Mahmûd Bey/Paşa) Câmii

Mescidi inşâ ettiren ismin Ali Paşa olduğu kesin olarak bilinmektedir. Daha sonra Hâcî Ârif Efendi isimli şahıs tarafından esâslı bir tâmir gördüğü, yine pâdişâh izniyle minber konularak câmiye tahvîl edildiğini Hurufât kayıtlarından öğrenmekteyiz¹⁶⁸. Câmide 7 Şevâl 1195/26 Eylül 1781'de imâm ve hatîb olan Hâcî Ârif, mescidi tâmir ettirip câmiye tahvîlini temin eden kişidir. 17 Şevvâl 1209/07 Mayıs 1795'te oğlu Maksûd halîfe aynı vazîfeleri üstlenmişti¹⁶⁹. Müezzinlik hizmetinde bulunan 4 ismi belgelerden öğrenebiliyoruz: Gurre-i Receb 1155/1 Eylül 1742'de Ahmed'in mahlûlünden Mehmed b. Osmân, 20 Safer 1173/13 Ekim 1759'da Mehmed'in vefâtı üzere yerine Ali, 4 Rebûlâhir 1196/19 Mart 1782'de bu zâtın oğlu Osmân halifeler ve İbrahim b. Ahmed, 08 Rebûlâhir 1206/05 Aralık 1791'de câmide kayyûmluk hizmetini görmekteydi¹⁷⁰.

Zamânla bazı yerleri kullanılamaz hale gelen câmi, Prizrenli Mehmed Tâhir Paşa-zâde Mahmûd Bey (v. 1836) tarafından 1221/1807'de tâmir ettirilmiş ve tekrâr ibâdete açılmıştır¹⁷¹. Söz konusu eserin, Mahmûd Bey Câmii şeklinde anılması bu sebeptir.

s) Pîr Mehmed Câmii

Günümüze ulaşmayan câmi hakkında Osmanlı mimârlık tarihlerince çok az mâlumâta ulaşılabildiği belirtilmiştir¹⁷². Câminin XVIII. yüzyıl ortalarında ibâdete açık olduğu yine bir tâyin vesilesiyle anlaşılmaktadır. Buna göre 4 Cemâziye'l-âhir 1167/29

¹⁶⁸ VGMA. **HD.** 1184, vr. 61 (11 L. 1221/ 22 Aralık 1806).

¹⁶⁹ VGMA. **HD.** 1165, vr. 38; VGMA. **HD.** 1171, vr. 329.

¹⁷⁰ VGMA. **HD.** 1211, vr. 86; **HD.** 1215, vr. 35; **HD.** 1171, vr. 327; **HD.** 1165, vr. 43.

¹⁷¹ "Medîne-i Prizren'de vâki' bundan akdem Ali Paşa nâm sâhibü'l-hayrât binâ eylediği câmi'-i şerîfi harâbe olub arz-ı hâliya olmağla ashâb-ı hayrâtdan Hâcî Ârif nâm sâhibü'l-hayri arz-ı mansûrede müceddiden mescid-i binâ ve sultânî minber vaz' ile câmi'-i şerîf olub ancak mürûr-ı zamân ile tekrâr câmi'-i merkûm harâb olmağla bu def'a Prizrenli Mehmed Tâhir Paşa-zâde Mahmûd Beğ nâm sâhibü'l-hayr-ı arz-ı mezkûrede müceddiden câmi' binâ itmekle mîr-i mûmâ ileyhi ta'yîn eylediği ve vakfından almak üzere yevmî otuz beş akçe vazîfe ile mütevellî nasb olunan Mehmed Tâhir Paşa-zâde Mehmed Emîn Beğ'e müceddiden nâibi Osman arzıyla tevcîhine ve berât. fî 11 L. 221". VGMA. **HD.** 1184, vr. 61, (11 L. 1221/ 22 Aralık 1806).

¹⁷² Ayverdi, A. e., s. 188.

Mart 1754'de Pîr Mehmed Câmîi'nin müezzini olan Ali Halîfe vefât etmiş ve âdet olduğu üzere yerine büyük oğlu Süleymân Halîfe tayin olunmuştu¹⁷³.

t) Hâcî Mustafa Câmîi

Hâcî Mustafa Câmîi de günümüze ulaşmamıştır. Bu câmi de Pîr Mehmed Câmîi gibi bu yüzyıl ortalarında faâl idi. Günlük bir akçelik cüz-hânlık vazîfesi olan Abdullâh Receb 1171/Mart 1758'de vefât etmiş, yeni cüz-hân Mehmed olmuştu¹⁷⁴. 1171 numaralı Hurûfât Defteri'ndeki bilgiye göre, 25 Safer 1190/15 Nisan 1776'da Hatîb Yahyâ Halîfe vefât etmiş ve vazîfesi oğlu Süleymân Halîfe'ye tevcih olunmuştu¹⁷⁵.

u) Ömer Paşa Câmîi

Kezâ Ömer Paşa Câmîi de günümüzde mevcut değildir. Câmiye ismini veren ve muhtemelen bânîsi olan Ömer Paşa, Deli Arnavud Ebûbekir Paşa'nın (v. 1716¹⁷⁶) oğlu Ömer Paşa olabilir. Ömer Paşa Câmîi ile ilgili iki tayin tesbit edilmiştir. İbrahim Halîfe 05 Muharrem 1170/30 Eylül 1756'da vefât etmiş ve yerine oğlu Sâlih Halîfe imâm, Mustafa Halîfe'nin 12 Zilhicce 1211/08 Haziran 1797'deki vefâtıyla yerine Yûsuf b. İbrahim müezzini olmuştu¹⁷⁷.

5. YAKOVA CÂMİLERİ

a) Hadım Ağa Câmîi/Bîzebân Süleyman Ağa Câmîi

1594/95 senesinde inşâ edildiği tahmin edilen Yakova'nın tek ihtîşâmlı camii Yakovalılar tarafından "Hadım" veya "Hadum" Câmîi ismiyle anılır.¹⁷⁸ Câmiyi inşâ ettiren, Yakova'nın köyden kasabaya dönüşmesine vesîle olan Bîzebân (Dilsiz) Hadım

¹⁷³ VGMA. **HD.** 1191, vr. 19.

¹⁷⁴ VGMA. **HD.** 1215, vr. 37.

¹⁷⁵ VGMA. **HD.** 1171, vr. 163.

¹⁷⁶ **SO.** C. I. 176.

¹⁷⁷ VGMA. **HD.** 1215, vr. 35; **HD.** 1171, vr. 329.

¹⁷⁸ Fejaz Drançolli, "Xhamia e Hadumit në Gjakovë", **Vjetari** XVIII-XIX (1984), s. 27-41; *Gündüz Derer, Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl'da Yakova'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s. 10.

Süleymân Ağa'nın (v.1594 sonra) Sultân II. Murâd'ın (1421-1461) sarayında ve hizmetinde bulunduğu bilinmektedir. Bugün mevcut olan 1260/1844-1845 tarihli tâmir kitâbesine göre câminin ismi Süleymân Câmi idi¹⁷⁹. XVIII. yüzyıl kayıtlarında ise Bîzebân Süleymân Ağa olarak bilindiği görülmektedir. Sözü edilen yüzyılda Câmi'de hizmet eden vâizi, müezzin, nâzır¹⁸⁰, ser-mahfil¹⁸¹ gibi vazîfelilerini tespit etmiş durumdayız. Meselâ, 8 Cemâziyelâhir 1178/ 3 Kasım 1764 senesinde Bîzebân Süleymân Ağa Câmi vâizi Fazlullâh b. Hızır vazîfesinden ferâgat ettiğinden yerine Hayrettin b. Eyüb gelmiştir. Aynı târihlerde Hayrettin'in yeri boş kalmış ve yerine Sâlih Halîfe atanmıştır. 14 Muharrem 1182/31 Mayıs 1768'de de müezzin Abdüfettâh ferâgat edince yerine Ebûbekir Halîfe getirilmiştir¹⁸². Ramazân 1109/Mart senesine ait bir kayda göre Bîzebân Süleyman Ağa Câmi'nde müezzin-i sâni olan Hüseyin Kur'an Cüzleri ve temcîdi okumak için ayrı ödenek almıştı. Dolayısıyla müezzinlik için 4, Cüz-hânlık ve Temcîd vazîfesi için 2'şer akçe ödenmiştir. Hüseyin'in fevtinden sonra da oğlu Mehmed aynı şartlara tâbi olmuştur¹⁸³.

Câmi ve yanındaki kütüphâne 24 Mart 1999'da Kosova Savaşı'nda Sırp polisleri tarafından ateşe verilerek harabeye dönüşmüştü¹⁸⁴. 2003-2007 tarihleri arasında UNESCO temsilciliği ve Ankara Kültürel Miras Enstitüsünce restore edilmiştir¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Ağanoğlu, A. e., s. 596; "Târih-i ta'mîr-i câmi-i Süleyman aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân, sene 1260". Bk. **Kosova Kitabeleri**, s. 183.

¹⁸⁰ "Yakovada Bîzebân Süleymân Ağa binâ eylediği câmi'inde yevmî dört akçe ile nâzır olan Kayâ Halîfe fevt kâdi Ömer arzıyla el-Hâc İbrâhim tevcîhine buyuruldu. 1127." VGMA. **HD.** 1192, vr. 83. (1127/ 1715-16).

¹⁸¹ "Yakovada vâki' Bîzebân Süleymân Ağa binâ eylediği câmi-i şerîfinde yevmî üç akçe vazîfe ile ser-mahfil Hızır Halîfe bila veled fevt olub yerine Osman Halîfeye mütevellisi Ali arzıyla tevcîhine ve berât buyuruldu. Fî gurre-i Şa'bân 1144". VGMA. **HD.** 1200, vr. 166 (Gurre Ş. 1144/ 29 Ocak 1732).

¹⁸² "Yakova kasabasında vâki' Bîzebân Süleymân Ağa câmi'-inde vakf-ı mezkûr yedinde almak üzere yevmî on akçe ile vazîfe ile vâ'iz olan Fazlullâh bin Hızır ferâğından Hayreddîn bin Eyüb olub mahlûlünden Sâlih Halîfeye kadî el-Hâc Halîfe arzıyla bâ işâret Dürri-zâde Mustafa Efendî hazretlerinin ile tevcîh olunmuştur. Fî 8 Ca. 1178". VGMA. **HD.** 1168, vr. 173; "Yakova'da vâki' merhûm Bîzebân Süleymân Ağa Câmi'i'nde yevmî dört akçe mü'ezzin olan Abdüfettâh ferâğıdan Ebûbekir Halîfeye nâ'ib İbrâhim arzıyla tevcîhine ve berât fî 14 M. 1182". **HD.** 1168, vr. 174.

¹⁸³ VGMA. **HD.** 1192, vr. 12.

¹⁸⁴ Fejaz Drançolli, A. e., s. 32.

¹⁸⁵ https://kktk.rks-gov.net/UserFiles/KKTK-190214145658/1/19/f8c43128-f323-4300-af1b-54ca98b275c8FORMULAR_Xhamija_e_Hadumit.pdf?fbclid=IwAR1THsBVrJLBH1sxL8ir2jzGBAjUWs hiiP7dNEQhRnK2WwTo1993NXQxUAI, Erişim tarihi: 05.05.2021.

b) Mahmûd Paşa Câmii

Yakova Çarşısı içindeki câmi günümüze ulaşmıştır. Câmiyi ihyâ ettiren isim, Gaşlı veya Yakovalı sıfatlarıyla bilinen Mahmûd Paşa'dır (v. 1696'dan sonra¹⁸⁶). Bu câmi XVII. yüzyıl sonlarında mescid olarak inşâ edilmiş olmalıdır. Câmiye ne zaman tahvîl edildiği konusunda dönemin kayıtlarında bir tutarsızlık sezilmektedir. Mesela 27 Rebülevvel 1205/04 Aralık 1790 tarihli bir Hurufât kaydına göre "*Medîne-i Yakova mahallâtından Kebîr Çarşu mahallesinde vâki' ashâbü'l-hayrât İlyâs Ağazâde merhûm Mahmûd Ağa nâm sâhibü'l-hayrın sultânî minber eylediği câmi '-i şerîfde vâzîfe-i mu'ayyene ile hitâbeti İbrâhim Edhem Halîfeye nâibi Yahyâ arzıyla müceddide tevcîhine berât*" şeklindeki bilgiye göre ibâdehâne statüsünde olan mescide Mahmûd Ağa tarafından minber konulduğu ve hâtib atandığı açıkça belirtilmektedir¹⁸⁷. Lâkin, bundan 9 sene önce 23 Receb 1195/15 Temmuz 1781 tarihli başka bir hurufât kaydına göre İlyâs Ağazâde merhûm Mahmûd Ağa Câmii'ne bir müezzinin atandığını görmekteyiz¹⁸⁸.

c) Hâcî Ömer Câmii

Yakova şehir merkezindeki câminin giriş kapısı üzerinde Arapça-Türkçe bir kitâbe vardır ve yayınlanmıştır. Buradaki tarih 1164/1750-1751'dir¹⁸⁹. Kitâbede yapıdan mescid olarak bahsedilir ve Usta Bayram eliyle tamamlandığı açıklanır. Bu bilgilerde câminin inşâ tarihine işâret edildiğine dâir bir sarâhat yoktur. Hurufât Defterlerindeki ta'yin kayıtlarında el-Hâc Ömer Prizren Câmii diye kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda câminin bitişiğinde bir mektebin olduğu bilgisi de vardır¹⁹⁰. El-Hâc Ömer Prizren Câmii'nde 1

¹⁸⁶ Beylerbeyilik rütbesiyle 1107/1695-1696'da Dukagin ve Prizren mutasarrıflığında bulunmuştur. bk. SO, C. IV, 323.

¹⁸⁷ "*Medîne-i Yakova mahallâtından Kebîr Çarşu Mahallesi'nde vâki' ashâbü'l-hayrât İlyâs Ağazâde merhûm Mahmûd ağa nâm sâhibü'l-hayrın sultânî minber eylediği câmi '-i şerîfde vâzîfe-i mu'ayyene ile hitâbeti İbrâhim Edhem Halîfeye nâ'ibi Yahyâ arzıyla müceddiden tevcîhine berât emrû dahî verilmiştir. Fî 27 RA 1205*", VGMA. HD. 1168, vr. 177.

¹⁸⁸ "*Yakova mahallâtından Çarşu mahallesinde İlyâs Ağazâde merhûm Mahmûd Ağa Câmii 'i'nin müezzinlik vazîfesiyle Rüstem Halîfeye müceddiden nâib-i Rüstem Mehmed arzıyla fî 23 B. [1]195*", VGMA. HD. 1168.

¹⁸⁹ İbrahimgil-Konuk, A. e. s, 6-7.

¹⁹⁰ "*Yakova mahallâtından İsmâ 'îl mahallesinde ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Ömer Prizren binâ eylediği câmi '-i şerîfinin imâmı olmayub câmi '-i mezbûr ittisâlında mekteb-i şerîfinin mu'allim sıbyânı olmayub*", VGMA. HD. 1168, vr. 175. (10 S. 1189/ 12 Nisan 1775).

Safer 1189/ 03 Nisan 1775 senenin Nisan ayında tam 5 atama yapılmıştır. Bu atama kayıtlarının her birinde atama sebepleri de açıklanmıştır. Mesela Nisan'ın 3'ünde câminin "*ikâd-ı kanâdil*" cihetinde bir vazifelisinin eksikliği belirtilir. İhtiyâç üzerine bu konuma günlük 4 akçe ile Mehmed Beşe'nin oğlu Ömer Halîfe'ye Yakova Naibi tarafından berat verilmişti¹⁹¹. Bundan 5 gün sonra, 6 Safer 1189/8 Nisan 1775 câmi hâtibi olan el-Hâc Ömer Halîfe b. Hüseyin'in kendi âsıyâb/değirmen gelirinden almak üzere günlük 20 akçe ile kendi berâtını yenilemiş ve vefâtından sonra hitâbet vezîfesine gelecek olanlar kendi evlâdlarından (*evlâd-ı evâdı evlâdına*) olmasını şart koşmuştur¹⁹². Yine 4 gün sonra 10 Safer 1189/ 12 Nisan 1775 imam, müezzin-i evvel ve müezzin-i sâni olmak üzere 3 ta'yin daha yapılmıştır. Söz konusu kayıtlarda câminin imâmı ve câmi bitişiğindeki mektebin muallimi bulunmadığı için bu vazîfelere Hasan b. el-Hâc Timur Halîfe'ye Yakova nâibi arzıyla berât verilmiştir. Câmide müezzin-i evvel ve müezzin-i sâni eksikliğini de gidermek amacıyla câmi evkâfı malından günlük 4 akçe ile İslâm b. Maksûd'a yeniden berat verilmiştir. Müezzin-i sâni vâzifesi için ise Seydî Halîfe vakfından beş akçe ile Seydî Halîfe'nin oğlu Numan Halîfe'ye berât verilmiştir¹⁹³.

¹⁹¹ "Yakova mahallâtından İsmâ'îl mahallesinde ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Ömer Prizren binâ eylediği câmi '-i şerîfinin ikâd-ı kanâdil cihetinin kâğı? olmayub eşedd-i İhtiyâç ile muhtâc olduğuna binâen ashâb-ı hayrâtdan Mehmed Beşe evkâf-ı mâlından almak üzere yevmî dört akçe ile mûma ileyh Mehmed Beşenin oğlu Âdem bin Ömer Halîfeye Nâib Edhem arzıyla tevcihine ve berât. fî 1 S. 1189". VGMA. **HD.** 1168, vr. 175.

¹⁹² "Yakova mahallâtından İsmâ'îl mahallesinde vâki' ashâbü'l-hayrâtından el-Hâc Ömer Prizren nâm sâhibü'l-hayrın binâ eylediği câmi '-i şerîfinde bundan akdem bâ berât-ı âli hatîb olan el-Hâc Ömer Halîfe bin Hüseyin nâm kimesnenin vazîfesi olmamağla kendi âsıyâb malından almak üzere yevmî yigirmi akçe vazîfe ile hitâbet cihetini kendi rızasıyla şart ve ta'yîn ba'de vefâtına evlâd-ı evlâd-ı evlâdına şart eylemek yevmî yigirmi akçe ile hitâbet ciheti ber-mûceb-i şart kendüye tevcih olub yedine berât-ı şerîf-i âlişân verilmek bâbında mühr-ı mutâbık nâibi Edhem arzıyla itmek şart vâkıfa muvâkif ise mûcebince tevcihine ve berât. fî 6 S. 1189". VGMA. **HD.** 1168, vr. 175.

¹⁹³ "Yakova mahallâtından İsmâ'îl mahallesinde ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Ömer Prizren binâ eylediği câmi '-i şerîfinin imâmı olmayub câmi '-i mezbûr ittisâlında mekteb-i şerîfinin mu'allim sıbyânı olmayub bir imâm ve mu'allim-i sıbyâna eşedd-i ihtiyâç olmağla vazîfe-i mu'ayyen ile imâmet ve mu'allim-i sıbyânlık cihetlerine Hasan bin el-Hâc Timur Halîfe nâib-i Edhem arzıyla tevcihine ve berât. fî 10 S. 1189". VGMA. **HD.** 1168, vr. 175. (10 S. 1189/ 12 Nisan 1775); "Yakova mahallâtından İsmâ'îl mahallesinde ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Ömer Prizren binâ eylediği câmi '-i şerîfinin müezzin-i evveli olmayub câmi '-i mezkûr evkâfı mâlından yevmî dört akçe ile bir müezzin-i evvel nasb lâzım ve mühim olmağla İslâm bin Maksûd Halîfe müceddiden nâibi Edhem arzıyla tevcihine berât. fî 10 S. 1189". **HD.** 1168, vr. 175. (10 S. 1189/ 12 Nisan 1775); "Yakova mahallâtından İsmâ'îl mahallesinde ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Ömer Prizren binâ eylediği câmi '-i şerîfinin müezzin-i sâni olmayub nasb lâzım olmağla ashâbü'l-hayrâtdan Seydî Halîfe vakfi eylediği evkâf mâlından almak üzere yevmî beş akçe ile müezzin-i sânilik () seydi Halifenin oğlu Numan Halîfeye nâibi Edhem arzıyla tevcihine ve berât. fî 10 S. 1189". **HD.** 1168, vr. 176.

d) İbrahim Çavuş Mahallesi Câmii

Bu mahallede 1221/1806 tarihinde câmi vardı ve aynı isimli mahallle ahalisi tarafından yeniden inşâ edilmişti. Câminin imâm ve hatîbi olan Süleyman Efendi vefât etmiş ve yerine 25 Receb 1221/8 Ekim 1806'da Yakova kadı nâibi Yusuf'un arzıyla büyük oğlu Mehmed tayin edilmişti¹⁹⁴. Daha erken tarihlerde, 12 Muharrem 1195/18 Ocak 1781'de imâm ve hatîblik Süleymân Halîfe'de bulunmaktaydı¹⁹⁵. Câmi ile bilgiler şimdilik sınırlıdır.

e) İbrahim Ağa Câmii

Bu cami günümüzde mevcut değildir. Atık Mahallesi'nde bu isimle bir câmi olduğunu arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. İbrahim Ağa Câmii'nde günlük 7 akçe ile imâmlık yapan Abdurrahmân Halîfe vefât etmiş, yeri ve berâtı 3 Şaban 1183/2 Aralık 1769'da büyük oğlu Hasan Halîfe'ye Yakova Kadı Nâibi İbrahim Efendi arzıyla verilmişti¹⁹⁶.

f) el-Hâc Feyzullâh Ağa Câmii

Yine günümüze ulaşmamış olan Hâcî Feyzullâh Ağa Câmii ile ilgili ilk bilgilere arşiv kayıtları üzerinden ulaşılmaktadır. Şehrin Karadağ Mahallesi'nde önceden ahali tarafından inşâ ve sonradan Hâcî Feyzullâh tarafından ihyâ edilen câmide belirli bir ücret ile imâmlık ve hatîblik yapmakda olan Abdî Halîfe, görevden el çekmiş, ondaki atık berâtın şartlarına göre de aynı vazifelere 16 Zilhicce 1186/10 Mart 1773'de Yahyâ Halîfe

¹⁹⁴ "Yakova mahallâtından İbrâhim Çavuş mahallesinde vâki' ahâlî müceddiden binâ eyledikleri câmi'-i şerîfinde ber-ech-i hasbî imâm ve hatîb olan Süleymân fevt olub mahallâtından Kebîr oğlu Mehmed nâibi Yûsuf arzıyla tevcîhine berât". VGMA. **HD.** 1168, vr. 180.

¹⁹⁵ VGMA. **HD.** 1168, vr. 173, ; "Yakova mahallâtından İbrâhim Çavuş mahallesinde ahâlî müceddiden binâ eyledikleri câmi'-inin hasbî hitâbeti Süleymâna (silik)". **HD.** 1168, vr. 173.

¹⁹⁶ "Yakovada vâki' Atık mahallesinde İbrâhim Ağa Câmii'inde yevmî yedi akçe ile imâmet Abdürrahîm mahlûlünden sülbî Kebîr oğlu Hasan Halîfe'ye nâibi İbrâhim arzıyla tevcîhine berât. Fî 3 Ş. 1183". VGMA. **HD.** 1168, vr. 177.

b. Ebûbekir tayin edilmişti¹⁹⁷. Diğer bir arşiv kaydına göre, el-Hâc Feyzullâh Ağa Câmii'nde belirli bir ücretle imâmet ve hitâbet vazifelerini gören Abdullah görevini terk etmiş, cemâatin görüşüyle 16 Receb 1194/18 Temmuz 1780'de Halîl Halîfe'ye yeni ve berâtı verilmişti.

Yukarıda görüldüğü üzere El-Hâc Feyzullâh Câmii'nde imâm-hatîb, müezzin ve câbî gibi vazifelilerin mevcut olduğu görülmektedir. 05 Cemâziyelâhir 1189/ 03 Ağustos 1775 tarihinde Receb Halîfe b. Mustafa câbî¹⁹⁸ vazifesinde iken müezzin vazifesini ifâ eden Hacı Mustafa Ali'nin 6 Şevvâl 1181/25 Şubat 1768'de vefâtı üzerine yerine oğlu Davud Halife yayın edilmiştir¹⁹⁹.

6. İPEK CÂMİLERİ

a) Defterdâr Mehmed Efendi Câmii

Câminin hazîresinde türbesi de bulunan Defterdâr Hacı Mehmed Efendi (v. 1033/1624) tarafından yaptırılmıştır. İpek şehri halkı arasında kısaca, Defterdâr Câmii ismiyle anılır. Câmi vakfının bulunması dolayısıyla²⁰⁰, vazifelilerin çeşitliliği, ücretleri vs. takip edilebilmektedir. Şöyle ki; 19 Şevvâl 1221/30 Aralık 1806'da câmi vakfından almak üzere günlük 10 akçe ücret ile imâm ve hâtiplik vazîfesini Molla Mustafa yapmaktayken kendi isteğiyle el çekmiş ve İpek nâibinin arzıyla yerine Yûsuf Halîfe'nin tevcihine karar verilmiştir. Müezzinlik vazîfesi ile ilgili rastladığımız kayıt 1757-58'e aittir. Bu esnâda,

¹⁹⁷ "Yakova mahallâtından Karadağ mahallesinde vâki ' merkûm el-Hâc Feyzullâh ağa câmi '-inin vazîfe-i mu 'ayyen ile imâmet ve hitâbet Abdullâh terkînden muhtâr cemâ 'atı Halîl Halîfeye nâibi İbrâhim arzıyla tevcihine ve berât". VGMA. **HD.** 1165, vr. 345, (1194/ 1780); Yakova kasabası mahallâtından Karadağ Mahallesi'nde vâki ' ahâlî binâ eyledikleri câmi '-i şerîfinde vazîfe-i mu 'ayyene ile imâmet ve hitâbeti Abdullâh Halîfe ferâğatdan Yahyâ Halîfe ibn Ebûbekir'e fâriğ-i merkûmun atik berât-ı mücebince tevcihine ve berât. *Fî 16 Z. 1186* VGMA. **HD.** 1168, vr. 175.

¹⁹⁸ "Yakova mahallâtından Karadağ Mahallesi'nde vâki ' ashâbü'l-hayrâtdan el-Hâc Feyzullâh bina ve ihyâ eylediği câmi '-i şerîfinin câbisi olmayub bir câbî ye lâzım ve muhtâç olmağla vazîfe-i mua 'yyenesiyle cihet-i cibâyet Receb Halîfe bin Mustafa nâm kimesneye müceddîden mühr-ı mutâbık nâibi Edhem arzıyla tevcihine ve berât. *fî 5 C. 1189*". VGMA. **HD.** 1168, vr. 176.

¹⁹⁹ VGMA. **HD.** 1168, vr. 174.

²⁰⁰ BOA. **C.EV.** dos. nr. 510. 25752, (1164/1751).

günlük 5 akçe ile müezzinlik yapan Abdüllatîf vazifesinden ferâğat etmiş ve yerine Ali Halîfe atanmıştır²⁰¹.

Mütevellilik vazîfesi ile ilgili kayıtlar şu şekildedir: 19 Şevvâl 1221/30 Aralık 1806 tarihinde Defterdâr Câmiî Evkâfî'nin mütevellîsi Hüseyin Kethüdâ'nın görevini kötüye kullandığı "*hesâbı görüldükde hiyâneti zâhir olmağla*" ifâdesinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerinde Ohrî mutasarrıfı Kahramân Paşa'nın arzıyla mütevelli olarak Veliyyüddîn adlı şahıs atanmıştır. Bundan yaklaşık 14 sene sonra (28 Receb 1185/06 Kasım 1771) câmiî vakfının mütevellîsi Zeynelabiddîn'in tevliyyet hizmetini terk etmesi üzerine azline karar verilerek yerine Ömer Halîfe tayin edilmiştir²⁰².

Mehmed Efendi'nin kimliği hakkında elde tutulur bir bilgiye ulaşılamadığı halde 19 Şevvâl 1221/30 Aralık 1806 tarihli "*İpek kasabasında vâkî ' defterdâr-ı sâbık müteveffâ Mehmed Efendi*" şeklindeki bir kayıttan geçmişte defterdârlık yaptığını öğrenmekteyiz²⁰³. Ayrıca câmiî avlusunda mevcûd olan mezâr taşı bilgilerinden Defterdâr Mehmed Efendi'nin Cemâziye'l-evvel 1033/ Şubat 1624 senesinde vefât ettiğine dâir bilgi mevcûdudur²⁰⁴.

²⁰¹ "*İpek kasabasında vâkî ' Defterdâr-ı sâbık müteveffâ Mehmed Efendi Evkâfî mahsûlundan almak üzere yevmî on akçe vazîfe ile câmiî '-i şerîfinde imâm ve hatîb olan Monla Mustafa Kendi hüsn-i rızasıyla ferâğat ve kasr-ı yed idüb ferâğından Yûsuf Halîfe'ye nâib Seyyid Ali Rıza arzıyla tevcîhine ve berât fî 19 L. 1221*". VGMA. **HD.** 1185, vr. 171; "*İpek'de Defterdâr Mehmed Efendi binâ eylediği câmiî '-i şerîfde yevmî beş akçe vazîfe ile müezzin olan Abdüllatîf ferâğından Ali Halîfeye fâriğ berât-ı mücebince tevcîh olunmuştur . sene 1171*". **HD.** 1206, vr. 93 (1171/ 1757-58).

²⁰² "*İpek'de Defterdâr Mehmed Efendi Câmiî 'i evkâfından mu'ayyen ile mütevellîsi Hüseyin Kethüdânın hesâbı görüldükde hiyâneti zâhir olmağla terkinden Veliyyüddîn evlâd-ı vakıfdan Ohrî mutasarrıfı Kahramân Paşa arzıyla tevcîhine. Fî sene 1171*". VGMA. **HD.** 1206, vr. 93; "*İpek'de vâkî ' merhûm Defterdâr Mehmed Efendi binâ eylediği câmiî '-i şerîfinde nûkûd-ı mevkûfe ve sâir akârı evkâfında vazîfe-i mu'ayyene ile mütevellîsi olan Zeynelabiddîn me'mûr olduğu üzere tevliyyet hizmeti terk itmekle azli icâb idüb mezbûrun terkinden Ömer Halîfe nâibi mevlâna Süleymân efendi arzıyla tevcîhine ve berât. fî 28 B. 1185*". VGMA. **HD.** 1185, vr. 168.

²⁰³ VGMA. **HD.** 1185, vr. 171.

²⁰⁴ "*el-Merhûm Defterdâr el-Hâc Mehmed Efendi ibn Mûsâ Beğ vaka ' fî şehr-i Cumâde'l-evvel sene 1033*". Karş. Мехмед Муџезиновиџ, "Натпици на Надгробним Споменицима Халил-Бега из 1545. И Дефтердара Хаџи Мухамед-Ефендије Џз 1623. Гордине у Пеџи/Мбiшкрими нѐ varrezet permendorale të Halil- Beut nga vjeti 1545 dhe Haxhi Muhamed Defterdarit nga Vjeti 1623 në Pejë", **Starine Kosova I Metohije/ Antikitete të Kosovës e Metohisë**, Књига/ С. IV-V, s. 34-36

b) Gülfem Hâtun Câmii

Belgelerde Gülfem Hâtun Câmii olarak geçen ibâdet yeri şehir halkı arasında günümüzde Xhülfa Hâtun Câmii olarak anılmaktadır²⁰⁵. Câminin inşâ kitâbesinin varlığı bilinmemektedir, ancak Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) eşlerinden Gülfem Hâtun²⁰⁶ tarafından yaptırıldığı kesindir. İpek Gülfem Hâtun Câmii'nin mevcûdiyeti ve yeri XVI. yüzyıl arşiv kayıtlarıyla sâbittir²⁰⁷. Evâil-i Receb 1717/19 -29 Ekim 1705 tarihli *Rumeli Ahkâm* Defteri kayıtlarına göre Gülfem Hâtun Câmii sûk olarak anılan çarşıda bulunmaktaydı²⁰⁸.

7 Rebiülâhır 1079/15 Ağustos 1668 tarihli bir belgeden, İpek kadısının Gülfem Hâtun Câmii'nde salâ okuyuculuk vazifesinin İbrahim'e verilmesi talebi olduğu öğrenilmektedir²⁰⁹. Câmide belirli bir ücretle 1152-1740'da vefât eden Ahmed adlı kayyumun çocuğu olmamasından dolayı yerine Ömer Halîfe tayin olunmuştu²¹⁰.

c) Bula-zâde Hasan Bey Câmii

Hasan Bey Câmii'nin en geç 1485'de veya 1587'de inşâ olunduğuna dâir görüşlerden ilki doğru olmalıdır. Zirâ İpek Sancağı Beyi Hasan'ın görev yılları yaklaşık olarak söz konusu tarihlerdedir²¹¹. Câmi inşâsı XVIII. yüzyılda olmadığı için, yapım tarihi üzerindeki tartışmalardan burada sarfınazar edilmiştir.

XVIII. yüzyılda câminin tespit ettiğimiz görevlileri şu şekildedir: 23 Ramazan 1180/ 22 Şubat 1767 Kayyum olan Murteza'nın görevini terkinden İpek nâibi'nin arzıyla yerine Ahmed'in tayini gerçekleşmiştir. Bula-zâde Câmii'nin mütevellisi Hüseyin Halîfe'nin vefâtıyla 12 Rebîülevvel 1191/20 Nisan 1777 tarihinde İpek naibinin arzıyla yerine merhûmun büyük oğlu Abdülkadir'e berât verilmiştir. Başka bir tayin ise Müezzinlik

²⁰⁵ Kosova Cumhuriyeti Kültür Miras Listesi'nde de Xhylfahatun olarak kaydedilmiştir.

²⁰⁶ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 37.

²⁰⁷ Şenay Öztürk Yılmaz, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdaresinde İpek*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tarih Anabilim Dalı, s.121.

²⁰⁸ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 19, vr. 59.

²⁰⁹ BOA. İE. EV. dos. nr. 12/1393.

²¹⁰ "İpek kazâsında vâki ' merhûme Gülfem Hâtun binâ eylediği câmi '-i şerifinde vazîfe-i mua 'ayyene ile kayyumu Ahmed bilâ veled fevt olub yerine Ömer Halîfe (silik) sene 1152." BOA. EV. HMH. d. 3991, vr. 3.

²¹¹ Ayverdi, A. e., s. 41-42.

makamıyla ilgilidir. 13 Ramazân 1214/08 Şubat 1800'de eski müezzin-i evvelinin evladı olmadan vefâtı sebebiyle kasaba nâibinin arz ettiği şekilde yerine soylu ailelerden olan Ebûbekir Halîfe atanmıştır²¹².

d) Fâtih Câmii

İpek şehrinin tarihî önemi en fazla olan câmisidir. Çağdaş Batı dünyasında *The Grand Turk* (Büyük Türk) olarak adlandırılan ve Osmanlılar'ın en büyük pâdişâhlarından olan Fâtih Sultân Mehmed (1451-1481) tarafından yaptırılmıştır²¹³. Sultân Fâtih'in ve devletin şehre verdiği önemi gösterir. Câminin ismi şehir ahâlisinin dilinde Bayraklı Câmii'dir. Birden fazla yıkılıp tekrar yapılan Fâtih Câmii hakkında epeyce yayın vardır.²¹⁴ Câmideki tayinler konusunda rastladığımız ilk kayıtlar imâm tayini ile ilgilidir. 17 Safer 1113/24 Temmuz 1701'de yevmî 7 akçe ile imâm-ı sâni vazîfelisi vefât etmiş ve yerine sülbî oğlu Hasan'ın yerine gelmesi için İpek kadısı olan Süleyman'a arz edilmiştir. Tayin bir kaç gün içerisinde (Rebûlevvel 1113/Ağustos 1701) gerçekleşmiştir²¹⁵. Hurufât defterlerindeki tevcihât kayıtlarından câminin müezzin, kayyum, nâzır gibi görevlileri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Meselâ, Sultân Mehmed Hân Câmii'ndeki müezzin-i sâni vazîfelisi olan Mehmed'in vefâtından sonra merhûme Hasîme Hâtun Vakfî'nin üç ihlâs-ı şerîf tilâvet şartını yerine getirmek üzere günlük üç akçe ile mezzinlik vazîfesi diğer Mehmed'e verilmiştir. 28 Muharrem 1187/ 21 Nisan 1773'de 4 akçe ile görev yapan kayyım Yahyâ Halîfe vefât etmiş ve yerine Sülbî oğlu İbrahîm Halife gelmiştir. 25 Safer

²¹² "İpek'de vâki ' merhûm Hasan Bey binâ eylediği câmi '-i şerîfinde yevmî üç akçe vazîfe ile kayyumluk Mürteza ferâğından Ahmed'e Nâ'ib Mehmed efendi arzıyla tevcihine ve berât . Fî gurre-i M. 1176. Gurre-i M. 1176". VGMA. **HD.** 1185, vr. 164; "İpek kazâsında Bula-zâde merhûm Hasan Bey binâ eylediği câmi '-i şerîfi ve akârının vazîfe-i mu'ayyene ile mütevellî Hüseyin Halîfe fevt olub mahlûlünden mütevellî-i mezbûrun kebîr oğlu Abdülkâdir Halîfeye Nâ'ib Emîn arzıyla tevcihine ve berât. fî 12 Ra. 1191". **HD.** 1185, vr. 188. ; "Medîne-i İpek'de vâki ' Bula-zâde Câmî '-i şerîfinde vazîfe-i mu'ayyene ile müezzin-i evvel olan Ömer Halîfe bilâ veled fevt olub mahlûlünden Ebubekir Halîfeye Nâ'ibi Ali Rıza arzıyla tevcihine berât. Fî 13 N. [1]214". **HD.** 1185, vr. 170.

²¹³ Hasan Kaleşi, "Kao Kulturni centar za vreme turskog perioda", **A.g.m.**, s. 468.

²¹⁴ Aynur Göktaş, Zahide Çiğdem Alas, "Kosova Fatih (Çarşı-Bayraklı) Câmisi'nin Projelendirme Çalışmaları", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, 13. Sayı [Balkanlar Özel Sayı], 2016, 86-101

²¹⁵ BOA. **İE. ML**, dos. nr. 51/4852 (Muharrem 1115/ Mayıs 1703).

1187/18 Mayıs 1773'de câmi nâzırı olan Hacı Yahyâ'nın vefâtı üzerine İpek nâibinin arzıyla günlük 5 akçe ücretle ile sülbî oğlu İbrahim atanmıştır²¹⁶.

e) Mere Hüseyin Paşa Câmii

XVII. yüzyılda iki kez vezîriâzamlık görevini üstlenen ünlü Mere/Merre Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şehir halkı arasında daha çok Kurşunlu Câmii ismiyle meşhûrdur. İpekli olan Hüseyin Paşa'nın ayrıca hân, hamâm gibi başkaca hayır eserleri inşâ ettirdiğine dâir belgeler de görülmektedir²¹⁷.

Mere Hüseyin Paşa Câmii ile ilgili epey kayıt vardır. Dönemimizi ihtiva eden kayıtların ilki 9 Receb 1118/17 Ekim 1706'a ait olup İpek kadısının imzâsını taşımaktadır. Câminin imam ve hâtibi olan Ali vefât edince İpek Kadısı Abdüllatîf tarafından merhûmun oğlu Osman, babasının yerine müstahak olduğu için atanma arzında bulunulmuştur. Bundan altı ay sonra merkezden (18 Şevvâl 1118/23 Ocak 1707) olumlu cevap gelmiştir²¹⁸. 25 Cemâziyelevvel 1183/ 26 Eylül 1769'da 8 akçe ile müezzin-i sânilik ve 2 akçe ile temcid-hânlık görevini yürüten Abdülfettâh'ın görevini terki dolayısıyla İpek nâibi'nin arzıyla bu göreve Hüseyin Halîfe getirilmiştir. Bundan 11 sene sonra müezzin-i evvel ve temcîd-hânlık vazîfelisi olan İsmâil'in terkinden İpek mutasarrıfı Kahramân

²¹⁶ "İpek'de vâki ' Sultân Mehmed Hân câmi '-i şerîfine müezzin-i sâni olan Mehmed fevt merhûme Hasîme Hâtun evkâf-ı şurûtasından üç ihlâs-ı şerîf tilâveti için yevmî bir akçe vazîfene mutasarrıf olan Mehmed fevt olub diğer Mehmed mahaldir deyü kadı nâibi Mehmed arzıyla inâyet buyuruldu". VGMA. **HD.** 1208, vr. 128. [Tarihsiz]; "İpek'de vâki ' merhûm ve mağfûrun leh Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân binâ eylediği câmi '-i şerîfinden yevmî dört akçe ile kayyım olan Yahyâ Halîfe fevt olub mahlûllerinden Sülbî Sahîh oğlu İbrahîm Halîfeye nâibi Sâlih arzıyla tevcihine ve berât. Fî 28 M. 1187". **HD.** 1185, vr. 167. "İpek'de merhûm ve mağfûrun leh Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân binâ eylediği câmi '-i şerîfinden yevmî beş akçe ile nâzır olan el-Hâc Yahyâ fevt olub mahlûlünden sulbî sahih oğlu İbrahîm Halîfeye nâ'ibi Sâlih arzıyla tevcihine ve berât. fî 25 S. 1187". **HD.** 1185, vr. 167.

²¹⁷ Hüseyin Paşa'nın "mere/merre" lakabı Arnavutça bir kelime olup "alın, götürün" anlamındadır. Vezîriâzamlığı süresince, bozulan Osmanlı idâresini ve düzeninin yeniden sağlanması için çeşitli tedbirler almıştır. Bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Hüseyin Paşa, Mere", **DİA.** XIX (1999), s. 8-9; "Medîne-i İpek'de hayrâtı vaki ' merhûm ve mağfûrun leh Merre Hüseyin Paşa binâ eylediği câmi '-i şerîf ve hammâm ve musakkafâtı sâirenin ve nûkûd-ı mevkûfesine mebnîyye-i hayrâtı". BOA. **AE. SMHD.** I. dos. nr. 190/14790, s. 1. (Gurre-i Şevvâl sene 1147/ 24 Şubat 1734).

²¹⁸ BOA. **İE. EV. d.** 63/6873, s. 01.

Paşa'nın arzıyla yerine Büyük oğlu İbrahîm tayin olmuştur²¹⁹. Salahân ile ilgili kayıtlarından anlaşılıyor ki, bu görevi tam 23 sene (6 Muharrem 1180/ 14 Haziran 1766) Derviş Ali üstlenmiştir. Bundan sonra salahânlık vazîfesi Osman Halîfeye tevcih edilmiştir²²⁰.

f) Hüdâverdi Paşa Câmi

Câmiyle ilgili bilgilere ilk kez Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla ulaşılmış ve burada değerlendirilmiştir. İnşâ ettiren Hüdâverdî Paşa'nın kimliği ile ilgili bilgiler sınırlıdır şimdilik. Subhî Mehmed Efendi târihine göre Mahmûd Beyzâde Hüdâverdi Paşa 1148/1735/36 senesinde İskenderiye sancağın'a ibkâ olunduğuna dair bilgiler mevcûd²²¹. 1152/1739'da kendisinden "merhûm" olarak bahsedilen Paşa, önce şehrin Hayreddîn Mahallesi'nde câmi yaptırmıştı. Ancak yakınından geçen nehir taşmış ve câmi yıkılmıştı. Yine Hudâverdi Paşa tarafından yaptırılmış olan İsmâil Efendi Mahallesi'ndeki mescid 1152/1739'da minber konularak câmiye tahvil edilmişti²²². 14 Şevvâl 1152/14 Ocak 1740'da câminin müezzin-i evveli olan Yunus vefat etmiş oğlu, Ali Çavuş Mahallesi Câmi'indeki hatîbliği bırakmadığından İpek kadısının arzıyla yerine soylu ailelerden Alî Halîfe tevcih olunmuştur²²³. Daha sonraki yıllardaki tayinler şu şekildedir: 20 Cemâziyelevvel 1186/19 Ağustos 1772'de câminin imâm ve hâtibi olan Ahmed Halîfe'nin

²¹⁹ "İpek kazasında Merhûm Merre Hüseyin Paşa binâ eylediği câmi'-i şerîfînde yevmî sekiz akçe ile müezzin-i sâni ve yevmî iki akçe ile temcidhân olan Abdülfettâh ferâğından Hüseyin Halîfeye kadı Abdürrahmân efendi arzıyla tevcihine ve berât. fî Ra. 1174". VGMA. **HD.** 1185, vr. 163 (Ra. 1174/ Ekim 1760); "İpekde merhûm Merre Hüseyin Paşa câmi'-inde yevmî on akçe ile müezzin-i evvel ve temcid-hânlık İsmâil mahlûlünden Kebîr oğlu İbrahîm Kahramân Paşa arzıyla tevcihine. Fî 25 Ca. 1183". **HD.** 1185, vr. 164.

²²⁰ "İpek kasabasında vâki' Merre Hüseyin Paşa câmi'-inde yevmî () akçe ile salahân olan Dervîş Alini 1156 üzerinden tecdîd-i berât. fî 18 R 1175". VGMA. **HD.** 1185, vr. 163 (18 R. 1175/16 Kasım 1761); "İpek ksbasında Merre Hüseyin Paşa câmi'-inde yevmî iki akçe vazîfe ile Salâhan olan Dervîş Ali ferâğından Osman Halîfeye tevcihine kadı Süleymân arzıyla. Fî 6 M. 1180". **HD.** 1185, vr. 163.

²²¹ Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Târihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile birlikte 1730-1744**, haz. Mesut Aydiner, İstanbul 2007, s. 267.

²²² BOA. **EV.HMH. d.** 3991, s.05.

²²³ "İpek kazasında merhûm Hüdâverdi Paşa Hayrettin Mahallesinde binâ eylediği câmi-i şerîf bundan akdem vuku' bulan nehr-i tuğyânında bi'l-küllîye harab olub yine merhûm Paşa müşârün ileyhi İsmâil Efendi mahallesinde binâ eylediği mescidinde minber vaz' edüb müceddiden edâya salât-ı Cum'a olunmak için kadı Hasan Efendi arzıyla fermân-ı âlişân ihsân olunmuşdur'', BOA. **EV.HMH. d.** 3991, s. 04.

yerine gelebilecek bir oğlu olmadığı için naib arzıyla bu göreve Süleymân Halîfe atanmıştır. 16 sene sonra (13 Rebûlevvel 1201/03 Mart 1787) Süleymân Halîfe'nin imamlık görevini terkedince büyük oğlu Mustafa Halîfe b. Süleymân vazîfeyi üstlenmiştir²²⁴.

g) Kahramân Paşa Camii

Sinân Çeribaşı Mahallesi'nde bulunan câminin Mahmud Paşa-zâde Kahramân Paşa tarafından inşâ edildiği 3 Muharrem 1176/25 Temmuz 1762 târihli kayıttaki "*Sinân Çeribaşı Mahallesi'nde vâki' Kahramân Paşa nâm sâhibü'l-hayrât müceddiden binâ eylediği câmi '-i şerîf'*" ibâresinden açıkça anlaşılmaktadır. Zikredilen kayıttan câminin hâtibi Süleymân'ın vefât etmesi üzerine İpek kadısının arzıyla yerine merhumun oğlu Osman Halîfe atanmıştır²²⁵.

h) Bâli Bey Mahallesi Câmi

Ne zaman inşâ edildiğiyle ilgili bilgiye ulaşamayan câminin bulunduğu mahallenin kurucusunun Balî Bey olduğu 1739 târihli kayıta geçen "*İpekde Bâli Bey Mahallesi*" ifâdesinden anlaşılmaktadır. Zikredilen mescid ile ilgili tek kayda rastlanılmıştır. Bu kayda göre, 20 Rebûlâhîr 1152/27 Temmuz 1739'a kadar Bali Bey Mahalle Mescidi'ne minber "*vaz*" edilip câmiye dönüştürüldüğünü tespit etmiş bulunmaktayız. İmâm ve hatîb vazîfesine ise Şeyh Mehmed atanmıştır²²⁶.

i) Ali Çavuş Câmi

Ali Çavuş Mahallesi'ndeki câmi hakkında tek bir kayda rastlanılmıştır. Söz konusu kayıt 12 Rebûlâhîr 1152/19 Temmuz 1739'a ait olup câminin yeniden (*müceddiden*)

²²⁴ VGMA. **HD.** 1185, vr. 166; **HD.** 1185, vr. 169.

²²⁵ VGMA. **HD.** 1185, vr. 164.

²²⁶ "*İpek'de Bâli Bey Mahallesi Mescidi'nden müceddiden minber vaz' olub câmi'ye imâm ta'yîn ile hitâbet Şeyh Mehmed müceddid muharrerden tevcih. Fî 20 R. 1152*". BOA. **EV. HMMH. d.** 3991, s. 07.

yapıldığı ve üç akçe ile hâtib olan Yusuf'un vefât ettiğinde yerine Mustafa'nın geçtiği kayıtlıdır²²⁷.

C) MESCİDLER

Mescid kelimesi "secde edilen yer" anlamında Arapça mekân ismidir. Secde ise namazın en önemli rükünlerindendir. Osmanlı döneminde mescidlerin câmiye dönüştürebilmesi, imâm tâyini gibi mutlaka padişah izniyle yapılabilirdi²²⁸. Yukarıda örnekleri sıralandığı üzere, Priştine ve Prizren câmilerinin pek çoğu, önce mescid olarak inşâ edilmiş, nüfusun ve ihtiyâcın artması vb. sebeplerle diğer Osmanlı vilâyetlerinde görüldüğü gibi câmiye tahvîl olunmuştu. Aşağıda sadece mescid olarak kayıtları izlenebilen yapılara yer verilmiştir.

A) PRIŞTİNE MESCİDLERİ:

a) Priştine Mescidi

951/1544-1545 tarihli *Tahrîr Defteri*'nde 35 hâneli Priştine Mahallesi Mescidi ismiyle bir yapının varlığı Havva Selçuk tarafından tesbit olunmuştur²²⁹. Mescidin 1930'lara kadar faâl olduğuna dâir rivâyetler vardır²³⁰. Priştine Mahallesi Mescidi'nin, Priştine çarşısında olduğu 12 Cemâziyelâhir 1190/29 Temmuz 1776'lı kaydındaki "*Priştine kasabası sūkunda vâki ' mescid-i şerîfin*" ifâdesinden anlaşılmaktadır. Bu kayda göre mescid Yûsuf Beşe vakfına bağlıydı ve mütevellîsi Mustafa b. İbrahim idi²³¹.

b) Dirâz/Yâr Çeribaşı (Buzağı) Mescidi

Bugünkü Priştine Mahkemesi'nin karşısında olan câminin kim/kimler tarafından yapıldığına dâir şimdilik bir bilgiye rastlanamamıştır. Ekrem Ayverdi bu câminin sadece *Dirâz Ali Çeribaşı Câmi*i şeklinde ismini kaydetmiştir²³². XVIII. yüzyıla ait olan *Hurûfât*

²²⁷ BOA. EV. HMH. d. 3991, s. 8. (12 R. 1152/19 Temmuz 1739).

²²⁸ Ahmed Önkâl - Nebi Bozkurt, "Cami ve Mescid", *DİA*. VII (1993), 46-48.

²²⁹ Hava Selçuk, *Osmanlı İdaresinde Priştine*, Konya 2016, s. 30.

²³⁰ Raif Vırmiça, *A. e.*, s. 252.

²³¹ VGMA. HD. 1171, vr. 321.

²³² Ayverdi, *A. e.*, s. 154.

Defterleri'nde ise bazen "Yâr Alî Çeribâş Câmii " olarak da kaydedilmiştir²³³. Söz konusu kayıtlardan câminin imâm, müezzin, kandilci gibi görevlilerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz²³⁴.

B) PRİZREN MESCİDLERİ

a) Seydî Bey Mescidi

Bu câminin günümüze iki tâmir kitabesi gelmiştir. Birincisi 1216/1801 tarihli Abdurrahmân Ağa²³⁵ ve ikincisi 1290/1873-1874 senesine ait olup Hacı Ahmed adlı bir hayırsever tarafından tâmir edildiği bilgisi verilmektedir. Seydî Bey Mescidi'nde 16 Cemâziyelevvel 1197/ 19 Nisan 1783'de Mustafa b. Ömer görevinden ferâgat edince yerine İbrahim Halîfe tayîn edilmiştir. Safer 1168/ Ekim - Kasım 1754'den itibaren Eyyüp Halîfe ile oğlu Yakub Halîfe müezzinlik vazifesini görmüşlerdir²³⁶. Câmî, 1988 yılında Prizren esnâfının gayretleriyle köklü bir tâmirden geçirilmiştir²³⁷.

C) NOVABİRDE MESCİDLERİ

a) Çavuş Mescidi

Novabırda'da Çavuş Câmii adındaki yapıya kitabında işâret eden Ayıverdi, muhtemelen daha fazla bilgiye ulaşamamıştır²³⁸. XVII. yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgelerinde şehirdeki Çavuş Mescidi'nin varlığı kesindir. Günlük 2 akçelik vazifesini

²³³ "Medîne-i Priştinede vâki' Yâr Ali Çeribaşı Câmî-i şerîfinde". VGMA. **HD.** 1171, vr. 323 (29 Zâ. 1195/16 Kasım 1781).

²³⁴ "Priştine kasabasında vâki' merhûm Yâr Ali Çeribaşı nâm sâhibü'l-hayrâtın binâ eylediği mescid-i şerîfinde yevmî iki akçe vazîfe ile imâm olan Ali Halîfe bundan akdem fevt oldukda sülbî oğlu Ahmed Halîfeye kable'l-intikâli ba'de't-tevcîh ol-dahî fevt olub mahlûlünden müteveffâ Ahmed Halîfenin Sülbî Kebîr oğlu Ali bin Ahmed'e kadî Ahmed Efendi arzıyla tevcîhine ve berât. fî 7 Ra. 1210". VGMA. **HD.** 1171, vr. 48 (7 Ra. 1210/21 Eylül 1795); "Priştinede vâki' Yâralı Çeribâşı Mahallesi mescidi-i şerîfinde yevmî bir akçe ile müezzinlik Mustafa Halîfe fevt olub mahlûlünden Sülbî oğlu Ali Halîfe'ye kadî Mehmed Tâhir arzıyla ve berât. 22 R. 1196 ". **HD.** 1171, vr. 322. (22 R. 1196/ 20 Şubat 1782); "Priştinede vâki' Yâr Alî Çeribaşı câmîi 'şerîfinde sekiz kandîl-i ikâd olunmak", **HD.** 1171, vr. 322, (15 R 1191/23 Mayıs 1777).

²³⁵ **Kosova Kitabeleri**, s. 95, 97.

²³⁶ VGMA. **HD.** 1171 vr. 158; **HD.** 1205, vr. 38.

²³⁷ Baymak, **A. e.**, s., 270.

²³⁸ Ayverdi, **A. e.**, s. 135.

Üsküp'e bağlı Novabırda mukataasından almak üzere Çavuş Mescidi'ne 27 Receb 1106/13 Mart 1695'de müezzin tayin fermânı günümüze ulaşmıştır²³⁹. Bir sonraki yüzyılda mescidle ilgili olarak şimdilik bir belgeye rastlanmamıştır.

b) Dervîş Çelebi Mescidi

Ne zaman yaptırıldığı hakkında bilgi bulunmayan Dervîş Çelebi Mescidi'nin 13 Zilkade 1195/31 Ekim 1781 yevmî (günlük) beş akçe ücretle imâmlik yapan Ömer Halîfe ibn Hüseyin'in vefât etmesi üzere yerine büyük oğlu Hüseyin'in atandığı görülmektedir²⁴⁰.

c) Sultan Mehmed Hân Mescidi

Ne zaman yaptırıldığı hakkında bilgi bulunmayan Sultan Mehmed Hân Mescidi'nin 5 Zilkaade 1195/23 Ekim 1781 senesinde dört akçe ile müezzininin Maksûd Halîfe adlı kişi olduğunu görmekteyiz²⁴¹.

D) YAKOVA MESCİDLERİ

a) Atık Mahallesi Mescidi

3 Ramazân 1116/30 Aralık 1704 senesinde Yakova'nın Atık Mahallesi'nde bir mescidin bulunduğu dair bir kayda rastlanılmaktadır. Bu kayda göre yenilenen (*müceddiden*) mescidin imâmı Halîl Halîfe'nin vefât etmesi üzerine Yakova ve Altun İli

²³⁹ "Novabırde Kasabası'nda vâki' Çavuş Mescid-i şerîfnde Üskübe tâbi' Novabırde mukâta'ası mâlından almak üzere yevmî iki akçe mü'ezzin olan işbu dârende-i fermân-ı hümayûn". BOA. AE. SMST. II. dos. nr. 11/1053.

²⁴⁰ "der-i devlet mekîne arz-ı dâ'î budur ki: Novabırde Kasabası'nda vâki' Dervîş Çelebî Mescid-i şerîfnde yevmî beş akçe vazîfe ile imâm olan Ömer Halîfe fevt olub yeri hâlî ve hizmet-i lâzimesi mu'attal olmağla erbâb-ı istihkâkdan işbu bâis-i arz-ı ubûdiyet sulbî kebîr oğlu Hüseyin dâ'îlerine tevcîh ve berâtı şerîfi âlişân inâyet ve ihsân", BOA. C. EV. dos. nr. 192/9582. Ayrıca, BOA. C. EV. dos. nr. 487/24603.

²⁴¹ "Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ'î kemîneleridir ki Novabırde kasabasında vâki' Sultan Mehmed Hân Mescid-i şerîfnde mü'ezzin olan Maksûd Halîfe meclis-i şer'-i enverde gelüb iş bu bâ'is-i arz-ı ubûdiyet/Salih veled-i Ahmed mahazarında ikrâr-ı tâm idüb yevmî dört akçe ile mescid-i mezkûrede müezzin olduğum cihetimi merkûm Salih kasr-ı yed (el çekirmek) edüb ol dahî edâ-yı hizmetin taahhüd eyledikten sonra berâtın teslîm itmekle merkûm Salih dâ'îleri erbâb-ı istihkâkdan olmağla merkûm Maksud'un kasr-ı yedinden mezbûr Salih dâ'îlerine tevcîh ve yedine berât-ı şerîf arz-ı inâyet ve ihsân buyrulmak niyâz ile pâye-i serîr-i sultanat-ı a'lâya arz olundı bâkî emr ü fermân der-adlindir", BOA. C. EV. dos. nr. 192/09583.

kadısı olan Mustafa tarafından vefât eden imâmın oğlu Eyyüb'ün tevcîh olunması istenmektedir ²⁴².

E) İPEK MESCİDLERİ

a) Osman Çavuş Mescidi

1152/1740-41 tarihli Evkâf-ı Haremeyn Muhâsebeciliği Defteri'ne göre İpek Kasabası'nda Osman Çavuş tarafından inşâ edilen mescidin imâmı Mehmed vefât etmiş ve İpek nâibi Hasan'ın arzıyla yerine merhûmun oğlu Ali tevcîh olunmuştur²⁴³. 25 Rebîulâhîr 1187/16 Haziran 1773'de mescid imamı olan İslâm Halife'nin vefâtı üzerine kadı arzıyla yerine Feyzullâh Halîfe atanmıştır²⁴⁴.

b) Sinân Çeribaş Mescidi

Bu mescid ile ilgili tek bir kayda rastlanılmıştır. Bu kayda göre, 15 Şevvâl 1152/15 Ocak 1740'te İpek Sinân Çeribaşı Mescidi'nde Ebûbekir müezzinlikten el çekmiş ve yerine berât-ı atîk sahibi olan Mehmed gelmiştir²⁴⁵.

c) Frenk-zâde Mescidi

Frenk-zâde Mescidi hakkında hiçbir bilgiye ulaşılammıştır. 23 Ramazan 1180/22 Şubat 1767 tarihli Hurufât Defteri'nde mescîd olarak kaydedilen yapı 23 Safer 1218/14 Haziran 1803'de câmi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴⁶.

Frenk-zâde'nin kimliği hakkında bir görüş olmadığı hâlde 1458 târihli İşkodra *Tapu Tahrîr defterinde* "Leskovâç tabî-i İpek der vilâyet-i Suhogırla"nın timârları Yeniçeri İbrahîm ve Frenk Hamza diye bir timârlı kaydedilmiştir. Selami Pulaha Frenk ifâdesinden

²⁴² BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 212/20467.

²⁴³ BOA. EV. HMM. d. 3991, s. 5.

²⁴⁴ VGMA. HD. 1185, vr. 167.

²⁴⁵ "İpek'de Sinân Çeribaşı Mescidi'ne vazîfe-i mu'ayyene ile mü'ezzin Ebûbekir ferâğından berât-ı atîki mücebince Mehmed'e tevcîhine ve berât fî 15 L, 1152". BOA. EV. HMM. d. 3991, s. 5.

²⁴⁶ "İpek'de vâki ' Frenk-zâde Mescidi'nde mu'ayyen ile imâm olan Yakub Halîfe bilâ veled (fevt olub) mahlûlunde Ali Halîfe'ye nâ'ib Süleymân arzıyla tevcîhine ve berât . fî 23 N. 1180". VGMA. HD. 1185, vr. 164; "İpekde vâki ' Frenkzâde Câmi '-i şerîfnde vazîfe-i mu'ayyen ile mü'ezzin-i evvel İslâm Halîfe fevt olub mahlûlünden Ebûbekir Halîfe'ye nâibi Ali arzıyla tevcîhine berât fî 4 S. 1218". VGMA. HD. 1185, s. 170.

Fransızların değil Venediklilerin kastedildiğini savunmaktadır²⁴⁷. XVIII. yüzyılda, Frenk-zâdenin karşımıza çıkması Frenk Hamza'nın varislerinden olduğunu düşündürmektedir.

d) İsmâil Efendi Mescidi

İsmâil Efendi Mescidi'nin ne zaman inşa edildiğine dair bilgi yoktur. Konumuzu ihtivâ eden yıllarda iki kayda rastlamaktayız. 18 Ramazan 1180/17 Şubat 1767'de İsmâil Mescidi'nin imâmı Ahmed vefat etmiş ve yerine Osman Halîfe atanmıştır. İkinci kayıt ise 25 Ramazan 1178/18 Mart 1765'e tekabül edip Süleyman'ın müezzinlik vazîfesini terk etmesinden sonra yerine Ahmed'e berât verilmiştir²⁴⁸.

e) Küçük Beyoğlu Mescidi

20 Şevvâl 1152/ 20 Ocak 1740 târîhli Evkâf-ı Haremeyn Muhâsebeciliği Defteri'nde Küçük Bey olarak kaydedilen Mescid, 15 Cemâziyelâhır 1180/18 Kasım 1766 tarihli Hurufât Defteri'nde ise Küçük Bey-oğlu diye kaydedilmiştir. Mescidle ilgili rastladığımız iki kayıt da imâm atamasıyla ilgilidir. 1740'da mescidin imâmı Osman vefat etmiş ve yerine oğlu Derviş atanmıştır. 26 sene sonraki atama da Derviş Mustafa adlı imâmın vefâtı üzerine İpek Nâibi Süleymân'ın arzıyla yerine Osman bin Mustafa atanmıştır²⁴⁹.

D) TÜRBE VE TEKKELER

1. TÜRBELELER

a) Sultan Murâd Türbesi

Kosova'da Osmanlı Türkleri'ne ait en eski yapı Sultan II. Murâd'ın türbesidir. Bilindiği üzere, Priştine yakınlarında 1389'da I. Kosova Savaşı'nda Sultan Murâd şehîd

²⁴⁷ Selami Pulaha, *Defteri i Regjistrimit të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë 1974, s. 325, 373.

²⁴⁸ VGMA. HD. 1185, vr. 163, 164.

²⁴⁹ EV. **HMH. d.** 3991, s. 04; " *İpek'de vâki' merhûm Küçük Bey oğlu binâ eylediği mescid-i şerîfinde Berrânik nâm mevrâ'anın öşri vazîfe ile imâm olan Dervîş Mustafa fevt olub mahlûlünde bilâ veled-i fevt vâki' ile Osman bin Mustafa nâib-i Süleymân arzıyla tevcihine ve berât. Fî 15 C 1180*"; VGMA. **HD.** 1185, vr. 164.

düşmüş ve iç organları günümüzde Mazgit Köyü olarak anılan yere defnedilmişti. Aynı yerde daha sonra oğlu Yıldırım Bâyezîd (1389-1402) tarafından Sultan Murâd Türbesi olarak şöhret bulan yapı inşâ ettirilmiştir²⁵⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyılda iki Dubrovnik seyyâhı türbe civarından geçmiştir. 1667'de ise Raguzalı şair Jaketa Palmotiç-Donoriç İstanbul'a giderken "Dubrovnik Ponovljen" kitabında Sultan Murâd Türbesi'nden geçtiğinden bahseder. Yaklaşık 125 yıl sonra (1792) Raguza büyükelçisi İvan Kaboga da Lab Nehri'nin sol tarafında Miloş Kobiliç'in mezarının karşısındaki I. Murâd türbesini ziyâret ettiğini belirtir²⁵¹. Ziyâretçiler arasında Sultan Mehmed Reşâd (1909-1918) da 15-17 Haziran 1911'de türbeye ziyâret gerçekleştirmiş ve ahâliyle berâber Cumâ namazını edâ etmişti²⁵².

XVII. yüzyıl ortalarında Sultan Murâd Türbesi'nin kısmen bakımsız kaldığı, gelen talepler üzerine eski sadrâzamlardan Melek Ahmed Paşa'nın (v. 1662) Rumeli vâililiği sırasında türbenin tâmir, avlusunun duvarlarla tahdîd ve çeşitli meyve ağaçlarıyla tezyîn edilerek bir de türbedâr tayin olunduğunu Evliyâ Çelebi *Seyâhatnâmesi*'nde ayrıntılarıyla anlatmaktadır²⁵³. Meşhed-i Hudâvendigâr adıyla meşhûr olan türbe hakkında özellikle Osmanlı Sanatı Tarihi araştırmacılarının bir çok çalışması vardır.²⁵⁴

Sultan Murâd Türbesi, XVIII. yüzyılda da ziyârete açıktır ve türbe vazifelilerine maaş ödenmeye devam edilmiştir. Mesela, 5 Zilhicce 1133/ 28 Eylül 1721'de, belgedeki adıyla, Priştine'deki Sultan Murâd Hân Türbesi'nde günlük 12 akçe ücret ile emînlik yapan Osmân b. Murtezâ vefât etmiş ve bu görev Osmân Halîfe b. Süleyman'a tevcih olunmuştu. Yine türbe emînliği vazifesine tayin hakkında, 11 Safer 1200/ 14 Aralık 1785 tarihli bir başka belgeden Hâcî İbrahim Halîfe b. Bekir'in ölümüyle yerine Mahmûd b. Feyzullâh'ın

²⁵⁰ H. Kaleshi, "Përmendoret e Arkitekturës Islame dhe Dorëshkrimet Orientale", **Kosova**, Beograd 1973, s. 467.

²⁵¹ A. Urošević, "Prošlost Muratovog turbeta na Kosovu", **Glasnik Muzeja Kosova i Metohija**, Prishtina 1956, s. 235.

²⁵² **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilâyeti**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 40.

²⁵³ **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, A. e., s. 294.

²⁵⁴ F. Drançolli, **Trashëgimia Monumentale në Kosovë**, Prishtinë 2011, s. 141-145; Orges Drançolli, "Xhamia e Çarshisë në Prishtinë, rëndësia historike, kulturore dhe fetare", **Trashëgimia Orientale – Islame në Ballkan**, Prishtinë 2015, s. 392-393.

getirildiği öğrenilmektedir. Söz konusu ücretler Üsküp'e bağlı Zağradine Mukataâsı'ndan ödenmekteydi²⁵⁵.

Balkanlarda Türk varlığının tarihi ve dîni bir simgesi olan Murâd Hüdavendigâr Türbesi zaman içerisinde birkaç onarımdan geçmiştir. XVIII. yüzyılda Sadrâzam Yusuf Paşa, 1205/1791'de sefer dönüşü Priştineli Hüseyin Paşa-zâde Mustafa Bey'i hem Meşhed-i Hüdâvendigâr'ın hem de Gâzî Mestân türbelerinin tamiriyle görevlendirmişti²⁵⁶. 1327/1901'de ise Sultan Reşâd'ın emri üzerine onarılmıştır²⁵⁷.

b) Gâzî Mestân/Bayrakdâr Türbesi

Şehîd padişah Murâd Hüdâvendigâr'ın sancâkdârı Gâzî Mestân'a ait bir türbe yine Priştine Mazgît'dedir. Arşiv belgeleriyle ve Osmanlı kronikleriyle tesbit edilen bu bilgiye rağmen, 1660'lı yıllarda, türbede kimin bulunduğundan emîn olunmadığı, Rumeli fetihlerine katılan akıncılara ait olabileceği şeklinde şüpheler oluşmuş ve bu yanlış uzun süre gündemde kalmıştır²⁵⁸. Şehrin ve yörenin sâkinleri türbeyi Bayrakdâr Türbesi ismiyle anmaktadırlar. Evliyâ Çelebi, Sultan Murâd türbesi dibinde Sancâkdâr Gâzî Mestân türbesi avlusuna uzanan mezarlıkta Alemdâr Baba, Şehîd Şeyh İlyâs Dede, Timurtaş Paşa-zâde Yasavul Bey gibi binlerce büyük şehîdin gömülü olduğunu kaydetmiştir²⁵⁹.

c) Prizren Karabaş Mustafa Efendi Türbesi

Karabaş Mustafa Efendi Türbesi Prizren'in eski Türk mezarlığında bulunmaktadır. Karabaş Mustafa Efendi'nin Prizren'e amcası Ömer Efendi ile birlikte Horasan'dan

²⁵⁵ BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 101/10036; BOA. AE. SABH. I, dos. nr. 295/19826.

²⁵⁶ BOA. C.NF, dos. nr. 02/095. Karş. O. Şenyurt, "Kosova'da Murâd Hüdâvendigâr Türbesi ve ek Yapıları, METU JFA, 2012/2, s. 290.

²⁵⁷ Hakkı Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara 1992, s. 278-279.

²⁵⁸ Semavi Eyice, "Kosova'da 'Meşhed-i Hüdâvendigâr' ve Gazi Mestan Türbesi", **İÜEF, Tarih Dergisi**, sayı 16 (1961), 80.

²⁵⁹ "*Ziyâret-i cebbâne-i şühedâ* [Sultân Murâd Türbesi dibinden Gâzî Mestân Türbesi avlusuna, mezarlığa işaret edilmektedir] *On binden mütecâviz kibâr-ı şühedâdırlar ve Alemdâr Baba ve Şeyh-i Şehîd İlyâs Dede ve Timurtaş Paşa-zâde Yasavul Beğ ve nice bin şühedâlar dahi medfûnlardır*" (Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, V. kitap, haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, redaksiyon: R. Dankoff, İstanbul 2001, 1. bask, vr. 168b.

geldiklerine ve bugünkü Lalo Boğazı Sokağı'na yerleştiklerine dâir canlı rivâyetler bulunmaktadır²⁶⁰. Türbenin inşâ tarihine dâir bir araştırma yoktur. 15 Safer 1188/ 27 Nisan 1774'te Kandilcilik vazîfesine öteden beri tarîkat silsilesine tâbi olan Mehmed b. Osmân tayin olunmuştu²⁶¹.

2) TEKKELER

a) Eş-Şeyh Kutub Mûsâ Efendi (Şeyh İsmâil Efendi) Tekkesi

Prizren'in Ahmed Bey Mahallesi'nde eş-Şeyh Kutub Mûsâ Efendi Tekkesi adıyla faaliyet göstermekteydi²⁶². Kaynaklarda Halvetiyye Tarîkatı'nın Sinâniyye koluna bağlı olduğu bilinen tekkenin Şeyh İsmâil Efendi Tekkesi ismiyle de anıldığı, tesîsinin XVI. yüzyıl sonlarında olabileceği ve II. Dünya Savaşı yıllarına kadar açık olduğu ifade edilmektedir²⁶³.

Arşiv belgelerinden tekkenin iki şeyhinin isimlerini öğrenmekteyiz. Şeyh İsmâil Tekkesi'nin Postnişîni Şeyh İsmâil Efendi'nin 9 Şevvâl 1181/28 Şubat 1761'deki vefâtıyla tekke şeyhliği oğlu Şeyh Mustafa'ya geçmişti²⁶⁴.

b) Kukli Mehmed Bey Tekkesi

Kukli Mehmed Bey Vakfiyesi'ndeki "*musallânın kurbunda vâki' olan tekke*" ifâdesinden tekkenin yerinin bugünkü Namazgâhın yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁵. Lâkin, tekkenin ne zamana kadar faal olduğu konusunda hiç bir bilgiye rastlanılamamıştır. Dönemimizi ilgilendiren kayıtlardan bu tekke ile ilgili iki kayda rastladık. Birincisi, XVIII. yüzyılın hemen başında 29 Zilhicce 1112/06 Haziran 1701'de Kukli Mehmed Bey Vakfı'ndan almak üzere tekke-nişîn ile günlük 3 akçe ve namâz-gâh

²⁶⁰ Raif Vırmiça, **Kosova Tekkeleri**, İstanbul 2000, s. 310.

²⁶¹ VGMA. **HD.** 1171, vr. 162.

²⁶² BOA. **C. EV.** 67/3305 (1164/1751).

²⁶³ Vırmiça, **A. e.**, s. 67.

²⁶⁴ "Prizren'de vâki' tarîk-i Sinânîdan merhûm eş-Şeyh İsmâil Efendi Tekkesi'nde tekke-nişîn olan eş-Şeyh İsmâil fevt olub mahlûlünden sülbî oğlu merkûm Mustafa'ya Kâdi Nuhi Efendi arzıyla tevcîhine. fî 9 L. 1181". VGMA. **HD.** 1171, vr. 327. (9 L. 1181/ 28 Şubat 1761).

VGMA. **HD.** 1171, vr. 327, (1181/ 1768).

²⁶⁵ Vırmiça, **Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi**, İstanbul, 2010, s. 11, 25.

avlusunda kapıcılık görevlerini yapan Seyyid Ali'nin vefâtı üzerine yerine Süleymân Halîfe'nin atanmasına dair bir arzdır²⁶⁶. İkinci belgeden ise 5 Cemaziyelâhir 1167/ 30 Mart 1754'e tarihli olup Mehmed Bey'in Kukli Mehmed Bey Tekkesi şeyhliğini terkinden tekke mütevellîsinin arzıyla yerine oğlu Süleymân Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.²⁶⁷.

3) İpek Mevlevîhânesi

Günümüzde Mevlevî tarîkatına ait herhangi bir yapıya veya tarîkat mensûbuna rastlamak mümkün değildir²⁶⁸. Lâkin aşağıda görüleceği üzere XVIII. yüzyılda İpek'te bir mevlevîhânenin mevcûdiyeti resmî belgelerle tescillenmiştir. Meselâ, Sultân I. Mahmûd'un (1730-1754) hükümrânlığının başlarına ait (3 Rebiülevvel 1152/10 Haziran 1739) hât-ı hümayûnunda Hüdâverdi Paşa'nın (v. 1721) İpek Mevlevîhanesi'ne vakfettiği Selinçe, Okezine ve Dobridol adlı 3 yaylağa bir berât ve bir fermân ile mutasarrıf olan Mevlevîhâne Şeyhi ve mütevellîsi olan Mehmed'in isteği üzerine berât tecdîd olunmuştur²⁶⁹. Bundan 3 sene sonra (Evâil-i Rebiülevvel 1156/25 Nisan-4 Mayıs 1743) bir belgeye göre Dukakin Sancağı mutasarrıfına ve Altun-ili kadısına gönderilen bir hükme göre, İpek kazâsındaki "*Altun-ili kazâsında vâki' tekke-i mezbûrenin vakfı olan Selinçe [Selenicë], Avrenik [Vraniç] ve Dobridol*" ifâdesinden söz konusu tekkenin Altun-ili civârında olduğu varsayılabilir²⁷⁰.

²⁶⁶ BOA. AE. SMST.II, dos. nr. 45/446.

²⁶⁷ "Prizren Kasabası'nda vâki' Kukli Mehmed Bey binâ eylediği Tekkenin mu'ayyen ile şeyh olan Muhammed ferâğından oğlu Süleymâna mütevellîsi Edhem arzıyla tevcîhine. fî 5 C 1167". VGMA. HD. 1215, vr. 37, (5 C 1167/30 Mart 1754).

²⁶⁸ Mikail Türker Bal, "Kosova'da Kâdirilik", (Yüksek Lisans Tezi), Üsküdâr Üniversitesi, İstanbul 2021, s. 12

²⁶⁹ BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 92/63161. karş. Osmanlı Belgelerinde İpek, (Haz. H. Y. Ağanoğlu), İstanbul 2018, s. 79.

²⁷⁰ BOA. A.DVNS. AHKR. d, 2, vr. 28.

F) EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI

1. MEDRESELER

Günümüz ifadeleriyle İslâm eğitim-öğretim sisteminin temel kurumu olan medrese, Osmanlılar döneminde de fizikî şartları, mimarî özellikleri, programı ve temsil ettiği fikriyâtla önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden medrese, sadece Müslümanların tahsil gördüğü bir eğitim kurumudur. Osmanlılar fethettikleri yerlerde medrese ve mektebler inşâ ederek fen bilimlerine ait eğitimlerin dışında İslâm dîni ve kültürünün tanıtılmasına ve yaygınlaştırılmasına çalışmışlardır.

Osmanlı dönemi boyunca, sadece eski Yugoslavya topraklarında 223 medrese ve 1134 mektebin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir²⁷¹.

a) Gâzî Ali Bey Medresesi

Evliyâ Çelebi Vulçitrin'dan geçtiği dönemde (1660) bu kasabada bir medresenin var olduğunu bildirmiştir²⁷². Bugün mevcut olmayan medresenin câmi ile aynı senelerde (1444) yapıldığı varsayılmaktadır.²⁷³ Gâzî Ali Bey Medresesi'nin ne zaman yıkıldığına dair şimdiye kadar kesin bir bilgi bulunmuyor, yalnız Avusturya Generalı Enea Silvio Piccolomi'nin (v. 1689), 1689'da Üsküp'de 40 câmi ve 12 bine yakın evi yaktığı, aynı zamanda bunun halefi Holstein Dukası olan Christian'ın da Prizren civarındaki Luma bölgesinde 30 köyü yaktırdığı da bilinmektedir²⁷⁴. Gâzî Ali Bey Medresesi de bu kaos yıllarında yanıp yakılan eserler arasında olabilir. Dolayısıyla, XVIII. yüzyıl kayıtlarında bu medreseden hiç bir ize rastlanmamıştır.

²⁷¹ M. İpşirli, "Medrese", *DİA*. XXVIII (2003), 327.

²⁷² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 294.

²⁷³ Medzida Beçiroviç, "Procvjetni Objekti İslamske arhitekture na Kosovu", *Starine Kosova*, Prishtine 1972-73, s. 87.

²⁷⁴ Bedzeti (Bexheti), *A. g. tez.* s. 119, 147.

b) Gāzî Mehmed Paşa Medresesi

Bilindiği üzere İşkodra Sancak Beyi Gāzî Mehmed Paşa, 1570'lerde Prizren'de bir câmi, bir medrese, bir kütüphâne, bir mekteb ve kendisi için bir türbe ve büyük bir çifte hamâm inşâ ettirmişti²⁷⁵. Medrese 1947 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş daha sonraki dönemlerde Priştine'ye taşınmıştı. Prizren Gāzî Mehmed Paşa Medrese binâsı, günümüzde Prizren Birliği Müzesi işleviyle ayaktadır.

Medrese tayinleriyle ilgili ulaştığımız kayıtlar şu şekildedir: Evâil-i Ramazan 1172/Mayıs 1759'da dört akçe ile mu'îdlik görevini yürüten Mahmûd'un mahlûlünden yerine oğlu Hasan tayin edilmiştir²⁷⁶. Mehmed Paşa Medresesi'nden mezun olan öğrencilere de vazîfe verilmiştir. Bunu Gurre-i Safer 1166/8 Aralık 1752'de Abdülhalîm'in medresenin eski öğrencilerinden olduğunu "*medrese-i merkûm talebelerden*" ifâdesinden öğrenmekteyiz. Söz konusu tarihte danışmendlik görevinde bulunan Abdülhalîm ile Tâhir el-Hâc Şît'in arasında bir rekabet olduğu açıkça görülmektedir. Yani, Medrese danışmendliğinde olan Abdülhalîm'in vazîfesinde bir kusuru olmadığı hâlde Tâhir el-Hâc Şît söz konusu danışmendlik görevini kendi üzerine berât ettirip Abdülhalîmin yerine geçmeye çalışınca Prizren ahâlisi durumu mahkemeye taşımış ve kazâ kadısı Hacı Mustafa'nın arzı üzerine danışmendlik vazîfesine yeniden Abdülhalîm atanmıştır²⁷⁷. 1757 senesinin Kasım ayında da medresenin eski danışmendi Süleyman'ın ferâğat etmesi üzerine yerine İbrahîm Halîfe tayin olunmuştu²⁷⁸.

²⁷⁵ M. Kiel, "Prizren", *DİA*. XXXVII (2007), s. 350.

²⁷⁶ "Prizren kasabasında vâki 'merhûm Mehmed Paşa Medresesi'nde dört akçe ile mu'ayyen ile mu'îd olan Mahmûd mahlûlünde Sülbî oğlu Hasan kadı arzıyla tevcihine. Fî evâil-i N. 1172". VGMA. **HD**. 1211, vr. 86. (Evâil-i N 1172/ 28 Nisan-7 Mayıs 1759).

²⁷⁷ "Prizren'de Mehmed Paşa Medresesi'nde yevmî üç akçe ile Dânişmend olan medrese-i merkûm tâlebelerinden Abdülhalîm hizmetinde kusûrı yoğiken ba'de'l-cum'a ... varub vazîfe yerini üzerinden Tâhir el-Hâc Şît ferâğat itmeyüb Dânişmendlik merkûm Abdülhalîm üzerinden ref' ve kendü üzerine berât itdirüb gadr eylediği ahâlisi mahkeme meclis-i şer'de haber vermelerinde mezbûr el-Hâc Şît ref'inden merkûm sâhib-i evvel Abdülhalîm Halîfeye kadı el-Hâc Mustafa arzıyla tevcihine fî Gurre-i S. 1166". VGMA. **HD**. 1215, vr. 36 (Gurre-i Safer 1166/ 8 Aralık 1752).

²⁷⁸ "Prizren'de Mehmed Paşa medresesinde yevmî üç akçe ile Dânişmend olan Yahyâ bin Süleymân ferâğından İbrahîm Halîfeye fâriğın berât-ı mücebince tevcihine ve berâtç fî Ra. 1171". VGMA. **HD**. 1211, vr. 87. (Ra 1171/ Kasım 1757).

c) Obran-zâde Medresesi

Obrân-zâde Mehmed Bey Medresesi ilk olarak 934/1527 tarihli *Tahrîr Defteri*'nde kaydedilmiştir²⁷⁹. Obran-zâde Mehmed Bey'in medrese ile birlikte bir imâret de yaptırdığını XVIII. yüzyılın başlarına ait bir evkâf kaydından izlemek mümkün olmuştur. Bu belgeye göre, İpek'deki medrese ve imâretde günlük toplam 5 akçe ücretle bevvâb ve ferrâş olan Osman, günlük toplam 5 akçe ücretle habbâz ve kilârî olan Yusuf ile günlük 3 akçe ücretle tabbâh olan Ali'nin sadece isimleri vardır. Söz konusu cihetler için 30 senedir, ne asil ne vekîl olarak hiç kimse hizmet vermediğinden kasabanın ulemâ ve sulehâsı İpek kadısına durumu arz etmişler ve askerî tüm cihetler Sâlih'e tevcih olunmuştu. Bütün bu ayrıntılar Sâlih'in berât yenileme başvurusundan öğrenilmektedir²⁸⁰.

2. SİBYÂN MEKTEBLERİ

Osmanlı tahsil hayatının ilk durağı olan sıbyân mektepleri, diğer Osmanlı vilâyetlerinde olduğu gibi Kosova'da da genellikle câmi ve mescid yanında/bitişğinde yer almaktaydı. Pek çok sıbyân mektebinin özel bir adı yoktur. Câmi imâm veya hatîblerinin, mescid imâm vs. diğer din görevlilerinin sıbyân mekteplerinde muallimlik de yaptıklarına dâir sayısız örnek vardır. Dolayısıyla XVIII. yüzyılda Kosova'daki sıbyân mektepleri, aşağıdaki isimlerden ibâret değildir. Daha başka belgeler çıktıkça, sıbyân mekteplerinin isim ve sayıları artacaktır.

a) Vulçitrın Sıbyân Mektebi

Vulçitrın kasabasında çarşı yanında bulunduğu belirtilen sıbyân mektebi ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Mektebin muallimi olan Hüseyin Halîfe'nin vazifesi, 1166/1752-1753'de sebepsiz yere Ebûbekir Halîfe üzerine berât ettirilmiş, mağdûrun şikâyeti sonucunda eski sıbyân muallimi görevine dönmüştü²⁸¹. Vulçitrın Çarşısı Sıbyân Mektebi ile ilgili bulunabilen tek belgenin içeriği bu bilgilerden ibâretir.

²⁷⁹ BOA. TT. d. 138, vr. 25, 138.

²⁸⁰ BOA. AE. SAMD III. dos. nr. 105/10403 (1131/ 1719). Karş. *Osmanlı Belgelerinde İpek*, A. e. s, 73.

²⁸¹ VGMA. HD. 1205, vr. 156.

b) Kukli Mehmed Bey Sıbyân Mektebi

Kukli Mehmed Bey'in Prizren'de Sarâçhâne (Serrâc-hâne) Mahallesi'nde yaptırdığı câminin bitişiğinde bulunan bu mektebin mevcûdiyeti *Hurûfât Defterleri*'nden öğrenilmektedir. Mektebte 30 Muharrem 1148/22 Haziran 1735/'de 4 akçe ücret ile muallim olan Mahmûd Halîfe'nin vefâtı üzerine yerine Yusuf b. Mehmed Halîfe tayin edilmiştir. Mektebin muallimlik ve bağbân görevlerinde 4 akçe ücretle bulunan Muhlîs Halîfe'nin terkinden yerine Rebûlevvel 1171/Kasım 1757'de Hızır Halîfe atanmıştır²⁸².

c) Hacı Ömer Prizren Sıbyân Mektebi

Yakova'da Hacı Ömer Câmîi'nin bitişiğinde olduğunu "*câmi'i ittisâlinde*" ifâdesinden anlaşılmaktadır. İsmâil Mahallesi'nde inşa edilen külliye'nin bir unsuru olarak 1750-1751 tarihlerinde hizmete girdiği tahmin edilmektedir. Söz konusu mahalle mektebinde bir muallim-i sıbyân eksikliği 10 Safer 1189/17 Nisan 1775 tarihli belgede belirtilmiş ve bu göreve câmî imamı olan Hasan b. Hacı Timur tayin edilmiştir²⁸³.

d) Budak Hoca Sıbyân Mektebi

Prizren'de kendi adıyla bilinen câminin bitişiğinde veya yakınında idi. Şimdilik tek bir belge ile haberdârız. Mektebin muallimi Hacı Şîr Halîfe yevmî 3 akçelik vazifesini 15 Muharrem 1178/15 Temmuz 1764'de oğlu Ömer Halîfe'ye devretmişti²⁸⁴.

e) Ömer Çavuş Muallim-hânesi

Prizren'de Ömer Çavuş Câmîi'nin bitişiğinde veya yakınında olması kuvvetle muhtemeldir. Mekteble ilgili hurufât kayıtlarında tayîn bilgileri mevcûttur: 10 Şevvâl 1188/14 Aralık 1774'de Ömer Çavuş Mu'allim-hânesinde günlük 3 akçe ücret ile Mu'allim-i sıbyân olan Hasan Halîfe'nin görevini terk etmesi dolayısıyla yerine herkesin mutabık olduğu Hacı Selîm Halîfe kazâ nâibi Hasan'ın arzıyla tevcih olunmuştur. Bundan 5 gün sonra (15 Şevvâl 1188/19 Aralık 1774) aynı mu'allim-hânede görev belirtilmeden yeni bir tayin olunmuştur. Tayîn sebebi ise Süleymân hâlîfenin ardında bir oğlu olmadan vefat etmesi sebebiyle yerine Hacı Selîm gelmiştir. 15 Cemâziyelevvel 1205/20 Ocak

²⁸² VGMA. **HD.** 1201, vr. 13 ; **HD.** 1215, vr. 37.

²⁸³ VGMA. **HD.** 1168, vr. 175.

²⁸⁴ VGMA. **HD.** 1171, vr. 158.

1791'de günlük 3 akçe ile muallim-i sıbyân olan Hasan b. Mehmed Halîfe'nin görevini bırakması üzerine yerine Mehmed Halîfe tayin olunmuştur. Gürre-i Cemâziyelevvel 1160/11 Mayıs 1747'de ikinci muallim olarak Süleymân Halîfe tayin olunmuştur²⁸⁵.

f) Kara Hüseyin Sıbyân Mektebi

İpek şehrinde Kara Hüseyin Câmii'nin yakınında (kurbunda) bulunduğu belirtilen mektebin muallimi İsmâil Efendi, 14 Şevvâl 1152/14 Ocak 1740'da vazifesinden ferâgat etmiş ve yerine Yûnus Halîfe tayin edilmişti²⁸⁶.

3. DİĞER TOPLUMSAL YAPILAR

a) Hamâmlar

Hamâm (Hammâm) kelimesinin anlamı, kısaca *ısıtan yer* olup, yıkanma mekânı demektir²⁸⁷. Osmanlı şehir mimarisinde önemli bir yere sahip olan hamâmlar münhasıran vücut temizliğine özgü olan yapılardır. Osmanlılar'ın Rumeli'deki fetihleriyle birlikte ortaya çıkan hamâmların sıhhatle işletilmesine gayret edilmiş, Osmanlı idârecileri de yeni hamâmlar inşâsını desteklemişlerdi. Böylece Kosova'nın sancak ve kazâlarında on beşin üzerinde hamâmın faaliyet gösterdiğini tarihî kaynaklarda sabittir. Kosova bölgesindeki en eski hamâmın Vulçitrın Sancağı'ndaki Gâzî Ali Bey Hamâmı olduğu düşünülmektedir²⁸⁸. Hâlen ayakta olan ve Kosova'nın en eski Osmanlı mimarî eseri vasfını taşıyan hamâm, aynı isimli câmi gibi XV. yüzyıl ortalarında, külliye'nin bir cüzü olarak tesis edilmiş olmalıdır. Hamâmın inşâ tarihine veya Roma dönemi hamâmı kalıntıları üzerine yapıldığına dâir arkeolojik kazılarla desteklenmeyen çeşitli fikirler ileri

²⁸⁵ VGMA. **HD.** 1171, vr. 162, 165; **HD.** 1211, vr. 86.

²⁸⁶ BOA. **EV. HMMH. d.** 3991, s. 5.

²⁸⁷ Semavi Eyice, "Hamam", **DİA.** XV (1997) s. 402.

²⁸⁸ Raif Vırmiça, **Kosova Hamamları**, Prizren 1998, s. 8-9.

sürülmüştür²⁸⁹. XVII. yüzyılda, 1661'de meşhûr Türk seyyîh Evliyâ Çelebi, Vulçitrin'daki söz konusu hamâmın, mahkeme binâsı yanında olduğunu kaydetmiştir²⁹⁰.

XVIII. yüzyılda Kosova bölgesinde en az 3 adet hamâmın faâl olduğu belgelerle tesbit olunmaktadır. Prizren'de Hasan Bey Hamâmı ile Priştine ve Yanova'da birer hamâm vardı. Prizren'de Yukarı Çarşı'da bulunduğu belirtilen Hasan Bey Hamâmı'nın mütevellîsi olmadığından 25 Cemâziyelâhire 1152/01 Ağustos 1739'da Süleyman Halîfe günlük iki akçe ücretle, Prizren Kadı Nâibi Halîl Efendi arzıyla mütevellî tayin edilmiştir²⁹¹.

Priştine ve Yanova'daki hamâmların varlığı, evâhir-i Ramazan 1112/1-10 Mart 1701 tarihli *Tahrîr Defteri* ve aynı tarihli Mukâtaa Defteri'nden öğrenilmektedir. Her iki hamâm da Yeni Hamâm (hamâm-ı cedîd) isimleriyle kaydedilmiştir²⁹².

b) Çeşme ve Köprüler

Çeşme kelimesi Farsça "göz" anlamında olup, su çıkan kaynak, pınar ve gözlerin akıtıldığı küçük yapıların karşılığıdır²⁹³. Osmanlı döneminde inşâ edilen çeşmelerin çoğu umumî yada mahallî çeşmelerdir. Ancak her câminin abdest ihtiyaçları için muhakkak bir çeşmesi olur. Çeşmelerin bakımı ve tamiri hususunda görevliler atanmaktaydı. XVIII. yüzyılda Prizren'deki bâzı çeşmelerin bakımı ve işlevinin sürmesi için mütevellî ve meremetçi tâyinleri yapıldığı arşiv belgeleriyle izlenebilmektedir. Şehrin nâibinin arzıyla Mustafa adlı şahıs 1153/1740-1741'de Mehmed Efendi Çeşmeleri ismiyle anılan yapıların mütevellîsi olmuştu²⁹⁴. Mehmed Paşa Câmîi'nin çevresinde bulunan çeşmelerin meremetçisi Mehmed Bey'in vefât etmesi üzerine yerine 30 Muharrem 1148 /22 Haziran 1735'de oğlu İsa Halîfe atanmıştır.²⁹⁵

²⁸⁹ Fejaz Drançolli, **Monumentet e shkaterruara ne Kosove/ Destroyed monuments in Kosova 1998/99**, Prishtinë 2015, s. 113; Rexha, **Monumentet**, s.79; **Kosova dikur e sot**, s. 470.

²⁹⁰ " *Medrese ve tekkeler ve mektepleri ve müte'addid hânları ve mahkeme kurbunda bir kesîf hammamı var*", **Evîyâ Çelebi Seyahatnamesi**, A. e., s. 293.

²⁹¹ BOA. EV. HMM. d. 3991, s. 14; VGMA. HD. 1198, vr. 19.

²⁹² BOA. TT. d. 1081-2, vr. 48 ; BOA. D. HSK. d. 256. vr. 26.

²⁹³ Semavi Eyice, "Çeşme", **DİA**. VIII (1993), s. 277.

²⁹⁴ BOA. EV. HMM. d. 3991, s. 14.

²⁹⁵ VGMA. HD. 1201, vr. 13, (1148/ 1735).

Prizren'deki Terzî Câmîi avlusunda mevcut olan kitâbeden 1142/1729'da İsâ Dede tarafından yaptırıldığı anlaşılan çeşmenin yeri belli değildir. İsâ Terzi Câmîi imâmlarından olan İsâ Efendi'nin çeşme kitâbesine düştüğü tarihin son satırının ebced hesâbıyla karşılığı 1142/1729'dur²⁹⁶.

c) Vulçitrın Taş Köprüsü

Vulçitrın'daki Sitniça Nehri üzerindeki köprünün ne zaman ve kimler tarafından yapıldığına dâir tartışmalar hâlen devam etmektedir. Köprü'nün Voynoviç Kardeşler tarafından yaptırıldığı Sırp tarih yazımında, ilk inşâsının Roma devrinde olduğu Arnavut tarih yazımında tekrar edilmektedir²⁹⁷.

Priştineli Hüseyin Paşa-zâde Mustafa Bey'e gönderilen bir hükümde, XVIII. yüzyılın sonlarında köprünün Mahmûd Paşa Köprüsü ismini taşıdığı anlaşılmaktadır²⁹⁸. Günümüzde ise, Vulçitrın sâkinleri arasındaki yaygın adı Eski Köprü'dür.

4. HRİSTİYAN MÂBEDLERİ

Ortaçağ döneminde (VI-IX asırlar) günümüz Kosova topraklarında yaşayan halk Hristiyanlık inancına mensup ve Bizans imparatorluğuna bağlıydı²⁹⁹. 1054'te Ortodoks ve Katolik mezhepleri olarak ikiye ayrılmasıyla Kosova bölgesindeki halk Bizans Konstantiniyye Patrikliğine bağlı kalmışlardır.³⁰⁰

VII. asır sonlarında Rumeli'ye akın eden Sırp Jupanları Bizans Ortodoks mezhebine tâbi olmuşlardır. Stefan Nemanja 1160'larda Raška'da yeni bir "Jupan" olarak ortaya çıkıp, bölgedeki diğer Slav Jupanları'nın çoğunu bir araya toplamayı başardı ve kendi ismi altında 180 yıl boyunca bölgede hüküm sürdü. 1220'lerde de Kuzey Arnavutluk'taki

²⁹⁶ Nimetullah Hafız, "Prizren'de Yeni Bulunan Birkaç Türk Yazıtı", *Belleten*, C. XXXIX, S. 154, 1975, s. 225.

²⁹⁷ Bk. Branislav Nusiç, *Kosovo (Opis Zemlje i Naroda) I-II, İzdanje Matice Srpske*, Novisad 1902, s.324-325; *Vushtrria-Viciane me Rrethinë*, s. 474; *Regional Programme for Cultural and Natural Heritage in South Europe 2003-2006: The Stone Bridge*, Mitrovicë 2005, s. 2.

²⁹⁸ BOA, C. NF. dos. nr. 2/95 (1205/1791), karş. İbrahimgil-Konuk, *A. e.* s, 926.

²⁹⁹ Jahja Drançolli, *Në Kërkime të Historisë Mesjetare Arbërore*, Zagreb 2019, s. 21.

³⁰⁰ İllir Rruga, "Arnavutluk'ta İslâm-Hristiyanlık karşılaşması (1385-1600)", [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2016, s. 57-58.

İşkodra ve Prizren çevresindeki bazı yerleri hükmü altına almıştır³⁰¹. XIII. asrın sonunda Tatarlar ve Kumanlar Raška Patrikhânesini tahrîb etmişler ve Jiçe Manastırını da yakmışlardı. Raška Kilisesi emniyet amacıyla merkezini Hvosne'ye taşıdı³⁰². Raška Ortodoks Kilisesi'nin merkezini İpek köylerine taşıması bölgenin hem Hristiyan Katolik papazları hem de Roma Papalığı tarafından kabul görmemiştir. Bunun sonucunda Sırp Ortodoks Kilisesi yeniden Jiçe'ye taşındı³⁰³. Fakat, Sırlar hakimiyetlerini güçlendirerek İpek yakınlarına bir kaç kilise inşâ etmiş ve bunun sonucunda 1346'da İpek Kilisesi, patrikhâne statüsüne kavuşmuştur³⁰⁴. Bunun ardından, 1346 yılında Papa VI. Klemend (1342-1352), Stefan Duşani'ye (v.1355) gönderdiği mektubunda, "*Prizren, Novabirde, Tirepçe, Yanova gibi şehirlerde bulunan Katolik kliselerinin zabt edildiğini ve oradaki farklı dilleri konuşan Katoliklerin kovulduğunu*" dile getirmekteydi³⁰⁵.

Bilindiği üzere Osmanlılar İslâm hukukuna göre emânla alınmayan yerlerde istediklerinde fetih hakkı ve hâkimiyet timsâli olarak oradaki en büyük mâbedi câmiye çevirmişler, hristiyan/yahudi nüfusun ihtiyâcına göre de kilise vs. bırakmışlardı³⁰⁶. 1455'de Novabirde'nin fethiyle birlikte diğer şehirleri de Osmanlı topraklarına katan Fâtih Sultan Mehmed, Prizren'deki ortodokslara ait en büyük kiliseyi câmiye tahvîl etmişti³⁰⁷. Yine bilindiği üzere, fethedilen diğer topraklarda olduğu gibi Kosova'daki mevcut Hristiyan mâbedleri, kilise ve manastırlar istisnâlar dışında fetihten sonra da faaliyetlerini devam etmişlerdi. Nitekim, XVI. yüzyılın sonlarında Prizren'i ziyaret eden Hristiyan rahibi ve Venedik diplomatı Aleksandar Komulović (1548 –1608) ve yardımcısı Tommaso Raggit'in raporlarındaki, "*İlk ziyâret ettiğimiz yer Prizren'di. Orada kilisenin*

³⁰¹ Malcolm, A. e., s. 45.

³⁰² A. e., s. 51.

³⁰³ Bogdani, "Kosova në shtetin feodal shqiptar të Balshajve", E Vërteta mbi Kosovën dhe Shqiptarët në Jugosllavi, Tiranë 1990, s. 118; Drançolli, Arbërit ndërmet Perëndimit dhe Lindjes, s. 25.

³⁰⁴ Gjon Berisha, Organizimi Kishtar në Kosovë Gjatë Mesjetes, Prishtinë 2015, s. 131.

³⁰⁵ Gjon Berisha, Arbërorët ndërmet Kishës Perëndimore dhe asaj Lindore gjatë shekujve XI-XV, Prishtinë 2017, s. 505-506.

³⁰⁶ M. Akman, "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", İlam Araştırma Dergisi, C. I, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1996), s.138.

³⁰⁷ İ. H. Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.1, 1972, s. 82-83; Özergin-Kaleşi-Eren, "Prizren Kitâbeleri", s. 91.

çatısında haçı görünce şaşır kaldık, çünkü o zamanın Türkiyesinde [Osmanlı] böyle bir şey görmek nâdir bir olaydır" şeklindeki notlar, önyargılarını ele vermekle birlikte kilisenin açık ve faâl olduğunu da göstermektedir³⁰⁸. XVIII. yüzyılda Kosova yöresindeki piskoposlar kaleme aldıkları raporlarda, Prizren, Novabirde, Trepçe, Priştine, Yanova-i kadîm, Üsküp Karadağı (bugün Anamorav ve civarı) ve Yakova bölgelerinde bulunan kiliseler ve Hristiyan Katoliklerin demoğrafisi hakkında önemli bilgiler aktarmışlardır³⁰⁹.

Kosova'nın Sırp hakimiyetine girmesi dinî ve demoğrafik değişikliğe yol açmıştır. Bu asimilasyonun bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle durdurulduğu objektif çalışmalarla ün kazanmış tarihçiler tarafından kanıtlanmıştır.

a) İPEK PATRİKHÂNESİ

İpek Patrikhânesi Kosova bölgesinin fethinin tamamlanmasını müteâkip 1459'da, Fâtih Sultan Mehmed'in emriyle kapatılmıştır³¹⁰. Kanûnî Sultân Süleymân (1520-1566) devrinin meşhûr vezîriâzamlarından Sokullu Mehmed Paşa (v. 1579) patrikhâneyi tâmir ettirdikten sonra 1557'de yeniden açtırmış ve kardeşi Makrije Sokoloviçi (v. 1571) İpek patrikliğine atamıştı³¹¹. Bütün Kosova gibi İpek de 1689 yılında Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları sırasında Avusturyalılar'ın/Habsburglular'ın işgaline uğramıştı. Ancak bir yıl sonra Mahmûd Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri müstevlîleri yenmiş ve İpek şehrini geri almışlardır³¹². XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu arasında süregelen savaşlar sırasında, Kosova'daki Katolik ve Ortadoks Hristiyanlar, Avusturya ordusuna taraf olmuş ve Osmanlılar'a karşı mücâdelede girişmişlerdi. 1767'de İpek Patrikhânesi tekrar lâğvedilmiştir³¹³. Patrikhânenin bu son durumu 1832 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlının Rumeli'yi kaybedişiyle beraber Kosova vilayetini oluşturan

³⁰⁸ Gasper Gjini, *İpeshkvia Shkup- Prizren nëpër Shekuj*, Prizren 1992, s. 155.

³⁰⁹ Frok Zefi, *Skopsko-Prizrenska Nadbiskupija u 18. Stoljeć*, Zagreb 2004, s. 101-118, 142, 143, 198.

³¹⁰ 1346'da kurulan İpek Patrikhânesi 1459'da Fatih Sultan Mehmed tarafından kapatılarak Ohri Metropoliği hükmüne girmiştir.

³¹¹ Machiel Kiel, "İpek", *DİA*. XXII (2000), 366-367.

³¹² Kiel, *A.g.m.*, s. 368.

³¹³ Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Sırbistan", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 355; İ. Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Balkanlar'da Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, İstanbul 2014, s. 29.

topraklar da Sırbistan hakimiyeti altına girmiştir. 1920'de Sırbistan Patrikhânesi'ne bağlanan İpek Patrikhânesi'nin statüsü günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

b) Patrikhâneye bağlı Metropolitlikler

Osmanlı arşivlerinde Hristiyan tebaanın dinî kurumlardan biri olan patrikhânelerle ve bu çalışma özelinde İpek Patrikhânesi, bağlı kiliseler, kilise görevlileri vs. hakkında de belgeler mevcuttur.

XVIII. yüzyıl ortalarında Rumeli'nin bir çok kazâsında bulunan kilise metropolitlikleri İpek Patrikliği'ne bağlıydı. Bunlar, Bosna, Pojega, Yeni Pazar, Yeni Varoş, Tırgovişte, Prizren, Mitroviçe, Radomir, Köstendil, Koçana, İştîp, Pojega, Kratova ve Radovişte gibi kazâlardır³¹⁴. 1132/1720 tarihli bir belgede gayrimüslimlerden alınmakta olan vergiler gösterilmiştir³¹⁵. 1153/1740'da 2 800 akçe pîşkeş vererek İpek Patrikliği'ne tayin olunan İzvornik râhibi Yozef, Osmanlı sınırları dışına firâr ettiği için yerine Rahip Toflos tayin edilmiştir³¹⁶.

İpek Patriği'ne bağlı metropolitlerden olup Yenipazar, Yenivaroş, Tırgovişte, Prizren ve Mitroviçe ile bağlı yerlerin metropoliti Rahip Vasilyus'un 1153/1740'de ölümü üzerine, patriğin arz ettiği isim olan Rahip Ligoryos'un metropolitlik tayini 7 000 akçe pîşkeşi Hazîne'ye teslim etmesi şartıyla yapılmıştır³¹⁷.

Yukarıda bahsedildiği üzere 1767'de İpek ve bir yıl sonra da Ohri patrikhâneleri lağv edilmiş ve İstanbul Patrikhânesi'ne ilhak olunmuştur. İpek ve Ohri patrikhânelerine bağlı olan kilise vb. kurumlardan İstanbul Patrikhânesi adına vergi toplanmaktaydı.

³¹⁴ BOA. C. ADL. dos. nr. 30/1810 (1153/1740); BOA. C. ADL. dos. nr. 52/3163 (1154/ 1742).

³¹⁵ BOA. C. ADL. dos. nr. 1/52.

³¹⁶ BOA. C. ADL. dos. nr. 30/1813.

³¹⁷ "İpek Patrikliği'ne dâhil metropolidliklerin Yenipazar ve Yenivaroş ve Tırgovişte ve Prizren ve Mitroviçe ve tevâbi'i metropolidliği 7000 akça mîrî pîşkeş ile Vasilyos nâm râhibin üzerinde olduğu mukayyedir. Râhib-i meşfûr mürd olmağla metropolidlik-i mezbûr mahlûlünden Likoryos râhibe tevcîh olunmak için İpek Patriği memhûr arzuhâl eder. Ma'lûm-ı devletleri 7000 akçe pîşkeş teslîm-i Hazîne-i Âmire'm şartıyla mahlûlünden meşfûr Ligoryos nâm râhibe metropolidlik-i mezkûr tevcîh olunmak bâbında emr ü fermân." BOA. C. ADL. dos. nr. 31/1847.

Tablo 2.4. 1112/1700'de Kosova'da kilise ve manastır³¹⁸:

Sancak Adı	Kilise Adı	Manastır Adı
Prizren	Blagoşne	İsvet-i Marko
	İsvet-i [azîz] Petri	İsvet-i Petri
Dukakin	İspas	
Vulçitrin		Keşiş
		Kaloger
		İsvet-i Nikola

³¹⁸ TT. d. 1081-2 (1112/1700), s. 2, 4, 64, 69, 73, 77,

III. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

A) XVIII. Yüzyıla Kadar Kosova'nın Demografik Durumu

XV-XVI. yüzyıllarda Kosova'nın demografik yapısı, *Tahrîr Defterleri*'nin verileri kullanılarak başta Skender Rizâj'nın çalışması olmak üzere, bir kaç araştırmada telif edilmişti. Osmanlı klâsik yüzyıllarında genel sayımların neticeleri *Tahrîr Defterleri*'nde görülmektedir. Bu kayıtlardan modern demografik yapıda aranan cinsiyet, yaş gibi unsurlara ulaşmak mümkün değildir, ancak nüfusun müslim ve gayrimüslim miktârları hakkında tahmînî de olsa değerli bilgiler bulunmaktadır.¹ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Vatikan merkezinden Kosova'nın farklı şehirlerdeki Hristiyân kiliselerine gönderilen papazların yaptıkları tespitlerle hazırlayarak Vatikan'a gönderdikleri raporlar da Kosova'nın gayrimüslim nüfusu hakkında rakamsal verilere ulaşabildiğimiz önemli bir kaynak türünü oluşturmaktadır².

XVIII. yüzyıla gelmeden önceki tarihlerde, Kosova şehirlerine dâir nüfus bilgileri, yayınlanmış olan Osmanlı tahrîr, avâriz kayıtları ve kilise papazlarının raporları esas alınarak mukayese edilerek ve gayet kısa bir şekilde biraraya getirilmeye çalışılmıştır.

Kosova'da yapılan ilk tahrîrler Fâtih Sultân Mehmed dönemine (1451-1481) aittir. Kosova şehirlerinde ilk sayım, Vulçitrin Sancağı'na ait olup 1455 senesine tekabül etmektedir. Bu tahrîre göre Vulçitrin 200 hâne, 14 bîve ve 14 mücerred olmak üzere yaklaşık 1028 nüfusdan oluşmaktaydı. 1526 tahrîrinde Vulçitrin'in 129 hâne, 3 bîve ve 2 mücerredten oluşup tahmînen 650 nüfûsuna inmişti. Yaklaşık 50 yıl sonra (1569-1570) yapılan başka bir tahrîre göre ise, Vulçitrin nüfusunda bir büyüme söz konusu olup 1407 rakamına ulaşmıştı³. Bir yüzyıl sonra Evliyâ Çelebi, müşâhede ettiği Vulçitrin'da

¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*. XXXIX (2010), 425-428.

² İnjac Zamputi, *Relacione mbi gjendjen e Shqiperisë Veriore dhe të Mesme në shekullin XVII*, Tiranë 1965; Frok Zefi, *Mikel Suma- Arçipeshkëvi i Shkupit (1695-1777)*, Zagreb 2003.

³ Şahin, *A.g.tez.*, s. 98.

taşdan/tuğladan yapılmış, baştanbaşa kiremit örtülü altlı/üstlü 2 000 geniş hâne olduğunu kaydetmiştir⁴.

Yakova kazâsında 1571'de 44 hâne yanında 19 mücerred kaydedilmişti⁵. Yaklaşık 20 yıl sonra, 1590-1591 tarihli sayımda, 45'i gayrimüslim, 23'ü müslim olmak üzere toplam hâne sayısı 68'e yükselmişti⁶. Gayrimüslim nüfus hakkında diğer bir rakama, Tivar Papazı Gjergj Bardhi'nin (Cerc Bardi) raporu aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu belgeye göre 1637'de Yakova ve çevresindeki Hristiyân nüfus yaklaşık olarak 550 kişi idi⁷. 1638 tarihli Kerubini papazının raporlarına göre ise 50-60 adet gayrimüslim hânesi vardı⁸.

Daha farklı olarak tüm Yakova'nın 1641-1642'deki müslim/gayrimüslim hâne sayıları Gjergj Bardhi'nin raporunda yer almıştı. Buna göre, toplam 266 hânenin 250'si müslüman, 16 hânesi ise gayrimüslim topluluklardan oluşmaktaydı⁹.

Skender Rizaj'ın Tahrir Defterleri'nden aktarmış olduğu verilere göre Yanova-i Kadîm 1477 senesinde 278 gayrimüslim hânesinden oluşuyordu. Bir sonraki tahrîrde Yanova-i kadîm'in gayrimüslim hânelerin sayısındaki düşüş, Müslüman hâneler de ortaya çıktığı görülür. Buna göre gayrimüslim hânelerinin sayısı 218 ve müslim hâneleri 6 olmak üzere toplam 224 hâne idi. 1569-1570 sayısımında ise 237 hâne gayrimüslim, 141 hâne müslim cemâat olarak kaydedilmişti. İnjac Zamputi'nin aktarmış olduğu papaz raporlarına göre ise 1610'da Papa V. Pali'ye (1552-1621) gönderilen bir rapora göre; yeraltı zenginlikleri olan Yanova-i Kadîm, Latinler'in (Hristiyân -Katolik mezhebindeki) 120, mürtedlerin (Katolik mezhebinden Ortodoks mezhebine geçenler) 200 ve Müslümanların 180 olmak üzere toplam 500 hânedan müteşekkil bir şehirdir. Başka bir papaz olan Pjetër Mazreku (Pyetir Mazreku) da 1633 tarihli raporunda 500 hânelik rakamı teyit eder. 1637

⁴ "Kal'a-i Vuçitrin ... ve cümle (---) aded kârgîr binâ tahtânî ve fevkânî serâpâ kiremit örtülü iki bin ma'mûr hâne-i vâsî'lerdir" **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s. 293.

⁵ Selami Pulaha, "Krahinat verilindore te Sanxhakut te Dukagjinit –Hasi dhe popullsia e tyre në gjysmën e dytë të shekullit XVI", **Gjurmime Albanologjike, Seria e Shkencave historike II**, Prishtinë 1972, s. 186-212.

⁶ Rizaj, **A. e.**, s. 206.

⁷ İnjac Zamputi, **A. e.**, s. 98-99.

⁸ Rizaj, **A. e.**, s. 207

⁹ Rizaj, **A. e.**, s. 207; Zamputi, **A. e.**, s. 258-259.

tarıhli Gjergj Bardhi'nin raporuna göre Yanova-i Kadım nüfusunda düşüş gösterilmiştir. Buna göre 85 Hristiyân-Katolik, 180 Mürted-Ortodoks ve 120 Müslüman olmak üzere toplam 385 hâne vardı. Bir sonraki rapor 1642 senesine ait olup yine Gjergj Bardhi tarafından hazırlanmıştır. Raporda, Yanova-i Kadım'in 85'i Hristiyân-Katolik, 180'i Ortodoks ve 120'si Müslüman hâneleri olmak üzere toplam 385 hâne olduğu kayıtlıdır¹⁰.

1468 tarihli tahrîre göre Mitroviça 69 hânedan oluşmaktaydı. Bunların 61'ü müslim ve 8'i gayrimüslimlerin idi. 1516 senesinde Mitroviça'daki Müslüman hânelerine 11 hâne daha eklenmiş, gayrimüslim hânelerinin sayısı ise değişmemiştir. Dolayısıyla Mitroviça'da 76'sı Müslüman, 8'i Gayrimüslim olmak üzere 84 hâne vardı. 1528-1530 yıllarında hem Müslümanların hem gayrimüslimlerin hâne sayılarında bir azalış gösterilmektedir. Söz konusu tarihteki tahrîre göre Mitroviça'da 69'u müslüman ve 1'i gayrimüslim olmak üzere toplam 70 hâne bulunmaktaydı. 1550'de Mitroviça'da gayrimüslim hâne sayısı beyan edilmemiş, Müslüman hâneleri sayısı ise 111 olmuştu¹¹. Yine S. Rizaj'ın Cornelliden naklen aktardığı verilere göre XVII. yüzyılın son senelerinde (1688) Mitroviça 200 hânedan oluşmaktaydı¹².

1498-1499 tarihlerine ait Tahrîr defterine göre Novabirda'da 700 gayrimüslim hânesi vardı. 1544'de 300'ü gayrimüslim, 86'sı müslim hâneleri olmak üzere toplam hâne sayısı 386'ya düşmüş durumda idi. 1569-1570'de 103'ü müslim, 35'i üstâd, 231'i gayrimüslim ve 6'sı yahudilere ait olmak üzere 375 hâne mevcutdu.¹³ 1610 senesine ait Marin Bici (Marin Bitsi) raporunda, Novabirda'nın nüfusuyla ilgili verilen bilgi, "40 Hristiyân-Katolik, 60 Hristiyân-Ortodoks ve 100 Müslüman ve Yahudilerin evleri vardır" şeklindedir. 1638-1639 tarihli Gjergj Bardhi'nin şehirle ilgili notları şu şekildedir: *"Novabirde'de sultanın darbhânesi vardır. Çünkü burada altın ve gümüş maden yatakları sayısı çoktu. Fakat şimdi maden yataklarının sayısı yok denecek kadar azdır. Burada 80*

¹⁰ Zamputi, A. e., s. 97, 173, 212, 451.

¹¹ Hatice Oruç, "15 ve 16 yüzyıllarda Mitroviça", **Balkanlarda İslam Medeniyeti IV. Uluslararası Kongresi, Makedonya- Üsküp**, 13-17 Ekim 2010.

¹² Rizaj, A. e., s. 218.

¹³ Şahin, A. g. tez., s. 84.

kadar Ortodoks ile kale içinde ve dışında bulunan 120 kadar da müslüman hâneleri vardır" ¹⁴.

İpek'te 1485 sayımına göre sadece 104 adet gayrimüslim hânesi bulunmaktaydı. 1530 senesinde 129'u Müslüman ve 97'si gayrimüslim olmak üzere toplam 226 hâne olduğu belirtilmiştir. 1570'de ise toplam hâne sayısı 275'dir. Bunlardan 238'i müslümanlara 37'si Müslüman olmayanlara ait idi. 1582 sayımına göre İpek'te toplam 150 hâne bulunmaktaydı. Bunlardan 142'si müslim ve 8'i gayrimüslimlerin ikâmet ettiği hâneleri idi¹⁵.

Priştine'de 1477 tarihli *Tahrîr Defteri*'ne göre Müslüman cemâatı 51 ve gayrimüslim cemâati 343 hânedan oluşmaktadır. 1552'de Priştine'deki gayrimüslimlerin nüfuslarını genelde korudukları, sadece 1 hânenin noksan (342) kaydedildiği görülmektedir. Diğer şehirlerde olduğu gibi burada da Müslümanların nüfusu artmaktadır. Aynı tarihte 51 olan hâne rakamının 135'e yükseldiği ve onların 4 yeni mahallede iskân edildiği belirtilmiştir. Priştine'de Müslüman hâne miktarı artmaya devam etmiş, 1569-1570'de 6 yeni mahalle ile birlikte 162 hâne olmuştur. Şehirdeki gayrimüslim nüfusun ise azaldığı, 1 yeni mahalleye rağmen 45 hânelik bir düşüşün görüldüğü tesbit edilmiştir. Yine Skender Rizaj çalışmasında, XVII. yüzyılda Priştine'deki gayrimüslimlerin 6 mahallesi ve 103 hâneleri olduğunu belirtmiştir¹⁶. Aynı yüzyılın ortalarında Evliyâ Çelebi, şehirde baştanbaşa kiremetli toplam 2060 adet binâ bulunduğunu kaydetmiştir¹⁷. 1689 tarihli Corenelli notlarında, şehrin toplam 4 bin hânesi olduğunu yazmıştır¹⁸.

1530 tahrîr defterine göre Prizren'de 270 müslüman ve 396 hristiyan hânesinden oluşmaktaydı.¹⁹ XVII. yüzyıl boyunca Vatikan'a rapor gönderen papazların verdiği rakamlara göre 1610'da Prizren'in toplam hâne sayısı 8.600 idi ve bunlardan ancak 30'u Hristiyan-Katoliklerine ait idi. 1637 tarihli Gjergj Bardhi'nin raporunda belirtilen

¹⁴ Zamputi, A. e., s. 175.

¹⁵ Rizaj, **Kosova gjatë Shekujve**, s. 143.

¹⁶ Rizaj, A. e., s. 146-247.

¹⁷ **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, s. 294.

¹⁸ S. Rizaj, Corenelli den naklen, **Kosova gjatë Shekujve**, s. 243

¹⁹ Machiel Kiel, "Prizren", **DIA**. XXXIV (2007), 349- 351.

rakamlar, özellikle gayrimüslim nüfus için açıklayıcıdır.²⁰ Bu rapora göre, Prizren şehrinin varoşlarındaki 22 hânedeki ikamet eden Hristiyân-Katoliklerin sayısı 325'tir. Hristiyân-Ortodokslar'ın 34 hânesi, Prizren'e Pulti'den ve Arnavutlar'ın 6 hânesi ve Müslümanların 3 bin civarından hânesi bulunmaktadır²¹.

Tirepçe'de, Osmanlı Arşivi'ndeki 1488 tarihli *Cizye Defteri*'nden yine Skender Rizaj'nın tespitlerine göre toplam 991 hâne bulunmaktaydı²². 1642 tarihli Gjergj Bardhi'nin raporuna göre ise Trepça'da, Hristiyân-Katoliklerin 30, Hristiyân-Ortodoksların 200 ve Müslümanların 170 kadar hâneleri bulunmaktaydı²³.

1. XVIII. Yüzyılda Kosova'da Demografik Yapı

Yukarıda zikredildiği üzere *Tapu Tahrîr Defterleri*'nin temel amacı tahmini vergi rakamlarını tesbit etmektir. XV ve XVI. yüzyıllara ait tahrîr kayıtlarında genel olarak kazâ veya nefis-i mahalleden sonra vergi veren yetişkin erkeklerin ve babalarının adları, meslekleri ve ardından yetişkin nüfusun evli/bekâr (müzevvec-mücerred) durumu, sonra söz konusu kasaba, mahalle veya köylerin hasılatını oluşturan unsurlara yer verilmekteydi²⁴.

XVIII. Yüzyılın hemen başına ait ve Rumeli'deki sancakları ihtivâ eden 1700 tarihli Mufasssal Tahrîr Defteri, Kosova şehirlerine bağlı bazı nâhiye ve köylerle ilgili nüfus bilgilerinin hesaplanmasına imkân vermektedir. Sancak ve köy isimlerini takip eden satırın altında "*neferen*" başlığıyla kişi sayısı ile vergi türleri (ispençe, gendüm, çavdar, resm-i bostân vb.) kayıt altına alınmıştır²⁵. Klâsik yüzyıllar *Tahrîr Defterleri*'nde vergilendirme plânının hâne olarak belirtilmesi de söz konusudur. Böyle bir durumda, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında genel kabul gören görüş çerçevesinde hânenin

²⁰ Relation kelimesini rapor olarak kullanmaktayız.

²¹ Zamputi, A. e., s. 101.

²² Rizaj, A. e., s. 143-144.

²³ Zamputi, A. e., s. 261.

²⁴ Öz, A. e., s. 426.

²⁵ TT. d. 1081_02 (1112/1700-1701).

ortalama 5 kişiden oluştuğu varsayılarak yapılan hesaplamayla toplam nüfus rakamı elde edilmektedir.

Tablo 3.1. Rebûlahir 1112/ Ekim 1700'de Prizren, Dukakin sancaklarına bağlı nahiye ve köy nüfûsu²⁶:

Köy	Nefer
Nefs-i Prizrin der-livâ-i Prizrin	
Belabenani	60
Gorna İvranik	29
İdvoran	36
Çeroglarda	40
İsvet-i Petri	45
İskorobırde	28
Bosine	13
Gırkovçe	13
TOPLAM	264
Nefs-i Varoş-ı Leş der-livâ-i Dukakin	
Varoş-ı Leş	147
Nâhiye-I Turgovişte	
Gorna Radeş tâbi'i Gora	53
İspas nâm-ı diger Politlika	
Manes [?]	56
Koleş	42

²⁶ TT. d. 1081_2, vr. 2-13.

TOPLAM	98
Dumoştiç	
Köy	Nefer
Mayna	218
Durbiriş	32
Lupejde	46
Belense	16
İrviniç	30
İstimak	56
Golişeva	19
Petadine	43
TOPLAM	460
Rudine	
Köy	Nefer
Yakoviçe	21
Gorna Raç	44
Dolna Raç	30
Pojnim [?]	14
TOPLAM	109
Paştrik	
Goden	Belirtilmemiş
Gora	
Köy	Nefer

İzlipotok	84
Dikaniç	49
Şumlan	20
Kruşova	63
Globoçiçe	61
Ştitofiç [?]	104
Gradişte	Belirtilmemiş
TOPLAM	381
Dibri	
Köy	Nefer
Poštiriç	Belirtilmemiş
Beloştan	42
Çiren [?]	Belirtilmemiş
Radomir	Belirtilmemiş
Şın Andire	24
TOPLAM	66

Defterde belirtilen nâhiye ve köyler bu isimlerden ibâretdir. Yukarıdaki listede sıralanan nefer rakamları bir kaç şekilde toplanabilir. Daha net olarak, 1700'de Prizren ve Dukakin'in toplam 36 köyündeki yetişkin erkek nüfus rakamı 1578 idi.

Tablo 3.2. Evâhir-i Şaban 1112/ 01-10 ocak 1701'de Vulçitrın sancağına bağı Nahiye ve Köy Nüfusu²⁷:

Nâhiye-i Obilisk	
Köy	Nefer
Irsofiçe	18
Dubliçe	24
Goriçik	17
Birvenik	15
Dalkameniç	Belirtilmemiş
Bana nâm-ı diğêr Bihorik-i Kavacık	10
TOPLAM	84
Nâhiye-i Kriva Rika	
Kuplon	45
Tırnakofçe	28
İzvor	Belirtilmemiş
Goysaliçe	9
Modripotok	4
Glogofiç	21
Klokoviç	23
Batinçe [?]	16
Çerişne	Belirtilmemiş
Doykofça	9
Tular	13

²⁷ **TT. d.** 1081_2, vr. 170-175.

Arnatovçe	5
Livade	3
Diyâkofçe	17
Livadine [?]	3
Dragolişniçe	9
Milofçakola [?]	29
Selşenekola	34
Rankovakola	27
Gostakola [?]	Belirtilmemiş
TOPLAM	295
Nâhiye-i Glama	
Gorna Koretişte	8
İstanişor	24
Gudişte [?]	20
Oskoroşa	4
Makreş-i bâlâ	18
Makreş-i ûlâ	19
Bosotinç [?]	16
Turnikofça	Belirtilmemiş
Bostan	14
TOPLAM	123
Nâhiye-i Yasenovik	
Yasenovik	41

Gadişe	Belirtilmemiş
Kradine	Belirtilmemiştir
Klobukar	32
Mozgova	9
TOPLAM	82
Nâhiye-i Sirçe	
Gorna Sirçe	Belirtilmemiştir
Popofça	25
Rabovçe	25
İstoyanofça	65
Kruşiçe	9
Kaniçe [?]	Belirtilmemiştir
Miganofça	10
Vikosaliçe	Belirtilmemiştir
Deyanofiçe	10
Buşliçe [?]	10
Pirenbiçe [?]	7
Budaniçe	16
Kosoviçe	11
İstirezofçe	26
Hodonofçe	25
Dumarofçe	9
Çarrovça	10

Guşlaviçe	Belirtilmemiştir
TOPAM	258
Nâhiye-i Mukibaba	
Mukibaba	7
Polofçi [?]	11
Yasterbiçe	9
Lisiçe	16
İsvinarce	Belirtilmemiş
Malisofçe	Belirtilmemiş
TOPLAM	43
Nâhiye-i Bana	
Radne [?]	17
Batinçe	13
Vırbiç ma‘a İsome [?]	24
Malkofçe	19
Belopaynçe	12
Gırbavaç	25
Gogolofçe	19
Miladinçe	9
İvlah	Belirtilmemiş
Polane	29
Kostançe	24
Veloyegllava	16

Grajminçe [?]	6
Rudinik	16
TOPLAM	229
Nâhiye-i Leskofça	
Leskofça	5
Gurasofça	11
Boykofçe	16
Pintar [?]	16
Kostadinçe	20
Bukovik	6
Trepayine	11
Mihovnik	6
Debihofçe [?]	7
Oruç [?]	4
Markofç	14
Gorna Budrika	Belirtilmemiş
Raykofça	Belirtilmemiş
TOPLAM	116
Nâhiye-i Ostroviçe	
Ostroviçe	30
Tulari	24
Kaluger	12
Velika Petrili	18

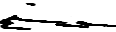
Arbnaška Petrili	Belirtilmemiş
Bogonovçe	14
Oporoştice	21
Gubafçe	20
Redkoçerye	30
Kraykofça	10
Voynugofçe	18
Ozrikovça	12
[boş]	80
[Du]jik	13
[Lipo]viçe	8
[Preva]tinç	5
[boş]	10
[]dinç [?]	14
Medofçe	17
Boşkova Petrili	Belirtilmemiş
Doplani	Belirtilmemiş
Yarkofçe	Belirtilmemiş
TOPLAM	356
Nâhiye-i Troboştice	
Gorna Makofça	27
Dolna Makofça	57
Graştice	20

Panglofçe [?] ²⁸	18
Kalosne	11
Virbofça	14
Tirnova nâm-ı diğer İlyakula	14
Gorna Glas	19
Ginoçikula	14
Papratinçe	24
Arbanaş	20
Patine	20
Mlikofçe	19
Radoşevçe	16
Dolna Glas	Harâbe
Ogriyne	23
TOPLAM	316
Nâhiye-i Bogarine	
Dranova Glava	24
Berkofçe	14
Gradişte	14
Mesovik	14
Luteş	6
Dumayofça	11
Marovça	36

²⁸ Köy ismi Selami Pulaha'nın çalışmalarıyla karşılaştırılmıştır. Bk. S. Pulaha, **Popullsia Shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV-XVII** Tiranë 1984, s. 698.

Milankofça	4
Manastır	10
İvanovkola	7
Pridvoriçe	13
TOPLAM	153
Nâhiye-i Kremenat	
Busovata	29
Predoniç [?]	6
Kalugeriçe	21
Markofça	21
Miholeniçe-i büzürg	18
Miholeniçe-i küçük	18
Guranofça	10
Dabjiyofçe	24
Türkofça	8
Buşinçe	4
Şokoyofçe	16
Leşofça	3
Deleşkaniç [?]	3
Bogdanofça	18
İskinovça	13
Pavlofça	6
Mesarofçe [?]	18

Orayhovçe	7
Vaganiş	Belirtilmemiş
Boyçinofçe	13
Bukiniçe [?]	11
Ugurile	Belirtilmemiş
Dankofçe	Belirtilmemiş
TOPLAM	267
Nâhiye-i Dobričan	
Dobričan	39
Virbinçe	32
Varvarinçe	Belirtilmemiş
Bukovik	Belirtilmemiş
Şilova	41
Koçiçe	53
Gorna Kmetofça	22
Glogovniçe	4
TOPLAM	243
Nâhiye-i Morava	
Koştanyani	41
Radoçe [?]	8
Gadiş	8
Sadovine	33
Dolna Poyneş	15

İslavkofça-i [büzürg]	13
İslavikofça-i [küçük]	11
Mihir [?]	18
Gumnişte	36
Dekolofçe [?]	41
Balanıçe	34
Vinç [?]	95
Dolna Livaç	66
İsvet-i Tol	26
Priştine	415
Gračaniçe	159
Çeljeselo	67
Motiçan	37
İzlatar	16
İsmoloş [?]	33
Dobrotin	124
Gorna Guşteriçe	42
Dolna Guşteriçe	55
	55
TOPLAM	1 448
Nâhiye-i İstarosela	
Yanova	269
İsilos [?]	51

Gorna Gadimle	31
Dolna Gadimle	65
Guşteriç-i Yakovnik	35
Tirepoşçe	50
Obernani	23
Uzgofça	18
Turnikofçe	14
Oklab	10
Dirbetiçe [?]	20
Bejijne [?]	21
Prikovik	9
Şaşkova	25
Martinoŋça	3
Gorna Yanova	Belirtilmemiş
Veletine	Belirtilmemiş
Baniçe	Belirtilmemiş
Draganiçe	Belirtilmemiş
Pridviriçe	22
TOPLAM	666
Nâhiye-i Suteska	
Ribnik	17
Gorna Tataniçe	4
Radoşevça	16

Mramor	22
İslivova	Belirtilmemiştir
[] İsmoņçe	16
[] İsmoņçe	12
Brus	9
Barikofçe	Belirtilmemiş
Bipar [?]	Belirtilmemiş
TOPLAM	96
Nâhiye-i Kara Tunlu	
İstanimirikola	5
Yastriçe	23
Letniçe	30
Jiba	18
Litovaçkola	6
Evrenoskola	14
Şaşar	24
Rakovaç	14
Dolna Rakovaç	11
Kruşeva Luka	7
Nikepole [?]	4
Ravnekola	Belirtilmemiş
İstaniç nâm-ı diğەر Pojeran- Kùçük	Belirtilmemiş
TOPLAM	156

Nâhiye-i Trepçe	
Trebçe	Belirtilmemiş
Raşani	22
İvlatlı	12
Rastalinçe	21
Bara	19
Trestene	28
Belobırda	15
Matikola	4
Rakitniçe	57
Suşkoça [?]	Belirtilmemiş
TOPLAM	178
Nâhiye-i Belasiçe	
Belasiçe	184
Birezançe	16
Ravdye	21
Lukar	8
Baçık	28
Boyanik	18
Vikine	13
Koporik	29
Modrimin	6
Gine [?]	16

Borçani	35
Lozne	11
Borañi	20
Belasiçe	18
İstrajin	Belirtilmemiş
Oranosal	10
İstanolovik	17
Meşabiç nâm-ı diğer Datos [?]	8
Radçik	32
İştava	31
Domoşvine	14
Mirça	31
Çerreşniçe	Belirtilmemiş
Semetiş	15
Vlaçinovik	5
Dobrovine	6
Belabirde	35
Dragodele	3
Kiyevçik	22
Luçine	13
İstepan	Belirtilmemiş.
TOPLAM	665

Yukarıdaki listede belirtilen nâhiye ve köyler bu isimlerden ibârettir. Vulçitrın'ın toplam 10 nahiyesine bağlı 282 köyün yetişkin erkek nüfusu 5 774 idi. Söz edilen sayının hâne sayısı 5 olduğu genel varsayımından hareketle 5 katsayısı uygulandığında nüfusu yaklaşık 28 870 olarak hesaplamak mümkün olmaktadır.

a) Gayrimüslüm [Katolik] Nüfus

1695-1777 senelerinde Üsküp'te metropolit olan Mikel Suma, bölge papazlarından aldığı bilgileri rapor haline getirmiş ve böylece Kosova'daki gayrimüslimlere ait nüfus ve benzeri önemli bilgiler bugüne kadar ulaşmıştır.

XVIII. yüzyıl temel alındığında, metropolitin 8 Ekim 1729 tarihli raporuna göre Üsküp Karadağı'nda 198 kişiden müteşekkil 23 hâne vardı. Con Kersign ile yardımcısı Pal Boş'un sorumluluğunda olan Yanova-i Kadîm'de 15 Katolik Hristiyân hânedede 82 kişi oturmaktadır. Yanova-i kadîm'den sorumlu olan papazlar civar köy ve kasabalarda da faaliyet göstermişler ve kayıt tutmuşlardır. Buna göre Priştine'de 9 hâne ve 57 kişi, Priştine'ye bağlı bazı köylerde 10 hâne ve 80 kişi, Yanova-i kadîm'den 4 saat uzaklıktaki Bresalça Köyü'nde ise 11 hâne ve 111 kişi, bulunmaktadır²⁹.

Bölgede faaliyet gösteren papazların tespitlerine göre Kosova, Niş ve Prokupye [Ürgüp]'de 700 kişinin olduğunu belirtmişlerdir. Yine 1729'da Prizren'de papazlık görevinde bulunan iki papaz da 12 hânedede oturan 85 kişi tespit etmişlerdir. Ayrıca Prizren civarındaki Sansta Köyü'ndeki 6 hânedede 60 kişiye ve diğer köylerde de 200 kişiye ulaşıldığını bildirmişlerdi. Züm dinî görevinde bulunan Pal Vachagani, 22 hânedede 240 kişi olduğunu ve civar köylerde de 300 kişiye gidildiğini ifade etmişti. Yakova misyonunda Gjergj Jovanoviç (Cerc Yovanoviç) ve yardımcısı Anton Teodori bulunmakta olup, 16 hânedede 70 kişi, Sogagne köyünde ise 13 hânedede 180 kişi ve civar köylerinde de 200 kişi bulunduğunu kaydetmişlerdi. İpek görevlileri ise 16 hânedede 80 kişi ve civar köylerde 1000 kişi tespit ettiklerini belirtmişlerdir.³⁰

²⁹ Frok Zefi, **Mikel Suma- Arçipeshkëvi i Shkupit (1695-1777)**, Zagreb 2003, s. 51

³⁰ Zefi, **A. e.**, s. 50.

1729 tarihli rapordaki son bilgiler Rugova ve Peşter nahiyelerine âittir. Bu bilgilere göre Rugova ve Peşter nâhiyeleri, Fransisken Çaprinoyalı At Karli'nin sorumluluğundaydı. Rugova'da ise Pedonalı At Josef görev yapmaktadır. Misyon yöneticisi Milano'dan At Frana'dır. Bahsedilen iki özel görev yerinde Katoliklerin 200 hânesi ve 370 kişi vardır³¹.

Frok Zefi'nin Roma Propaganda de Fida Arşivinden Mikel Suma'nın 1729, 1732 ve 1735 tarihli raporlarından nüfus hakkındaki bilgileri karşılaştırma yapabilmek amacıyla aşağıda tablo şeklinde veriyoruz:

Tablo 3.3. 1729 ve 1735 tarihli Mikel Suma Raporuna göre Kosova'da gayrimüslim nüfus:

1729			1735		
Kazâ/Nahiye/Köy	Hâne	Nüfus	Kazâ/Nahiye/Köy	Hâne	Nüfus
Yanova	15	82	Yanova ve civarı	400	
Bresalçe Köyü	11	111			
Priştine	9	57			
Kosova (düzlüğü), Niş ve Prokupyë [Ürgüp]		700			
Prizren	12	85	Prizren	30	290
Sansta ³² Köyü	6	60			
Prizren civarı		200			
Züm Nahiyesi	22	240			
Züm Cıvarı		300			
Yakova	16	70	Yakova		
Sogagne Köyü	13	180			

³¹ Zefi, A. e., s. 50-52.

³² Sansta ve Sogagne köyünün osmanlıca tabiri ve bulunduğu yeri tespit edilememiştir.

Yakova Civarı		200			
İpek	16	80	İpek	40	500
İpek Civarı		1000			
Rogova ve Peştera	200	370	Rugova		100
Diğer			Diğer		
TOPLAM	320	3.735		470	890

Raporu yazan Mikel Suma'nın 6 yıl arayla kaleme aldığı kimi notlarda, hâne ve nüfûs rakamı olarak mâkul olmayan farklar bulunmaktadır. Meselâ 1729'da Prizren'de 12 hânedede 85 kişi göstermişken, 1735'de 30 hânedede 290 kişi saymıştır. Diğer bir örnekte, İpek'te, 1729'da 16 hânedede 80 kişiyi dile getirmiş, 6 yıl sonra hâne sayısını 40 ve nüfûsu 500 kişi olarak vermiştir. Söz konusu rakamlardaki çelişkilerin yanı sıra rapor sâhibinin ayrıca hangi nüfûsu rakamlara dâhil ettiği ve benzeri sorular şimdilik cevapsızdır. Onların gayrimüslim hâne sayısı, yeri ve nüfûsu hakkında verdikleri bu bilgiler tarihçilerin güvenilir bilgi olarak izledikleri veriler arasındadır.

2. Yol ve Menzilhâneler

Antik Dardania (Kosova)'daki yol güzergahları hakkında en verimli kaynak "Tabula Peutingeriana"dır³³. Diğer kaynaklar ise daha çok yer isimleri ve coğrafi koordinatlar konusunda zengindir.

Bilindiği gibi Kosova toprakları (Naissus-Lissus güzergâhı), Bulgar ve Sırp ortaçağ devletleri için Selanik'ten Prizren'e giden yollardan biri üzerinde önemli bir kavşaktır. Prizren de İşkodra'yı Priştine üzerinden Niş'e bağlayan ve *Via de Zenta* ismiyle bilinen

³³ Çerşkov, A. e., s. 43; Hajdari, A. e., s. 135-142.

yolda önemli bir kavşak noktasını oluşturunuyordu. Osmanlı döneminde de bazen yolcular eski Roma yolunu (Via de Zenta) tercih edebiliyorlardı³⁴.

XVIII. yüzyılda menzilhâne olarak bilinen haberleşme istasyonlarının mevcûdiyeti, isim ve işlevleri Osmanlı Arşivi'ndeki *Menzil-hâne Defterleri*'nden takip edilebilmektedir. Menzil-hâneler Osmanlı Devleti için daha çok resmî haberleşmeyi sağlayan posta teşkilatını ifade eder. Menziller, Osmanlı Devleti'nin savaş dönemlerinde ordunun yiyeceğinin temini hususunda ana unsur olduğu gibi, merkezle olan haberleşmenin sağlamasında da önemli bir yere sahipti. Kosova bölgesini ihtivâ eden Vulçitrın, Priştine, Prizren, İpek, Kaçanik gibi kasabalar da bu haberleşme sistemi içerisindeydi³⁵.

Menzilhânlerin işleyişinin kazânın kadısı, ileri gelenleri ve bölge halkı sorumluydular. Menzil-hânelerin düzenli olarak faaliyet gösterebilmesi için menzilcilerin (menzil emîni) görevlendirmesi, menzil-hânelerin iç hizmetlerini görmek üzere ahur kethudâsı, seyis ve aşçı gibi hizmetkârların sağlanması, ayrıca sürücü ve yeterli sayıda menzil beygirinin beslenmesi gerekiyordu. Her kazânın âyân ve zâbitleri yılın rûz-ı hızırından itibaren beygir ve sürücülerini ve gerekli zahirelerini zamanında sağlamakla sorumluydular³⁶. Rumeli Eyâleti orta koldaki Vulçitrın'da menzilci olan Süleyman'a bir yıl içinde (1181-1182/1769-1770) İstanbul'dan fermânla gelen ulaklara verdiği 500 baş beygirin ücretleri devlet tarafından ödenmiştir³⁷.

XVIII. yüzyıla ait *Yol ve Menzil Defterleri*'nin sunmuş olduğu bilgiler Priştine, Vulçitrın, Dukakin ve Prizren kazâlarındaki menzillerin faaliyetlerini bazı isim ve rakamlarla birlikte takibe imkân vermektedir. Meselâ 12 Zilkade 1179/ 22 Nisan 1766 tarihli deftere göre İstanbul'dan yola çıkan 8 neferin güzergâhında Priştine ve oradan da Manastır'a hareketleri bulunmaktaydı. 19 Eylül 1765'deki 1 neferin güzergâhı ise, "*Âsitâne'den Ahyolu ve Şumnu ve Rusçuk ve Tırnova ve Babadağı ve İvraca ve Priştine*

³⁴ Gilles Veinstein, Avlonya (Vlora) "16. Yüzyılın ikinci Yarısında Via Egnatia'da bir Menzil", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699**, ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 245.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, Ankara 2002, s. 127

³⁶ Halaçoğlu, **A. e.**, s. 14-16.

³⁷ BOA. AE. SMST. III, dos. nr. 207/16309.

ve *Yenişehir ve İnebahtı ve Özi ve Narda ve Avlona ve Yanya ve Vidin Kal'ası*" idi. Aynı yılın Ağustosunda ortalarında 3 ulak nefer, Edirne'den Prizren, Dukakin, Avlona, Delvine, İlbasan, İnebahtı ve Karlılı güzergâhını tâkip ediyorlardı. Bir ay sonra 6 nefer, Vulçitrın, Şehirköy, Prizren, Dukakin ve Koçane güzergâhından Avlonya taraflarına gitmişlerdi. Ulaklar taşıdıkları evrâkı en hızlı ve emniyetli bir biçimde ulaştırmakla görevli olduklarından, menziller çeşitli sebeplerle değişiklik göstermekteydi. Tekirdağ'dan hareket eden bir ulaşın Selanik üzerinden Manastır, Ohri, Dukakin ve Prizren'e uğraması ve ardından Avlonya taraflarına hareket etmesi veya İstanbul'dan doğrudan Dukakin'e gitmesi mümkündür³⁸.

B) KOSOVA'DA SOSYAL HAYÂT

1. Mahallede Gündelik Hayât

Bilindiği gibi modern devirlerde ortaya çıkan sosyal hayât, gündelik hayât gibi kavramları burada Osmanlı mahallesini anlamak ve özelliklerini sınıflandırabilmek için kullanmak mümkündür.

Merkezindeki bir câmi veya mescid etrafında şekillenen ve imâmlar tarafından idare edilen mahalle Osmanlı şehrinin temel yönetim birimidir³⁹. Mahalleliler birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan ve kendilerini ilgilendiren konularda beraber hareket etmek zorunluluğu olan topluluktur. Bir çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Kosova şehirlerinde de farklı etnik ve dinî âdiyete sahip grupların, bâzen aynı mahallede yaşadıkları, birbirleriyle kısıtlama olmaksızın ticarî faaliyetlerini sürdürdükleri malumdur. Kosova şehirlerinin bu özelliği büyük ölçüde günümüzde de devam etmektedir. Şâyet kadılık mahkemeleri zabıtları (şer'îyye sicilleri) günümüze ulaşmış olsaydı, müslim ve gayrimüslim mahalleleri veya muhtelif mahalleler hakkında çok zengin bilgilere erişmek mümkün olacaktı. Bununla beraber, Osmanlı Arşivi'ndeki Rumeli Ahkâm defterleri ve diğer perâkende evrâk arasında bu türden belgelere rastlanır. Meselâ, Prizrenli Sâlih Paşa'nın oğulları Emrullâh ve Mahmûd'un Evâsıt-ı Şevvâl

³⁸ BOA. ADVN.YML. d. 1015, vr. 05,09,10, 17.

³⁹ Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s. 202.

1168/21-30 Temmuz 1755'de borç aldığı kişiler arasında 3 gayrimüslim bulunmaktaydı. Evâsıt-ı Şevvâl 1178/ 3-12 Nisan 1765 tarihli diğer bir örnekte, Prizren'in Müslüman Saraçhâne Mahallesi'nden iki gayrimüslimin menzil satın aldıkları kayıtlıdır⁴⁰.

Vergilendirme sebebiyle oluşan şikâyetler, Kosova ahâlisi için de söz konusudur. Bireysel veya grup olarak yapılan şikâyetlerin nasıl sonuçlandığını öğrenmek bazen mümkün olamamaktadır. Priştine, Vulçitrin, Novabırda ve Yanova-i kadîm şehirlerinin önde gelen isimleri (imâm, müezzin, hatîb, mütekâid, haffâf, bakkâl, mustahfız, habbâz vs.) 1106/1695'de Habsburglular'ın istilâsı ve eşkıyâ baskınları sebebiyle kazâ ve köy ahâlisinin perîşân olduğunu belirterek, ödeme güçlerinin üzerindeki ağır vergilerden (tekâlif-i şâkka) muâf tutulmalarını talep etmişlerdi. Dukakin Sancağı'nda sürsat bedelini tahsîle çalışan Ahmed Ağa'ya karşı İpek kazâsı ahâlisi 1110/1698'de kadılık mahkemesine başvurup, düşman işgâli ve isyancıların güzergâhında bulunmaları sebepleriyle vergiden muaf tutulmalarını istemişlerdi⁴¹. XVII. yüzyılın sonlarındaki söz konusu mahzardaki konular XVIII. yüzyılda da tekrarlanmıştı. Meselâ, madenlerde çalışan Priştine ve Bervnik mukâataları topraklarındaki baştina ve çiftlik tasarruf eden bir kısım reâyâ, 8 Safer 1141/13 Eylül 1728'de, Üsküb nâzır vekîli Süleyman'ın maden çalışanlarından tahsiline uğraştığı vergiye (lonik bedeli) karşı, "*biz Havâss-ı hümayûn re'âyâsıyız*" sözleriyle itirâz ve bedelin alınmaması gerektiğini savunmuşlardı⁴².

Ahalinin ortak kullanımında olan sivil veya dinî yapıların bakımı, tâmiri gibi ihtiyaçlar tüm Osmanlı ülkelelerinde olduğu üzere çoğu kez muhîtin mensupları tarafından karşılanmaktaydı. Vakıf eserlerin durumu daha farklıdır. Hizmetlerin devamını temin etmek tabiatıyla müslim veya gayrimüslim ahâlinin de mesûliyetindeydi. Bu kabil hareketlere dâir örnek sayısızdır. Bu cümleden olarak Priştinedeki Ebülfeth Sultân Mehmed Hân Câmîi'nin kadîmî sütûnları onarılmaya muhtâc olduğundan 1156/1743 senesinde bir takım Priştine sâkinleri biraraya gelmişler ve gerekli parayı toplamışlardı.

⁴⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10, s 33; A. DVNS. AHKR. d. 21, s. 155.

⁴¹ BOA. AE. SAMD. II. dos. nr. 5/45.

⁴² BOA. AE. SAMD. III. dos.1/28.

2. Âile

Osmanlı âlimlerinden Kınalı-zâde Ali Çelebi (v. 979/1572) Osmanlı âilesinin baba, anne, çocuklar ve hizmetçilerden oluştuğunu beyan ederek, âilenin maîşet ve idâresinin baba tarafından sağlanması gerektiğini belirtmektedir⁴³. Bilindiği üzere Osmanlı vilayetlerinin yayıldığı geniş coğrafyada âile yapıları ve özellikleri çeşit çeşittir. Esâsen Osmanlı âilesi şeklinde bir genelleme yapılması son derece mahzûrludur. Rumeli'de nüfusun önemli bir kısmı gayrimüslimdir.

Osmanlı Kosova'sında üç semâvî dînin de mensupları bulunmaktaydı. Osmanlı Arşivi'nde günümüze ulaşan belgeler dikkate alındığında, Müslüman ailelerin İslâm hukukunun Osmanlı uygulamasına göre hayatlarını tanzîm ederek sürdürdükleri açık hatlarla takip edilebilmektedir. Şâyet Osmanlı sosyal ve ekonomik araştırmalarında birinci derece kaynak metinler olan Şer'îyye Mahkemesi sicilleri (kadı sicilleri) mevcut olsaydı, mahkemelere intikal eden davalar aracılığıyla çokça bilgiye erişmek mümkün olabilirdi. Kadı mahkemelerindeki başlıca hüccetlik dâva konularıyla, yâni bey' (alım-satım), istidâne (borçlanma), icâre (kiralama), nafaka (geçimlik), sulh (uzlaşma) hibe (bağışlama), 'ıtk (köleyi hürleştirme), ibrâ (aklama), akd-i nikâh (evlenme), verâset, vesâyet, vekâlet gibi işlem ve konularla ilgili Kosova'ya dair şimdilik pek az belge vardır. Olanlar da vasîlik tâyiniyle ilgilidir.

Anne veya babasından biri vefât eden müslim çocuğa, mîras mâlını onun adına tasarruf etmek üzere reşîd oluncaya dek bir vasî tâyini İslâm hukukunun şartlarındandır. Yakın akraba ve yakın çevreden mahkeme kararıyla tâyin edilen vasîde aranan şartların başında güvenilir bir kişi olması gelmekteydi. İpek'te Evâhir-i Rebûlahir 1170/ 13-21 Ocak 1757'de babası vefât eden Osman'a bülûğ yaşına kadar annesi Bâtîşe Hâtûn vâsiye tâyin olunmuştu. Benzeri bir örnek de, Priştineli Ebûbekir Ağa'nın küçük çocuklarına önce anneleri Gülşem Hâtûn tâyin edilmiş, bunların haklarını korumak üzere S 1182/ Haziran 1768'de aynı şehirden Abdullâh vasî olarak atanmıştı⁴⁴.

⁴³ Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâ'i**, haz. Mustafa Koç, İstanbul 2014, s. 662-668.

⁴⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 12, s. 57; A. DVNS. AHKR. d. 24, s. 57.

3. Nikâh ve Evlilik

Toplumun temel taşı olan ailenin oluşmasının ilk adımı olan evlilik, bütün ilahî dinlerde, erkek ve kadının kendilerine özgü bir mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturmalarına ve insanoğlunun soyunun devamına katkı sağlayan meşrû ilişki olarak kabul edilmiştir⁴⁵. Osmanlı toplumunda hiç evlenmeden ömür geçiren pek olmazdı⁴⁶. Diğer din ve kültürlerde olduğu gibi Müslümalarda da evlilik bağı *nişanlanmak* adlı sözleşmeyle başlar⁴⁷. Aslında İslâm hukukuna göre evlilik öncesi nişanlanma zorunluluğu yoktur. Çünkü sözlenmiş kişiler evlenmiş sayılmadığı gibi anlaşamadıkları takdirde yüzükleri atabilir ve başkası ile evlenebilirlerdi⁴⁸.

İslâm dîninde evlilik bir *akd-ı nikâh* ile başlar. Osmanlı hukukunda da nikâh akdi devletin kontrolünde, kadılar tarafından veya onların bilgisi dahilinde kıyılıp yazılı belge ile ispat edilmesi gerekiyordu⁴⁹. Nikâh sırasında erkeğin kadına ödeyeceği mehrin miktarı ve ödeme şekli hususunda anlaşma sağlanmış olmalıdır. Nikah esnâsında belirlenen mehrin peşin mi (*mehr-i mu'accel*) yoksa sonradan mı (*mehr-i mü'eccel*) ödeneceği konusu şahitler huzurunda dile getirilirdi⁵⁰.

Osmanlı Arşivi'nden Kosova'daki nikâh işlemlerini belgelerle takibi mümkün kılan iki vesikayı örnek olarak alacağız. Bunlardan ilki Yakova'daki Evâhir-i Zilkade 1190/31 Ocak-8 Şubat 1777 tarihli nikâh kaydına göre, Molla Sâlih b. Ebûbekir Efendi ile bâkire ve bâliğa olduğu belirtilen Molla Zeynel kızı Zeynep belirlenmiş olan mehr-i mü'eccele şahidler huzûrunda evlenmişlerdi⁵¹. Diğer belge ise Evâsıt-ı Rebîahir 1178/8-17 Ekim 1764 tarihine âit olup boşanma sonrası mâl paylaşım davâsıdır. Prizrenli Dervîş Ağa-oğlu Mahmûd ile Priştineli Asiye Hâtûn'un kızı Buni, geçimsizlik sebebi ile boşanmışlardır. Ancak Buni, eski kocasının nikâh sırasında söz verdiği ve kayda geçmiş olan 350 kuruşluk

⁴⁵ Fahrettin Atar, "Nikâh", *DİA*. XXXIII, (2007), 113.

⁴⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2005, s.113.

⁴⁷ Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C. 2, İstanbul 1990, s. 73.

⁴⁸ Melek Öksüz, "18. Yüzyılın ikinci Yarisında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar", *Karadeniz Araştırmaları*, s. 7, Güz 2005, s. 46-58.

⁴⁹ Atar, *A. g. m.*, s. 117.

⁵⁰ Mehmet Âkif Aydın, "Mehir" *DİA*. XXVIII, (2003), 389-391.

⁵¹ BOA. AE. SOSM. III, dos. nr. 95/7251.

mehr-i müecceli ile çeyizlik eşyâlarını alamamış olduğundan mahkemeye mürâcaat etmişti. Kadı, Şeyhülislâm tarafından verilmiş olan iki fetvâya dayanarak Buni Hatun binti Asiye'ye mehrin ve nafakanın ödenmesine karar vermişti⁵².

4. Boşanma

İslâm hukukuna dayanan Osmanlı hukuku evli çiftlerin çeşitli sebeplerden dolayı aralarında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda evlilik bağına son verebilme haklarını da bir çözüm olarak tanımıştır. Osmanlı tatbikatında genel olarak üç çeşit boşanma görülür: *talâk* (erkek tarafının gerçekleştirdiği boşanma), *muhâla* 'a (iki tarafın anlaşarak boşanması) ve *tefrik* (mahkeme kararıyla boşandırma)⁵³. Yukarıda boşanma sonrası mahkemelik olan karı-kocanın boşanma davası şimdilik XVIII. yüzyıl Kosova'sına dâir günümüze ulaşan tek belgedir. Prizrenli Mahmûd Ağa b. Dervîş Ağa, 1170/1756'da evlendiği Priştineli Buni Hatun'u Prizren'e götürmüş, geçinemediklerinden zevcesini baba ocağına getirip şahitlerin huzurunda yirmi güne değin geri dönmezsem karım boş olsun diye tekrarlayıp Priştine kazasından ayrılmıştı. Nikahlarından 8 sene sonra (117/1764) Buni'nin annesi olan Asiye'nin mahkemeye yaptığı müracaatında Mahmûd'un nikahlı eşinin yanına bir daha gelmediği ve kızının başkasıyla evlenmesinde bir engel kalmadığı için Priştineli Ebûbekir ağayla evlendirdiğini beyan ederek şikayette bulunmuştur. Şikâyet hükmünden anlaşıldığı üzere yeni damadın da tek taraflı boşanmış olduğu ve nikâh esnâsında söz verdiği 150 kuruş mehri mü'eccele ve çeyiz gibi yükümlülükleri yerine getirmek istemediğini, Ebubekir'in bulunduğu mahalde yargılanarak mehir, iddet ve çeyiz nafaka hakkını eski hanımına vermesinin talep edilmesini anlıyoruz⁵⁴.

5. Eytâm/ Yetim Çocuklar

İslâm dinine göre evlenmenin temel gayesi çocuk sahibi olup neslin devamını sağlamaktır. Annebaba çocuk sâhibi olarak sorumluluk yüklenirler, annesiz (öksüz) veya babasız (yetim) çocukların maîşeti ve hukuku ise tüm cemiyetin sorumluluğundadır.

⁵² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, vr. 12.

⁵³ M.A. Yadin, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ankara 1992, s. 442.

⁵⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 20.

Osmanlı hukukunda çocuklar yetim kaldığında, reşîd yaşa ulaşınca kadar mahkemeler tarafından kendisine vasî/vasîye tayin olunmaktaydı. Bunlar mutemedlik vasfı öncelikli olan genellikle yetimin annesi, anneannesi, babaannesi, amcası, dayısı ve halası gibi yakınlarından seçilirdi⁵⁵.

Devletin yetimlerin hak ve hukukunu takipte ısrârlı olduğuna dair örneklerle Kosova için de rastlanmaktadır. Babalarından kalan mal vesâirenin yetime intikali, alacaklarının tahsîli İstanbul'dan gelen emirlerde sıklıkla vurgulanmıştır. Meselâ, 1155/1742'de Gora'nın Melkiş köyünden Abdurrahmân Ağa'nın yetim çocuklarına, vefât eden Selanik sâkinlerinden Bali-zâde Mustafa Ağa'nın 700 kuruşluk borcun nâib efendi aracılığıyla taksitle tahsîli mümkün olacaktır. Vulçitrın kasabasındaki Hâfize ve Katiye isimli hâtunlar, katl edilen kocaları Dervîş ve İsmâil ağalardan kalan küçük yetimlerinin hakkı olan dem ve diyetlerini (kan parası) almak için 1158/1745'de pâyitahta arzuhâl sunmuşlardı. Kazâ kadısına verilen cevâbda, katiller bilinmediğinden, bu gibi durumlardaki kanûna, Şeyhülislâm fetvâsına göre en yakın köylerin (Varvariçe, Brestov, Sibofçe) ahâlisinin diyetleri ödemekle yükümlü oldukları hatırlatılmış ve davanın görülmesi emredilmişti. Yine Vulçitrın kazâ mahkemesinde dâvâları görülen Ahmed ve Murtezâ isimli yetimlerin 1181/1767 senesindeki şikâyetlerinde, babalarından intikal eden mâlları kendi adlarına tasarruf ederken ölen vasîleri Seydî Bey'in mirasçılarından alacaklarının tahsil edilerek kendilerine verilmesi talep edilmekteydi⁵⁶.

C) SOSYAL HAYÂTI ETKİLEYEN UNSURLAR

1. Doğal Âfetler

Fizikî ve Sosyal hayatı etkileyen unsurlar arasında ilk akla gelenler salgınlar ve doğal âfetlerdir. Kosova şehirlerinin şer'îyye sicillerinin günümüze ulaşmadığı daha önce ifade edilmişti. Bundan dolayı salgınlar ve doğal âfetler hakkındaki bilgiler daha çok seyyâhlar üzerinden aktarılmıştır. Skender Rizaj'nın aktardığına göre XVII. yüzyılın son

⁵⁵ Nesim Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine bir Değerlendirme", **AÜİFD**, sayı I, Ankara 2007, s. 13.

⁵⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 1, s. 72; A. DVNS. AHKR. d. 4, s. 63; A. DVNS. AHKR. d. 13, s. 96.

çeyreğinde Kosova şehirlerini dolaşan bir Fransız seyyâhın notlarında, vebâdan dolayı Kaçanik kervânsarayı boşalmıştı, Yanova-i kadîm, Priştine ve İpek'de salgından dolayı defin işlemlerinde güçlük çekiliyordu⁵⁷.

Rumeli Ahkâm Defterleri'nde Kosova şehirlerindeki doğal âfetlerlere dâir az da olsa bâzı kayıtlar mevcuttur. Priştine'de Evâil-i Muharrem 1171/15-24 Eylül 1757 tarihinde meydana gelen şiddetli rüzgârlar ve yağmurlar sebebiyle bir takım yapılar hasar görmüştü. Belgeye göre Fâtih Sultân Mehmed Câmî çatısı tahrip olmuş, yağmur suları binâyâ akmış ve yıkılmaya yüz tutmuştu. Câminin gerekli onarımları Priştine kadısının sorumluluğuna bırakılmıştı⁵⁸. 1179/1765 tarihinde Prizren topraklarındaki Derziç Nehri taşmış, yerleri harâb olan Topliçan Köyü ahalisi Dukakin sancağı toprakları'na göç etmişlerdi⁵⁹. Bundan 13 sene sonra Priştine'de meydana gelen şiddetli yağmur ve fırtına "*sakfî berk ü bârân ve şiddeti ve şiddet-i bâd-ı muhâlif vezân*"ın sonucunda da Ebü'l-Feth Sultân Mehmed Câmî de hasar görmüştür⁶⁰.

2. Vakıflar

Türkçe'de vakıf şeklinde telaffuz edilen vakf kelimesi Arapça'dır ve terim olarak "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gaye ile ebediyen tahsisi" olup, hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin vazgeçilmez unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder⁶¹. İslâm dünyasında Hicret'in birinci asrından itibaren ortaya çıkan vakıflar, önceleri insanların genel ihtiyaçlarına yönelik olarak tesis edilmiş, daha sonraki yüzyıllarda ise milletlerin ihtiyâçlarına, sosyo-kültürel yapısına ve eğilimlerine göre hayatın her aşamasında yer almışlardır⁶². Osmanlı coğrafyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında çok önemli roller oynamış olan vakıflar, bir kişinin sahip olduğu menkûl veya gayrimenkûl mallarından bir kısmını veya hepsini, Allâh'ın rızâsını

⁵⁷ Rizaj, A. e., s. 125-126.

⁵⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 12, s. 159.

⁵⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 248.

⁶⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 12, s. 317.

⁶¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*. XLII, (2012), 475.

⁶² Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 19.

kazanma niyetiyle, toplumun herhangi bir ihtiyâcını gidermek üzere dinî, hayrî veya içtimaî bir amaç için malını, mülkünü vakf etmesidir⁶³.

Bilindiği gibi Osmanlılar'da herhangi bir şahıs vakıf kurmak istediğinde öncelikle vakfın kuruluş sebebini, mal-mülk varlığını, bunlardan elde edilecek gelirin miktârını ve şart edilen husûslara nasıl harcama yapılacağını ve vakfın idâresine dâir esasları içeren bir vakfiye hazırlanırdı. Tesis edilen vakfın vakfiyesi, kadılık mahkeme sicillerine kaydedilir, asıl belge tayin olunan vakıf mütevellîsine verilirdi.

Osmanlılar sosyal hayâtın her alanına dâir vakıflar tesis etmişlerdir. Bunlardan dinî (câmi, mescid, zâviye vb.), eğitim-öğretim (medrese, mekteb, muallimhâne vb.), su ihtiyacını karşılama (çeşme, sebîl, su yolları, köprü vb.), fakir insanların yiyeceklerinin temini ve tedavileri (imâret, darüşşifâ, bîmarhâne vb.), olağandışı vergilerin karşılanması (avârız vb.) gibi husûslarda ihtiyaç sahiplerine yönelik başlıca vakıfları böylece sıralamak mümkündür⁶⁴.

Yine bilindiği üzere, Kosova'daki Osmanlı vakıflarının ilk yıllardan itibaren mevcut olduğu günümüze ulaşan vakfiyeler ve vakıf eserlerden anlaşılmaktadır. Vulçitrin'daki Gâzî Ali Bey Hamâmı (1455), İpek'deki Mehmed Bey İmâreti (1516), Kaçanik'deki Koca Sinân Paşa'nın imâreti, hânları ve hamâmı ile Priştine'deki hamâmı (1586), Prizren'deki sâat kulesi, İpek'deki Mere Hüseyin Paşa Câmii ve Hânı (1624), günümüze ulaşan belli başlı vakıf müesseseleridir⁶⁵.

Şehirlerin fizikî yapılarının oluşmasında vakıfların rolüne dair Kosova'daki en iyi örnek Yakovalı Hadım Süleyman Ağa'nın tesis ettiği vakıflardır. Pâyitahttan mütekâiden ayrılıp memleketine döndüğünde, 1594-1595'lerde 1 câmi, 1 mekteb, 1 kütübhâne, 1 muvakkithâne, 1 hamâm, 1 hân ve birden fazla dükkânla birlikte vakıf külliyesini inşâya

⁶³ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Kültür Sistemi içinde Vakfın Yeri", **VD.**, s. XX, s. 404.

⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu, **A. e.**, s. 60.

⁶⁵ Riza, **A. e.**, s. 235-236; Ayverdi, **A. e.**, s. 46; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserler*, s. 142; Koca Sinan Paşa'nın Kosova'da (Kaçanik'te imâret, iki hân ve bir hammâm, Priştine'de bir hamam, Kamenica köyünde iki asiyâb, Yezerç köyünde konak) vakfettiklerine dair vakfiyesi için bk. Hasan Kaleshi, **Dokumentet më të Vjetra të Vakëfeve në Gjuhën Arabe në Jugosllavi**, s. 356-372.

koyulur⁶⁶. Yakova şehir tarihi çalışanların fikir birliği içinde oldukları husus, Hadım Süleyman Ağa Külliyesi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Yakova'nın şehirleşmesinin başladığıdır⁶⁷. Kosova vakıflarına dâir daha önce kullanılmayan Vakıflar Arşivi'ndeki belgeler arasında, Evâil-i Muharrem 1124/9-18 Şubat 1712'de Yakova kasabasındaki Hadım/Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı'nın mütevellîlerinin vakıf mallarını yiyip içtikleri, dolayısıyla vakıf eserlerin onarım ve bakımların yapılamadığı, ayrıca 2 ayrı para vakfının mevcûdiyeti takip edilebilmektedir⁶⁸.

a) Para Vakıfları

Osmanlı vakıf hukuku terimlerinden *nukûd-ı mevkûfe*'nin karşılığı olarak para vakıfları kavramının kullanımı revâc bulmuştur⁶⁹. Vakfedilen nakit para, günümüz tanımıyla kısaca uzun vâdeli yatırım aracı veya fonu olarak değerlendirilmiştir.

Yakova Atık Mahallesi'ndeki yeni yapılan câmiye tahsis edilen para vakfının sahipleri, burada sâkin olan Ramazan-oğlu Ömer Çelebi ve Zeynelâbidîn Çelebi kardeşlerdir. Câminin sâdece 1 müezzini vardır ve vakıf gelirleri azdır. Her iki kardeş kişi başına 16 500'er akçe olmak üzere toplam 33 000 akçeyi evâhir-i Rebiülâhir 1148/10-18 Eylül 1735'de vakfedip, her sene 1 000 akçesinden 125 akçe istirbah ve bu paradan mütevellîye günlük 1 akçe, Ömer Çelebi'ye müezzin-i sâni olarak günlük 5 akçe, Zeynelâbidîn Çelebi'ye kayyım olarak günlük 5 akçe verilmesini şart koşmuşlardır. Evlâdlık vakıf olarak tesis edildiği de kayıt altına alınmıştır⁷⁰.

Yine Yakova kazâsına ait 11 Safer 1208/ 18 Eylül 1793 tarihli belgeden başka bir para vakfının kurucusunun, Abdülfettâh Ağa b. Hâcî Yûsuf Abdullâh olduğu tespit edilebiliyor. Yeniden inşâ ettirdiği câmi (Abdülfettâh Ağa Câmii) ve yakınındaki

⁶⁶Skender Rizaj, "Disa të dhëna për Gjakovën me rrethinë në kohën e sundimit osman", **Kosova**, nr. 15 Prishtine 1986, s. 348 ; Masar Rizvanolli, **Çarshia e Madhe e Gjakovës**, Gjakovë 2009, s. 9.

⁶⁷ Rizvanolli, **A. e.**, s. 10-11.

⁶⁸ BOA. **A. DVNS. MHM. d.** 118, s.154.

⁶⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", **Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara 2004, s. 29; Yakup Ahabab, "Kalkandelen Para Vakıfları", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 3 (5), İstanbul, 2017, s. 51.

⁷⁰ **VGMA. d.** 624, vr. 296. karş, **Osmanlı Dönemi, Rumeli Para Vakıfları**, edit. Mehmet Bulut, İstanbul 2019, s. 118

mektebin görevlilerine tahsisli olarak vakfettiği nakit para miktarı 149 000 akçedir. Mütevellî aracılığıyla istirbah olunan paradan, 5 vakit namazda imâmet hizmeti edecek imâma günlük 25 akçe, tefsîr ve hadîs ilimlerine âşinâ olup Cuma namazından sonra kürsüden cemâate vaaz, nasihat ve temel dinî bilgiler talimi yapacak olan vâize günlük 10 akçe, yakındaki sıbyân mektebinin muallimine günlük 15 akçe verilmesi şart koşulmuştu. Yine evlâdlık vakıf olarak tesis edilen para vakfının ilk mütevellîsi sağ oldukça (*vakf-ı mezkûruma hayâtda oldukça ben mütevellî olub*) kendisi, yâni Abdülfettâh Ağa'nın olacağı kayıt altına alınmıştır⁷¹.

1208/1793 senesinde Yakovalı Abdülfettâh Ağa bin Hâcî Yûsuf Abdullâh kadiya giderek 149 000 akçesini, Yakova'da yaptırdığı câminin ve yakınındaki mektebin görevlilerine harcanmak üzere vakf etmiştir. Vakfiye şartlarına göre vakf edilen meblağdan mütevellî eliyle istirbâh olunmasının şart koşulduğu nemâsının ise nerelere harcanacağını şu şekilde belirtmiştir: "*kazâ-i merkûmede müceddeden binâ eylediğim câmi'-i şerîfde evkât-ı hamsede bî-kusûr imâmet hidmetini edâ eyleyen kimesne yevmî yigirmi beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve câmi'-i mezkûrde tefsîr-i şerîf ve hadîs-i nebeviyyeye kâdir bir kimesne haftada bir gün yevm-i Cum'a'da ba'de's-salât kürsiye çıkub cemî'-i müslimîne va'z u nasihat ve ta'lîm-i umûr-ı zarûriyye-i dîniyye eyleyüb yevmî on akçe vâzifeye mutasarrıf ola ve câmi-i mezkûre kurbunda kâ'in mekteb-i şerîfde mu'allim-i sıbyân olan kimesne ba'de'l-hidmet yevmî on beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola*".

b) Câmî Vakıfları

Câmilerin dinî ve kültürel fonksiyonları gibi konulara Kosova'nın sancaklarındaki câmiler bölümünde değinilmişti. Burada ise incelenen dönemde câmî vakıflarıyla ilgili ulaşabildiğimiz kayıtlar üzerinde durulacaktır. Müslüman toplumların ibadetlerinin ifası için genellikle vakıflar yoluyla mescidler, câmiler yaptırmaları olağandır. Denetimlerini devletin yapması dolayısıyla bu tür vakıfların yaşatılması cemâaat ve devletin müşterek sorumluluğundadır.

⁷¹ VGMA. d. 629, vr. 229. karş. Osmanlı Dönemi, Rumeli Para Vakıfları, s. 120.

Kosova'daki mescid/câmi vakıflarına dâir XVIII. yüzyıldaki ilk örnek, Prizren Mehmed Paşa Câmiî'nin ferrâşlık hizmetiyle ilgilidir. Câmi vakfiyesine göre bu vazifenin karşılığı olarak günlük 3 akçe almakta olan Yunus Gurre-i Şevvâl 1153/20 Aralık 1740'da vefât etmiş ve görev öz oğlu İbrahim Halîfe'ye verilmişti⁷². Yakova'daki Bîzebân Süleymân Ağa Câmiî'nin aydınlatılması için kullanılan kandil yağı (şem'-i revgân) masrafına 1173 /1773 tarihli vakfiye masraf defterine göre senelik 2 592 akçe ayrılmıştı⁷³.

c) Priştine Râgıb Vakfı

3991 numaralı Evkâf Defteri'nde 10 Safer 1157/ 25 mart 1744 senesinde Priştine'de Râgıb vakfının mütevellîsinin vefât ettiği ve kadının arzı ile yerine Sinân adlı şahsın atandığına dair bir kayıt mevcuttur⁷⁴.

d) Priştine Hüseyin Emîn Vakfı

Daha önce 1152/1739 tarihli imâmlik hizmetine yapılan tâyin dolayısıyla bahsi geçen Priştine'deki Hüseyin Emîn vakfı Priştinede dinî yapılardandı.

3. Panayır ve Çarşılar

a) Panayırlar

Kosova'da fetih öncesi küçük çaplı alışverişlerin, dinî bayramlarda (Hristiyan-Ortodoks) tertib edilen panayırlarda yapıldığı bilinmektedir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Raguzalı tüccârların İpek ve Prizren'deki panayırları ziyaret ettiği, Prizren'de yılda 4 kez panayır düzenlendiği ve şehrin yakın bölge için ticarî bir merkez statüsünde olduğu öğrenilmektedir. Manastırlara panayır düzenleme hakkı krallar tarafınan verilmekteydi ve bu sayı zamanla artmıştı⁷⁵.

Panayırlar, Osmanlı döneminde de tertib edilmeye devam etmiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde panayır şeklindeki pazarlar yaygınlık kazanmaya başladı.

⁷² BOA. EV. HMM. d. 3991. s. 14.

⁷³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, s. 350.

⁷⁴ "Priştinede vâki' Râgıb? Vakfı'nın mütevellîsi olan Yûsuf Halîfe fevt olub mahlûlünden Sinan nâm kimesneye tevcih buyuruldu () arz kadı Ahmed efendi". BOA. EV. HMM. d. 3991. s. 13.

⁷⁵ Bedri Muhadri, *Priştine në Mesjetë Shek XIV-XV*, Prishtine 2013, s. 163.

Panayırların çoğunda canlı hayvan, zanaat ürünleri, demir gibi eşyaların ticareti yapıldı.⁷⁶ 1178-1196/1765-1782 tarihli şikâyet kayıtları vesilesiyle Priştine Kasabası'nda 2, Vulçitrin Kasabası'nda 1 kez panayır toplandığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı kayıtlarında, "Priştine Panayırları" ve "Vulçitrin Panayır Çarşusu" şeklindedir⁷⁷. Kezâ, Raguzalı bir tüccâr 1779 tarihinde Priştine panayırına gitmekte olan bir kürkçü ile yolda karşılaştığını seyâhat notları arasında kaydetmiştir⁷⁸.

Kosovalı tüccarların mallarını diğer Rumeli panayırlarında da sergilediği ve oradan mal aldıkları dönemin kayıtlarına yansımaktadır. Yakova sâkinleri ile birlikte Yakova Sûku'nda faaliyet gösteren tüccârlar, Evâhir-i Şevvâl 1123/ 2-10 Aralık 1711'de Selanik ve diğer çevre panayırlarda emtia alıp satıyorlardı⁷⁹. Priştine panayırlarına gitmek üzere yola çıkan Ürgüb kasabasından dört şahıs, 02 Rebiülâhir 1196/03 Temmuz 1707'de Vulçitrin'in Arnavud köylerinden Gillamnik'de misâfir olarak konakladıklarında gece katli edilip para ve mâllarının gasb olunduğunu yine belgelerden tespit edebiliyoruz⁸⁰.

b) Debbâğhâne ve Çakırcı Çarşıları

Yukarıda söz edildiği gibi panayırlar yılın belli tarihlerinde ve yılda bir kaç defa kurulurken şehirlerde devamlı olarak açık olan çarşılar da vardır. Kosova'nın en gelişmiş kasabalarından birisi olan Prizren'in çarşılar konusunda da zengin olduğunu dönemin belgelerinden öğrenmekteyiz. Debbâğhâne, Çakırcılar ve Saraçhâne Çarşısı'nın faaliyetleriyle ilgili üç kayda rastlanmış bulunmaktayız. Çakırcılar ve Debbâğhân çarşılarının varlığı da *Rumeli Ahkâm* kayıtlarından tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlar şu şekildedir:

Evâsıt-ı Zilkade 1161/02-11 Kasım 1748'de Prizren'de İbrahim ve Hüseyin adlı şahısların vârisleri, babaları Şevvâl ayında kaza Debbâğhâne çarşısından zahîre satın

⁷⁶ M. Akif Erdoğan, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, İzmir 1999, s. 1.

⁷⁷ BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 123, s. 98; BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 13 (Evâhir-i Z. 1178/11-19 Haziran 1765); A. DVNS. AHKR. d. 22, s. 162 (Evâsıt-ı B. 1180/ 13-22 Aralık 1766); AE. SABH. I, dos. nr. 64/4467 (02 R. 1196/ 17 Mart 1782).

⁷⁸ Vuk Vinaver, **Tregtarët e Raguzës në Kosovë-Metohi, Përparimi III**, Prishtinë 1961, s. 155.

⁷⁹ BOA. A.DVNS. MHM. d. 118, vr. 167.

⁸⁰ BOA. AE. SABH.I. dos. 64/4467.

aldıklarından sonra, Salih Paşa'nın adamlarından (etbâlarından) 20, 30 kişi yolunu keserek darb ve katl etmişlerdir. Prizren kadısına gönderilen hüccetde olayın gerçekleştiği mahalde yargılama yapılması için yazılan ifâdelerden anlaşılmaktadır. Evâhir-i Şevvâl 1181/11-19 Mart 1768 tarihinde Prizren'de kuş yetiştiriciliği ile uğraşan zümrenin devamlı bir şekilde "*biz çakırcı ve şâhinci ve atmacacı tâifesinden ideriz*" ifadeleriyle varlıkları ispat edilebilmesinin yanı sıra Evâsıt-ı Zilkade 1169/ 07-16 Ağustos 1756 tarihli hükmünde ise Prizrende Çakırcılar Çarşısı'nın simitçi dükkanı ile sınırlı olduğunu belirtilmiştir⁸¹.

4. Esnâf ve Meslekler

XVIII. yüzyılda Kosova'da mevcut işyerleri ve meslekler hakkındaki Osmanlı arşivinde bugüne intikal eden bilgiler, yukarıdaki başlığı kullanmaya imkân verecek kadar zengin ve değerlidir. Bilindiği üzere, *Rumeli Ahkâm Defterleri*'nden Müslümanlar, Cizye Defterleri'nden ise gayrimüslimler hakkında maksata matuf bilgiler derlemek mümkün olmaktadır. Her iki millet arasında meslekler itibarıyla kesin bir ayırmadan bahsetmek güç ise de, Prizren ve çevresindeki Müslümanların daha çok Osmanlı avcılık teşkilâtının bir parçası olarak yırtıcı avcı kuşları yetiştiriciliği (çakırcı, şâhinci, atmacacı vs.) yaptıkları görülmektedir. Diğer taraftan, meselâ Yakovalı gayrimüslimlerin daha çok bir mekân gerektiren meslekleri (kuyumcu, ekmekçi, mûytâbcı vs.) icrâ ettikleri söylenebilir.

Yine Kosova şehirlerinde mâl veya hizmet üreten her çeşit esnâf zümresinin (mumcu, semerci, çömlekçi, terzi vs.) mevcut olduğu kolaylıkla ifâde edilebilir. Osmanlılar'ın bölgede teşkilâtlandığı tarihlerden itibâren iş ve meslek grupları eski faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Belgelerde çok genel olarak kuyumcu, tüfenkçi, debbâğ, sarrâc gibi meslek sâhipleriyle ilgili bilgilere her zaman rastlanmaktadır⁸².

a) Kuyumculuk

XVII. yüzyılda Prizren başta olmak üzere İpek, Mitroviçe, Yakova ve Priştine kuyumcularının altın ve gümüşten küpe, kolye, bilezik üretimi yaptıkları, çubuk, tüfek

⁸¹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 24, s. 7. (1181/ 1768); A. DVNS. AHKR. d. 11, s. 190.

⁸² Kadri Halimi, "Zejtaria në të Kalumen e Kosovës", s.30.

süslemeleri gibi elişleri hazırladıkları bilinmektedir⁸³. XVIII. Yüzyılda da kuyumculuğun yaygın bir meslek olduğu anlaşılmaktadır. Yakova'da 1164/1750-1751 tarihlerinde 30 gayrimüslim şahıs kuyumculuk yapmaktaydı⁸⁴.

b) Tüfenkçilik/Tüfekçilik

Tüfek üretimi ve satışında Prizren ve Kalkandelen'in diğeri Rumeli şehirlerine oranla daha öne çıktığı dönem XVIII. yüzyılın sonlarıdır. Yakova'nın da dâhil olduğu söz konusu şehirlerde üretilen tüfeklerin Anadolu'ya, İran ve Mısır'a ulaştığı, ticâretinin yapıldığı belirtilmektedir⁸⁵. Bâzı tüfekçi ustaların isimlerine ulaşılmıştır. Meselâ Yakova'da Tuş, Prizren'de Doda tüfek yapımcılığıyla ünlenmişlerdi. Aynı şehrin Atık Mahallesi'nde 1164/1750-1751'de Latin milletinden İsnaz (اسكض) veled-i Marko ve Rum milletinden Risa veled-i Yovan ve Pyetr veled-i Maksim isimli 3 gayrimüslim usta tüfekçilik yapmaktaydı⁸⁶. 1837 senelerinde Prizren'de geçici olarak ikamet eden Fransız gezgini Ami Boue, Prizren Kal'ası'na giden yol üstünde tüfekçi ve saraçların gelişmişliği dolayısıyla şaşkınlığını ifâde eder⁸⁷.

c) Kazancılık

Osmanlı arşiv belgelerinde eski Türkçe'deki *kazgāncı* kelimesiyle belirtilen kazancılık mesleği hem Rumeli'de hem de Anadolu'da erken dönemlerden itibaren yaygınlık kazanmış itibârlı bir meslektir. XVIII. yüzyılda Rumeli'de kazancılığı daha çok gayrimüslimlerin ve özellikle Rum milletinin yaptığı ifade edilmektedir⁸⁸. Kosova şehirlerindeki durum da aynı doğrultudadır. Meselâ Yokava'daki Hacı Ömer Mahallesi'nde ikamet eden ve kazancılık zanâatlarını icrâ etmekte olan 4 isim (Gorki veled-i Buş, Kola veled-i İstefan, İstoyan veled-i Corca, Pafko veled-i Kirko) adlı Rumlar idi⁸⁹.

⁸³ Halimi, A. g. m., s. 32.

⁸⁴ BOA. D. CMH. d, 26787, vr. 1-8.

⁸⁵ Zija Shkodra, *Esnağët Shqiptarë (Shek. XV-XX)*, Tiranë 1973, s. 280.

⁸⁶ BOA. D. CMH. d. 26787, s. 1-8 (1164/ 1750-51).

⁸⁷ Ami Boe, *Shqipëria në Turqinë Evropian*, Çev. Ilirjana Angoni, Tiranë, 2011, s. 196

⁸⁸ Vasilije Kozarac, "Kazandzije u Pristini", *Glasnik Muzeja i Kosova*. Knj. I, Pristina 1956, s. 68-69.

⁸⁹ BOA. D. CMH. d, 26787, s. 3-6, (1164/1150-51).

d) Debbâğcılık

Osmanlı belgelerinde debbâğ şeklinde yazılan kelimenin debbâğân şeklindeki çokluğu da kullanılır. Bilindiği üzere, ham deriyi işleyen meslek sâhibinin adı halkın dilinde dabakcı/tabakcıdır.

Kosova'nın coğrafyası geniş otlaklar ve ormanlara sahip olduğu için halkın temel uğraşı hayvancılıktır. Dolayısıyla hayvan derilerini işleyen meslek erbâbının sayısı hayli fazladır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yayınlanan bir araştırmada, Prizren ve Dukakin yörelerinde, 1800'lerde 2 milyon başın üzerinde koyun olduğu beyan edilmiştir⁹⁰. Hayvancılıkla uğraşan ahalinin aynı zamanda yaygın olarak debbâğlık yapması şaşırtıcı değildir. Kosova ve Müslümanların yaşadığı çevre şehirlerde bulunup günümüze ulaşan Tabak Köprüsü, Tabak Çeşmesi, Tabak Câmii gibi yapı isimleri de buna işâret etmektedir. Debbâğların Prizren, Priştine ve Yakova şehirlerinin kenâr semtlerinde, mesleklerini icrâ ettikleri araştırmacılar tarafından tesbit olunmuştur⁹¹. Prizren'de faal olan Debbâğhâne Çarşısı'nın varlığına ve Debbâğ Ahmed ismine yukarıda belirtildiği gibi Evâsıt-ı Receb 1174/16-25 Şubat 1761 tarihli belgede rastlamaktayız⁹².

e) Saraçlık/Serrâçlık

Saraçlık Osmanlılar'da at eyeri ve koşum takımları öncelikli olmak üzere deri ve meşinden muhtelif eşyaların imâlâtı anlamında kullanılmıştır. Temel küçük sanayi işletmeciliği idi. Osmanlı belgelerinden bu meslek erbâbının bolca bulunduğu, üretim ve alışverişin yapıldığı mekânlara da sarâçhâne dendiği anlaşılmaktadır. Temel küçük sanayi işletmeleri olan sarâçhâneler doğal olarak Kosova şehirlerinde de mevcut idi. Prizren'deki Sarâçhâne Mahallesi'nin adı, sarâçhânenin en azından belirli bir süre burada bulunduğunu göstermektedir. Ami Boa'nın işâret ettiğine göre Prizren'deki serrâçların yeri Saraç yolunun bulunduğu güzergâhta idi.

⁹⁰ P. Kostić, *Prosvetno kulturni zivot pravoslavnih srba u Prizreni i njegovoj okolini u XIX, početkom XX veka*, Skopje 1933, s. 113.

⁹¹ Kadri Halimi, "Tabacki zanat u Prizrenu", *Glasnik I*, Prishtine 1956, s. 104.

⁹² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 6, s. 118; A. DVNS. AHKR. d, 17, s. 10.

Tablo 3.4. 1164/1750-1751 yılında Yakova gayrimüslimlerin meslekleri:⁹³

Meslek	Kişi Sayısı	Meslek	Kişi Sayısı
Kuyumcu	30	Dülger	4
Ekmekci	15	Semerci	7
Kazancı	5	Mutafçı	17
Tüfekçi	4	Bakkāl	4
Terzi	2	Kürekçi	4
Mumcu	2	Hakim	1
Boyacı	17	Yemci	1
Demirci	14	Hademe	10
Çömlekçi	4	Rençber	24
Çoban	1		
Keşiş	9		
Sandıkçı	1		
TOPLAM			176

Yakova'daki gayrimüslimlerin en çok kuyumculuk mesleğine itibâr ettikleri tekrar vurgulanabilir. Söz konusu Katolik Hristiyan topluluk Atık Mahalle'de ikamet ediyorlardı. Rum reâyânın daha çok demirci, çömlekçi, mutafçı, hizmetçi, çiftçi olduğu, Yakova'ya bağlı Züm'deki hristiyan Arnavut lâtinlerin ise daha çok fırıncılık ve çiftçilik yaptıkları söylenebilir.

⁹³ BOA. D. CMH. d. 26787, s. 1-8 (1164/1150-51).

D) ÂSÂYİŞ VE NİZÂM

1. Âsâyîşi Bozan Olaylar

Osmanlı Devleti'nin tüm vilâyetlerinde âsâyîşi korumak ve düzeni devam ettirebilmek en önemli konu ve vazifedir. XVIII. yüzyılda Kosova'daki sancâk ve kazâlarda meydana gelen âsâyîş meselelerinde devlet idârecileri önce mübâşirler aracılığıyla olayın soruşturmasını yaptırmakta ve İslâm hukukuna/şer'î hukuka göre muhâkeme ettirmektedir. Cezâlandırılması gereken bir durum ortaya çıktığında bunun icrâsı taşradaki ehl-i örf tâifesinden istenmektedir. Verilen cezâ kararları suçun niteliğine göre hafif veya ağırdır. Kosova'da pek az örnek çıksa da suç işleyen şahıslara ağır ceza sınıfından nefy (sürgün) kalebendlik (uzaklaştırıldığı kalenin dışına çıkması yasaklı) cezâları uygulanmıştı.

XVIII. yüzyılın hemen öncesinde nerede ise tüm Rumeli ahalisini derinden etkileyen gelişme, II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından Kutsal İttifâk devletleriyle 1683-1699 yıllarında yapılan bir dizi savaş ve çarpışmalardır. Devlet ve toplumun çâre bulmakta zorlandığı söz konusu süreçte, 1688'de Kosova Habsburg ordusunun işgâline uğramıştı. Bu sebeple halkın ve devletin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve çözüm arayışları XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Priştineli Pîr Mehmed Efendi isimli müellifin *Râhatü'l-kulûb Şerhi* zahriyesine yazılan derkenâra göre, işgâlde birlikte Müslümân halkın büyük kısmı Ostroviçe, Siroz ve yakın çevresine firâr ederken, kıymetli yazma eserleri de yanlarına almışlardı⁹⁴.

Kosova şehirlerinden işgâl yıllarında ayrılmak zorunda kalan ahali 13 Şaban 1106/29 Mart 1695 tarihli bir arz-ı mahzarla sıkıntılı durumlarını pâyitahta duyurmuşlardı. Priştine, Vulçitrın, Novabırde, Yanova-i kadîm ve Morava kasabalarının âliminden sâlihine, zengininden, fakirine, düşman istilâsında çoluk çocuklarıyla birlikte perîşân

⁹⁴ **ASHAK**, Biblioteka e Arkivit te Kosovës, nr. Inventarit: 47 [Kosova Devlet Arşivleri kütüphanesi, Enventar nr. 47]; Aynı yerdeki bilgilere göre müstensih Ahmed Efendi kendisiyle mukâbele ettiği nüshayı müellife takdim etmiş, o da eseri Priştine dışına çıkarılmaması şartıyla küçük câmiye vakf etmişti. Ancak işgâlde Siroz'a götürülen eserin vakıf kaydı okunup öğrenilince, seneler sonra 1277/1844'de ticâret erbâbı aracılığıyla yazma Priştine Medresesi'nin kütüphanesine konulmuştur.

olduklarını, ayrı ayrı yerlere gidip yerleştiklerini, Allâh'ın yardımıyla vilâyetleri tekrar feth ile İslâm kasabasına dâhil olunca da fermân üzere elleri boş ("*sıfru'l-yed*") şekilde iskân edildiklerini dokunaklı bir dille anlatmışlardı. Sonra da ellerinde ne varsa satıp, borç parayla başka yerlerden tohum ve öküz satın alarak ekip biçmeye ve kıt kanâat geçinmeye başladıklarını, ancak bu kez de 2 binden fazla haydût ve eşkıyânın şehirlerine saldırdıklarını aynı mahzarda belirtmişlerdi⁹⁵. Kosova kasabalarının ahalisini sıkıntıya düşüren ve telâfisiz zararlara yol açan eşkıyâ saldırılarını, hem yerel idârecilerin hem pâyitahttaki ilgililerin öncelikli, çok âcil mesele olarak takip ettikleri görülmektedir.

a) Eşkıyâlık Eylemleri

Yeniçağ dünyasında Osmanlı ülkelerindeki haydût ve harâmîlerin, yol kesenlerin genel adı eşkıyâdır. Daha çok kırsal ve dağlık alanları kendilerine mesken tutan, "*minâreli yerlere girme âdeti olmayan*" eşkıyâ, hem Rumeli hem de Anadolu vilâyetlerinin başlıca endişe kaynağıdır. Osmanlı tarihlerinde, kesin bir ayırım her zaman görülmemekle birlikte, şehir içlerindeki bu kabil şahısların zorba, şehir dışındakilerin şakî ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır.

Düşman sınırlarında meskûn olan ve dâimâ hareket hâlinde bulunan Rumeli ahalisi iki taraflı bir saldırının da hedefi idi. Haydûtluk faaliyetleri için Kosova coğrafyasının son derece elverişli olduğu ileri sürülebilir. Zirâ eşkıyâ kelimesine Kosova ile ilgili belgelerde sıkça rastlanmaktadır. Kosova şehirlerindeki eşkıyâlık vakaları daha çok ahalinin mâl ve mülkünün gasbı şeklindedir. Hâne basma, katl, rehin alma ve vergi tahsîliyle ilgili suçlara da rastlanır. Reâyâ sınıfından çıkan yol kesiciler için söylenen eşkıyâ sıfatı, vazifesini kötüye kullanan şehir idârecileri ve zulme meyleden askerî sınıf mensupları için de kullanılmaktadır. Bunların şakîlerle birlikte hareket ettikleri zamanlarda kasabalar günlerce kargaşaya düşüyor, ahalinin kolu kanadı kırılmış oluyordu.

Dukakin Sancağı Mütesellimi ve Kâimakâmı İpekli Mahmûd Paşa-zâde Kahramân Paşa, Kosova bölgesindeki "*nâmlı*" şakîlerin en önde geleni idi. Ahalinin İstanbul'a

⁹⁵ BOA. AE. SAMD. II. dos. nr. 5/455.01.

yaptıkları şikâyetlerde onun "*öteden berü zulm ile meşhûr*" olduğu ayrıca vurgulanmaktaydı⁹⁶. Kahramân Paşa, kendiliğinden olağanüstü vergi salarak cebren tahsîlâtına girişmekte ve bu yolda köyleri ve hâneleri basmaktadır. İpek'de oturan Paşa'nın, Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1179/ 25 Kasım-4 Aralık 1765'de yanına topladığı 6-7 bin âsî Arnavut eşkıyâsıyla hareket ederek Altun-ili ve Hâs nâhiyelerinden fermân olmaksızın zahîre vergisi (*zahîre-bahâ*) adıyla 4 bin kuruş talep ve tahsîl ettiği, ayrıca Dervîş Ahmed Paşa-zâde İbrâhim Bey'in çiftliklerini, menzillerini, 11 köyün ahalisinin 420 adet menzillerini ateşe verip yaktıkları belirtilmişti. Belgenin devamında eşkıyânın mahsûllerini ve hayvanlarını da yağmaladıkları, yaptıkları bütün bu zararlar yetmezmiş gibi bir de para cezâsı (*cerîme*) olarak, Dukakin sancağındaki her bir kazâ ve nâhiye ahalileri için 3 500 kuruş kesildiğinden şikâyet edilmektedir. Prizren ve Suharika kazâ nâiblerinin aktardıkları bu bilgiler çerçevesinde öncelikle Dukakin Kâimakâmı Kahramân Paşa azledilerek yerine timâr ve zeâmet sahiplerinin ittifakla kabul edecekleri bir ismin tâyini kararlaştırılmıştı. İskenderiye, Prizren ve Suharika kadı nâiblerine de meselenin etraflıca araştırılması emredilmişti⁹⁷.

Prizren Sancağı Beyi Kurd Bey'in ve mütesillimi olan Kara Hüseyin'in derhâl pâyitahta, divân-ı hümayûn'a getirtilmesi gibi sert bir karârla sonuçlanan şikâyetler de süregelen eşkıyâlıkları ve haksız vergi tahsîliyle uğranılan zararlara dâirdi. Prizren, Suharika ve diğer kazâ ahalisi, mükellef oldukları vergilerini noksansız vermelerine rağmen, Evâsıt-ı Receb 1114/1-10 Aralık 1702'de Kurd Bey, Mütesellim Kara Hüseyin ve 70 civarında eşkıyâyı da yanına alarak yaptığı hâne baskınları, yağma ve zulümleriyle halkı bezdirmişti⁹⁸.

Gayrimüslim Kosovalılar haksızlıkla karşılaştıklarında yine kadılık aracılığıyla şikâyet ve taleplerini bildiriyorlardı. Morava nâhiyesinden Niko, İstanko ve Marinkor isimli zimmîler Evâhir-i Rebîülâhir 1151/8-16 Ağustos 1738'de, mükellef oldukları ispence vergisini ödedikleri hâlde Priştine kazâsı zaîminin, kanûnda ve defterde yazılı

⁹⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 17, s. 58 (Evâsıt-ı L. 1174/ 16-25 Mayıs 1761).

⁹⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 132.

⁹⁸ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 37, s. 19.

meblağdan fazla olarak ikişer kuruş daha talep ettiğini İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Priştine kadısına verilen emirde, kanûnda belirtilen meblağdan fazlasının alınamayacağı belirtilmiş ve zaîmin bu davranışına engel olunması istenmişti⁹⁹.

Prizren'in önde gelenlerinin 1155/1742-1743'de yeni tayin olunan Yakovalı Mahmûd Paşa-zâde Ali'den şikâyetlerini kaleme aldıkları arzuhâlde, haksız vergi tahsiline uğradıkları beyân ediliyordu. Yeni sancak beyi, 3 taksitle tahsîl edilen imdâd-ı hazeriyye vergisini iki taksit olarak tahsîl etmiş, ayrıca, 500 esedî kuruş ikram, 1200 keyl arpa, 200 koyun ve 150 araba samanı da zahîre namında almıştır. Bundan 15 gün sonra da Hacı Hasan Paşa-zâde Tâhir Bey ve akrabası olan Murad, 500 eşkıya ile Prizren şehrini muhasara edip Cami minarelerinden halkı kurşunlayarak kadın ve erkek 13 kişinin kanını dökmüşlerdi. Ayrıca Prizrenin üç mahallesiyle civâr köylerini de yağmalamışlardı. Yakub Ağa adlı bir şahsın çiftliğini ve hanesini yakmışlardı. Olay mahallinde araştırma yapmak üzere Prizren nâibi Es-Seyyid Abdullah ile Yeni Pazar ve Tırgovişte kadısı Mustafa'ya fermân gönderilmiştir¹⁰⁰.

Başka bir örnek de 25 Ramazân 1190/ 07 kasım 1776 tarihinde Prizren Sancağı'nda yaşanmıştır. Prizren Mutasarrıfı İsmâil Paşa iken, Dukakin Mutasarrıfı Kahramân Paşa, Priştineli İsmâil Bey, Maktul Hasan Efendi'nin çıraklarından Bilinifli Mahmûd ve Priştine âyanı Mahmûd Bey ile beraber olup Dukakin Sancağı'nda asî askerlerinden Fanda ve Mirdit keferelerini ve Luma, Topolan, Kosova ve İpek'ten de asker toplayarak Ramazan-ı şerîfin on birinci gününde Prizren Kasabası'nın dokuz mahallesiyle Debbağhâne Çarşısını basarak yağmalamışlar ve birçok kişiyi katledip, bazılarını da hapsedmişlerdir. Eşkîyâlar, Prizren Sâlih-zâdelerinden Emrullah ve Prizren mütesellimi olan Ahmed beylerin evlerini de yağmalamışlardır. Eşkîyâ zümresine eşlik eden Mahmûd adında bir paşa da Prizren'in Züm ve İdvornik Köyünde iki Müslümanı katledip nice kişilere de eziyet ile hapsedip, tecrîm vergisi almışlardır. Merkeze bildirilmek üzere olayın

⁹⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 4, s. 61.

¹⁰⁰ BOA. A. DVN. MHM. nr. 1, s. 55.

araştırılması imkânı olmadığından Mahmûd Paşa'nın ve Priştineli Mahmûd Bey'in Asitane'ye gönderilmesi için ferman gönderilmiştir¹⁰¹.

Prizren ve Suharika kazâları ahalilerinin Evâil-i Şaban 1168/10-22 Mayıs 1755'de müştereken şikâyet ettikleri isim, Suharika'nın Kruşa-i Sagîr Köyü'nde oturan Tâhir Bey-zâde idi. Söz konusu şakî, her iki kazâdaki eşkıyânın da başına geçerek, hâneleri yakmış, mâl ve hayvânları yağmalamış, ırz ve nâmûsa saldırmış ve bir kaç mâsum insanı da katletmişti. Aynı eşkıyâ grubu, Prizren'e bağlı İslubiçe Köyü'nde ikamet eden Mahmûd isimli şahsın hânesine baskın yaparak oğulları İshâk ve Mehmed'in canlarına kıymışlar ve hayvânlarını yağmalamışlardı. Gözü dönmüş eşkıyâ gürûhunun bir sonraki baskınları, Sırbîçe Köyü'ndeki İstanko isimli şahsın hânesi olmuştu. Baskında zimmîyi katletmişler ve kızını kaçırmışlar, ardından Mamuş Köyü yakınında Osmân Ağa-zâde Receb Ağa'yı yaralayıp, Prizrenli Maksûd Sipâhî'nin oğlu Osmân'ı ve Abdullâh Sipâhî'nin kardeşini de rehin almışlardı. Baskınların devamında Prizrenli bir sipâhi olan Maksûd'un on dört yaşındaki oğlunu ve kardeşini rehin almışlar, Belaçirkva Köyündeki Abdullâh sipahinin kardeşlerini de rehîn alıp mallarını gasbetmişlerdir. Bundan sonra Rogovalı Hivzi Beyin hanesini basıp yağmalayıp yakmışlardır. Ahâlinin arazilerine el koyup zabıtaya gitmelerini engellemişlerdir. İsyâncı çiftçi ve sipâhîler devlete verilmesi gereken öşür, avâriz, cizye, âdet-i ağnâm gibi vergilerini vermemişlerdir. Durumu bildiren Rumeli eski valisi Ahmed Paşa olmuştu. Bunun üzerine Rumeli divânından Prizren kadısına, mütesellimine, yeniçeriserdâra ve Luma kasabasındaki Ağvâr kale erlerine hitâben bir mübâşir gönderilmiştir. Şâkiler ikâz edilmiş, ancak eşkıyâlıkta ısrar ve devlete itâat etmeyerek 11 kişiyi kurşunla yaralamışlardır. Devlet güçlerinin operasyonunda Rüstem bey adında bir eşkıyâbaşı yakalanıp hapsedilmiştir. Cezâsını çekerken büyük babası el-Hâc Hasan Beşe ve Sağ Kol Yakovalı Mehmed Bey ile Rogovalı Mehmed Beyler, Rüstem beyin cezasını hafifletmek maksadıyla kendisini sürgüne (tağrîb) gönderme teklifinde bulunmuş ve eşkiyalığa karışmayacağına dâir de kefil olmuşlardı. Fakat Rüstem Bey

¹⁰¹ BOA. AE. SMST. III. dos. nr. 230/30.

bundan sonra da eşkıyâlığa devam edince yeniden yakalanması için Rumeli vâlisine hitâben emir gönderilmiştir¹⁰².

Vergi tahsîlâtıyla ilgili gelişmeler tüm Rumeli'de olduğu gibi Kosova ahalisi için de öncelikli meseleler arasındadır. Kanûn dışı vergilendirme ve bu yolda icrâ edilen müeyyideler sonucunda idâreci sınıf ile ahalinin her zaman karşı karşıya geldiğine dâir sayısız örnek vardır. Prizren mutasarrıfı Hasan Paşa, yıllık 3 bin kuruş ve 3 taksitle toplanan imdâd-ı hazeriyye vergisine ilâve olarak "*ikrâmiyye*" ismiyle ve daha başka anlamsız adlarla akçe toplamaya girişmişti. Kazâ sâkinlerinin şikâyetinin ardından Reîsülküttâb Mustafa Efendi'nin kaleminden verilen cevapta, mutasarrıfın azl edilerek yerine Sâlih Paşa'nın getirildiği ve tahsîlatta fazladan 1 akçe dahi alınamayacağı kesin sözlerle tekraren belirtilmişti¹⁰³.

Eşkıyâlık eylemlerinin asıl geri dönülmez zararları câna ve mâla kastedilen vakalarda ortaya çıkıyordu. Ağır cezalık suçların işlendiği münferit örneklerin daha çok kırsalda, köylerde meydana geldiğini Osmanlı belgelerinden öğreniyoruz. Yakova'ya bağlı Priyepol Köyü'nden Balo, Haso ve Demo Hüseyin isimli şakîler, Evâil-i Zilkade 1156/17-26 Aralık 1743 tarihinde, Ali ile kardeşleri Mehmed, Ömer-zâde Mustafa ve Hamdî'ye saldırmışlar, bir kaçını öldürüp 700 kuruşlarını, hayvân ve erzâklarını gaspedip kaçmışlardı. Baskından kurtulan Ali'nin şikâyetine verilen cevapta, Dukakin mutasarrıfına ve Yakova kadısına âcilen fâillerin bulunması ve mahkemeye çıkarılmaları, çalınanların da iâdesi emredilmişti¹⁰⁴.

Vulçitrın'a bağlı Bresto ile Sibofça köyleri arasında bazı çocukları öldürüp, bazılarını da yaralayan eşkıyâ, aynı kasabadan Mahmûd Beşe, Mehdî Beşe, Hacı İbrâhim, Priştineli Ago ve Yahya tayfasıydı. Evâil-i Cemâziyelevvel 1157/12-21 Haziran 1744

¹⁰² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10, s.148.

¹⁰³ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 6, s. 7 (Evâil-i Za. 1160/4-13 Kasım 1747).

¹⁰⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 18.

tarihinde isimleri ve suçları tesbit edilen eşkıyanın derhal yakalanması ve cezâlandırılması emredilmişti¹⁰⁵.

b) Görevi Kötüye Kullanma

Osmanlı hukukunda rüşvet suçunun en sâde tarifi, resmî görev veya nüfûzun istismârıyla elde edilen kanûnsuz bedel/ücret şeklinde yapılabilir. Günümüzdeki yolsuzluklarla ve benzeri modern çağların suçlarıyla doğrudan bir ilişki kurmak ise doğru değildir. Burada devlet hizmetindeki kimi çalışanların, bazı mutasarrıf, kadı ve nâib gibi vazîfelilerin gizlice aldıkları akçe doğrultusunda karar vermeleri söz konusudur. Suçun işlendiği kanıtlandığında öncelikle vazîfeden uzaklaştırma cezâsı uygulanmaktadır.

Belgeler izlendiğinde, Kosova'da rüşvet vakalarının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak Osmanlı belgelerine akseden 2 örnekte de rüşvet isnâd edilen şahıslar, genellikle atamaları yerelde yapılan kadı nâibler idi. Novabırda Kalesi'nin timar sahiplerinden ulemâsına kadar tüm ileri gelenleri, Evâil-i Receb 1155/1-10 Eylül 1742 tarihinde Hüseyin Efendi isimli nâibi, emsâli görülmeyen zulümler yapmakla ve rüşvet almakla ithâm etmişlerdi. Sonuçta Novabırda Kalesi nâibi azl edilmişti¹⁰⁶. Diğer rüşvet vakası ise Evâil-i Zilkade 1177/1-10 Haziran 1764'te Prizren'de yaşanmıştı. Mahallin yerleşiklerinden ("yerlûden") nâib tayini yasaklanmış olmasına rağmen bu göreve tâyin edilen Pireoğlu Mahmûd Prizrenli idi ve hazırladığı resmî belgeler (hüccet vb.) için belirlenenden fazla akçe almaktaydı. Ayrıca mahkemede gördüğü bir dâvâda rüşvet alarak haksız olan tarafı himâye ettiği belirtilmişti. Prizren kadı nâibi Mahmûd'un görevden alınmasının emredildiği fermânda nâibin yerleşik kimselerden olamayacağı da vurgulanmaktaydı¹⁰⁷.

Kadıların vazifelerini sûistimâl ettiklerine dâir şikâyetler, onların fazladan veya hukuksuz olarak akçe talep ettiklerine dâirdir. Evâsıt-ı Muharrem 1158/13-22 Şubat 1745'de Vulçitrın Kadısı Feyzullâh'ın *defter akçesi* adıyla 800 akçe talep ve tahsîl ettiğinden şikâyetçi olan kazâ ahalisine verilen cevapta, ziyâde alınan akçelerin geri

¹⁰⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 4, s. 64.

¹⁰⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 1, s. 23.

¹⁰⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 19, s. 26.

verilmesi ve meselenin mahkemede çözülmesi gerektiği zikredilmekte idi¹⁰⁸. Priştine kazâsı ahalisi de kadılarının yine defter akçesi adıyla hukuksuz tahsîlât yaptığını şikâyet etmişler ve özde aynı cevâbı almışlardı (1158/1745)¹⁰⁹.

Vulçitrın ahâlisinin Evâsıt-ı Zilkade 1178/1-10 Haziran 1765'de müştekî oldukları sûistimâller biraz daha farklıydı. Ehl-i şer' olan kadı ve nâiblerin kesintisiz mahkemede bulunmaları esastı. Ehl-i örf gibi devre çıkmaları mutâd değilken, Vulçitrın kadısının "*devre çıkma*" bahânesiyle köy köy gezerek, köylünün mahremleriyle oturdukları evlere yerleşip bedelsiz erzak ve iâşe maddeleri aldığından şikâyet edilmekteydi. Ayrıca hukuksuz şekilde akçelerini almak için içlerinden biri vefât ettiğinde ve mirascı olarak herkes reşîd ve mevcudlu olduğu hâlde, mirâscılar arasında küçük erkek/kız çocuğu veya gâib mirâscıları varmış gibi ölenin mallarını resmen bölüştürme işlemini zorla tatbik ettiği, fazlaca kismet vergisi almak için geride kalan terekeye fazla değer biçtiği anlatılıyordu. Aynı şikâyet başvurusunda, kadılığın hazırladığı belgelerden, uyguladığı işlemlerden (resm-i nikâh, hüccet, 'ıtk-nâme, mürâsele vs.) kanûnda belirtilenden fazla akça alması ve buna benzer "zulüm"lerinin kendilerinin "perîşân" olmasına yol açtığı beyân edilmekteydi. Kaleme alınan cevabî fermânda kanûn dâiresinde hareket edilmesi ve bahsedilen uygulamalara engel olunması emredilmişti¹¹⁰.

Bihor kazâsı ahalisinin Evâil-i Cemâziyelevvel 1158/ 1-10 Haziran 1745 tarihindeki şikâyetleri Livâ mutasarrıfların hukuksuz vergi talepleri hakkındaydı. Prizren sancağı mutasarrıflarına harb ve sulh dönemlerinin olağanüstü vergilerini (imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazeriyye) vaktinde edâ etmelerine rağmen mutasarrıflarının bölgelerinde devre çıkararak ek seferiyye vergisi aldığı ve ayrıca şahsî masraflarına karşılık olarak *konakçı* ve *zahîre-i bahâ* isimleriyle akçe ve zahîre tahsîl ettiği beyan edilmişti. Bunun üzerinde pâytähttaki imdâd-ı hazeriyye ve seferiyye defterleri tahkik edilmiş ve Livâ

¹⁰⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 4, s.18.

¹⁰⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 4, s.18 .

¹¹⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 08.

mutasarrıflarının ahaliden fazladan vergi isteyerek zulm ettikleri ve durumu görüşmesi için Bihor kadısına emir gönderilmiştir¹¹¹.

c) Alacak-Verecek Meseleleri

Bilindiği üzere, gündelik hayatın içerisinde sıkça rastlanan meselelerden biri de borçlu-alacaklı dâvâlarıdır. Belgeler incelendiğinde ortaya çıkan genel davranışların, borçlunun ödeme yapmaktan kaçınması veya borçları üstlenmemesi istikametinde olduğu ifade edilebilir. Kadılık mahkemelerinde görülen alacak-verecek dâvâları tahmin edileceği üzere pek çoktur. Dâvâların büyük çoğunluğunun kadı, nâib mahkemesinde sonuçlandırıldığı, pek nâdir olarak da meselenin devlet merkezine aktarıldığı görülmektedir.¹¹²

Mesela, Evâil-i Muharrem 1179/ 20-29 Haziran 1765 senesinde Rumeli vâlisine, Üsküp ve Prizren kadılarına gönderilen emre göre Arnavud zümresinden Rüstem'in kefâletten dolayı zimmî olan sarrafçı İvâş'a 7 810 kuruş vermesi gereken bir meblağ olduğunu ve İvâş'ın parasını alamadığı için durumunu arz odasına taşıdığını, Sadriazâmın tavassutuyla Rüstem'in 2 500 kuruşunu hemen vermesi ve kalan kısmını ise altı ay içerisinde ödemesi konusunda anlaşmışlardı. Fakat, Rüstem'in bu kararı iptal etmek için elinden geleni yapmaya çalıştığı anlaşılınca muhâkeme edilmesi istenmiş ve eğer yine muhâlefet ederse tayin edilen çavuş aracılığıyla Âsitane'ye gönderilmesi için emr-i şerif çıkarılmıştır¹¹³. Benzer bir örneğe Evâil-i Safer 1182/17-26 Haziran 1768 senesinde İpek'te tesadüf edilmiştir. İpekli Dervîş Mustafa İstanbul sakinlerinden tüccâr Kirko'dan senetle 350 kuruş borç (istikrâz) almıştır. Dervîş Mustafa borcunu ödemek istemediği için kefil olan Osman Bey adlı kişi durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerinde Dukakin mütesellimine ve kadısına hüküm gönderilerek konunun mahallinde araştırılması ve kanunlara göre çözülmesi için hüküm verilmiştir¹¹⁴.

¹¹¹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 4, s. 67.

¹¹² Kosova kasabalarını alâkadar eden iki alacak dava İstanbul Rumeli Sadâret Mahkemesinde görülmüştür. Detaylı bilgi için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadâret Mahkemesi 272 (1171-1172/ 1758)**, haz. Salih Kahrıman – Mümin Yıldıztaş, İstanbul 2019, s. 285, 364.

¹¹³ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 27.

¹¹⁴ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 24, s. 65.

Priştine ahâlisinden Hâcî Ebûbekir, şehrin kadısına gönderilen Evâsıt-ı Zilhicce 1174/14-23 Temmuz 1761 tarihli hükme göre, zimmî Sarrâf Sihak'a olan 900 kuruş borcunu ödememek için uzun zamandır çeşitli bahâneler öne sürmektedir. Gönderilen hükümde sarrâfın alacağının tahsîli emredilmişti¹¹⁵. Benzer konulu bir hükümde Priştineli Hâcî Ebûbekir, kuvvetle muhtemel aynı şahıstır. Belgede İstanbul'un isimlerinden İslâmbol'un kullanılmış olması ayrıca dikkat çekicidir. Pâyitahttaki zimmî Sarrâf Sehak'dan aldığı 1025 kuruşu ödemededen vefât eden Priştine sâkinlerinden Hâcî Ebûbekir'le ilgili Evâsıt-ı Muharrem 1182/ 28 Mayıs-6 Haziran 1768 tarihli hükme göre, borcun tahsîli için eşi Gülfem Hâtun'dan yapılan talepler de sonuçsuz kalmıştı. Bu durumda Hâcî Ebûbekir'in yetimleri için vasî tâyin edilen Abdullâh'ın terekeden alarak borcu ödemesi hususu Priştine kadısına bildirilmişti¹¹⁶. Diğer bir alacak-verecek davası da meselenin aktarıldığı İstanbul'da çözülmüştü. Evâsıt-ı Ramazân 1171/ 19-28 Mayıs 1758 tarihli hükümde, Padişah sarayının gediklilerinden Hâcî Hüseyin'e borçlu olup vefât eden Prizrenli Davud Ağa'nın vârislerine, alacaklının parasının ölenin terekesinden alınarak ödenmesi emredilmişti¹¹⁷.

d) Vakıflar İle İlgili Meseleler

Osmanlı Devleti'nde her türlü ihtiyâcın karşılamasında vakıf müesseseleri çok önemli roller üstlenmiştir. Gündelik hayat içerisinde dinî, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve benzeri alanlarda hizmet veren vakıflar, zaman içerisinde bazı bozulmalara sahne olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve sosyo-ekonomik durum, vakıfların idaresinde de etkisini göstermiştir¹¹⁸. Aynı gelişmelerin yansıdığı Kosova'daki vakıfların idaresi ve işleyişindeki meselelerin düzeltilmesi gayesiyle devlet merkezinden sıkça emirler gönderildiği görülmektedir.

Vakıflarla ilgili öncelikli şikâyet konusu mesele, vakfın en üst düzeydeki idârecisi olan mütevellîlerin günlük akçelerini az görüp vakıf gelirlerini zimmetlerine geçirmeleridir. Vakıf akçelerinin böylece harcandığı suçlamalarıyla ilgili pek çok belge

¹¹⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 17, s. 108.

¹¹⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 24, s. 57.

¹¹⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 13, s.83.

¹¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Ankara 2003, s. 192-196.

vardır. Yakova'daki Bîzebân Süleymân Ağa Vakfı mütevellîsinin, vakıfnâmede belirtilen günlük 15 akçeye kanâat etmeyerek vakıf gelirlerini kendi malları arasına kattığı, vakfa bağlı eserlerin onarımlarına da bakmadığı ve dolayısıyla câmi, hân ve hamâm ve diğer yapıların kötü duruma düştükleri ayrıntılı bir biçimde kaleme alınmıştı. Dukakin sancağı mutasarrıfı ve Altun-ili kadısına gönderilen Evâil-i Muharrem 1124/9-18 Şubat 1712 tarihli cevâbî hükümde, vakıf mütevellîsi yevmiyesinin 15 akçe olduğu tesbit edilmekte ve Osmân Halîfe'nin yeni mütevellî olarak tâyin edildiği belirtilmektedir¹¹⁹.

Başka bir husus ise vakıfların idaresi konusundaki anlaşmazlıklar idi. Bilindiği gibi Osmanlı vakıf sistemine göre vakıf idaresi (tevlîyeti) vakıf kurucusunun şartlarına göre düzenlenmekteydi. Evlâdlık evkafındaki şartlara göre vakfın ilk mütevellîsi tayin edildiği gibi, halefi olacak şahıslar da belirlenebiliyordu. Prizrenli Şerîfe Emîne Hâtun Evâsıt-ı Rebûlahir 1184 /4-13 Ağustos 1770 tarihinde, müteveffâ cediti olan Mehmed Paşa'nın Prizren'de yaptırdığı câmi vakfının tevliyetini "*evlâd-ı evlâdına*" şartına istinâden anlaşılmadığı mütevellî Abdülvehhâb'ı azl ettirmiş ve yeni mütevellî kendisi olmuştu¹²⁰. Prizren'deki aynı câmi ve medrese evkafındaki mütevellî değişiklikleriyle ilgili başka belgeler de bulunmaktadır¹²¹.

e) Kalebendlik Cezâsı

Kaleye hapsedilen kimse anlamındaki Arapça-Farsça tamlama olan kalebendlik, Osmanlı hukukundaki en ağır cezâlardan biridir ve hüküm giyen suçlunun belirlenen süreyle kale dışına çıkması kesinlikle yasaktır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı ülkelerindeki kale-şehirlerin temel özellikleri hakkında araştırmalar henüz yeterince yapılmamıştır. Kosova şehirlerinden Prizren, Novabirde ve Dukakin kalelerinin, kalebendlik cezâsı için öncelikli mekânlar olduğu görülmektedir. Katl, yaralama ve devlet malını gasp etme suçu ile Prizren Kalesi'ne Rebûlahir 1123/1711 tarihinde kalabend edilen İsmâil'e ait kayıt bunlardan birisidir. Söz konusu olay mühimme kaydına göre şu şekildedir: Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Süleyman yaptığı başvuruda;

¹¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 118, s. 154.

¹²⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 16, s. 105.

¹²¹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 22, s. 77 (Evâil-i S. 1180/1-18 Temmuz 1766).

kendisine karşı isyan ederek harekete geçen oğlu İsmail'in, ırgatlarından Ali Lam ve oğulları Hüseyin ve Mustafa ile kardeşleri Osman, Kon? ve Ahmed adlı eşkıyâlarla bir olarak evini bastıkları, kardeşi Zeynel ve oğlu Nuh'u evlerinde haps etikleri, sefer-i hümayun harçlığını getirmek üzere görevlendirdiği Hüseyin'i de yaralayıp harçlığa el koyduklarını belirtmiş ve hareketlerini düzeltinceye kadar (ıslah-ı nefis) Prizren Kalesi'nde kalebend olarak tutulmasını talep etmiştir¹²².

Prizren sancakbeyinin mütesellimi olan Kara Hüseyin'in on beş sekbaniyla zuamâ sınıfından Murad'ın yerini basıp Ali adındaki hizmetlisini katl ettiği İstanbul'a bildirilmiştir. Prizren kadısına ve diğer yetkililere gönderilen hükümde iddianın araştırılması ve doğru olması durumunda kâtillerin Prizren kalesinde kalebendlikle mahkûm edilmesi ve durumun divân-ı hümayununa bildirilmesi emredilmiştir¹²³. Cezasını daha uzak bölgelerde ifa etmek üzere Evâhir-i Zilhicce 1123/30 Ocak-8 Şubat 1711 senesinde Radovişte'den İsmâil oğlu Mustafa adında bir suçlunun Novabirde kalesinde kalebend edildiğini bir mühimme kaydından öğrenmekteyiz¹²⁴. Benzer bir örnek, de Dukakin sancağında tesadüf edilmiştir. Evâil-i Sefer 1139/28 Eylül-8 Ekim 1726 tarihinde Dukakin sancağı mutasarrıfı olan İbrahim'in merkeze gönderdiği mektubunda, İpek kazâsında oturmakta olan Ramazân ve adamları Hasan Şâtr, Mehmed Radonik Hüseyinzâde vs. eşkıyâların yol kesip on kîse akçe gasp ve devlet nizamına itaat etmedikleri için diğer diyarlara sürgün edilmeleri için izin istemiştir. Safer ayının başında cevâben gönderilen fermân-ı âlişândan ise bu isteğin kabul edildiği görülmektedir¹²⁵.

f) Nefy Cezası

Osmanlı hukukuna ait bir terim olarak nefy, kısaca, suçun işlendiği ve zarar görülen yerden suçlunun bir başka yere sürülmesi demektir. Burada aynı mekânda yeni bir olumsuzluğa meydan vermeme vardır. Osmanlı belgelerinde sürgün cezası, "*nefy ve iclâ*" şeklindeki iki müterâdif kelimeyle ifâde edilir. Dukakin Sancağı Kâimakâmı Kahramân

¹²² BOA. A.DVNS. MHM. d. 117, s. 43.

¹²³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 112, s. 202 (Evâsıt-ı B. 1114/1-10 Aralık 1702).

¹²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 117, s. 63

¹²⁵ BOA. C. ZB. dos.nr. 59/2928.

Paşa'nın fena hareketleri Evâil-i Muharrem 1171/15-24 Eylül 1757'de uzak bir diyâra sürgüne gönderilmesine sebep olmuştur¹²⁶.

Kalebendlik ve nefy cezâlarında gözetilen öncelikli hedef, bilindiği üzere, suçlunun "*te'dîb*" ve "*ıslâh*" edilmesidir. Kişiler suç işledikleri yerden başka yerlere sürgün edilerek sebep oldukları olumsuzluklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Sürgün veya kalebend cezasına çarptırılan suçluları olay mahallinden uzaklaştırarak ıslah olmaları ve yaptığı hatalardan pişmanlık duymaları beklenmektedir. Ancak söz dinlememeleri durumunda sürgün edilmeleri istenmektedir. Daha önce Priştine, Vulçitrın ve Novabırde kazalarının a'yân vekili iken istenmeyen hareketlerinden dolayı firar eden Nureddin, Evâil-i Rebûlevvel 1177/9-18 Eylül 1763'de Novabırda kazâsında halkın istek ve tercihiyle ve Mîr-mirân el-Hâc İbrahim Bey'in tasvibiyle a'yan olan Hüsrev Bey-zâde Mîr Mustafa ve Seyyid Sadeddîn'i uzaklaştırarak oğlu Şemseddin'i sahte belgelerle a'yân ve İsmail Paşa'yı da Mîr-mirân yaparak herkesin bunu kabul etmesini istediğinin anlaşılması üzerine İstanbul'dan Hâssa Silâhşörü Yûsuf'un yaptığı soruşturmada Nureddin, İsmail Paşa ve Şemseddin'in uzaklaştırılarak el-Hâc İbrahim Bey'in yeniden Mîr-mirân yapılmasını, tenbihleri dinlemeyenlerin sürgün edilmeleri istenmektedir¹²⁷.

¹²⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 12, s. 159.

¹²⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 25, s. 62.

IV. BÖLÜM

EKONOMİK HAYAT

A) GELİR KAYNAKLARI

1. Mukāta‘alar

Osmanlı mâliye sisteminde değişik vergilerden müteşekkil mukāta‘a birimlerinin büyüklüğü, bir kaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar olabilirdi. mukāta‘alar bir köy veya mezrayla sınırlı olabildiği gibi bir kazâyı, hatta birden fazla eyâleti kapsadığı da olabilirdi. Genel olarak bir mukāta‘a biriminin ihtivâ ettiği vergilerin türü artınca kapsadığı alan küçülürken tek bir vergi türü olan mukāta‘alar ise bir eyâletin sınırlarını geçebilmekteydi¹.

Kosova'ya dâir mukāta‘a sisteminin ilk örnekleri XIV. Yüzyıldan XVII. yüzyılın sonuna kadar iltizam (*ber-vech-i iltizâm*) veya emânet (*ber-vech-i emânet*) yöntemleriyle işletilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde ise bunların çoğunluğu mâlikane (*ber-vech-i mâlikâne*) olarak verilir oldu². Bazı hallerde ise emânet ile iltizâmı birleştirerek yarı emânet ve yarı iltizam (*emânet ber-vech-i iltizâm*) şeklinde verildiği de oluyordu³.

İltizâmda, her zaman tek bir şahıs veya ortaklık hâlinde faaliyet gösteren bir mültezim mevcuttur. Mültezim reâyâ, hatta yabancı yahut askerî zümre mensubu da olabilmektedir. Nazarî olarak 3 ile 12 sene arasında tasarlanan mukavele süreleri XVI. Yüzyıl boyunca fiilen çok daha kısa olarak gerçekleşmiştir⁴. Teoride 3-12 sene arasında tasarlanan mukavele sürelerinin çok daha kısa olarak gerçekleşmesi, Kosova bölgesi için de söz konusudur. İltizâm müddetinin 3 veya 4 sene olduğu örneklere bakılarak ifâde edilebilir⁵.

¹ İnbaşı – Kul, **A.e.**, s. 266.

² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985, s.122.

³ Eyüp Kul, **Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitirin Sancaklarında Madencilik**, İstanbul 2019, s. 35.

⁴ Mehmet Genç, "İltizam", **DİA**. XXII (2000), 154-155.

⁵ Bk. BOA. **A. DVNS. AHKR.** d. 13, s. 87 (Evâil-i N 1171 /09-19 Mayıs 1758)

İltizâmda, her zaman tek bir şahıs veya ortaklık hâlinde faaliyet gösteren bir mültezim mevcuttur. Mültezim reâyâ, hatta yabancı yahut askerî zümre mensubu olabilmektedir. Mültezimler belli bir bedel karşılığında ve kazanç elde etmek amacıyla devlet vergilerinin tahsilini de üzerinde almış kişilerdir. Mültezimin kazancı, vergi tahsil masrafları çıkınca elinde kalan net vergi gelirleri ile hazineye ödediği iltizâm bedeli arasında fark kadardır⁶. Taahhüdünü yerine getirmeyen mültezimin mâllarına el konur ve borçların tahsili hapisle sonuçlanabilecek bir dizi yaptırımla temine çalışılır.

Tahsilin temini için alınan tedbirler bağlamında belgelere yansıyan örnekte; İskenderiyye, Dukakin ve Prizren sancakları cizyelerini toplamakla mükellef câbî vefât etmiş, onun ve görevlendirdiği mültezimlerin hazîneye olan 29 440,5 kuruşluk borçu tesbit edilmişti. Ölenin nesi var nesi yoksa zabtını, bakıyenin kusursuz teslîmi emredilirken, cizyelerin tahsîli tam ve noksansız ödenmediği takdirde yakalanıp kalebend olacakları, mâl ve eşyâlarının zabt olunacağı ihtâr ediliyordu⁷.

Kosova bölgesinde mültezimlerin fazla vergi taleplerinden dolayı yapılan şikâyetlere dair bir çok örnek vardır. Hoça Nâhiyesi'ne tâbi İslâmadrece ve Rahovça-i Büzürg köylüleri Evâil-i Şaban 1167/Mayıs 1754 senesinde, "*topraklarında zirâ 'atları ile hâsıl eyledikleri terekelerinden kânûnen alınan sekizde bir gurus ile salârîyelerin*"i verdiklerini beyânla, mültezimlerin "*ziyâde talebiyle rencîde ve cebren*" tahsil ettikleri şeklindeki şikâyetlerini Prizren ve Suhareka nâibine yazılı olarak duyurmuşlardı⁸.

II. Viyana seferindeki başarısızlığın ardından daha da bozulan Osmanlı mâliyesi, hazinenin nakit para ihtiyâcına çözüm olmak üzere, günümüz Osmanlı iktisad tarihçilerince yapılan adlandırmayla, mâlîkâne sistemi isimli yeni bir vergilendirme usûlünü uygulamaya geçmişti⁹.

⁶ Yavuz Cezar, **A.e.**, s. 21-22.

⁷ BOA. AE. **SAMD. III.** dos. nr.19/1810. (24 M 1143/9 Ağustos 1730).

⁸ BOA. A. **DVNS. AHKR.** d. 10, s. 07.

⁹ Şevket Pamuk, "Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", **Osmanlı Ekonimisi ve Kurumları**, İstanbul 2014, s. 137-138.

Mâlikâne, Hazîne'ye tam bağlı gelir kaynaklarının (mukâta'a vb.) belirli bir süreliğine değil, kayd-ı hayât (ömrün sonuna dek) şartıyla tasarruf edilmesidir. Mukâta'ayı satın alan kişi, Hazîne'ye önce "*mu'accele*" adı verilen bir peşin ödeme yapar ve her yıl "*mâl*" ismiyle anılan belirli bir miktar ödeme yapması beklenirdi¹⁰.

Reâyâyı korumak için mîrî mukâtaaların mâlikâne usûlüyle iltizâma verilmesi, diğer bir tarifle, bu tür toprakların kayd-ı hayât şartı ile satılması, daha sonra devletin başına büyük sorunlar açmış ve âyânlığın ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Hedef, mîrî mukâta'a olan arâzideki halkı murâbahacıların elinden kurtarmaktı. Ancak, bu usûlle halk, sık sık değişen mültezimlerin keyfî davranışlarından önceleri korunmuşsa da mültezimler daha sonra âyân kesilmişlerdir.

Kosova bölgesindeki mâlikâneler Üsküb nezâretine bağlı idi. Birden fazla mukâta'adan oluşan birimin adı nezâret, idârecisi ise nâzırdı. Buradaki amaç, ehl-i örf tâifesinin (beylerbeyiler, sancâkbeyiler, mütesellim, voyvoda, subaşı, zeâmet ve timar sahipleri ve diğer askerîler, kadılar) mukâta'a gelirlerine müdahale etmesine mani olmaktı. Fakat her ne kadar iltizâm ve mâlikâne mukavelelerinde belirtilmişse de her düzeydeki askerî sınıf mensubunun mukâta'anın bulunduğu alanlara müdahalesi söz konusu olmuştu. Mesela, Evâsıt-ı Şevvâl 1163/13-22 Eylül 1750 senesinde Üsküb nezâretinde olan Novabirde ve bağlı yerlerin mukâta'ası dâhilinde, Novabirde kazâsına tabi olan Gilan köyünde sâkin reâyâ ve Arnavut neferleri, üç seneden beri Kavala sancağı mutasarrıfı Ali Paşa'nın müdahalesine maruz kalmıştır. Eski mutasarrıf halkın bir kısmını hapse atmış, kalanlarına çeşitli suçlar isnad emiş, köyde yeni hâne inşasına başlayarak fakir halkı zorla göç etmesini teşvik etmiştir. Bu olay üzerine gönderilen fermânda hiç bir ehl-i örf tâifesinin kanundışı hiç bir talepte bulunmaması tenbih edilmişti¹¹.

Üsküb mukâta'aları nâzırları hakkında yapılan başka bir şikâyet aynı muhtevâyata sahipti. Novabirde ve ona bağlı yerlerdeki mukâta'a mültezimleri 13 Ramazan 1179/25

¹⁰ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy'dan Tanzimât'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986, s. 33.

¹¹ BOA. AE. SMHD. I. dos. nr. 148/01.

Ocak 1766'da Üsküp nâzırlarının kanundışı nakdî veya aynî taleplerini İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Verilen cevapta mültezimlerin hakları hatırlatılmıştı¹².

Benzer bir olay da 13 Ramazân 1179/23 Şubat 1766 senesinde Novabirde ve tabi yerler mukataasının mültezimleri, Üsküb nazırlarının bazı akçe taleplerinden dolayı merkeze şikayet etmişlerdir. Merkezden gelen cevabında mültezimlere mukâvele hakları hatırlanmıştır¹³.

a) Kosova Bölgesindeki Mukâta'alar ve Gelirleri

Osmanlı klâsik döneminde Kosova bölgesindeki maden mukâta'alarına daha çok önem verildiği söylenebilir. Bu bölgenin fethi itibarıyla madenler iltizâmen yönetilmiştir. 1455 senesinde Vilk ve Laz vilâyetlerindeki madenlerin ilk mültezimleri Hasan Hoca, Süleyman Hoca ve İmâd adındaki kişilere ortaklaşa mukâta'a olarak verilmiştir. 1468 senesinde ise Novabirde madeni Raguzalı Franko Baboniçe'ye iltizâmen verilmiştir¹⁴. XVIII. Yüzyılın hemen başında Hâslar mukâtaası Kalemi defterlerinde Vulçitrın, Dukakin, Prizren ve İskenderiye mukâta'aları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu verilere göre Kosova bölgesinin en çok geliri olan kaynak 1 milyon 995 bin 176 akçe ile Novabirde Darbhânesi'dir¹⁵. Bunun dışında maden, şem'hâne, mîzân-ı harîr, kapanlar, yaylak ve eğrek mukâtaaları mevcuttu.

b) Maden Mukâta'aları

Yukarıda söz edildiği üzere Kosova bölgesindeki madenler devletin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Avusturya savaşlarının sonuçlarını doğrultusunda, kara vebânın yayılması, Amerika kıtasından yüklü miktarda ve ucuz gümüş gelmesi ve madencilik işletmeciliğinde geri kalmışlık gibi nedenlerden madenler âtıl duruma düşmüştü¹⁶. Lâkin XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII.

¹² BOA. AE.SMST.III. dos. nr. 92/6928.

¹³ BOA. AE.SMST.III. dos. nr. 92/6928.

¹⁴ Rızaj A.e., s. 141.

¹⁵ "mukâta'-i damga Darbhâne der- nefsi-i Novabirde: 1595176, BOA. D.HSK. d. 25647, s.13 (Evâhir-i R 1112/Ekim 1700).

¹⁶ Rızaj, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri", s. 252-253.

yüzyılın başlarında devlet, madenleri yeniden işletilir hale getirmek için çalışmış ve buna özel bir siyâset gütmüştür. 17 Ramazan 1116/13 Ocak 1705 tarihli fermânda, Üsküb ve Vulçitrın sancaklarında mevcut olan Trepça, Jejna ve diğer yerlerdeki sîm/gümüş madenlerinin tekrar açılıp işletilir hale getirilmesi için 1114/1702'de eski Üsküb nâzırı Mehmed Ağa atanmıştır. Ancak Mehmed Ağa'nın madenlerin muayene ve ihyâsında başarılı olamaması üzerine 17 Ramazân 1116/13 Ocak 1705'te yerine Sâbık Edirne Bostancıbaşı olan Ali Paşa gönderilmiştir¹⁷. Kosova'nın diğer maden bölgeleri olan Novabirde, Yanova, Birniça ve Belasiçe de devletin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturuyordu. Daha kesin ifâdelerle 1112/1700 senesinde, Vulçitrın sancağına bağlı gümüş madenlerinin geliri Novabirde'de 32 bin 676, Yanova'da 134 bin 333, Birniça'da 113 bin 666 ve Belasiçe'de 62 bin 11 akçe olmak üzere toplam 342 bin 686 akçe idi¹⁸.

c) Şem'hâne Mukâta'aları

Osmanlı asırlarında sosyo-ekonomik hayatın en temel ihtiyaçlarından biri olan aydınlatma için mum üretimi şem'hâne veya diğer adıyla mûmhâne isimli işletmelerde yapılmaktaydı. Günümüzdeki karşılıklarıyla bir atölye gibi hemen her vilâyetde bulunan mûmhâneler mukâta'a olarak devlet eliyle, vakıflarca veya vakıfların devrettiği şahıslarca işletilebilmekteydi. Kosova şehirlerindeki şem'hânelerin mukâtaa usûlüyle işletildiği anlaşılmaktadır. Yıllık mahsûlleri dikkate alındığında, Bihor ve Budimle şem'hânesinin 1112/1700 tarihinde 1 000 akçe, Prizren mûmhânesinin 1168/1755'de 1 500 akçe gelir getirdiği görülür¹⁹. Vulçitrın sancağı dâhilindeki Priştine, Novabirde, Tirepçe ve Vulçitrın şem'hâneleri ise Üsküb nezâretine bağlı olarak işletilmiş ve yıllık hasılatı 6 698 akçe idi²⁰.

¹⁷ BOA. C. DRB. dos. nr. 48/2386.

¹⁸ BOA. D. HSK. d. 25647, s. 32.

¹⁹ BOA. D. HSK. d. 25647, s. 13 (Evâhir-i R. 1112/5-13 Ekim 1700); BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10/148 (Evâil-i Ş. 1168/13-22 Mayıs 1755);

²⁰ BOA. D.HSK. d. 25647, s. 24, 26; BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 118/11674 (24 M. 1117/18 Mayıs 1705).

d) Prizren Mîzân-ı Harîr Kapanı Mukâta'ası

Osmanlı iktisat teşkilâtının temel müesseselerinden biri olan kapan, kısaca kadı nâibinin gözetiminde ve esnâf loncaları yanında mâlların tartılıp, kalite ve çeşitlerine göre fiyatlandırıldığı yerlerdi. En sâde olarak mîzân-ı harîr, ipek kapanı demektir. Mukâta'a usûlüyle işletilen Prizren'deki İpek Kapanı'ndan devlete ödenen yıllık vergi geliri Evâhir-i Rebûlâhir 1112/5-13 Ekim 1700'de 150 000 kuruş iken 1189/1775 tarihinde doğal görünen bir oranlamayla 250 000 kuruşa kadar yükselmişti²¹.

e) İpek'in Yaylak ve Eğrek Mukâta'aları

Osmanlı tarih terimi olarak eğrek, koyun gibi sürü hayvanlarının yattığı su birikintisi olan yer demektir. Balkan coğrafyasında eğrek ile gölgeli yer, sıcak havalarda hayvanların dinledikleri gölgelik ve sulak yer anlamındadır.

Kosova bölgesi bulunduğu coğrafi şartlar itibarıyla hayvancılığa müsâit olup, mesela Prizren kazâsındaki Daye Köyü, Gora kazâsındaki Keçü Köyü sınırları içerisinde veya İpek kazâsına bağlı Lojan gibi bir çok yaylak ve kışlak bulunmaktaydı²². Bu yaylak ve eğrekler mukataa olarak idare edilmekteydi. Paştirik Nâhiyesi'ne bağlı Şar Dağı Yaylağı'nın evâhir-i Zilhicce 1112/29 Mayıs-7 Haziran 1701'deki yıllık geliri 4 500 akçe iken aynı nâhiyeye bağlı Hâshâ-i Arnavûd Yaylağı'nın 500 akçe idi²³. İskenderiye ve Dukakin sancakları mutasarrıfı Hudâverdi Paşa'nın İpek'deki Mevlevîhâne'ye vakfetmiş olduğu Seliç, Okezine ve Dobridol yaylak ve eğreklerinden, 20 Safer 1152/29 Haziran 1739'da İpek Mevlevî Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'den 900 akçe tahsili ("mâl-ı maktû'") hesaplanmıştı²⁴.

²¹ BOA. **D. HSK.** d, 25647, s. 13; BOA. **C. ML.** dos. nr. 597/24647, (22 M. 1189/ 25 Mart 1775).

²² BOA. **A. DVNS. AHKR.** d, 18, s. 123, (Evâsıt-ı N. 1175/ 5-14 Nisan 1765); BOA. **A. DVNS. AHKR.** d. 20, s. 55, (1179/1765-1766).

²³ BOA. **D. HSK.** d. 25647, s. 10.

²⁴ BOA. **AE. SMHD. I,** dos. nr. 92/6361.

Tablo 4.1. 1112/1700-1707 Tarihli Hâslar ve Mukâta‘alar defterine göre Mukâta‘a ve gelirleri:

Kazâ/Nâhiye	Mukâta‘a Adı	Bağlı Köy sayısı	Toplam Geliri
Dukakin/Leş	İспенçe-i filoricıyân; Bâc-ı siyâh; Gümrük iskelesi; Milh; kapudânlık; katrân; Resm-i arûs ve bâc-ı bâd-ı hevâ ve gayruha		579 388
Gora		7	26 770
Dibri		5	14 000
İspas		2	5 000
Demoştıç		8	20 370
Rudine		4	14 000
Paştirik	Yaylak-ı Şarr Dağı; Yaylak-ı hâshâ-i Arnavûd; Ağnâm-ı hâshâ-i Arnavûd; Dâlyânâ-i Karaderenden Ak dereğ[den]; İskelhâ-i Kukofça		144 700
Novabirde	Mukâta‘-a-i damga-i Darbhâne der-nefs-i Novabırda		1 595 176
[Novabirde]	İспенçe ma‘a Yâve; Öşr-i nukre-i ma‘den: Resm-i Kapluca; Resm-i Kalhâne; Bâc-ı siyâh ve Bâc-ı hamr ma‘a Niyâbet ve İhtisâb; Öşr-ı Şıra, Menopolye-i mîrî; Şem‘hâne; Kârbânsarây ve dekâkîn-i mîrî; Beytü'l-mâl ve Yâve ve Kaçgun; Hamam-ı mîrî		136 326
Obilisk		6	10 972
Gllama		5	4 571
Kriva Rika		18	23 656
Golak		8	9 253
Yasanevik		3	7 832

Sirçe		20	31 617
Mukibaba		4	3 256
Bane		16	24 323
Leskofçe		12	12 986
Ostroviçe		19	24 377
Treboştiçe		14	28 434
Bugarine		11	81 431
Kremenat		21	20 811
Doburçan		8	28 200
Morava		15	43 038
Yanova [-i kadîm]	İspençe ma‘a [Yâve ve Kaçgun]; ‘öşr-i nukre-i ma‘den; resm-i Kalhâne; ‘öşr-i Bâgât; Bâc-ı Hamr; Bâc-ı Milh; Niyâbet ve Arûsâne ma‘a İhtisâb; Hamam-ı mîrî; Bâc-ı bâd-ı hevâ.		184 473
İstara Sela		19	39 049
Suteska		8	10 170
Morava		6	46 390
Karatunlu		11	13 067
Tirepçe	Öşr-i nukre-i me‘âden; Resm-i Kalhâne; Bâc-ı siyâh ve meyve; İhtisâb ve Niyâbet ve gayruha; Şem‘hâne-i Tirepçe; Şem‘hâne-i Vulçitrın; Yâve ve Kaçgun ve Beytü'l-mâl ve mâl-ı mefkûd; Gallât ve hamr; İspençe ma‘a Meyve.		182 608
Tirepçe		9	13 530
Vulçitrın		5	19 400

Belasiçe	‘Öşr-i nukre-i me‘âden-i Belasiça; Kalhâne;Âdet-i Ağnâm ma‘a resm-i i‘neb; Bâc-ı siyâh ve cürm; Menopolye-i mîrî; Hamâm-ı Cedîd; ‘Öşr-i şıra ma‘a Bâc-ı Hamr;İhtisâb; mahsûl-ı gallat ve gayruha: ;İspençe ma‘a Meyve.		84 657
Belasiçe ma‘a Ma‘âdin ve hâshâ		33	44 394
Birevnik	Âdet-i ağnâm		450 000
Priştine	İspençe ma‘a Meyvehâ; ‘Öşr-i ‘Alef ma‘a a‘şâr-ı hâriç; ‘öşr-i şıra; Panâyır der Priştine; dönüm-ı bağât mu‘mâyân; Bâc-ı siyâh ve Niyâbet ve gayruhû; Şem‘hâne-i kazâ-i Priştine; Hamâm-ı Cedîd; Mahsûl-ı Beytü'l-mâl ve Mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd; Mahsûl-ı öşr-i nukre-i ma‘âden; Mahsûl-ı resm-i Kalhâne.		94 781
Priştine		6	39 100
Vulçitrın	Mukâta‘-i mevkûfât ve beytü'l-mâl-ı hâssa		8 257
Nefs-i Prizren	Resm-i Mîzân-ı harir; Mahsûl-ı Kapan-ı asel ve revgan; Mahsûl-ı Şem‘hâne; Mahsûl-ı Beytü'l-mâl ve Yave ve Kaçgun ve Mâl-ı gâib ve Mâl-ı mefkûd.		160 50 0
Prizren		12	75 000
Jejne	Mahsûl-ı nukre-i ma‘âdin-i Jejne		31 000
Jejne		19	36 580
Bihor	Nikolla Çırkva bazârı; Mahsûl-ı şem‘hâne.		1 000

Vulçitrin ²⁵		17	115 200
Klopotnik		4	11 000
Lab		4	26 000
Morava		8	42 800
Topolniçe		2	10 000
Toplam		362	4 713 520

2. ŞER'Î VERGİLER

Osmanlı Devleti'nde vergi tayin ve tahsilinde iki ana ilkenin gözönünde tutulduğu görülür. Bunlardan ilki, İslâm hukukunun öngördüğü çerçevede hemen hemen bütün İslâm devletlerinde benzer biçimde uygulanan şer'î vergilerdir. Osmanlı mâliyesindeki adı *tekâlif-i şer'iyye*'dir. İkincisi, devletin gerek gördükçe yine şer'î hükümler gözetilerek çeşitli isim ve şekillerde tahsil ettiği tekâlif-i örfiyye adlı vergi türüdür²⁶.

Kosova şehirlerinden de devlet hazinesine devamlı ve hissedilir bir oranda vergilerin toplandığı anlaşılmaktadır. Meselâ, Yanova-i Kadîm kazâsından XVI. yüzyıl sonlarında yıllık 184 433 akçenin, Novabırda kazaâsından ise 1 731 505 akçenin devlet hazinesi için toplandığı hesaplanmıştır²⁷. XVII. yüzyılda ise Vulçitrin sancâğı mahsûlü, bağlı olduğu Üsküb Nezâreti'nin en büyük gelir kaynaklarından ("azîm vâridât") biriydi²⁸. Yukarıdaki haslar ve mukâtaa defterlerinde görüldüğü üzere Prizren, Dukakin ve Vulçitrin

²⁵ BOA. D. HSK. d. 25647, vr. 38 (Evâsıt-ı Muharrem 1119/ 14-23 Nisan 1707).

²⁶ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 148.

²⁷ Rizaj, A.e., s. 210-211, 227.

²⁸ Kul, A.e., s. 48.

sancaklarının kaza ve nâhiyelerindeki 1700-1702 senelerindeki toplam mahsûlu 3 413 502 akçedir²⁹.

a) Öşür Vergisi

Osmanlı hukukunda toprak ürünlerinden zekât yerine tahsîl edilen onda birlik şer'î verginin adı öşürdür. Pek çok İslâm devletinde bu şekilde tatbik edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde öşür adı altında alınan vergilerin oranları, toprağın verimlilik derecesine, sulama imkânlarına, yapılan zirâatın çeşidine ve mahallî örf ve âdetlere göre çeşitlilik göstermekte ve mahsûlün yarısı (1/2) ile onda biri (1/10) arasında değişmektedir³⁰.

Osmanlı Devleti Kosova'da idâre tesis ettikten sonra bu şehirlerdeki vergi usûllerini içeren kânûnnâmeler hazırlamıştır. Böylece Vulçitrin sancağı için 931/1525, 937/1530 ve 951/1545 tarihlerinde olmak üzere 3 kânûnnâme vardır³¹. Prizren sancağı için hazırlanan iki kânûnnâmenin birincisi 978/1570, ikincisi ise 951/1545 tarihlidir³². Söz konusu kanûn metinlerinde öşür miktarı da belirtilmiştir. Meselâ, 937/1530 tarihli *Kânûnnâme-i vilâyet-i Vulçitrin*'da "buğdaydan ve arpadan ve alefden ve darudan ve çavdar ve kapluca ve sâ'ir keyl olunan hubûbâtdan onda bir ve yüz kilede üç kile öşürle sâlârlık alınur" denmektedir³³. Aynı şehrin 951/1545 tarihli kanunnâmesinde öşrün "sekizde bir" olduğu açıklanmıştır³⁴.

XVIII. yüzyılda öşür miktarının 1/8 olduğu, döneme ait kayıtlardan teyid edilmektedir³⁵. İslâmadrece ve Rahovça-i Büzürk köylülerinin "topraklarında zirâ'atlarıyla hâsıl eyledikleri terekekelerinden kânûnen" sekizde bir öşr alındığı evâil-i Receb 1167/24 Nisan-3 Mayıs 1754 tarihli bir kayıttan, Prizren sancağına bağlı Tırpeze ahalîsinin tarlalarında yaptıkları zirâat ve hirâsetten kanûn gereği sekizde bir öşür alındığı evâil-i Ramazan 1174/ 6-15 Nisan 1761 tarihli diğer bir belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca

²⁹ BOA. TT.d. 1080_02, s. 2-83.

³⁰ Halil İnalcık, "Timar", DİA. XLI (2012), s. 168.

³¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VI/II, İstanbul 1994, s. 665.

³² Dritan Egro, *Ligji Osman Ndër Shqiptarët e Mesjetes së Vonë*, Tiranë 2012, s. 122.

³³ Akgündüz, *A.e.*, s. 681.

³⁴ Akgündüz, *A.e.*, s. 673.

³⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 17, s. 47 (Evâil-i N. 1174/ 6-15 Nisan 1761); BOA. A. DVNS. AHKR. d. 6, s. 57 (Evâil-i R. 1161/31 Mart-9 Nisan 1748).

evâil-i R. 1161/ 31 Mart-9 Nisan 1748 tarihinde Vulçitrın sancağındaki Morava nâhiyesine bağlı Vitine köylülerinden de sekizde bir öşür tahsil edilmiştir³⁶ .

Öşür vergisinin tahsil edilmesinde köylülerin mükellef oldukları vergileri vermek istemedikleri durumlar da söz konusu olabiliyordu. Evâil-i Rebûlevvel 1169/ 5-14 Aralık 1755 senesinde Belasiçe ve İstirorne? köylerinin ahalileri, öşürlerini köydeki sâhib-i timar Hamirci Yusuf isimli sipahîye vermedikleri için, sipahî İstanbul'a şikayet ederek köylülerin "*zirâ 'atları ile hâsıl eyledikleri terekelerinden kânûn üzre sekizde bir gurus ile sâlâriyeleri müşterekiyle kendüye aliverilüb mezkûrları hılâf-ı kânûn virmekde te'allül ve muhâlefet*" eylediklerini bildirmiştir. Rumili vâlisine ve Prizren kadısına gönderilen cevâbî emirde Sipahî Yusuf'a köylülerin 6 000 akçe vermesi bildirilmişti³⁷. Bazen de vergi miktarına muhalefet edenler olurdu. Mesela, Evâsıt-ı Rebûlevvel 1178/8-17 Eylül 1764 tarihinde Novabirde kazâsında olan Koloşnik köyü'nde Arnavut tâifesinden bazıları vergilerini tahsille görevli Vulçitrın Alaybeyisine "*sekizde bir vermezüz onda bir verirüz*" sözleriyle muhalefet etmişlerdir. Bunun üzerine Pâyitahttan Novabirde kadısına gönderilen hükümde öşürlerin sekizde bir miktarında alınması istenilmiştir³⁸.

b) Cizye Vergisi

İslâm hukukunda tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergi, harbî olanlardan ayrı tutularak, can ve mal güvenliğine karşılık olarak alınan cizyedir. Osmanlılar'da, XVI. yüzyıla kadar cizye yerine haraç kelimesi kullanılmış, daha sonraki dönemlerde cizye veya cizye-i şer'î ismi yaygınlaşmıştır³⁹. Osmanlılar, fethettikleri yerlerde yaşayan yerleşik zimmî nüfusun sayımını, cizye tahrîrini yapmışlar ve bunları defter-i cizye-i gebrân adıyla kayıt altına almışlardır⁴⁰ . Defterler her üç yılda bir kadıların sorumluluğunda kontrol ve tashih edilmiştir. Cizye miktârı ise şer'î kaidelerle belirlenmekte ve ekonomik

³⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10, s. 07 (Evâil-i B. 1167/ 24 Nisan-3 Mayıs 1754); BOA. A. DVNS. AHKR. d. 17, s. 47 (Evâil-i N. 1174/ 6-15 Nisan 1761); BOA. A. DVNS. AHKR. d. 06, s. 157 (Evâil-i R. 1161/ 31 Mart-9 Nisan 1748).

³⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 11, s. 93.

³⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 21, s. 177.

³⁹ Halil İnalcık, "Cizye", DİA. VIII (1993), s. 45.

⁴⁰ Tabakoğlu, A.e., s. 136.

durumlarına göre 3 gruba (a'lâ:yüksek; evsat:orta; ednâ:alçak) ayrılarak tahsil edilmekteydi⁴¹. Başlangıçta, on dört yaşını doldurmuş, vücut ve akılca salim olan her kişi cizye vergisini vermek zorundaydı⁴². Fakat 1691 tarihli cizye reformundan sonra bu vergi artık hâne üzerinden değil, belli bir yaşa gelmiş erkek nüfustan tahsil edilmeye başlanmıştır⁴³.

1103/1691 senesinde Vezîriâzam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın yaptığı düzenleme ile cizye toplayıcı makamı, *cizyedârlık* vazifesi ihdas olundu⁴⁴. Osmanlı ülkelerinin çeşitli eyâletlerine giderek tüm cizye işleriyle meşgul olmak cizyedârların göreviydi. Kosova bölgesinde cizyedârlık vazifesini ifâ eden bâzı şahısların isimleri belgelerden takip edilebilmektedir. 1103/1691'de Priştine, Vulçitrın, Yanova-i kadîm, Lab ve Prizren kazâlarının cizyesi Ali Ağa tarafından tahsil edilmişti⁴⁵. İpek kazâsının 16 Ramazân 1177/ 19 Mart 1764 senesindeki cizyesini Cizyedâr Süleyman toplamıştı⁴⁶.

5 Ramazan 1132/11 Temmuz 1720 senesinde Vulçitrın, Priştine, Yanova-i kadîm, Novabirde ve Morava-i Bînçe kazâlarında 2 700 ednâ, 1 800 evsat ve 150 a'lâ olmak üzere toplam 4 650 cizye mükellefi bulunmakta idi⁴⁷. 29 Cemâziyelevvel 1164/ 25 Nisan 1751 senesine ait Yakova Cizye defterine göre Yakova kazasının gebrân, kıbtıyân ve reâyâ cizye verileri şu şekildedir: Atık Mahallesi'nde (Mahalle-i Atık) Latin reâyâsından: ednâ 73, evsat 91 ve a'lâ 04; Hâcî Ömer Mahallesi'nde Rum reâyâsından: ednâ 119, evsat 15 ve a'lâ 03; Serna Lukane? köyünden ednâ 25; Deçan Manastırındaki Rum reâyâsından: ednâ 16, evsat 04 ve a'lâ 01; Deçan köyünden: ednâ 07; Züm köyündeki Latin reâyâsından ednâ 63 ve evsat 10, Kıbtıyân Reâyâsından: ednâ 7 ve yabancılardan ednâ 21 ve evsat 11 olmak üzere toplam ednâ 331, evsat 51 ve a'lâ 08 olmak üzere Receb Ağa tarafından tahsil

⁴¹ İnalçık, **A.g.m.**, s. 46.

⁴² B.Chrestof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", **Belleten**, VIII/31, 1944, s. 621.

⁴³ İnalçık, **A.g.m.**, s. 46-47.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara 1988, s. 349.

⁴⁵ BOA. **D. CMH.** d. 26607, s. 01; BOA. **D. CMH.** d. 2661, s. 01.

⁴⁶ BOA. **C. ML.** dos. nr. 170/7183.

⁴⁷ BOA. **C. ML.** dos. nr. 425/17222.

olunmuştur⁴⁸. 16 Ramazân 1177/19 Mart 1764 senesinde de İpek'te Süleyman adlı cizyedar cizye tahsilinden 5 150 kuruş toplamıştır⁴⁹.

Cizye, doğrudan devlet hazinesi adına toplanması gereken vergi olduğu için tahsil işi önceleri cizyedâr veya ummâl (âmillar) tarafından olurken XVII. yüzyılın sonlarından itibaren daha çok iltizam aracılığıyla toplanmıştır⁵⁰. İskenderiye, Dukakin ve Prizren mutasarrıflarına gönderilen 24 Muharrem 1143/09 Ağustos 1730 tarihli fermânda, mültezimlerin cizyeleri "*tamâmen ve kâmil*en" tahsil etmesinin gereği tekrar hatırlatılıyordu⁵¹.

Ayrıca Evâsıt-ı Şaban 1178/4-13 Ocak 1765 tarihli diğer bir kayda göre, İskenderiye Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın uhdesinde olan İskenderiye cizyesiyle birlikte toplanan İpek kazâsı cizyesi tahsilinde bedel-i iltizâm adıyla fazla kuruş toplandığı şikâyet konusu olmuştu⁵².

XVIII. yüzyılın farklı senelerinde Kosova kazâlarına ait cizye rakamlarını burada sıralamak mümkündür. Prizren Sancağı'na tâbi Prizren, Tirgovişte, Bihor ve Suharika kazâlarından 2 500, Dukakin Sancağı, İpek, Yakova ma'a Altunili, Zadrime ve Gora kazâlarından 2 500 nefer ve toplam 1 800 evrak (ednâ-evsat-a'lâ) bulunmaktaydı⁵³. Vulçitrin, Priştine ma'a Lab, Yanova-i kadîm, Kaçanik, Belasiçe, Trepçe ve Morava'da 14 Zilkade 1113/12 Mayıs 1702 tarihiyle, toplam 3 000 evrak bulunduğu deftere işlenmişti⁵⁴.

Tahsil edilen cizye rakamlarındaki değişiklikler de bâzı tarihlerde izlenebilmektedir. İskenderiye, Prizren ve Dukakin sancaklarından 8 Cemâziyelevvel 1129/20 Nisan 1717 tarihinde 13 350 akçe tahsil edildiği kayıt altına alınmıştı⁵⁵. Cizyedâr

⁴⁸ BOA. D. CMH. d. 26787, s. 1-8.

⁴⁹ BOA. C. ML. dos. nr. 170/7183.

⁵⁰ İnalçık, A.g.m., s. 45.

⁵¹ BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 19/1810.

⁵² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 21, s. 34.

⁵³ BOA. KK. d. 3541, s. 27.

⁵⁴ BOA. KK. d. 3541, s. 25.

⁵⁵ BOA. KK. d. 3559, s. 26.

Âbidîn Ağa Vulçitrın Sancağı ve buna bağı kazâlardaki 4 700 hânedan yaptığı tahsilâtın toplam rakamı 21 000 akçe idi. En üst dereceden 150, orta dereceden 1 850 ve aşağı dereceden 2 700 akçe cizye vergisi toplanmıştı⁵⁶. Vulçitrın Cizye Kalemi'nden 1172/1757-1758 tarihinde tevzî edilen ilâveli evrak sayısı, evsat 203 ve ednâ 405 idi. Belgede a'lâ kağıdlarla ilgili hiç bir rakam verilmemesi, bu dereceden hiç vergi tahsîl edilmediğini göstermektedir⁵⁷.

c) Resm-i Ağnâm

Şer'î vergilerden sayılan ağnâm resmi, hayvancılıkla uğraşan müslim veya gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın besledikleri koyun ve keçilerin sahibi olan reâyâdan alınan bir vergi olup XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı hazînenin önemli kalemlerinden biri haline gelen ve düzenli tahsîl edilen gelirler arasına girdi⁵⁸. 1525 tarihli Vulçitrın kanunnâmesinde âdet-i ağnâm olarak geçen koyun vergisinin miktarı 2 koyundan 1 akçe idi. 1530 târihli kanûnnamesinde ise her bir koyundan 1'er akçe alınacağı belirtilmiştir⁵⁹. Bu miktar XVII. yüzyılda da değişmemiştir. Böylece 1066/1655 senesine ait bir kayda göre Priştine kazâsı ve bağı köylerinden ağnâm vergisi olarak 1 koyundan 1 akçe alınacağı işaret edilmiştir⁶⁰.

XVIII. yüzyılın ilk senelerinde Vulçitrın sancağından "*beher koyundan ikişer akçe mîrî için cem' idüb*" şeklindeki kayıttan 1 koyundan ikişer akçe alınacağı belirtilmiştir⁶¹. 1112/1700-1701 senesinde Belasiçe nahiyesindeki 8 352 adet ağnamdan 4 126 akçe mahsul alınmıştır⁶².

⁵⁶ BOA. **KK. d.** 3559, s. 32 (18 C. 1130/19 Mayıs 1718).

⁵⁷ BOA. **CMH. d.** 26800. s. 1.

⁵⁸ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi" **DİA. I** (1988), s. 478-79.

⁵⁹ Kaleşi, "Jedna Prizrenska i Dve Vulçitrinske Kanunnâme", Glasni Muzeja i Kosova II, Pristine 1958, s. 293-298. 298; Egro, **A.e.**, s. 130.

⁶⁰ " bir koyundan bir akçe alınur" BOA. **KK. d.** 3951. s. 17.

⁶¹ BOA. **AE. SAMD. III.** dos. nr. 118/11674, s. 01.

⁶² BOA. **TT. d.** 1081_02, s. 80.

3. ÖRFÎ VERGİLER

a) İспенçe vergisi

Örfî bir vergi olan ispençe, Müslümanların ödediği çift resmine karşılık, gayrimüslimlerin ödediği temel bir vergidir.⁶³ Şimdilik en erken Sultân I. Beyazid (1389-1402) döneminde rastlanan ispençe vergisinde, toprağı olsun veya olmasın evli/bekâr her gayrimüslimden 25 akçe, dul kadınlardan 6 akçe alınması uygun görülmüştü. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait kanûnâmelere göre ispençenin miktarı 20 ile 30 akçe arasında idi⁶⁴. Kosova'da XV. yüzyıl Tapu *Tahrîr Defterleri*'ndeki bilgilere göre de İpek kazâsındaki gayrimüslimlerden 25 akçe ispençe alındığını görülmektedir⁶⁵.

Kosova bölgesini ihtiva eden defter verilerine göre ispençe vergisinin çoğu zaman çift, bennâk ve mücerred vergi türleriyle birlikte toplandığı ve defterde tek bir vergi olarak işlendiği görülmektedir. Meselâ Prizren livâsına bağlı olan Gorna İdvornik 2 000, Gırkofç 700, Manastır-ı İsvet-i Petri köylerinden 1 550 akçe veya Morava Nahiyesi'ndeki Sadovine 825, Dolna Poyneş 625, İslakovç 5 025, Gonişte 900 ve Ballanç 850 gibi köylerinden tek resim olarak alınmıştır⁶⁶.

Ayrıca ispençenin, gendüm (buğday), cev (arpa), alef (yulaf), erzen (darı), niyâbet (nâiblik), arûs (nikâh) tapu-yı zemîn (zirâatsiz toprak) gibi resimlerle (vergilerle) beraber alındığı dönemin kayıtlarından görülür. Mesela, Vulçitrın nâhiyesinde 37 nefer zımmî reâya ve 5 baştinadan Evâhir-i Safer 1152/ 30 Mayıs-7 Haziran 1739 senesinde ispençe, gendüm, niyâbet, resm-i arûs, alef ve diğer vergilerden hâsılât rakamı 13 000 akçe olarak belirtilmiştir. Klopotnik Nâhiyesi'nde 56 neferden, ispençe, gendüm, niyâbet, arûs ve tapu-yu zemîn ve diğer vergilerin toplamı 20 200 akçedir. Lab Nâhiyesi'nde 45 nefer ve 2 baştinadan, ispençe, gendüm, niyâbet, arûs, tapu-yı zemîn ve diğer vergilerin yekûnu 26 000 akçe olarak zikredilmiştir. Topolniçe Nâhiyesi'nde 30 nefer ve 1 baştinadan, ispençe, gendüm, niyâbet, arûs ve diğer vergilerin toplamı 1 bağlı köyle birlikte 26 000 akçe idi.

⁶³ Halil İnalçık, "İспенçe", *DİA*. XXIII, (2001), s. 23.

⁶⁴ Halil İnalçık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *AÜ İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.I, İstanbul 1959, s. 29-46.

⁶⁵ Yılmaz, *A.g.tez.*, s. 209.

⁶⁶ BOA. *TT.d.* 1081-2 (1112/1700). 1-83.

Morava Nâhiyesi'nde 14 nefer ve 1 baştinadan, ispençe, gendüm, arûs diğer vergilerin toplamı 1 köyle birlikte 11 000 akçe olarak belirtilmiştir⁶⁷.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Evâil-i Cemâziyelâhir 1189/ 30 Temmuz-8 Ağustos 1775 tarihindeki Vulçitrın ve bağlı yerlerde Gurgofça köyünden alınan vergi rakamları burada aktarılabilir: 12 nefer, 3 baştina ve ispençe, gendüm, erzen, çavdar, kapluca, alef, öşr-i kovan ve başka vergiler topluca tahsil edilmiş olan 2 700 akçelik yekûn mufassal defterinde kayıtlıdır. Aynı yerde belirtildiği üzere bu vergi gelirleri, ilâve köylerle birlikte havâss-ı hümâyûna ilhâk olunmuştu⁶⁸.

b) Cebelü Bedeliyesi

Cebelü, timar sahiplerinin sefere göndermek mecbûriyetinde olduğu tam teşekküllü asker demektir. Cebelü bedeli ise timar ve zeâmet tasarruf eden gedikli, mütekaid ve sâire gibi sefere gitmeyenlerden alınan verginin adıdır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlık kazanan bir vergi türüdür⁶⁹. İskenderiye, Dukakin ve Prizren sancaklarında 1133/1721 senesine mahsûb olmak üzere tahsili için mühürlü ve imzalı olarak hazırlanan defterlerde kayıtlı cebelü bedeliyesi nefer başına 50 kuruş idi⁷⁰.

12 Ramazân 1133/07 Temmuz 1721 tarihinde İskenderiye muhâfızı olan Kurd Paşa'nın uhdesindeki Dukakin'de 22, Prizren'de 41 ve İskenderiyye Sancağı'nda 36 nefer olmak üzere toplam 99 neferin cebelü bedeliyesi olarak ödeyeceği bedel 4 950 kuruş olarak hesaplanmıştı⁷¹. Cebelü bedeliyesinden muâf olmak taleplerine diğer Osmanlı köylerinde olduğu gibi Kosova köylerinde de rastlanmaktadır. Evâil-i Receb 1177/ 5-14 Ocak 1764 senesinde Vulçitrın'a bağlı Gorine Köyü ve diğer yerlerden 9 akçelik timarı olan İsmâil vefât etmiş ve geride kalan 3 yaşındaki oğlu Hasan Hüseyin'in cebelü bedeliyesinden muâf tutulması talep edilmişti. Başmuhâsebe Kalemi'nden Vulçitrın nâibi

⁶⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 12.

⁶⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 25, s. 140.

⁶⁹ Feridun Emecen, "Cebellü", *DİA*. VII, (1993), s. 189.

⁷⁰ BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 6/504.

⁷¹ BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 6/504.

ve alaybeyisine verilen cevapta Hasan Hüseyin'in "*bir cebelü çıkarmaya tahammülü olmadığı için afv edilir*" şeklindedir⁷².

c) İmdâdiyye

İmdâd-ı seferiyye isimli vergi, ilk olarak sefer masraflarını karşılamak için konulmuştur. Bu vergi XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren örfi bir vergi hâline gelerek "*imdâd-ı seferiyye*" ve "*imdâd-ı hazeriyye*" olarak iki gruba ayrılmıştır. İmdâd-ı seferiyye savaş ve maaş harcamaları için zorunlu bir iç borçlanma görünümünde olup, daha sonra bazı zümrelerin (köprücüler vb.) dışında sürekli ve genel bir vergi haline gelmişti⁷³.

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren tahsiline başlanan imdâdiyye vergilerinin tesbit, tahsil ve harcanmasında 1718 senesinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir⁷⁴.

Kosova'da imdâdiyye vergilerinin tahsilinde taksitlendirme yapılarak tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1156/3-12 Temmuz 1743 senesine ait kayda göre imdâdiyye vergilerinin tahsil amacı "*gerek eyâlet müdâfa'asına ve gerek sancak müdâfa'asına*" şeklinde belirtilir⁷⁵.

Tablo 4.2. 1741-1836 Prizren ve Dukakin Sancakalarında imdâd-ı seferiyye ve i. hazeriye verileri:

Tarih	Kaza	İmdâd-ı Seferiyye	İmdâd-ı Hazeriyye
1741-1742 ⁷⁶	Prizren	2 200	2 500
	Dukakin	1 500 – 1750 civarında	2 500
1156/1743 ⁷⁷	Prizren	1 500	500
	Suharika	1062,050	510
1181/1767 ⁷⁸	Bihor	400 03	

⁷² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 19, s. 44.

⁷³ Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", *DİA*. XXII (2000), s. 221-222.

⁷⁴ Cezar, A.e., s. 54-55.

⁷⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 69 .

⁷⁶ Cezar, A.e., s. 61.

⁷⁷ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 69.

⁷⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 23, s. 115 (Evâhir-i R. 1181/16-25 Eylül 1767).

1198-1252/1783-1836 ⁷⁹	Prizren		2 000
-----------------------------------	---------	--	-------

Kosova bölgesinde imdâdiyye tahsîlâtında önemli bir problemin ortaya çıkmadığı, günümüze ulaşan belgelere dayanarak söylenebilir. Evâhir-i Zilkade 1155/17-25 Ocak 1743 tarihli bir belgede, İmdâd-ı seferiyye ve hazeriyye ile diğer vergilerin ahâli tarafından noksansız ödendiği Vulçitrın ve Priştine nâiblerine bildirilmekteydi⁸⁰. Bunun aksi istikametteki bilgilerin yer aldığı belgeler istisnâ kabilindendir, şikâyet konusu olmuş ve mağdûriyete yol açmadan mesele çözülmüştür⁸¹. Meselâ, Novabirda kazâsı ahâlisi Evâil-i Rebûlevvel 1184/ 25 Haziran-4 Temmuz 1770 senesinde, imdâd-ı seferiyye başta olmak üzere ödemeleri lâzım gelen bütün vergileri noksansız vermiş olmalarına rağmen, Mir-i Mirân Hüsrev Bey'in fazladan kendisi için de para ve hubûbât (Keyl) topladığını İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Fazladan ve haksızca alınan para ve hubûbâtların Hüsrev Bey'den alınarak hak sahiplerine iâdesi verilen cevapta emredilmekteydi⁸².

d) Bedel-i Nüzûl ve Sürsat

Osmanlı ordusunun sefer esnasında konakladığı menzillerde ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday, arpa gibi hubûbâttan belirli miktar zahirenin hazır bulundurulması mükellifiyetinin adı nüzûl, verginin adı ise bedel-i nüzûldur⁸³. Kadılar tarafından teslim alınan verginin hesaplaması avâriz-hânesi üzerinden yapıldı.

Kosova şehirlerinde bedel-i nüzûlun toplandığı avâriz-hâneleri, miktarları ve sâir ayrıntılar hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. Elimizde şimdilik verginin tahsîlâtında karşılaşılan kimi meseleler ve dolaylı bir iki küçük bilgi mevcuttur. Prizren kazâsı sâkini Osman'ın kendisine 320 kuruş borcu olduğunu beyân eden Ali, Evâsıt-ı Şevvâl 1150/ 1-10 Şubat 1738 senesinin nüzûl ve avârizini tahsil eden isimdi⁸⁴. Dukakin ve Altun-ili

⁷⁹ Cezar, A.e., s. 61

⁸⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 1, s. 106.

⁸¹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 67.

⁸² BOA. A. DVNS. AHKR. d. 25, s. 27.

⁸³ Ömer İşbilir, "Nüzûl", DİA. XXXIII (2007), s. 311.

⁸⁴ BOA. A. DVNS. ŞKT. d. 151, s. 228.

sancâklarının avârızı ve nüzûl bedeli uhdesinde olan Kahramân Paşa'nın 28 Muharrem 1177/ 08 Ağustos 1763 yılı için tahsil ettiği meblağ ise 351.5 kuruş idi⁸⁵.

XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan sürsât vergisi nüzûlden farklı olarak un ve arpadan başka mısır, yağ, koyun, keçi, bal, ekmek, saman, odun gibi malları ihtivâ ediyordu. Mukellefler, söz edilen malları devlet tarafından belirlenen fiyattan satmak zorundaydı⁸⁶.

Kosova şehirlerinde bedel-i sürsat tahsîlini gösteren deftere ise ulaşamamıştır. XVII. yüzyılın son çeyreğindeki aynı vergiyle ilgili tahsilâta, bu yoldaki bilgilere XVIII. yüzyılın ilk yıllarında da karşılaşılmıştır. Prizren (161 hâne), Suhareka (156 hâne), Hâshâ-i Arnavudân (92 hâne), Bihor (300 hâne), Tîrgovişte (200 hâne), Priştine (481 hâne) kazâlarından 15 Muharrem 1082/24 Mayıs 1671 tarihli kayda göre, hâne başına 300 kuruş toplanmıştı. 29 Cemâziyevvel 1110/07 Aralık 1698'de İpek kazâsının edâ etmesi gereken toplam bedel-i sürsât malı 1 309 kuruş olarak kaydedilmiştir⁸⁷.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde tahsil edildiği kesin olan bir takım rakamlara perâkende evrak aracılığıyla erişmek mümkün olmaktadır. 19 Cemâziyelâhır 1128/10 Haziran 1716 tarihli kayda göre İpek (436 kuruş), Altun-ili (218 kuruş), Hâshâ-i Arnavudân (236 kuruş), Gakurinçe (209 kuruş), Zadrime ma'a Leş (518) ve Yakova (382) kazâlarından toplam 1 999 kuruş bedel-i sürsat vergisi tahsil edilmişti⁸⁸. İpek Kadısı Hacı Mehmed Efendi'nin pâyitahta gönderdiği 19 Cemâziyelâhır 1126/02 Temmuz 1714 tarihli mektupta, iki yıl öncesine ait bedel-i sürsat mâlını Hazîne'ye teslîm için mübâşirin yola çıktığı, ancak bir sonraki senenin vergisini ödemeye güçlerinin yetmediği belirtilmiştir. Özellikle vurgulanan mâzeret ise bir taraftan Kuç ve Kelmend, diğer taraftan Polat ve Gaş dağlı âsîlerin kendilerine hayâtı çekilmez hâle getirmeleri idi. Buna rağmen, bedel-i sürsat

⁸⁵ BOA. AE. SMST. dos. nr. III. 266/21315.

⁸⁶ Koçi Bey Risalesi, haz. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939, s. 105.

⁸⁷ BOA. D. MKF. d. 27520, s. 12; BOA. AE. SMST. II. dos. nr. 3/288.

⁸⁸ BOA. İE. ML. dos. nr. 117/11067.

vergisini tahsil etmek üzere Kurd Mehmed Paşa'ya ferman verilmiştir. 02 Safer 1126/17 Şubat 1714 tarihinde 436 akçe tahsil edildiğine dair de not düşürülmüştür⁸⁹.

e) Avâriz Vergisi

Avâriz vergisi, hâne hesâbı üzerinden tahsil edilirdi. Her bir avâriz-hâne içinde kaç neferin esas alınacağı bölgeye göre değişiyordu. Avâriz-hâneleri oluşturan hâneler, itibarî olup 3, 5, 10 veya 15 kadar gerçek hânedan oluşmaktaydı⁹⁰. Tahrîr memurları, muaf olanları tespit ettikten sonra verginin kaç avârizhânesine tekabül ettiği hesabını yaparlardı. Bu hesabı yaparken de halkın durumu ve muafların sayısı dikkate alınarak "avâriz-hâne birlikleri ortaya çıkarılır, bunlar ekserî tam hâne olmaz bazen buçuk, rub' ve sülüs gibi kesirli sayılarla ifâde edilirdi"⁹¹. 1705 ve 1728 senelerinde Prizren ve Dukakin sancaklarında avâriz hesaplamaları rub' ($\frac{1}{4}$) üzerinden yapılmıştır. 1705 senesinde İpek kazâsının avârizhânesi 220.25 rub' olurken Altunili'ninki 86.5'tir. 1743 senesinde İpek kazâsının 231.25'tir⁹².

21 Muharrem 1728/ 27 Temmuz 1728 tarihine ait kayda göre Dukakin ve Prizren kazâlarından alınan avâriz miktarı şu şekildedir: Dukakin sancağındaki 306.75 avâriz hânedan 906.75 kuruş, Prizren sancağındaki 626.75 avâriz hânedan ise 1851.75 kuruş alınmıştır. 21 Receb 1183/ 20 Kasım 1770 tarihli kayda göre Dukakin sancağının 306 avâriz hânedan 16'sı muaf olup toplamda 923 kuruş tahsil edildiği görülmektedir⁹³.

f) Resm-i Çift Vergisi

Çiftlikle aynı mânayı taşıyan çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen zirâat sahalarının ölçüsünü belirtmek için kullanılmıştır. Bu hesaplamalara göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen ve bir çiftçi âilesine yetecek genişlikte olan çift veya çiftlik arazi parçasını ifade eder⁹⁴.

⁸⁹ BOA. İE. ML. dos. nr. 115/10963.

⁹⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", İA. C. II, s. 15.

⁹¹ Feridun Emecen, "Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, İstanbul 1982, s. 160.

⁹² BOA. C. AS, dos. nr. 465/19384; Yılmaz, A.g.tez., s. 306.

⁹³ BOA. C. AS, dos. nr. 465/19384 (21 M. 1141/27 Temmuz 1728); BOA. AE. SMS. III, dos. nr. 52/3824.

⁹⁴ Feridun Emecen, "Çift Resmi", DİA. VIII (1993), s. 309.

Aşıkpaşa-zâde Tevârih-i Âli Osman'da "*ve hem ol zamana değin re'âyâtdan çift akçesi yigirmi iki alınurdu. Ve ol sefer de uzak olmağın pâdişâh sipâhiye otuz ikişer alun deyü buyurdu*" belirterek Fatih Sultan Mehmed'in Mora'yı fethi esnasında Belgrad'dan Macarların büyük bir orduyla ilerlediği haberine karşılık askerlerin motivasyonunu artırmak amacıyla sancak sancak harçlık verdiğini ve çift resminin 22 akçeden 32'ye çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁹⁵. Lâkin XVI. Yüzyılın ikinci yarısında İpek köylülerinden 22 akçe olarak alındığı tespit edilmiştir⁹⁶.

XVIII. yüzyılda Kosova'daki köylerden elde edilen gelirlerin arasında çift vergisi önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Fakat bu vergi çoğu zaman diğer vergilerle beraber hesaplandığı için tam olarak ne kadar alındığı tespit edilememiştir. 1112/1700-1701 senesinde Domeştiç nahiyesinde 104 neferli Senkofç köyünden ispençe ile beraber alınan çift vergisinin toplam meblağı 2 646 akçedir⁹⁷. Yüzyılın ikinci yarısında da bu verginin diğer vergilerle beraber alındığı görülmektedir. Örneğin, Evâhir-i Safer 1171/ 4-12 Kasım 1757 senesinde Prizren'e tâbi Hoça nâhiyesine tâbi 18 nefer reâyâ, 2 çiftlik, 8 baştina ve bir nefer bâzdâr ile Belaçirkva köyünde hâsıl olan ispençe ve resm-i çift ma'a bennâk, gendüm, çavdar ve alefin yekûnu 7 000 akçedir⁹⁸.

g) Bennâk Vergisi

Osmanlı maliye sisteminde vergiye esas olan üniteye hâne denirdi. Hâneyi teşkil eden ise evli olan aile reîsi idi, eğer elinde çok az toprak varsa veya hiç toprağı yoksa bu gibi evli kişiler bennâk olarak kaydedilir ve vergi öderlerdi⁹⁹. Bennakler ekinlü (çiftlü) ve caba bennak olarak ikiye ayrılırdı. Hiç yeri olmayan veya nîm çiftten yani yarım çiftlikten daha az toprak sahibi olan ekinlü bennâk olurken, işleyecek toprağı bulunmayana caba bennâk denilirdi. Bunlar genelde başkalarının tapulu topraklarında işçi olarak çalışırlar

⁹⁵ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, s. 207.

⁹⁶ Yılmaz, **A.g.tez.**, s. 205.

⁹⁷ "*İспенçe maa' resm-i çift 2646*", BOA. **TT. d.** 1081-2, s. 35.

⁹⁸ BOA. **A. DVNS. AHKR.** d. 23, s. 11.

⁹⁹ Feridun Emecen "Bennâk", **DİA.** C. V (1992), s. 458.

veya sipahîden tapusuz olarak toprak alırlar ve işlerlerdi. Bunun için de dönüm resmi öderlerdi¹⁰⁰. 1590 senesinde Prizren sancağında 198 bennâk kaydedilmiştir¹⁰¹.

Bennâk resminin Fâtih Kanûnnâmesinde 6 akçe caba bennâk ve 9 akçe ekinlû bennâk için öngörölmüştür¹⁰². 1570 ve 1582 senelerinde İpek'te bennak vergisi olarak 12 akçe alınmıştır¹⁰³.

XVIII. yüzyılda bennak resmi işpençe, mücerred, çift gibi resimlerle beraber alındığı için ne kadar alındığı tespit edilememiştir. Evâil-i Rebûlevvel sene 1169/5-14 Aralık 1755 senesinde Prizren nâhiyesinde İşpençe, resm-i çift, bennâk, mücerred, gendüm, çavdar, resm-i kettân, öşr-i kovân vergilerinin yekûnunun 1 000 akçe olduğunu görmekteyiz¹⁰⁴.

h) Mücerred Vergisi

Kayıtlarda resm-i mücerred olarak geçen bennak resmi gibi bir baş vergisidir. Mücerred vergisinin bennâktan farkı ise bekar kişilerden alınan bir vergidir. Klasik dönem kanunnâmelerinde bazı bölgelerde iş ve kazanç sahibi olacak yaşa gelmiş bekarlardan "resm-i mücerred" ismi altında 6 akçe resm alınırken¹⁰⁵ 1510 senelerinde Prizren sancağında mücerredlerden 20 akçe alınmıştır¹⁰⁶.

Yukarıda görüldüğü gibi mücerred resmi diğer vergilerle beraber alındığı için XVIII. yüzyılda ne kadar alındığına dair bilgilere ulaşamamıştır.

i) Resm-i Zemîn

Yerleşik veya konar göçer reâyânın çiftlik statüsü dışındaki topraklar için ödediği resm-i zemîn veya resm-i dönüm adıyla zikredilen bu vergi, tam çiftlik veya nîm çiftlikten az veya fazla zirâat eden reâyâdan alınırdı. Bu resim toprağın mahsulâtına göre değişmek

¹⁰⁰ İncalcık, "Osmanlılarda Rayyet Rûsûmu", **A.g.m.**, s. 44-45.

¹⁰¹ Hanife Alaca, "55 Numaralı Mufasssal Deftere Göre XVI. Yüzyıl Onlarında Prizren", (Yüksek Lisans Tezi), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2011, s. 50.

¹⁰² Halil İncalcık, **A.g.m.**, s. 46.

¹⁰³ Yılmaz, **A.g.tez.**, s. 214.

¹⁰⁴ BOA. **A. DVNS. AHKR. d**, 11, s. 93.

¹⁰⁵ İncalcık, **A.g.m.**, s. 587.

¹⁰⁶ Alaca, **A.g.tez.**, s. 51

üzere 2 ilâ 5 dönüm arasında bir akçe miktarında ödenirdi¹⁰⁷. Lâkin 1570 senesine ait Prizren kanunnâmesinde Hoça nâhiyesinde bir dönüm için 6 akçe alınmıştır¹⁰⁸. XVIII. yüzyıldaki kayıtlarda resm-i tapu şeklinde geçmekte olup diğer vergilerle beraber tahsîl edilmiştir.

Evahir-i Safer 1152/ 30 Mayıs-07 Haziran 1739 senesinde Kllopotnik nâhiyesine tabi 56 nefer reâyadan ispençe, gendüm, niyâbet ve arûs vergilerle beraber alınan *tapû-yı zemîn*in yekûnu 4 600 akçedir. Aynı senede Lab nâhiyesindeki 45 nefer reâyâdan alınan ispençe, gendüm, niyâbet, arûs ve tapû-yı zemînin yekûnu 6 500 akçedir¹⁰⁹. Evâil-i Cemâziyelâhir 1179/ 15-24 Kasım 1765 senesinde Prizren sancağının Hoça nahiyesine tabi olan Samus köyünün ispençe, gendüm, niyâbet, arûs, aded-i deştân ve tapu-yı zemînin yekûnu 3 000 akçedir¹¹⁰.

j) Resm-i Arûs

Bu resim, evlenen kız, dul (seyyibe), müslim veya gayrimüslim, hür veya câriye oluşuna göre değişik miktarlarda alınırdı¹¹¹. 1530 senesine ait Vulçitrın sancak kanunnâmesinde arûs vergisi gerdek hakkı olarak geçmekte olup genç kızlardan 30, dul kadınlardan 15 akçe alınmıştır¹¹². XVIII. yüzyılda bu verginin diğer vergilerle beraber alındığı dönemin kayıtlarında görülmektedir. Meselâ, Evâhir-i Safer 1152/30 Mayıs-7 Haziran 1739 senesine ait kayda göre Vulçitrın nâhiyesindeki 37 nefer reâyâdan ispençe, gendüm, niyâbet, tapû-yı zemîn, arûs vd. vergiler için toplam 4 692 akçe alınmıştır. Aynı senede Lab nâhiyesindeki 45 neferden aynı vergiler için 1 710 akçe tahsil edilmiştir¹¹³.

¹⁰⁷ Kütükoğlu, A.e., s. 308.

¹⁰⁸ Kaleşi, "Jedna Prizrenska I dve Vulçitrnske", s. 292; Egro, A.e., s. 122.

¹⁰⁹ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 2, s. 12.

¹¹⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 20, s. 126.

¹¹¹ Kütükoğlu, A.e., s. 309.

¹¹² Kaleşi, A.g.m., s. 298; Egro, *Ligji Osman*, A.e., s. 130.

¹¹³ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 02, s. 12.

k) Resm-i yaylak ve kışlak

Yaygın bir örfî vergi olan yaylak ve kışlak resimleri, sürü veya baş esas alınarak tahsil edilmekteydi. Birden çok isimleri olan söz konusu vergilerin tatbîki de bölgelere çeşidlilik göstermekteydi¹¹⁴.

Dağlık bir coğrafyada bulunan ve yeşilikler içinde arazilere sahip Prizren, Vulçitrin ve Dukakin'in hayvancılıkla uğraşan halkı buralardaki dağları yaylak ve ovaları da kışlak olarak kullanmışlardır. Bu sebeple vergiler arasında yaylak ve kışlak resimleri yer almaktadır. Vergi miktarı rakam olarak izlenemese de XVIII. yüzyılda yaylak ve kışlakların bulunduğu bölgeler ve bunlarla ilgili ahalinin dile getirdiği şikayetler tespit edilmiştir.

Evâsıt-ı Ramazân 1175/ 5-14 Nisan 1765 senesinde Yemen Fâtîhi Gâzî Sinân Paşa Evkâfî köylerinden Daye köyü bir yaylak köyüdür ve Prizren'in Gaşginan köyünden Hasan Luş oğullarından Osmanoğulları, Receb Luşoğulları ve Sinân Luşoğulları söz konusu yaylakta tasarruf iddialarını pâyitahta iletmışlerdir. Adı geçenler eskiden beri Daye köyü ahalisiyle birlikte koyun ve sair davarlarını otlattıkları yerleri 20-30 seneden beri Daye köylülerinden Musaoğulları ve beyleri Ferhad, İbrahim Bıçan; İvan oğulları Süleyman, Zeynel, Hasan ve Ali adlı şahısların haksız yere işgal ettiklerini ifade ile men edilmelerini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Prizren kadısına gönderilen hükümde işgalcilerin Daye köyündeki yaylakları ile alakaları olmadığı belirtilmiş ve yerlerin Luş oğullarına ait olduğunu bildirilmişti¹¹⁵. Evâil-i Zilkade 1181/20-29 Mart 1768 tarihli bir hükümde ise Vulçitrin sancağının Novabirde kazâsına bağlı Astrozna Köyünün "*kadîmî yaylak*" olduğu, içerden ve dışarıdan koyun ve davarlarını yaylayanların kanûn gereği yaylak ve otlak resimleri vermeleri gerektiği tekrâren ve teyiden hatırlatılmıştı¹¹⁶. Başka bir kayıttan ise hayvancılıkla meşgul olan Gora kazâsına bağlı Keçe Köyü halkının çok

¹¹⁴ Neşet Çağtay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergiler ve Rüsûmlar", AÜ. DTCFD, V, Dergisi, C. 5, Sayı 5, Ankara 1947, s. 509-510.

¹¹⁵ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 18, s. 123.

¹¹⁶ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 24, s. 14.

eskiden beri civar Narlu çayırlarında hayvanlarını otlattıklarını ve kışladıkları anlaşılmaktadır¹¹⁷.

l) Resm-i Kovan

Reayânın elinde bulunan arı kovanları mahsulünden alınan kovan resmidir. 1525 tarihli Vulçitrın Kannûnâmesi'nde "*ve kovan olduğu yerlerde öşür alınur. Ve öşür tamam olmayıcak her kovana bir akçe alınur*" ifadelerinden her kovandan birer akçe alındığını anlaşılmaktadır¹¹⁸. 1112/1700 senesinde Prizren, Dukakin ve Vulçitrın sancaklarında 8 920 akçe resm-i küvvare olarak alınmıştır¹¹⁹. Bu vergi her zaman tek kalemden alınmamıştır. Bazen diğer vergilerle beraber alındığı görülmektedir. Mesela, Evâil-i Rebûlevvel 1169/5-14 Aralık 1755 senesinde Prizren nâhiyesinin ispençe, çift, bennâk, mücerred, gendüm, çavdar, kettân ve öşr-i kovân vergilerinin yekûnu 1 000 akçedir¹²⁰. Evâil-i Zilhicce 1113/ 29 Nisan-08 Mayıs 1702 senesinde ise bu resim küvvâre olarak kaydedilmiştir¹²¹.

m) Resm-i Hanâzir

Osmanlı Devleti'nin fethettiği gerek Rumeli topraklarında gerekse gayrimüslim ahalinin yoğun olduğu diğer yerlerde, onların ihtiyaçlarını dikkate alarak İslâm dinî kuralları çerçevesinde sorun olmayan hareket ve uygulamalara izin vermişti. Bu uygulamaların arasında en somut örnek domuz yetiştiriciliğidir. Kosova şehir ve köylerinde iktisadî olarak çok önemli bir yer tutan domuz yetiştiriciliği, devletin de vergi geliri kaynaklarından biri olup *resm-i bojik*, *resm-i hanâzir* ma'a *bojik* veya *bid'at-ı hanâzir* adları altında tahsil edilmekteydi.

¹¹⁷ "Gora kazâsına tâbi ' Keçe nâm karye ahâlisi gelüp, bunların karye-i mezbûr topraklarında vâkı' zabt ve zirâ'at ve 'öşr ve resmin sâhib-i arza, edâ ede-geldikleri ma'lûmü'l-hudûd tarla ve çayırlarını karye-i mezbûre toprağından vâkı' kadîmü'l-eyyâmdan berü koyun ve sâ'ir davârlarıyla varup, kışlayup ve yaylayup, otundan ve suyundan intifâ' ve tahammüllere göre resmin sâhib-i arza edâ idegeldikleri" BOA. A. DVNS. AHKR. d. 17, s. 102 (Evâil-i Z. 1174/4-13 Temmuz 1761).

¹¹⁸ Akgündüz, A.e., s. 673; Kaleşi, A.g.m., s. 294; Egro, A.e., s. 126.

¹¹⁹ BOA. TT. d. 1081_2, s. 1-83.

¹²⁰ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 11, s. 93.

¹²¹ BOA. A.DVNS. ŞKT. d. 36, s. 285.

Osmanlı'nın erken dönemlerinde hazırlanan sancak kanunnâmeleri izlendiğinde *bid'at-ı hanâzır (resm-i bojik)* yani domuz vergisi için alınan meblağın gelecek yüzyıllarda da değişmediği görülmektedir. Meselâ, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait olması kuvvetle muhtemel olan Vulçitrın¹²² ile 1570 tarihli Prizren kânûnnâmelerine göre her 2 domuzdan 1 akçe alınmıştı. XVIII. yüzyılın hemen başında Vulçitrın başta olmak üzere Prizren ve Dukakin sancaklarına bağlı 21 nâhiyeden tahsil edilen söz konusu vergi (resm-i hanâzır ma'a bojik) toplam 3 183 akçe idi ¹²³.

B) ŞEHİR ve KÖYLERDE HAYVANCILIK ve YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER

Kosova'nın yerleşim bölgeleri genel olarak Rumeli'nin karakteristik özelliklerini yansıtır. Akarsu ve vâdilerinin çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine ve besi hayvancılığına elverişli olduğu tarih boyunca gözlemlenir.

1. Hayvan Yetiştiriciliği

Osmanlı arşiv belgeleri, Kosova bölgesinde arıcılık yanında büyük ve küçükbaş hayvanlardan sığır, inek, öküz, koyun, kuzu ve keçi beslendiğini ve gayrimüslim halkın da yaygın bir şekilde domuz yetiştiriciliği yaptığını göstermektedir¹²⁴.

Büyük ve küçükbaş besi hayvanlarının miktârı, bunların sancâklara göre dağılımı gibi lüzûmlu verilere –şimdilik- ulaşılamamıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde dolaylı olarak aktarılan bilgilerden yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapmak da mümkün olamamaktadır. Bir kaç örnek verilebilir. Priştine'ye bağlı Lebâne Köyü'nden Ali ve Osmân'ın 1159/1746'da 15 öküzü, 6 ineği, 30 koyunu ve 20 keçisi, Dibri Nâhiyesi'ne bağlı

¹²² Avusturya Milli Kütüphânesinde tek bir kopyası olan Vulçitrın kanunnamesinin tarihi olmadığı için araştırmacılar farklı düşünceler ileri sürmektedirler. 1958 yılında kanunnâmeyi Priştine Müzesi Glasnik Dergisi'nde Sırpça dilinde çeviren Hasan Kaleşi kanunnâmenin tarihi olarak 1544 senesini verirken Ahmet Akgündüz bu kanunnâmenin III. Murat (1574-1595) senelerinde düzenlendiğini tahmin etmektedir. bk. Kaleşi, **A.g.m.**, s. 289-296; Akgündüz, **A.e.**, s. 582-90.

¹²³ BOA. **TT. d.** 1081_2, s. 1, 3, 33 – 36.

¹²⁴BOA. **A.DVNS. AHKR. d.** 1, s. 97 (Evâil-i S. 1155/7-16 Nisan 1742); BOA. **A.DVNS. AHKR. d.** 5, s. 76 (Evâil-i B. 1159/20-30 Temmuz 1746); BOA. **A.DVNS. AHKR. d.** 6, s. 164 (Evâhir-i B 1162/7-16 Temmuz 1749).

Kaşkin Köyü'nden Ramazan'ın 1175/1761'de 100 koyunu, 40 kara sığırı vardı¹²⁵. Ayrıca, 22 Şa'ban 1193/04 Eylül 1779 senesinde Prizren civarından Lomlu İbrahim Ağa (800) ve Abdullâh Süleyman Beşe (1 500) 2 300 kadar koyun satılmak üzere İstanbul'a getirildiğini İstanbul Kadı Sicillerinde görülmektedir¹²⁶.

2. Tarım Ürünleri

Osmanlı Devleti köy iktisâdını dâimâ canlı tutmaya çalışmıştır. XV. yüzyıldan itibaren Kosova bölgesinde bulunan toprakların tahrîri yapılmış, Novabirde, Vulçitrın ve Prizren gibi hasılatı yüksek olan sancakların ayrıca kânûnnâmeleri tanzîm edilmiştir. Bu verilere göre Kosova bölgesinde buğday, çavdar, pirinç, arpa ve kapluca yetiştirilmekte, XVII. yüzyıldan itibaren bunlara mısır, soğan, sarımsak, lahana, darı, kestane gibi ürünlerin ilâve olduğu Osmanlı belgeleriyle izlenebilmektedir¹²⁷. XVIII. yüzyılda ise bölgede yetiştirilen ürünlerin başında buğday, yulaf ve arpa gelmektedir.

Aşağıda Rebûlâhir - Evâhir-i Şaban 1112/Ekim 1700 – 31 Ocak – 08 Şubat 1701 senelerini ihtivâ eden *Tahrîr Defteri*'nden gendüm (buğday), cev (arpa), mahlût (karışık bakliyat), erzen (darı), burçak ve çavdâr ürünlerinin sancak ve nâhiye bazındaki hıml-çubur-medrî/ağırlık ve kıymeti verilmiştir.

Tablo 4.3. Buğday ve Arpa Üretimi

Sancak	Nahiye	Buğday			Arpa		
		Köy sayısı	Hıml	Kıymet	Köy sayısı	Hıml	Kıymet
Prizren	Prizren	8	187	9 850	8	136	3 832
Dukakin	Gora	8	87	4 350	8	61	1 830
	Dibri	5	13	475			
	İspas	2	7	350	1	1	30

¹²⁵ BOA. A.DVNS. AHKR. d. 5, s. 76 (evâil-i B. 1159/20-29 Temmuz 1746); BOA. A.DVNS. AHKR. d. 17, s. 140 (Evâhir-i M. 1175/22-29 Ağustos 1761).

¹²⁶ İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194/M. 1779-1780), haz. Fikret Sarıcaoglu vd., C. 78, İstanbul 2019, s. 102 -103.

¹²⁷ Rizaj, A.e., s. 91.

	Rudine	4	35	1 750	4	18	540
	Paştrik	1	2	325	1	1	30
	Domestiç	8	63	2 950	8	62	1 860
Vulçitrin	Obilisk	6	95	1 800	6	49	835
	Sirçe	21	319	6 620	13	93	2 091
	Topolniçe	1	35	1 400			
	Alacahisar	2	25	980	1	9	216
	Gllama	10	110	2 480			
	Krivarika	18	155	4 940	7	128	864
	Novabirde	Tarlalarından	4	160			
	Yasenovik	3	52	1 040	2	30	710
	Mukibaba	4	22	504			
	Bane	15	247	5 944	12	115	3 432
	Leskofçe	13	112	3 284	4	24	576
	Ostroviçe	19	184	4 620	11	61	1 382
	Treboştiçe	15	434	6 500	12	92	2 108
	Bugarine	11	72.05	2 990	2	5	120
	Kremenat	21	114	4 670	3	20	480
	Doburçan	8	135	4 800	8	65	2 440
	Morava	14	281	7 310	14	133	2 762
	Priştine	10	853	134 560	10	253	4 086
	İstarasela	19	338	8 710	11	127	5 292
	Suteska	9	288	2 490	1	10	240
	Karatunlu	11	227,05	3 110			
	Tirepçe	10	98	3 500			
	Belasiçe	29	236,05	165 200			

Toplam		305	4. 830,15	397.662	147	1493	33.316
---------------	--	------------	------------------	----------------	------------	-------------	---------------

Tablo verilerinden görüldüğü üzere Vulçitrın, Prizren ve Dukakin sancaklarının coğrafi ve iklimsel özellikleri yakın olduğu için buğday ve arpa ürünleri hemen hemen her kazada yetiştirildiği ve günümüzde olduğu gibi önemli bir geçim kaynağı olduğunu görülmektedir.

Tablo 4.4. Mahlût ve Çavdar Üretimi:

Sancak	Nahiye	Mahlût			Çavdar		
		Köy sayısı	Hıml/Med rı	Kıymet	Köy sayısı	Hıml	Kıymet
Prizren	Prizren	2	36	900	8	72	4501
Dukakin	Gora	3	33	765	7	61	1710
	Dibri	5	18	440	3	7	280
	Domeştiç	2	19	575	4	26	600
	İspas				2	9	300
	Rudine	1	3	75	3	17	680
	Paştrik	1	5	125			
Vulçitrın	Obilisk	6	233	1910	1	4	144
	Sirçe	17	270	3044	1	5	180
	Topolniçe	1	4	80			
	Alacahisar	2	27	540			
	Gllama	10	222	400			
	Krivarika	17	430	2850	2	7	3720
	Novabirde	1	67	130			
	Yasenovik	3	116	1110			
	Mukibaba	4	57	650			
	Bane	14	380	3510	1	2	72
	Leskofçe	13	121	2480	1	3	108
	Ostroviçe	16	261	4573			
	Treboştiçe	14	180	3600			
	Bugarine	11	99	1991			
	Kremant	20	313,05	3030			
	Doburçan	7	112	2074			
	Morava	14	302	7020			
	Priştine	4	72,05	1480	6	82	73 557
	İstarasela	17	239	4218			
	Suteska	8	510	2230			
	Karatunlu	11	389,05	2000			

	Tirepçe	10	116	2207			
	Belasiçe	28	737	8500			
Toplam		262	5.371.15	62.507	39	295	85.852

Mahlût ve çavdar Dukakin ve Prizren sancaklarında yetiştirilmişse de bu üretimin çok büyük bir kısmı Vulçitrın sancağında gerçekleşmiştir.

Tablo 4.5. Şıra, Burçak ve Darı Üretimi:

Sancak	Nahiye	Şıra			Burçak			Darı		
		Köy sayısı	Çubur/Me drı	Kıymet	Köy sayısı	Hıml	Kıymet	Köy sayısı	Hıml	Kıymet
Prizren	Prizren	8	439	12948	5	8	320	5	34	1360
Dukakin	Gora	1	10	100						
	Dibri	5	52	560						
	İspas	1	24	240				1	3	108
	Domeştiç	8	223	1960	8	223	1960	1	2	72
	Rudine	4	153	1530						
	Paştrik	1	11	110						
Vulçitrın	Krivarika	3	17	544						
	Gllama	5	22	720						
	Yasenovik	1	5	1600						
	Sirçe	11	169	4548						
	Leskofçe	1	2	64						
	Ostroviçe	10	56	1742						
	Treboştiçe	6	75	2276						
	Bugarine	6	31	528						
	Kremenat	2	8	256						
	Doburçan	7	245	7200	7	245	7200			
	Morava	9	2453	5236						
	Priştine	10	8672	35204	4	28	340			
	İstarasela	7	238	6176						
	Karatunlu	2	10	280						
Toplam		108	12 915	83822	24	504	9820	7	39	1540

Tablolardan anlaşıldığı üzere çavdar, arpa, burçak, darı, buğday gibi *hım/yük* ile ölçülürken mahlût (karışık bakliyatlar) ve şıra ürünleri *Medri/Çubur* ile ölçülmüştür. Sancakların aynı bölgede olmasına rağmen Vulçitrındaki 1 hıml/yük çavdar 36 akça arasında kıymetlendirilmişken Prizren ve Dukakin sancağında (1 hıml) 23-40 arasındaydı. Benzer şekilde diğer hububât ürünlerde de değişiklik gösterilmiştir.

C) MADENCİLİK

Araştırmacıların tahminlerine göre Kosova bölgesindeki maden çalışmalarının başlaması M.Ö. IV. yüzyılın sonu ve V. yüzyılların başlarında olmuştur¹²⁸. Ortaçağın son dönemlerinde ise XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında Kosova, Makedonya ve Bosna yörelerinde gümüş madenciliği Saksonların ve diğer toplulukların Bohemya ve Macaristan'dan bu bölgeye göç ederken beraberlerinde Orta Avrupa'nın gelişmiş madencilik tekniklerini getirmeleriyle hız kazanmıştır¹²⁹. 1433 senesinde Sırp despotları tarafından yönetilen topraklardan geçen Borugogne şövalyelerinden Bertrand de la Broquiere, Nyeuberghe (Novabirde) gümüş madenlerinden yılda 200.000 altın düka kadar kazanç sağlandığını belirtmesi buna misal teşkil etmektedir¹³⁰.

Madenler daha kuruluş döneminden itibaren Osmanlılar için, devlet hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Madenler ordunun ihtiyacı olan top, mermi, barut ve balta gibi pek çok harp malzemesinin yapımında ve tedâvüldeki para ihtiyacının karşılanmasında da hayati bir yere sahip idi. Bunun dışında köprü, câmi, medrese, han, hamâm, kervansaray, külliye gibi binaların inşa ve tamiri ile zirâat aletlerinin üretiminde de önemli bir unsurdu¹³¹.

Osmanlı kronik kaynaklarına bakılacak olursa Kosova bölgesinde maden zenginliğinin uzun zamandır bilindiği ve elde edilen gelirin devlet adamlarını cezbediği görülecektir. Üsküp Uç Beyi İsa Bey, madenleriyle meşhur olan Novabirde ve çevresinin fethi hususunda Fâtih Sultan Mehmed'den izin istemiştir¹³². Kısa sürede ele geçirilen bölge İbni Kemal'in kroniğinde şu şekilde izah edilmektedir: "*mezkûr hisâr ve civârunda olan*

¹²⁸ Çerşkov, "Zanafillet e Xeharisë në Parahistori", **Përparimi**, nr. 1/2, Prishtine 1964. 75.

¹²⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul 2014, s. 66.

¹³⁰ Bertrandon de la Broquiere, **Bertrandon de la Broquiere'nin Denizaşırı Seyahatı**, (çev. İlhan Arda), İstanbul 2000, s. 262.

¹³¹ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1, Ankara 1943, s. 118.

¹³² Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânümâ [Osmanlı Tarihi (1288- 1485)]**, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 319.; İbn-i Kemâl, **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 117-1118; Selâhattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti**, Ankara 2014, s. 118-119; İnbaşı – Kul, a.g.e, s. 337.

Hâsılı mevfur ma'mûr me'âdin mahfûz ve mazbût oldu ol diyâr içindeki küffâr harâçgüzâr olub dâru's-selâma merbût oldu. Kal'a içinde Vilk-oğlı'nun vâfir hâzır gümüşü bulundu, beğliğe zabt olunub hazîne-i 'âmiyeye tahsis olundu. Oradan şehir-i yâr-ı kışver-küşâ leşker-i zafer-rehberle, Tirepçe'nün üzerine vardı, ol şehir ve diyâr dahi sühûletle feth olundu. Ol diyâr dahi dâiresindeki ma'denlerle zabt u rabt olunub emâkin-i buğât mesâkin-i guzât kılınub kal'asına hisâr erleri girdi. Anun dahi içinde fıııııvân sîm-i hâm bulundu, huddâm-ı hızâne-i 'âmiyeye teslim olundu. Oradan hazret-i hudâvendigâr 'asker-i nusret-şî'ârile vardı Zaplene taşlarına girdi. Zaplene'de ve öte yanında İplene'de ol kadar mâl bulundu ki gencîne-i amâl kuncına sığmazdı. Karûn ki hazînesi ka'r-ı zemîni toldurmuşdı, şimdiye deg kalmış olsaydı ol denli emvâl yığmazdı. Husrev-i Behram-ikdâm mezkûr diyâr-ı ma'mûrı feth idüb Dâru'l-İslâma rabt etdi; oradan geçdi, vardı, Birvenik'i aldı, ol kenardaki ma'denleri dahi zabt etdi. Ol seferde Vilk-ili 'unvanıyla meşhûr hâsılı mevfur kışveri teshîr eyledi"¹³³.

Osmanlılar Rumeli'nin maden ocaklarından kurşun, gümüş, altın, demir, bakır, cıva, kükürt, güherçile ve şap gibi maddelerini çıkarıp kullanırlardı. Bu maddeler, Kosova bölgesinde Tirepçe, Novabirde, Yanova-i Kadîm, Jejne, Belasiça, Priştine, Sireniçe, Rim, Bolça, Yarkofç ve Üzerkofç gibi madenlerde bulunuyordu¹³⁴.

XVII. yüzyıl savaşlarının sonuçlarından madencilik de nasibini almıştır. Bundan dolayı devlet, Rumelideki madenleri işletilir hale getirebilmek için farklı yollara başvurmuştur¹³⁵. İlk icraat olarak maden bölgelerindeki kuyuların durumunu tespit etmek için nâzırlar atamıştır. 1703 senesinde Mehmed Ağa'nın merkeze sunduğu bir rapordan; kuyuların 130-140 kulaç¹³⁶ (yaklaşık 96 ve 103 metre) derinleştiği, eşkiyaların madenci köylerine musallat olduğu ve yağmacılık hareketlerinin arttığı, ayrıca işçi temininde ciddi sıkıntılar olduğu ve madencilerin yerlerini terk ederek başka diyarlara göç ettiği

¹³³ İbn Kemâl, **Tevârih-i âl-i Osman**, VII. Defter, a.g.e., s. 116-117

¹³⁴ Rizaj, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darbhaneleri", s. 245-247.

¹³⁵ XVIII. yüzyıl başlarında maden ocaklarındaki modernizasyonu için bk. Mustafa Altunbay, "Osmanlı Döneminde bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapısı", (Doktora Tezi), **İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 2010, s. 34-36.

¹³⁶ Bir Kulaç yaklaşık 1 metre 13 cm. uzunluğundadır.

anlaşılmaktadır¹³⁷. 17 Ramazân 1116/13 Ocak 1705 senesine ait başka bir kayıt ise şu bilgileri içermektedir: "*mukaddemâ Üsküb sancağı Kratova kazâsı ve Vulçitrin sancağında vâki* Tirepçe ve Jejna vesâir sîm ma'denleri açılıp işledilir eylemek üzere bin yüz dört senesinde müceddiden fermân-ı hümayûnum sâdır olmağla sâbika Üsküb nâzırı Muhammed ağa nazır ta'yîn ve irsâl olunmuşdu ve ma'den-i mezbûre mesârif-çün kendüye bu ana dek taraf-ı mîriden sekiz bin sekiz yüz dahî havâle olunub verilmişdi lâkin iki seneden berü bir sûretde ifrâğ idemedi kendü gayr-i hâsılı dahî ekallü mine'l-kalîl olub." Muhammed Ağa'nın başarılı olamamasından dolayı "*Sâbık Edirne Bostancıbaşı* olan Ali Paşa kulları me'âdin-i mezkûrun gereği gibi nizâm ve intizâmın buldurub işletdirmegin ve sa'y ü ihtimâm beher sene cânib-i mîriye irâde-i vâfire tedârikine kadar ehl ü fukarâdan mukaddem ve kâr-ı güzâd kulları olmağla me'âdin-i mezbûrun açtırup ihyâsına ta'yîn buyurulduysa fazla hakk ile husûs-ı merkûmun her vechile i'timâdiyete kadar kulları olmağın inşâllâhü te'âlâ mahaline varub zikr olunan Üsküb ve Vulçitrin sancaklarında evvelâ ma'den kuyuların görüb taraf-ı mîriyeye enfa' olanlarını mu'ayyene ve ne vechile ihyâ ve i'mârı mümkün ise yek be yek iktizâsı üzere arz ve i'lâm"¹³⁸. Belgeden anlaşıldığı üzere XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Vulçitrin sancağındaki maden kuyularına yönelik iyileştirme faaliyetleri devlet tarafından yürütölmeye çalışılmıştır.

Bu tür iyileştirme çabalarının meyvesini verdiği Tirepçe maden ocaklarında görölmektedir. Bu ocakları işletilir hâle getirilir getirilmez darphâneye gümüş vermeye başlamıştır. Böylece 1705 tarihli verilere göre Tirepçe maden ocaklarından darphâneye 1 635 dirhem gümüş geldiği tespit edilirken, 1714 senesinde 2 736 dirhem gümüş geldiği görölmektedir¹³⁹.

¹³⁷ Eyüp Kul, "1703 Tarihli Bir Rapora Göre, Kratova, Köstendil, Üsküb, Trepçe ve Jejne Madenlerin Islahı", **Belleten**, C. LXXX, Sayı 288, Ankara 2016, s. 397.

¹³⁸ BOA. C. DRB, dos. nr. 48/2386, Ayrıca bk. Ahmed Refik, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)**, İstanbul 1931, s.51.

¹³⁹ Halil Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi", (Doçentlik Tezi), **İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi**, İstanbul 1958, s. 119-120.

Tablo 4.6. 1708-1709 yıllarında İrjana ve Tirepçe madenlerinde çalışan teknik Personel:

Personel	İrjana	Günlük ücr./akçe	Tirepçe	Günlük ücr./akçe
Kâtib	1	30	1	30
Hutman ¹⁴⁰	1	25	Belirtilmemiş	40
Mu‘temed	1	30	1	30
Ta‘mîrci	1	18	1	8
Segbân	2	15	3	15
Pazara giden (haftada bir)	1	18	1	25
Taş kesen ırgatlar	8	20	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
Nöbetsiz ırgatları (7 gün)	5	13	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş
Mühimmâtı bakan			1	25
Hafriyat ta‘limi	2	25	6	20

Evâhir-i Şevvâl 1120/03-11 Ocak 1709 senesinde ırgat yevmiyeleri ve maden temizleme gibi masrafları gösteren bir deftere göre İbrahim Paşa'nın işlettiği Tirepçe madeninde 504 ırgatın toplam haracamaları 63 384 akçedir. Belasiça kazâsının İrjana köyünde Yarko zimmînin işlettiği madende 414 ırgat için yapılan harcamalar 13.674 akçedir¹⁴¹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Vulçitrın sancağına tabi Novabirde ve Kopanik nâhiyelerinde kaçak yollarla mâden cevheri çıkarılıp yabancı diyârlara gönderildiğini 3 Safer 1176/24 Ağustos 1762 tarihli bir belgeden öğreniyoruz. Bir ihbar neticesinde ortaya çıkan olayı ihbar eden şahıs "müşâhade etdüm" sözleriyle olayı birebir gördüğünü izâh etmektedir. Bunun üzerine adı geçen maden sahalarından örnek olmak ("nümûne

¹⁴⁰ Başusta

¹⁴¹ BOA. C. DRB. dos. nr. 41/2002.

tutulmak") ve kontrol maksadıyla bir miktar maden cevherinin İstanbul'a gönderilmesi talep edilmişti¹⁴².

1. KÂLHÂNELER

Kâlhâne bir işletme terimi olarak kısaca gümüş ve sâir metallerin eritilip külçe haline getirildiği, ayrıştırma yapıldığı, döküldüğü yerlerdir. Günümüzdeki dökümhâne karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kosova bölgesindeki madenlerden çıkarılan gümüş ve diğer maddeleri kal etmek için doğal olarak kalhâneler mevcuttu. 1112/1700 senesinde Vulçitrın sancağına tabi olan ve maden yataklarıyla meşhur Novabirde, Yanova-i Kadım, Bırniça, Belasiçe ve Bırvenik kazâsının kâlhâneleri faaldi.

Tablo 4.7. 112/1700 senesinde Kosova bölgesindeki Kâlhâne gelirleri:

Nr	Kazâ	Kâlhâne geliri
1	Novabirde	1 054
2	Yanova	4 500
3	Tirepçe	4 000
4	Belasiçe	1 000
5	Bırvenik	230
	Toplam	10.748

2. NOVABİRDE DARBHÂNESİ

Osmanlı döneminde gümüş madeni çıkan ocakların ekserinde para darp etmek üzere darphâne bulunurdu¹⁴³. Novabirde'de bulunan darphâne de buna örnektir. Skender Rizay'a göre Rumeli'nin Novabirde, Üsküb, Kratova, Saray-Bosna, Srebrenica, Belgrad, Koçava,

¹⁴² BOA. C. DRB. dos. nr. 61/3010/02.

¹⁴³ Refik, A.e., s. VI.

Sidrekapısı ve Serez darphânelerinde altın başta olmak üzere gümüş ve bakır sikkeler darp edilmiştir¹⁴⁴.

XVIII. yüzyılın hemen başında ise "*mukâta'a-i damga darbhâne-i der-nefs-i Novabirde*" şeklindeki kayıttan Novabirde'deki darbhânenin faaliyetini mukâtaa olarak devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte Novabirde darbhânesinden yıllık olarak elde edilen gelir 1 595 176 akçeydi. Bu rakam 1112/1700 senesinde Vulçitrın sancağının en büyük gelirini teşkil etmektedir. Darbhâne mukâtaasından hâsıl olan gelir, padişah hassı olarak kaydedilmiştir¹⁴⁵.

3. Kosova'da Madenci Reâyâsından Alınan Lonik Bedeli

Osmanlı belgelerinde genel olarak لونيك şeklinde yazılmakta olan *lonik bedeli* ifadesinden, madene çalışmaya gitmeyen ve baştine/çiftliklerde yaşayarak geçimini sağlayan reâyânın lonik bedeli adı altında ödediği bedelden, madende bedenlen hizmet eden ve ücretini hafta başında alan lon-ik adlı madenci kişiler kastedilmektedir¹⁴⁶.

Lonik bedeli XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren alınmaya başlanmıştır. 1630 senesinde Üsküb ve ona tabi yerler maden mukâta'asını üç yıllığına iltizamen alan nâzirün nüzzâr İbrahim, madenlerde alınması gereken bazı tedbirleri kaleme aldığı bir öneri ile dile getirmiştir. Buna göre; madencilerden her on nefer de bir nefer, zorunluluk durumunda beş neferde bir nefer işçi olarak tayin edilmeli ve madencilikten anlayanlar madenlerde çalıştırılmalıydı. Madencilikten anlamayanlardan ise; her on neferde bir nefer başına ellişer akçe kuyucu, yirmibeşer akçe mum ile demir ücreti alınmalıdır. İşçi, mum ve demir ücreti adı altında madencilerden haftalık yetmiş beş akçeden senelik 4 000'er akçe tahsil edilecektir. Elde edilecek gelir ile madende çalışmaya gücü olmayanların yerine kuyucu tutulacak ve para maden işlerine harcanacaktır. Bu paranın 1645 senesinden itibaren lonik bedeli ismi altında toplanmaya başlandığı görülmektedir¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Skender Rizaj, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine", s. 249.

¹⁴⁵ BOA. D. HSK. d. 25647, s. 10.

¹⁴⁶ "*havvâs-ı hümayûnum toprağında baştina tasarruf ve zirâ'at iden Lonik re'âyâsı*" BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10, s. 131 (evâil-i B. sene 1167/24 Nisan-3 Mayıs 1754); Eyüp Kul, "Alacahisar, Köstendil, Üsküb ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik", s. 266.

¹⁴⁷ İnbaşı-Kul, A.e., s. 348.

Belgelerde *lonik reâyâsı* ifadesi ile kaydedilen ahalî, lonik vergisi olarak her neferinden alınacak ikişer akçe karşılığında avâriz, nüzul, sürsat, çift, ispençe, arus, cürüm ve cinayet türü olağanüstü vergilerden muaf olmaktadır. Bu durum, Evâil-i Receb 1167/24 Nisan-04 Mayıs 1754 senesine ait *Rumeli Ahkâm* kayıtlarında şu şekilde ifade edilmektedir: "*Lonik re'âyâsının cizye-i şer'îyyeden mâ'adâ bi'l-kullîyye avâriz-ı divânîye ve tekâlif-i örfîyye ve şâkkadan mu'âf ve müsellemler olup baştinaları üzerlerine hâne-i avâriz tahrîr olmayub ancak avârizları kanûn-ı kadîm üzere viregelen bedel-i lonikleri zirâ'at iden havvâss-ı hümayûnum re'âyâsında beher neferinden ikişer gurus bedel-i lonik nazırlar tarafından mîrî için cem' u tahsîl itdirile*¹⁴⁸."

İkişer kuruş olan bedelin her zaman sabit olmadığını resmi kayıtlarından görmekteyiz. Bu duruma örnek olarak 28 Cemâziyelâhir 1127/ 01 Temmuz 1716 senesine ait bir kayıttaki şu ifadeler gösterilebilir: "*vech-i meşrûh üzere Üsküb nezâreti mülhâkâtından Vulçitrın sancağında vâki' ve kazâ-i Novabirde ve Morava ve Yanovâ-i kadîmi maktû'ları [silik] zikr olunan Priştine kazâsında sâkin Lonik baştinâlarına mutasarrıf ashâb-ı çiftliklerinde sâkin çiftliklerinin her neferine altmış ve arnavûd hânelerinin her neferine ikişer yüz ve kadîmi kurâlarda sâkin müslümânânın her neferine yüz akçeyi cem' seksen altı yüz yigirmi akçe maktû'at tahrîr ve zikr olunan defer-i kazâ ile mezkûr Priştine kazâsında beş kuzzâtı nazır Ebû Bekir Beğ mâlına zamm ve ilhâk ve mahallinde kayd olundukda defter-i mestûr ve mukayyedir*"¹⁴⁹.

Lonik bedelinin tahsil edilmesinde bazı aksaklıklar meydana geldiği de görülmektedir. 1126/1714-15 senesinde Kara Mustafa Paş-zâde Ebûbekir Beyoğullarından İsmâil Bey, Vulçitrın sancağı kazâlarından Lonik bedelini tahsil etmek üzere Priştine kazâsına bağlı Komoran köyüne vardığında karşına çıkan Arnavud tâifesinden on beş kişi, hizmetkarı ile bargirini yaralayarak ödemeleri gereken vergilerini vermemek üzere direnmişlerdir. Bunun üzerinde Dukakin sancağı mutasarrıfına

¹⁴⁸ BOA. A. DVNS. AHKR. d. 10, s. 131 (evâil-i B. sene 1167/24 Nisan-3 Mayıs 1754)

¹⁴⁹ BOA. C. DH. dos. nr. 9/443.

gönderilen emirde, Priştine'deki Arnavudların vergilere karşı direnmeye devam etmeleri durumunda kalebend edilmeleri istenmiştir¹⁵⁰.

Bundan on dört sene sonra (8 Safer 1141/13 Eylül 1728) yıllık 81 000 akçe olan Priştine ve Bırevnik mukāta'alarında baştina tasarruf edenlerden alınan ikişer kuruş lonik bedelinin tahsili sırasında *"biz havâss-ı hümayûn-ı re'âyasıyız"* diyerek direndiklerini daha önce de ifade etmiştik¹⁵¹. Benzer bir duruma da Prizren sancağının Bihor kazâsında tesadüf edilmiştir. Lâkin bunların lonik bedelini vermemelerine gerekçe olarak *"durumların iyi olmadığını, ayrıca vergi olarak avarız mallarını verdikleri için de loniklerin verme gücü olmadığını"* mazeretini ileri sürdükleri görülmektedir¹⁵².

Üsküb nezâretine bağlı olan Vulçitrin'daki lonik bedelinin mâlikane olarak işletildiği görülmektedir. Mesela 1754 senesinde Vulçitrin sancağında lonik bedeli ve diğer mukataaların *"ber-vech-i iştirâk mâlikâne"*cileri Ebûbekir ve Hâcî Mustafa idi.¹⁵³

Tablo 4.8. Vulçitrin sancağına bağlı kazâlardaki Lonik re'âyâsı (1697-1702):¹⁵⁴

	1697		1702
Kazâ Adı	Köy sayısı	Nefer	Nefer
Morava	20	43	43
Novabirde	38	60	60

¹⁵⁰ BOA. C. DH. dos. nr. 9/443.

¹⁵¹ "Üsküp nazırı vekili Süleyman zîde kadruhû divan-I hümayûnuma arzuhâl idüb nezâret-i mezbûr mülhâkından Priştine ve Bırevnik mukâtaaları toprağından baştina tasarruf idenlerin beher neferinden ikişer gurus bedel-i lonikleri tahsîl için bundan akdem emr-i şerîf verilmişken yine menû' olmayub biz havvâss-ı hümayûn re'âyasıyız deyü bahane ve hoşneşin? Çiftliklerinde sâkin olmalarıyla bedel-i Loniklerin virmeyüb inâd ve muhâlefet". BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 1/28

¹⁵² "Prizren ve sâir cemâ'at eyâlileri meclis-i şer'-i takrîr-i kelâm idüb fakir-i fukarâyız ancak avârız malını virürüz deyü sefer imdâdına lonik virmeğe bir dürlü iktidârımız yokdur virmeziz deyü mübâşir Mehmed ağanın mahzarında dedükleri". BOA. AE. SAMD. III. dos. nr. 2/102, (1139/1726-27).

¹⁵³ "livâ-i mezbûrde vâki' Vulçitirin ve Priştine ve Novabirde kazâları () ve hâzine-i âmiremde mahfûz baş mukâta'a kâlemi ve defterlerine nâzır oldukda senevî on dokuz yüz yetmiş dokuz bin yedi yüz doksan akçe mâlî olan Üsküb nezâreti ve bedel-i Lonik ve tevâbi'-i mukâta'aları el-Hâc Ebûbekir ev Hacı Mustafa zîde mecduhû ber-vech-i iştirâk mâlikâne uhdellerinden olub " BOA. A. DVNS. AHKR. d, 10, s. 131 (evâil-i B. 1167/ 24 Nisan-3 Mayıs 1754).

¹⁵⁴ Kul, A.g.m., s. 295.

Yanova	11	11	11
Priştine ma‘a Nâhiye-i Lab	61	99	99
Vulçitrın	35	68	68
TOPLAM	165	281	281

Tablodan görüldüğü üzere 1697–1702 senelerinde Vulçitrın sancağındaki köylülerden tahsıl edilen lonik vergisi aynı olup ne köy sayısında ne de lonik miktarında hiç bir değişiklik olmamıştır.

SONUÇ

Eski çağlardan beri Kosova bölgesi savaşlara sahne olmuştur. Osmanlılar şehid Sultân Murâd-ı Hudâvendigâr devrinden, 1389'dan itibaren zaferlerle biten harplerle gücünü pekiştirmiş ve Kosova ve Rumeli'nin diğeri bölgelerindeki fetih hareketleri kolaylaşmıştır. Osmanlı devirleri boyunca Kosova bölgesi himâyelerle gözetilen, düşmanlardan sakınılan ve tanınan çeşitli imtiyâzlarla ayrıcalıklı durumda idi. Vergilendirmelerde, miktarların belirlenmesinde ve askerî meselelerde Müslüman nüfusun tüm şikâyetleri dikkate alınmıştır. Vakıf medeniyeti aracılığıyla yüzyıllarca Kosova şehirlerinin canlı tutulması hedeflenmiştir. 1682-1699 Osmanlı-Avusturya savaşlarında, Kosova bölgesinin önemini fark eden Avusturyalı komutan V. M. Ludwig. 1689'da Kosova'yı işgal ederek Osmanlılar'ın Bosna ile bağlantılarını koparmak istemişti. XVIII. yüzyıl boyunca Kutsal Birlik devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik plân ve saldırıları, genel bir geri çekilme işareti vermekte idi. Diğeri Balkan ülkeleri için geçerli olduğu gibi Osmanlılar Kosova şehirlerinin sınır bölgesi olmamasına gayret etmekte idi.

Avusturya işgaliyle birlikte Kosova'da devlet düzeni bozulmuş, Vulçitrin başta olmak üzere Dukakin ve Prizren sancaklarında eşkiyalık hareketlerinin artmasına vesile olmuştur. Eşkiyalık olaylarının büyük bir bölümü halkın mallarının gasp edilmesi, parasının çalınması, evlerinin basılması, adam katletme, kız kaçırma ve alıkoyma şeklinde gerçekişmiştir. Eşkiyaların çoğu re'âyadan olmakla beraber, askerî sınıf mensuplarının da yetkilerini kötüye kullanarak veya şakîlerle beraber olup kendi halkına karşı haksız uygulamalara giriştiği görölmektedir.

XVIII. yüzyılın önemli bir olayı da mutasarrıf, kadı, nâib gibi devlet memurlarının rüşvet almalarıdır. Bu tür yolsuzlukları devlet her zaman gayri ahlâki hareket olarak değeriendirmiş ve suçluluğu ispat edilenleri iş başından uzaklaştırmıştır.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Kosova bölgesindeki savaşlardan firar eden reâyâyının eski memlektelerinde iskan ettirilip cizye, avarız, lonik gibi vergilerin tahsilatı yapılmaya çalışılmıştır. Halkın vergileri ödemeye güçleri olmadığını bildirdikleri mektuplar da pâyitahta dikkate alınmıştır.

XV. yüzyılın ortalarından itibaren Kosova bölgesini oluşturan Vulçitrın, Dukakin ve Prizren sancakları XIX. yüzyıl sonlarına kadar Rumeli Eyâleti'ne bağlı kalmıştır. İncelenen dönemde Vulçitrın sancağı dört kazâdan (Priştine, Novabirde, Yenice, Yanova-i kadîm) ve 23 nâhiyeden (Obilisk, Sîrçe, Krîva Rîka, Gllama, Yasanevik, Muki Bâba, Bâne, Leskofçe, Ostroviçe, Treboştîçe, Nikodine, Kremenât, Doburçân, Morava, İstara Sela, Sütëska, Kara Tunllu, Birniçe, Bllasiçe, Topolniçe, Kllopotnik, Llap, Gollak), Dukakin sancağı altı kazâdan (Dukakin, Yakova, Altunili, Zadrime, Gora ve Leş) ve sekiz nâhiyeden (İspas, Rudina, Paştirik, Domeştîç, Dibrî, Kafa, Kabaş, Belušte), Prizren sancağı ise üç kazâdan (Havvâs-ı Prizren, Suharîka ve Bihor) ve altı nâhiyeden (Suharîka, Bihor, Hoça, Luma, Tırgovişte, Şehirköy) oluşmaktaydı. Aynı dönemde Mitroviçe Bosna eyâletine, Kaçanik ise Üskübe bağlıydı.

Mimarî eserler konusunda zengin olan Kosova'da, Osmanlı fethini müteakiben padişahlar ve vezirler tarafından yaptırılan câmilerin dışında, XVIII. yüzyılda halk tarafından da özellikle Yakova kasabasında yeni câmiler yaptırıldığı görülmektedir. *Vakıf Medeniyetinin* gereği olarak yeni eserlerin inşası veya vakıf eserlerinin desteklenmesi gibi faaliyetler için para vakıfları kurulduğu da görülmektedir.

Hâlen ayakta olan Vulçitrın, İzveçan, Novabirde, Kaçanik ve Prizren kaleleri dışında XVIII. yüzyılda Vulçitrın, Dukakin ve Prizren sancaklarında bulunan kalelerin muhafızları, kapudanları, azebân ve fârisan cematleri gibi kale personeli belgelerle ortaya konulmuştur.

Üsküb nezâretine dâhil olan Vulçitrın bölgesindeki Novabirde, Tirepçe, Irjana ve diğer yerlerde Madenci reâyadan alınan lonik vergisi hakkında teferruatlı bilgi verilip dönemin kayıtlarından da verginin kimlerden ve kaç akçe olarak alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca Kosova madenlerinde yapılan iyileştirmede, çalışan personel tespit edilmiş ve cevherlerin eritildiği kalhânelerinin yıllık hasılatı konusunda da bilgiler elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Defter [d.]

Numara [Nr.]

1. Bâb-ı Âsâfî Tasnifi

a. *Rumeli Ahkâm Defterleri* [A.DVNS. AHKR. d.]

Nr. 1-25.

b. *Dîvân-ı Hümâyûn Yol ve Menzîl Kalemi Defterleri* [A.DVN.YML. d.]

Nr. 1015.

c. *Âtık Şikâyet Defterleri* [A. DVNS. ŞKT. d.]

Nr. 36, 150,123,37,151.

d. *Dîvân-ı Hümâyûn Tahvîl Defterleri* [A. DVNS. NŞT. d.]

Nr. 16

2. Sadâret Tasnifi

a. *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d.]

Nr. 1, 10, 112, 117, 118, 144.

3. Dîvân Kalemi [A.DVN.]

Nr. 899.

4. Kâmil Kepeci Defterleri [KK. d.]

Nr. 3541, 3559, 3951.

5. Tahrîr Defterleri [TT.d.]:

Nr. 1081-2.

6. Maliyeden Müdevver Defterleri [MAD. d.]

Nr. 544.

7. Ali Emîri Tasnifi [AE.]

- a. *II. Ahmed*: 5/45.
- b. *II. Mustafa*: 55/555, 119/2993, 11/1053, 3/288, 287/1, 5/455, 19/1810.
- c. *III. Ahmed*: 199/19215, 212/20467, 101/10036, 31/28, 105/6928.
- d. *I. Mahmûd*: 130/9527, 148/11048, 14/4181, 12/738, 14/798, 148/01.161/12141.
- e. *III. Osman*: 95/7215
- f. *I. Abdülhamid*: 295/19826, 64/4467.
- g. *III. Mustafa*: 287/01, 40/3942, 161/01, 8/1938, 339/27405, 105/10403.

8. Evkâf Defterleri:

- a. *Haremeyn Muhâsebesi Defterleri* [EV.HMH. d.]

Nr. 3391.

9. Muallim Cevdet Tasnifi: (C.)

- a. *Adliye* [C.ADL.]: 30/1810, 52/3163, 1/52,30/1813, 31/1847.
- b. *Askeriye* [C. AS.]: 33661, 465/19384, 41/2002, 61/3010.
- c. *Belediye* [C.BLD.]: 84/4181.
- d. *Maârif* [C. MF.]: 184/9197, 11/546.

e. *Evkâf* [C.EV.]: 99/4907, 192/9582, 487/24603,67/3305, 103/5137

f. *Nâfia* [C.NF.]: 2/95.

g. *Darbhâne* [C. DRB.]: 48/2386.

h. *Mâliye* [C. ML.]: 597/24647, 170/7183, 425/17222.

i. *Dâhiliye* [C.DH.]: 9/443.

10. İbnülemîn Tasnifi [IE.]

a. *Mâliye* [ML.]: 51/4852, 117/11067, 115/10963.

b. *Evkâf* [İE. EV.]: 67/7235.

11. Bâb-ı Defterî

a. *Haslar Mukâta'ası Kalemî Defterleri* [D. HSK. d]: 25647.

b. *Cizye Muhâsebesi Kalemî Defterleri* [D. CMH. d.]: 26607, 2661, 26787, 26800.

c. *Mevkûfât Kalemî* [D.MKF.]: 27520.

d. *Büyükkale Kale Defterleri* [D. BKL. d.]: 32335, 32543/32, 32880, 32514.

e. *Küçükkale Kale Defterleri* [D. KKL. d.]: 32880.

f. *Kıbtîyân Cizye Defterleri* [D.MMK. KBC.d.]: 2378.

B. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ [VGMA.]

a. *Vakfiyeler* [VD.]: 624/269; 629/229.

b. *Hurufât Defterleri* [HD.]

Nr. 1109, 1125, 1164, 1165,1168, 1171, 1176, 1184, 1185, 1191, 1192, 1195, 1198, 1200, 1201, 1205, 1209, 1210, 1211, 1215.

**C. AGJENCIA SHITETËRORE E ARKIVAVE TË KOSOVËS [KOSOVA
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI] (ASHAK.)**

a. Kütüphâne matbu kitaplar fonu:

Nr. 47

B. YAYINLANMIŞ ESERLER:

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, (haz. Ersin Kırca, Resul Köse vd.), İstanbul 2016.

Relacione mbi Gjendjen e Shqipërisë Veriore dhe të Mesme në shekullin XVII [XVII. Yüzyıla ait Kuzey ve Orta Arnavutluk (Papaz) Raporları], Vëllimi I-II. (haz.), Zamputi, Injac, Tiranë 1967.

Kanûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i ‘Osmânî, [haz]. Robert Anhegger - Halil İnalcık, Ankara 2000.

İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı Sicil (H. 1193-1194/M. 1779-1780), [haz. Fikret Sarıcaoğlu], İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadâret Mahkemesi 272 (H. 1171-1172/M. 1758), [haz. Salih Kahriman – Mümin Yıldıztaş], İstanbul 2019.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, [haz. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Yılmaz Karaca vd.], İstanbul 2007,

Osmanlı Belgelerinde İpek, [haz. Yıldırım Ağanoğlu], İstanbul 2018.

(Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküb, Priştine, İpek, Yenipazar, Taşlıca), haz. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul 2000.

C. YAYINLANMIŞ KAYNAK ESERLER

Anonim Tevârih-i Ali Osman: Friederich Giese, Neşri, [haz. Nihat Azamat], Marmara Üniversitesi Yay. İstanbul 1992.

AYN ALİ EFENDİ: Kavânîn-i Âl-i Osmân der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân, İstanbul 1280.

ÂŞIKPAŞAZÂDE Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]: haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013.

CEVDET, A. Cevdet Paşa: Tarih-i Cevdet, C.IV, İstanbul 1309.

İBN-İ KEMÂL: Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957.

KÂTİB Çelebi: Rumeli Cihânnümâsı, haz. Fikret Sarıcaoğlu, [Baskıda].

KINALIZÂDE Ali Çelebi: Ahlâk-ı Alâ'i, haz. Mustafa Koç, İstanbul 2014.

HEZÂRFEN Hüseyin Efendi: Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i âl-i Osman, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İBN-İ KEMÂL: Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957.

KOÇI Bey: Risalesi, [haz. Ali Kemal Aksüt], İstanbul 1939.

MEVLÂNÂ Mehmed Neşri: **Cihânümâ [Osmanlı Tarihi (1288- 1485)**, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.

RÂŞİD Mehmed Efendi: **Târih-i Râşid (1115-1134/1703-1722)**, [haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çağır, Ahmet Zeki İzgöer], İstanbul 2013.

RÛHÎ Târîhi: **Belgeler**, C. XIV (1989-1992), Sayı 18, [haz. Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel], Ankara 1992.

SUBHÎ Mehmed Efendi: **Subhî Târîhi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile birlikte 1730-1744**, haz. Mesut Aydınar, İstanbul 2007.

D. SEYAHATNÂMELER:

EVLİYÂ ÇELEBÎ b. Derviş Mehmed Zillî: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, I. kitap, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, redaksiyon: R. Dankoff). İstanbul 2001.

_____: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphânesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, V. Kitap, (haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2006.

BERTRANDON de la Broquiere: **Bertrandon de la Broquiere'nin Denizaşırı Seyahatı**, (çev. İlhan Arda), İstanbul 2000, s. 262.

AMİ Boe: **Shqipëria në Turqinë Evropian [Avrupa Türkiyesinde Arnavutluk]**, (çev. Ilirjana Angoni), Tiranë 2011.

E. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ:

Afyoncu, Erhan: "Kâtip", **DİA**, XXV (2002), 49-53.

- _____: “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, **Balkanlar El Kitabı**, C. I, Ankara 2006, 350-358.
- Ahışhalı, Recep: “ Muhzır”, **DİA**, XXXI (2006), 85-86.
- ALTUNBAY, Mustafa: “Osmanlı Döneminde bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapısı” [Yayınlanmamış Doktora Tezi], **İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 2010.
- AKDAĞ, Mustafa: “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, **DTCFD**, XIII (1-2), Ankara 1955, s. 33-51.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri**, C. I, İstanbul 1990. 27-51.
- _____: **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûki Tahlilleri**, (VI. Kitap II Kısım), İstanbul 1994.
- AKMAN, Mehmed: “Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri”, **İlam Araştırma Dergisi**, c.I, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1996), 133-144.
- AKTEPE, Munir: “Kosova”, **DİA**, XXVI (2002), 216-219.
- ALACA, Hanife: “55 Numaralı Mufasssal Deftere Göre XVI. Yüzyıl Onlarında Prizren”, (Yüksek Lisans Tezi), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2011.
- ANHEGGER, Robert: **Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich: I Europeaeische Türkei, bd. 1** [Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik: Rumeli, cd.1], İstanbul 1943.
- ARASLI, Altan: **Avrupa’da Türk İzleri**, İstanbul 1986.

- ASİMOV, Mücahit: “Mücahit Kosova’da Esirgememiş İslâm Anıtları”, **Çevren Dergisi** S. 2 (1947), Priştine, 44-93.
- ATAR, Fahrettin: “Kadı”, **DİA**, XXIV (2001), 69-73.
- AYDIN, Âkif Mehmet, “Osmanlılarda Âile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, c. 2, Ankara 1992.
- _____: “Mehir” **DİA**, XXVIII, (2003), 389-391.
- AYNURAL, Sâlih: “Kapan”, **DİA**, XXIV, (2001), 338-229.
- AYVERDİ Ekrem, Hakkı: **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserler**, III. kitap, İstanbul 1981.
- TÜRKER Bal, Mikail: “Kosova’da Kâdirilik”, (Yüksek Lisan Tezi), **Üsküdâr Üniversitesi**, İstanbul 2021.
- Barbaria Serbe Ndaj Monumenteve Islame në Kosovë (Shkurt ’98-Qershor ’99)/Serbian Barbarities Against İslamic Monuments in Kosova (February ’98 – June ’99)*, [Haz. Sabri Bajgora], Prishtinë 2000.
- BARKAN, Lütfi Ömer: **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunları**, İstanbul 1943.
- _____: “Avârız”, **İA**, II (1979), 13-19.
- BAŞAR, Fahameddin: **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, Ankara 1997.
- BAYINDIR, Abdülaziz: **İslam Mahkeme Usûlü**, İstanbul 1968.
- BAYMAK, Osman: “Hamit Altıparmak’ın Tüm Bilimsel Çalışmaları”, **Kosova-Prizren’de Osmanlı Eserleri**, Prizren 2001.

- BEÇIROVIÇ, Medzida: “Procvjetni Objekti Islamske arhitekture na Kosovu” [Kosova'da İslam Mimarisinin Gelişimi], **Starine Kosova**, Prishtine 1972-73.
- BEDZETI (Bexheti), Nuri: “Die Teilnahme Albaner am “Groben Türkenkrieg 1683-99”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Universitat Wien**, Wien 2005.
- BERİSHA, Gjon, **Organizimi Kishtar në Kosovë gjatë Mesjetës** [Ortaçağ Kosovasında Kilise'nin Gelişimi], Prishtinë 2015.
- _____: **Arbërorët ndërmjet Kishës Perëndimore dhe asaj Lindore gjatë shekujve XI-XV** [XI-XV yüzyıllarda Şark ile Garp Kiliseleri Arasında Arbiryalılar (Arnavutlar)], Prishtinë 2017.
- BEYDİLLİ, Kemal: “İmam”, **DİA**, XXII, (2000), 178-181.
- BOGDANI, Pranvera: “Kosova në shtetin feodal shqiptar të Balshajve” [Balşay Feodal Devletinde Kosova], **E Vërteta mbi Kosovën dhe Shqiptarët në Jugosllavi**, Tiranë 1990.
- BOSTAN, İdris: “Azeb”, **DİA**, IV, (1991), 312-313.
- BURKE, A. Aaron: **Walled Up To Heaven: The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant**, Indiana 2008.
- CEZAR, Yavuz: **Osmanlı Maliyesinde Bunahım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy’dan Tanzimât’a Mali Tarih)**, İstanbul 1986.
- CİN, H.- Akgündüz, A.: **Türk-İsam Hukuk Tarihi**, C. 2, İstanbul 1990.
- CËRABREGU, Muharrem: **Kosova në Hartat e Vjetra** [Eski Haritalarda Kosova], Prishtinë 1977.

- ÇADIRCI, Musa: **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.
- ÇAĞATAY, U. Mustafa: **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara 1980.
- ÇERSHKOV, Emil: “Zanafillet e Xehtarisë në Parahistori” [Tarih Öncesi Maden Devri], **Përparimi**, nr. 1/2, Prishtinë 1964.
- _____: **Romakët në Kosovë dhe Municipiumi D. D. Te Soçanica**, [Roma Döneminde Kosova ve Soçaniçadaki Dardanya Arkeolojik Kalıntıları] (çev. Gani Luboteni), Prishtinë 1973.
- DANIŞMEND, İ. Hami: **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.1, İstanbul 1972.
- DEMİR, Abdullâh: **Medeni Yargılama Hukuku, Osmanlı Mahkemesi**, İzmir 2000.
- DEMİRKENT, Işın: “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti”, **I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (16 Nisan 1989)**, Ankara 1992, 1-11.
- DEMİRTAŞ, Mehmet: **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Ankara 2010.
- DERER, Gündüz: “Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl'da Yakova'nın Sosyo-Ekonomik Durumu” (Yüksek Lisans Tezi), **Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Denizli, 2018.
- DRANÇOLLİ, Fejaz: “Xhamia e Hadumit në Gjakovë” [Yakova'daki Hadım Câmii], **Vjetari XVIII-XIX** (1984), 27-41.
- _____: **Kulla Shqiptare** [Arnavut Kaleleri], Prishtinë 2001.
- _____: **Trashëgimia Monumentale në Kosovë** [Kosova'da Anıtsal Miras], Prishtinë 2011.

- _____: **Monumentet e shkatërruara në Kosovë/ Destroyed monuments in Kosova 1998/99**, Prishtine 2015.
- DRANÇOLLI, Jahja: **Raguzanët në Kosovë (prej fundit të shekullit XIII deri në vitin 1455)** [Kosova'da Ragusalılar (XIII. Yüzyıl sonundan 1455'e kadar], Prishtinë 1986.
- _____: **Arbërorët Ndërmjet Perëndimit dhe Lindjes Gjatë Mesjetës** [Ortaçağ'da Doğu ile Batı Arasında Arbiryalılar (Arnavutlar)], Zagreb 2008.
- _____: **Në Kërkime të Historisë Mesjetare Arbërore** [Ortaçağ Arbiryalılar Araştırmaları], Zagreb 2019.
- DRANÇOLLI, Orges: “Xhamia e Çarshisë në Prishtinë, rëndësia historike, kulturore dhe fetare” [Priştine Çarşı Câmii –Dinî, Târihî ve Kültürel Önemi], **Trashëgimia Orientale – Islame në Ballkan**, Prishtinë 2015, f. 392-393.
- DUKA, Ferid, “Pushtimi Osman” [Kosova'nın Fethi], **Kosova Vështrim Monografik**, Prishtinë 2001.
- EGRO, Dritan: **Ligji Osman ndër Shqiptarët e Mesjetës së Vonë** [Geç Orta Çağ Döneminde Arnavutlar'da Osmanlı Kanunu], Tiranë 2012.
- EMECEN, Feridun: “Ağnam Resmi” **DİA**, I (1988), 478-479.
- _____: “Soyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrîr Defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri-Bildiriler (28-29 Mayıs 1990)**, İstanbul 1991, 143-156.
- _____: “Kosova Savaşları”, **DİA**, XXVI (2002), 221-224.

- DOĞAN, Muzaffer: **Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi, Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)**, Ankara 2016.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif: **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, İzmir 1999.
- EREN, İsmail: “Kosova’da I. Murâd Hüdavendigâr Türbesine âid taihî bir belge”, **Çevren**, Priştine 1976, s. 69-75.
- EREN, İ.- Kaleşi H.- K. Özerin: “Prizren Kitâbeleri”, **VD.**, S. 7. İstanbul 1968, s. 91.
- ERGENÇ, Özer: **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 2012.
- _____ : **Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul 2013.
- EYİCE, Semavi: Kosova’da ‘Meşhed-i Hüdâvendigâr’ ve Gazi Mestan Türbesi”, **İÜEF, Tarih Dergisi**, sayı 16 (1961), 71-82.
- FAROQHÎ, Suraiya: **Osmanlı Kültürü ve gündelik Yaşam**, İstanbul 2005.
- GENÇ, Mehmet: “Mâlikâne”, **DİA**, XXVII (2003), 516-518.
- _____ : “Mukâtaa”, **DİA**, XXXI (2006), 129-132.
- GJİNİ, Gasper, **İpeshkvia Shkup- Prizren nëpër shekuj** [Yüzyıllar Boyunca Üsküp-Prizren Piskoposluğu], Prizren 1992.
- GOWAN, Bruce,: “Âyânlar Çağı 1699-1822”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Cilt 2, ed. Halîl İnalcık, Donald Quataert, İstanbul 2004, 759-867.
- GÖKTAŞ, A.-Çiğdem, A. Z.: “Kosova Fatih (Çarşı-Bayraklı) Câmisi'nin Projelendirme Çalışmaları”, **Vakıf**

**Restorasyon Yıllığı: Restorasyon,
Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi,
Sayı [Balkanlar Özel Sayı], 2016.**

GÜNALAN, R.-Kavanoz Z.: “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukataa Defterleri”, **Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı**, (yay. haz. Gülden Sarıyıldız-Niyazi Çiçek-İshak Keskin-Sevil Pamuk), İstanbul 2011, 115-122.

HACISÂLİHOĞLU, Mehmet: “Sırbistan”, **DİA**, XXXVII (2009), 121- 126.

HADŽIBEGİĆ, Hamid: “Rasprava Ali-čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u 17. st.”, **Glasnik Zemaljskog Muzeja (GZM)**, društvene nauke, nova serija, sveska II, Sarajeva 1947, (), 146-173.

HAFİZ, Nimetullah: “Prizren’de yeni Bulunan birkaç Yazıtı”, **Belleten**, XXXIX, (154), 1975, 75-102.

HAJZERI, Pajazit,: “Zveçani”[İzveçan], **Fjalori Enciklopedik i Kosovës**, vëll. I, s. 786, 2018.

HALAÇOĞLU, Ahmet: “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III. Ankara, 1990, 869-897.

_____: **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, Ankara 2002, s. 127

_____: “Menzil”, **DİA**, XXIX (2004), 159-161.

_____: “Çirmen”, **DİA**, VIII (1993), 341-342.

_____: **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2014.

HALİMİ, Kadri: “Zejtaria në të kaluemen në Kosovë e Metohi” [Kosova'nın Geçmişinde El Sanatları], **Përparimi**, nr. 1, Prishtine 1958, 27-37.

Historia e Popullit Shqiptar, Vëllimi II [Arnavutluk Tarihi C. II], Tiranë, 2002.

İLGÜREL, Mücteba: “Subaşı”, **DİA**, XXXVII (2009), 447-448.

İLHAN, Mehmed Mehdi: “Tapu Tahrîr Defterlerinin Tarihsel Demografi için Önemi Hakkında Bazı Notlar”, **ERDEM**, VII(19), (1991), Ankara Haziran 1993. 263-266.

İNALCIK, Halîl: **Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, Ankara, 1954.

_____: “Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğuna – XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan sipahiler ve menşeleri”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler**, İstanbul 1993, 67-108.

_____: “Rumeli”, **DİA**, XXXV (2008), 232-235.

_____: “Cizye”, **DİA**, VIII (1993), 45-48

_____: “Timar”, **DİA**, XLI (2012), 168-173

_____: “İспенçe”, **DİA**, XXIII (2001), 177.

_____: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I, Seçme Eserler – XII**, İstanbul 2017.

İNBAŞI, Mehmet – Kul, Eyüp: **Balkanlarda bir Türk Şehri Üsküb – Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar**, Ankara 2018.

INCICIYAN, P.L.-Andreasyan, H.D.: “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, **İÜ.EFGAAD**, Sayı: 2-3, İstanbul 1974, 11-87.

- İPŞİRLİ, Mehmet: “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Âid Mülâzemet Kayıtları”, **GDAAD**, X-XI (1982), 221-232.
- _____: “Nâib”, **DİA**, XXXII (2006), 312-313.
- _____: “Medrese”, **DİA**, XXVIII, (2003), 333-338.
- _____: “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, Cilt 1, ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, 139- 277.
- I., Hivzi-A. Eyupi: “Kosova”, **Fjalori Enciklopedik e Kosovës**, Vëll. I, Prishtinë 2018, 859-861.
- İŞBİLİR, Ömer: “Nüzül”, **DİA**, XXXIII (2007), 311-312.
- _____: “Kalebend”, **DİA**, EK-2, (2019), 5-7.
- KALAJA, H. Emine: **Shndërrimet në Dardani gjatë Periudhës Romake (Proçeset ekonomike, sociale-politike dhe kulturore)**[Roma Döneminde Dardanya'da Dönüşümler: (Sosyo-ekonomik, Siyasi ve Kültürel Süreç)], Prishtinë 2017.
- KALESHI, Hasan: “Përmendoret e Arkitekturës Islame dhe Dorëshkrimet Orientale” [İslam Mimari Eserleri ve Oryantal Yazmaları], **Kosova**, Beograd 1973, 467-477.
- _____: **Dokumentet më të Vjetra të Vakëfeve në Gjuhën Arabe në Jugosllavi** [Yugoslavya'da En Eski Arapça Vakıf Belgeleri], Prishtinë 2012.

- _____: “H. Jedna Prizrenska i Dve Vulçitrinske Kanunnâme” [Prizren'in Bir ve Vulçitrin'in İki Kanûnâmesi], **Glasni Muzeja i Kosova II**, Pristine 1958, s. 293-298.
- _____: “Kao Kulturni centar za vreme turskog perioda” [Türk Döneminde Bir Kültür Merkezi: Prizren], **Gjurmime Albanologjike**, 1/1, Prishtine 1962, s. 468.
- KALESHI, H.- Redzep İ.: “Prizrenac Kukli Beg i njegove zaduzbine” [Prizrenli Kukli Bey ve Vakıfları], **POF**. VIII-IX/1959, 143-168.
- KARAGÖZ, Hakan: “1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması”, [Yayınlanmamış Doktora tezi], **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Isparta 2008.
- KILIÇ, Orhan: **Osmanlı Devleti'nin idarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak tevcihatı**, Elâzığ, 1997.
- KIEL, Machiel: “Prizren”, **DİA**, XXXIV, (2007), 349- 351.
- _____: “İpek”, **DİA**, XXII (2000), 366-368.
- _____: “Priştine”, **DİA**, XXXIV (2007), 346-348,
- _____: **Arkitektura Osmane në Shqipëri 1385-1912** [Arnavutluk'ta Osmanlı Mimarî Eserleri 1385-1812], (çev. Klodiana Smajlaj), Tiranë 2012,
- _____: **Studies On The Ottoman Architecture Of The Balkans**, Variorum 1990.
- Kosova Kitâbeleri:** (ed. Mehmet Samsakçı), İstanbul 2014.
- Kosova nekad i danas u Danas- Kosova dikur e sot** [Kosova'nın Dünü ve Bugünü]; (ed. Mihailo Maletić-Anton Berisha), Beograd 1973.

- KOZARAC, Vasilije: “Kazandzije u Pristini”, **Glasnik Muzeja i Kosova**. Knj. I, Pristina 1956, 37-70.
- KRASNIQI, Nehat: “Kronika (Menâkıb) e Tâhir Efendiut Burim i rëndësishëm për Historinë e Kulturës në Prizren gjatë Periudhës Turko-Osmane” [Türk–Osmanlı Döneminde Prizren için Önemli Bir Târih ve Kültür Kaynağı Olarak Tahir Efendi Menâkıbnamesi], **Edukata Islame** nr. 57, viti XXV, Prishtinë 1995.
- KUL, Eyüp: “1703 Tarihli Bir Rapora Göre, Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejne Madenlerin Islahı”, **Belleten**, c. LXXX, Sayı 288, Ankara 2016, s. 397.
- _____: **Alacahisar, Köstendil, Üsküb ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik**, İstanbul 2019.
- KUNT, İ. Metin: **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul 1978.
- KURU, Levent: “Kazasker Ruznamçelerine göre 18. Yüzyılın ilk yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”, **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul 2016.
- KÜÇÜKAŞÇI, S. Mustafa: “Müezzin”, **DİA**, XXXI (2006), 491-492.
- KÜLÇE, Süleyman: **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat: **Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı**, Ankara 2018.

- PEËRCE, Leslie: “Maddi D nya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler”, **Erken Modern Osmanlılar**, edit r: Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, İstanbul 2011.
- MALA, Muhamet: **Shqiptar t dhe Evropa qendrore gjat  shekujve XII-XVII** [XII-XVII Y zyıllarda Arvavutlar ve Orta Avrupa], Zagreb, 2010.
- MALCOLM, Noel: **Kosova nj  histori e Shkurt r** [Kosova: Kısa bir Tarih], Prishtin  2001.
- MUJEZINOVI , Mehmed; ”Mbishkrimi n  varrezet permendorale t  Halil- Beut nga vjeti 1545 dhe Haxhi Muhamed Defterdarit nga Vjeti 1623 n  Pej ” [1623 Tarihli Defterd r Hacı Mehmed ve 1545 Tarihli Halil Bey Mezar Ta larındaki Yazılar], **Antikite t  Kosov s e Metohis **, V llimi IV-V, s. 34-36
- KONUK, N.- İBRAH MG L Z. M.: **Kosova'da Osmanlı Mimar  Eserleri I-II**, Ankara 2006.
- MUHADRI, Bedri: **Prizreni ne Mesjete Shek XIV-XV** [XV-XIV. Y zyıllarda Prizren], Prishtin  2013.
- MUREŞANU, C mil: **Janko Hunyadi**, Tiran  2008.
- NA I, Stavri N.: **Pashall ku i Shkodr s n n Sundimin e Bushatllive n  Gjysm n e Dyt  t  Shekullit t  XVIII (1757-1796)** [XVIII. Y zyılın İkinci Yarısında (1757-1795) Bu atlılar H kimiyetinde İ kodra Pa alı ı], Tiran  1964.
- NEDKOFF, B. Christoff: “Osmanlı İmparatorlu unda Cizye (Ba  Vergisi)”,  ev. Şinasi Altunda , **Belleten**, VIII(32), Ankara 1944, 599-652.
- NOVOB RDALI, Bejt : “Novo B rda- Qend r Shoqnore-Ekonomike e Kulturore n  S rbini  Mesjetare” [Orta a  S rbistanı'nda Novabirde -

- Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu], **Përparimi** nr. 6, Prishtinë 1964.
- OĞUZOĞLU, Yusuf: “Dizdâr”, **DİA**, IX (1994), 480-481.
- ORTAYLI, İlber: **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara 1979.
- _____ : **Osmanlı Toplumunda Âile**, İstanbul 2018.
- ORUÇ, Hatice: “15 ve 16 yüzyıllarda Mitrovica”, **Balkanlarda İslam Medeniyeti IV. Uluslararası Kongresi**, Makedonya-Üsküb, 13-17 Ekim 2010.
- ÖNKAL, Hakkı: **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZ, Mehmet: “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, **SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, 226-233.
- _____ : “Tahrîr”, **DİA**, XXXIX (2010), 425-429.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Çeribaşı”, **DİA**, VIII (1993), 270-272.
- ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık**, Ankara 1994.
- _____ : “Mütesellim”, **DİA**, XXXII (2006), 203-204.
- ÖZTÜRK, Nazif: “Mütevelli”, **DİA**, XXXII (2006), 217-220.
- _____ : **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara 1995.
- ÖZVAR, Erol: “Voyvoda”, **DİA**, XLIII (2013), 129-131.
- KOSTİÇ, Petar: **Prizrenski Mutasarrifi i Valije u XVIII i XIX veku [XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Mutasarrıflık ve**

Valilik Kurumu], “*Glasnik Skopskog Naučnog Drstva, knjiga 5*, Skopje 1929.

PAMUK, Şevket:

Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul 2014.

PULAHA, Selami:

“Krahinat verilindore te Sanxhakut te Dukagjinit –Hasi dhe popullsia e tyre në gjysmën e dytë të shekullit XVI” [XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Dukakin Sancağının Kuzeydoğusundaki Has ve Nüfusu], **Gjurmime Albanologjike, seria e shkencave historike II**, Prishtine 1972. 103-268.

_____:

Defteri i Regjistrimit të Shkodrës i vitit 1485 [1485 Târihli İşkodra Tahrîr Defteri], Tiranë 1974.

PUSHKA, Asllan:

“Kosova”, **Fjalori Enciklopedik i Shqipërisë**, C. 2, [Aranvutluk Ansiklopedik Sözlüğü] Tiranë 2008.

REDŽIĆ, Husrev:

“Pet Osmanlijskih Potkupolnih Spomenika na Kosovu i Metohiji” [Kosova'da Beş Kubbeli Anıt], **Starine Kosova i Metohije**, Knjiga I, Pristina 1961, 95-101.

REFİK, Ahmed:

Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200), İstanbul 1931.

REXHA, Iljaz:

“Regjistrimi i vendbanimeve dhe i popullsisë së kazase së Novabërdes sipas defterit të fundshekullit XV” [XV. Yüzyılın Sonuna Ait Tahrîr Defterine Göre Novabirde Kazasında Yer İsimleri ve Nüfus], **Vjetari XXVII-XXVIII**, Prishtine 2002.

_____:

“Disa të dhëna për Monumentet e Kulturës në Prizren sipas Kronikës së Mehmed Efendiut” [Mehmed Efendi

- Kroniçine Göre Prizren'de Mimâri Eserler], **Vjetari XLI-XLII**, Prishtinë 2009, 257-283.
- _____: “Sacral and profane monuments of Ottoman period of XV-XVI century in Kosova”, **Monumentet e Kosovës**, Prishtinë, 2004, 75-93.
- _____: **Regjistrimi i Venbanimeve dhe Popullsisë Albane të Kosovës (sipas regjistrimeve Osmane gjatë shekullit XV)** [XV. Yüzyıl Tahrîr Defterlerine Göre Kosova’da Yer İsimleri ve Nüfus], Prishtinë 2016.
- RIZAJ, Skender: “Disa të dhëna për Gjakovën me rrethinë në kohën e sundimit osman” [Osmanlı Döneminde Yakova ve Yöresi İçin Bazı Veriler], **Kosova**, nr. 15 Prishtine 1986, 337-358.
- _____: **Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII (Administrimi, Ekonomia, Shoqëria dhe Levizja Popullore)** [XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda Kosova (İdarî, İktisadî, Sosyal ve Milli Hareketler)], Prishtinë 1982.
- _____: “Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine Dair Mütalaalar (XV. – XVII. Yüzyıllar)”, **Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (15 – 20 Ekim 1973)**, Türk Tarihi, İstanbul, 1979, 244-253.
- _____: **Rudartsvo Kosova i Susednih Krajeva od XV Do XVII veka** [XV. Yüzyıl Sonu ve XVII. Yüzyıllarda Kosova'da Madencilik], Priştina 1968.
- RIZVANOLLI, Masar: **Çarshia e Madhe e Gjakovës** [Yakova Kebîr Çarşısı], Gjakovë 2009.
- SAHİLLİOĞLU, Halîl: “Darphâne”, **DİA**, VIII (1993), 501-505.

- SAKA, Erdem: “Nova Berde Gümüş Madenleri (1453-1600)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2019, 2337-2359.
- SARICAOĞLU, Fikret: **Hatt-ı Humâyûnlarına göre bir Padişahın Portesi, Sultan I. Abdühamid (1774-1789)**, İstanbul 2001.
- _____: “Hüseyin Paşa, Merre”, **DİA**, XIX (1999), 8-9.
- SCHMITT, J. Oliver: **Kosova – Histori e Shkurtër e një Treve Qendrore Ballkanike**, Prishtinë 2012.
- SELÇUK, Hava: **Osmanlı İdaresinde Priştine**, Konya 2016.
- SHKODRA, Zija: **Esnafët Shqiptarë (Shek. XV-XX)** [Arnavut Esnâfları (XV-XIX Yüzyıl)], Tiranë, 1973.
- SHUFLAJ, Milan: **Serbët dhe Shqiptarët** [Sırplar ve Arnavutlar], Tiranë 2004.
- SHUKRIU, Edi: **Kisha e Shën Prendës-Prizren: Zhvillimi dhe Prejardhja**, [Kutsal Prenda Kilisesi: Kuruluş ve Gelişimi], Prishtinë 2012.
- SİMİÇ, M. – Zdravkoviç, I.: “Manje Crkvene Gradevine i Zgrade iz Turskog Doba na Novom Brdo u okolini” [Novobırda Çevresinde Osmanlı Döneminden Bazı Kilise Binaları], **Buletini i Muzeumit të Kosovë-Metohisë, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije**, Prishtinë, 1956.
- SKOK, Petar: **Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika** [Hırvat-Sırp Dilinin Etimolojik Sözlüğü], Zagreb 1971.
- ŞAHİN, Rahman: “Osmanlı Yönetiminde Vilçitrın Sancağı (1450-1550)”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Kayseri 2020.

- ŞENYURT, Oya: “Kosova’da Murâd Hüdâvendigâr Türbesi ve ek Yapıları, **METU JFA**, XXIX/II, Kocaeli 2012, 285-311.
- TABAKOĞLU, Ahmet: **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 1985.
- TANSEL, Selâhattin: **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti**, [4. Baskı], Ankara 2014.
- TËRNAVA, Muhamet: **Popullsia e Kosovës gjatë shekujve XV-XVI [XV-XVI. Yüzyıllar Kosova’nın Nüfusu]**, Prishtinë 1995.
- THËNGJILLI, Petrika: **Shqiptarët midis Lindjës dhe Perëndimit Fusha Politike I** [Şark ile Garb arasında Arnavutlar – Siyâsi Durumu], Tiranë 2008.
- NURI T., Muhamet: “18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) idarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi”, **Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2008.
- ULUÇAY, Çağatay: **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul 1980.
- UROŠEVIĆ, Atanasije: “Prošlost Muratovog turbeta na Kosovu” [Sultan Murat Türbesinin Geçmişi], **Glasnik Muzeja Kosova i Metohija**, Prishtina 1956.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: **Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları- I**, Ankara 1988,
- _____: **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara 2014.
- _____: **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara 1988.
- _____: **Osmanlı Tarihi, C.I**, Ankara 2000.

- _____: **Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları- I**, Ankara 1988.
- _____: “Alay”, **İA** (1978), s. 293-294.
- VİRMİÇA, Raif: **Kosova Hamamları**, Prizren 1998.
- _____: **Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri I**, Ankara 1999.
- _____: **Kosova Tekkeleri**, İstanbul 2000.
- _____: **Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi**, İstanbul, 2010.
- VINAVER, Vuk: “Tregtarët e Raguzës në Kosovë-Metohi” [Kosova'da Ragusalı Tacirler], **Përparimi** nr. 3, Prishtinë 1961.
- Vushtrria me Rrethinë** [Vulçitrin ve Yöresi]: [haz. Emine Fejza, Zenun Gjocaj, Izet Miftari], Vushtrri 2003.
- YAZICI, Nesim: "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine bir Değerlendirme", **AÜİFD**, Sayı I, Ankara 2007, 1-46.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin: **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Ankara 2003,
- _____: “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, **VD.**, S. 17, Ankara 1983
- YILMAZ, Şenay Ö.: “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdaresinde İpek”, (Doktora Tezi), **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Edirne 2019.
- ZEFİ, Frok: **Skopsko-Prizrenska Nadbiskupija u 18. Stoljeć** [18. Yüzyılda üsküp- Prizren Başpiskoposluğu], Zagreb 2004.
- _____: **Mikel Suma- Arçipeshkëv i Shkupit (1695-1777)** [Mikel Suma-Üsküp Başpiskoposu (1695-1777)], Zagreb 2003.

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimini doğum yerinde, lise eğitimini Gilan "Alauddin" Medresesi'nde tamamladı. Lisans eğitimini (2003-2006) Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümünde tamamladı. 2007'de İstanbul Üniversitesi Dil Merkezi DİLMER'de devam ettiği eğitimin sonunda Türkçe dil sertifikasına sahip olmuştur. Yüksek lisans eğitimi için 2008-2010 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümüne devam etti. 2012 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimini sürdürmektedir. 2015 yılından itibaren Priştine Tarih Kurumu'nun Osmanlı Tarihi Kürsüsü'nde araştırmacı üye olarak görev yapmaktadır.

Agron ISLAMI